

Ukrajna történelme

Olekszandr Hiszem, Olekszandr Martinyuk

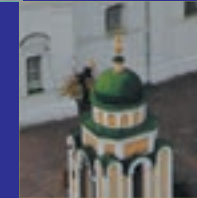
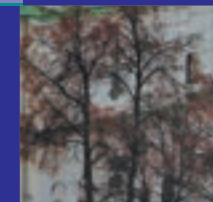
8 Ukrajna történelme

8

8

Ukrajna történelme

Olekszandr Hiszem
Olekszandr Martinyuk

Olekszandr Hiszem, Olekszandr Martinyuk

Ukrajna történelme

**Tankönyv a magyar tannyelvű általános
és középiskolák 8. osztálya számára**

Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának ajánlásával

Csernyivci
„Bukrek”
2021

УДК 94(477)''16/18'':37.016(075.3)
Г51

Перекладено за виданням:

Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України: підручник для 8 класу
закладів загальної середньої освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2021. 192 с.: іл.

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України
від 22.02.2021 № 243)*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Гісем О. В., Мартинюк О. О.

Г51 Історія України: підручник для 8 класу з навчанням
угорською мовою закладів загальної середньої освіти.
Чернівці: Букрек, 2021. 196 с.: іл.

ISBN 978-966-997-050-3 (угор.)

УДК 94(477)''16/18'':37.016(075.3)

Інтернет-підтримка

ISBN 978-617-09-6955-2 (укр.)
ISBN 978-966-997-050-3 (угор.)

© Гісем О. В., Мартинюк О. О., 2021
© ТОВ Видавництво «Ранок», оригінал-макет,
2021
© МПП «Букрек», переклад, 2021

Kedves nyolcadikos Lányok és Fiúk!

Mielőtt elkezdték használni a tankönyvet, megismertünk benneteket a tartalmával és a szerkezetével. A tananyagot öt fejezetre tagoltuk, minden fejezet tovább tagolódik paragrafusokra, azok pedig alpontokra.

Amint tudjátok, a történelem, minden más tudományhoz hasonlóan, saját szakkifejezéseket használ, amelyek értelmével tisztában kell lenni. A tankönyvben találtok kronológiát, fogalmak és szakkifejezések magyarázatát, kiemelkedő történelmi személyiségek rövid életrajzát. A fogalmakat és a dátumokat, amelyekre különösen oda kell figyelnetek, kiemeltük a szövegben sötétebb betűkkel. A tanórán és otthon is ellenőriztél magatokat, győződjétek meg arról, hogy helyesen jegyeztétek meg az események sorrendjét, a szereplők nevét, az új fogalmakat és szakkifejezéseket.

A paragrafusok elején találjátok a tananyagrészt összefoglalású és az ismétlő kérdéseket. Ezek segítenek a már elsajátított tananyagot feleleveníteni és felkészülni az új ismeretek befogadására.

Fontos szerepet játszanak a tananyag elsajátításában a történelmi forrásokból vett idézetek, az illusztrációk, a térképek, a táblázatok és az ábrák. Minden paragrafusban olvasátok el a forrásrészleteket és válaszoljátok meg a feltett kérdéseket. Amikor az illusztrációkkal ismerkedtek, feltétlenül olvassátok el a képaláírásokat, amelyekből megtudhatjátok, mit ábrázol az adott kép. A történelmi térképek annak megértésében segítenek, hol zajlottak le az események és milyen változásokat idéztek elő. Az ábrák és a táblázatok az egyes történelmi jelenségek összefüggéseire, sajátosságaira és egyéb fontos ismertető jegyeire irányítják a figyelmet.

A tankönyv a szöveges részeknél a lapszámon, egyes illusztrációk mellett, illetve minden paragrafus végén kérdéseket és feladatokat tartalmaz. Ezek segítenek ellenőrizni a tananyag elsajátítását, jobb megértését és a tanultak elmélyítését. Szükség esetén vegyetek igénybe egyéb forrásokat is (mint például Ukrajna történelmi atlaszát, az internetet stb.).

A tankönyvhöz elektronikus melléklet tartozik. Ezt az egyes oldalakon elhelyezett QR-kódok segítségével tudjátok elérni. Az elektronikus mellékletben találtok:

- szöveges forrásokat;
- plusz információkat az egyes paragrafusokhoz;
- segédleteket a gyakorlati foglalkozásokhoz;
- feladatokat az egyes tananyagrészek összefoglalásához;
- vázlatokat és leírásokat az egyes feladatok megoldásához;
- az ajánlott irodalom jegyzékét;
- minden tananyagrészhöz online-teszteket, a témazáróra való felkészülést segítőket.

Jó tanulást kívánva, a Szerzők

A tankönyv rovatai

Források

Érdekességek

Történelmi személyiségek

Szótár

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

Kronológia

Kérdések és feladatok

- ◆ *Játszva tanulunk*
- ▲ *Válaszolunk a kérdésre*
- ✦ *Megoldjuk a feladatot*
- ★ *Alkotói képességek fejlesztése*

Internetes forrás

I. Fejezet. Az ukrán területek a Rzeczpospolitában (XVI. század — XVII. század eleje)

1. § Az ukrán területek jogállása a XVI. század első felében. Az 1569. évi lublini unió

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: az ukrán területek politikai viszonyait a XVI. század első felében; a lublini unió előzményeit, tartalmát és következményeit az ukrán társadalom számára; mi a „Lengyel Királyság”, a „lublini unió”, a „föderatív állam”, a „vajdaság”, a „litván statútumok”, „nemesi demokrácia”, kik a „főnemesek”, a „nemesek”, a „ruszinok”.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: 1. Mutassátok meg a térképen azokat az államokat, amelyekhez az ukrán területek tartoztak a XV. század végén. 2. Mely ukrán területek tartoztak ebben az időszakban a Lengyel Koronához és a Litván, Rusz és Szamogitai Nagyfejedelemséghez? 3. Hasonlítsátok össze a lengyel és a litván hatalom alatt álló ukrán területek helyzetét a XV. század végén.

Lengyel Királyság (Corona Regni Poloniae) — 1) az állam hivatalos neve a XIV. század közepétől; 2) fogalom, amely a lengyel államformát jelenti.

- Helyes-e az a megközelítés, hogy a lublini uniót megkötő mindkét állam eltérő okokból volt érdekelt az egyesülésben? Miért?

1569. évi lublini unió — a Lengyel Királyságot és a Litván Nagyfejedelemséget egy államban — a Rzeczpospolitában egyesítő megállapodás, melyet a lengyel és a litván nemesek közösen hoztak meg a lublini szejmen 1569-ben.

1. Az ukrán területek politikai viszonyai a XVI. század első felében. A XVI. század első felében az ukrán területek különböző államok fennhatósága alatt álltak. Jelentős részük, és pedig Podleszje, Volhínia, Kelet-Podólia (Bracław), valamint Kijev és környéke a Litván, Rusz és Szamogitai Nagyfejedelemséghez tartoztak (a későbbiekben Litván Nagyfejedelemségként, vagy egyszerűen Litvániaként fogunk rá hivatkozni). Galícia, Belz, Chełm és Nyugat-Podólia a **Lengyel Királyság** része volt. A XIV. század közepétől Bukovina a Moldvai Fejedelemséghez tartozott. 1514-ben a Moldvai Fejedelemség, a hozzá tartozó ukrán területekkel együtt az Oszmán Birodalom vazallusa lett. 1526-ban Magyarország elvesztette a mohácsi csatát az oszmán-törökkel szemben, aminek következtében a mai Kárpátalja területének nyugati része a német-római császár, keleti része pedig az oszmán-török vazallus Erdély fennhatósága alá került.

A Krím-félszigetet és a Fekete-tenger északi partvidékének egy részét a krími tatárok állama — a Krími Kánság uralta, amely 1475-től az Oszmán Birodalom vazallusa volt. Csernyigov-Sziver a XV. század végén — a XVI. század elején a moszkvai–litván háború következtében a Moszkvai Állam fennhatósága alá került.

2. Az unió előzményei. Az 1569. évi lublini szejm. A XVI. század 60-as éveiben az ukrán területeken fontos változások mentek végbe annak eredményeképpen, hogy a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség a **lublini unióval** egy államban egyesült.

Milyen körülmények vezettek ehhez az egyesüléshez? Ebben az időszakban a Litván Nagyfejedelemség nagyon

AZ UKRÁN TERÜLETEK a XVI. század első felében

meggyengült. A Moszkvával folytatott háborúk a XV. sz. végén — a XVI. század első felében jelentős területvesztéseket okozott. 1561-ben Litvánia részt vett a Moszkva elleni livóniai háborúban. A vereség következtében a Litván Nagyfejedelemség mély válságba süllyedt és arra törekedett, hogy katonai segítséget kapjon Lengyelországtól. Utóbbi azonban kihasználta Litánia gyengeségét területének növelése érdekében.

Litvánia és Lengyelország egyesítse ügyének mindkét államban voltak hívei, de mindegyik fél mást látott benne. A litván **főnemesek**, az uralkodó rend, „két egyenlő” állam egyesülését vizionálta, amelyben mindkét fél megőrzi saját törvényhozását és privilégiumait. A lengyel főurak, a kis- és közepes nemesek szintén támogatták az egyesülést. Ebben újabb területek és jobbágycok megszerzésének lehetőségét látták.

A litván-ruszin nemesség többsége szintén helyeselte Litvánia és Lengyelország egyesítését, mivel azt remélték, hogy

Főnemesek (mágnások — a latin magnatus szóból, jelentése gazdag, tekintélyes ember) — arisztokraták, örökletes címmel és birtokkal Magyarországon, Lengyelországban, a mai Ukrajna és Belarusz területén, és néhány más európai államban.

Nemesek (sllahta) — privilegizált rend Lengyelországban, Litvániában, a mai Ukrajna és Belarusz területén, melyek a XIV–XVIII. században a Lengyel Királyság, a Litván Nagyfejedelemség vagy a Rzeczpospolita területéhez tartoztak.

Lublini unió. Jan Alojzy Matejko festménye. XIX. század vége

Föderatív állam — olyan állam, amely több államalakulatból áll, s azok mindegyike megőrzi saját kormányzati szerveit, melyek alá vannak rendelve a központi kormányzatnak.

1

2

A Rzeczpospolita címere (1) és zászlaja (2). Kortárs rajz.

- Melyek voltak a lublini unió pozitív és negatív következményei?

a megerősödő hatalom képes lesz megvédeni a déli határokat a krími tatárok támadásaitól. A két állam egyesülése megfelelt a litván-ruszin nemesség gazdasági érdekeinek is, mivel Lengyelországon keresztül vezettek a nyugat-európai kereskedelmi útvonalak.

A Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség egyesítésének kérdésében az 1569-ben Lublinban összehívott szejm döntött, amelyen mindkét állam részéről a privilegizált rendek képviselői vettek részt. Az egyesülés mikéntjéről fél éven keresztül zajlott a vita. A litvánok **föderatív államot** akartak, a lengyelek pedig inkorporációt — Litvánia beolvadását Lengyelországba.

Miután meggyőződtek arról, hogy a lengyelek nem hajlanak a javaslatokra, a litván küldöttség elhagyta a szejmet, megszakítva ezzel a tárgyalásokat. Erre válaszul a lengyel szenátus (a szejm felsőháza) háborúra szólított fel Litvániával és követelte II. Zsigmond Ágost királytól, hogy Volhíniát és Podleszjét csatolja Lengyelországhoz. A király bejelentette a területek egyesítését Lengyelországgal, s felszólította a nemeseket, akik ott birtokokkal rendelkeztek, hogy siessenek Lublinba és tegyenek esküt Lengyelországra (különben elveszítik birtokaikat). Később a király rendeletet adott ki Braclaw és Kijev lengyel korona alá térítéséről annak érdekében, hogy „a ruszok minden földje régtől, lengyel királyi őseinktől kezdve, a korábbi területekkel együtt immár teljes egészében a Lengyel Királysághoz tartozzon”.

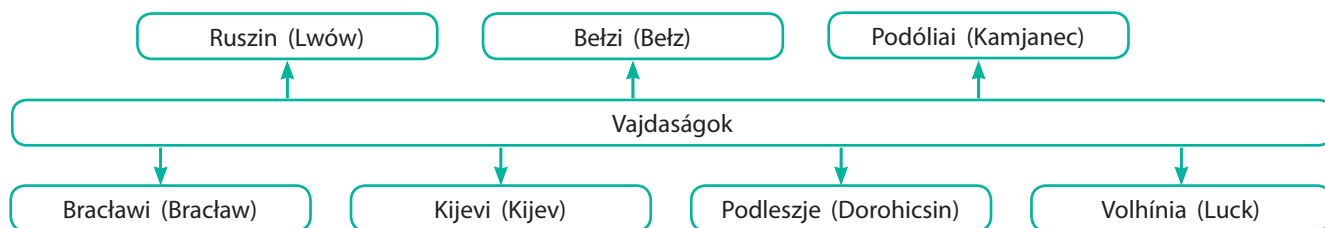
A litván küldöttség kénytelen volt meghajolni a lengyelek akarata előtt, visszatért a szejmbe és beleegyezését adta, hogy az ukrán területek kikerüljenek a litván fennhatóság alól az azal feltétellel, hogy Litvánia csatlakozása föderatív alapon fog megtörténni.

1569. július 1-jén Lublinban megkötötték az uniót (szövetséget) a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség egyesítéséről a „két nép” föderatív államában — a **Rzeczpospolitában** (jelentése: Lengyel Köztársaság).

Az egyesített állam uralkodóját a szejm keretében a lengyel és a litván nemesség közösen választotta meg. Lengyelországnak és Litvániának külön törvénykezése, bírósága, központi és területi kormányzata, hadserege és pénzügyei voltak. A litván szejmet azonban felszámolták, és Litvánia elvesztette a jogot arra, hogy önálló külpolitikát folytasson.

3. Társadalmi-politikai változások az ukrán területeken a lublini unió után. Az unió megkötése elősegítette a lengyel és a litván hadsereg győzelmét a livóniai háborúban. A Rzeczpospolita a korabeli Európa egyik leghatalmasabb állama lett. Fontos szerepet játszott a nyugati kulturális vívmányok elterjesztésében a szláv és a balti népek köré-

AZ UKRÁN FÖLDEK KÖZIGAZGATÁSI BEOSZTÁSA A RZECZPOSPOLITA KÖTELÉKÉBEN

ben. Ugyanakkor a Rzeczpospolitában adottak voltak a feltételek, hogy mind gazdasági, mint politikai téren a lengyel fél kerekedjen felül, a helyi **ruszin** lakosság véleményével nem számoltak.

Az ukrán területek a Rzeczpospolita kötelékében vajdaságokra tagolódtak, amelyek povitokra tagoltak, azok élére a király sztarosztákat állított, akik kezében összpontosult a közigazgatás és a bíráskodás. A vajdaságokban és a povitokban időről időre összehívták a nemeseket, hogy soraikból képviselőket válasszanak az országos szejmbe. A vajdaságok élén a vajdák álltak, akiket szintén a király nevezett ki. Intézték a polgári ügyeket és ők voltak a katonai parancsnokok is, illetve elnököltek a helyi nemesi gyűléseken.

A lublini uniónak az ukrán területekre nézve egyaránt voltak pozitív és negatív hatásai. Így például a Lengyelországhoz csatolt ukrán területeken a bíráskodás továbbra is a **litván statútumok** alapján zajlott és az ügyvitelben használták a ruszin nyelvet (a korban ez volt az ukrán és a belorusz nyelvek összefoglaló neve). A ruszin nemességnek lehetősége volt pozíciókat betölteni a helyi igazgatásban függetlenül a vallásuktól. A lublini unió következtében az ukrán területeken a társadalmi életben fontos változások történtek: kialakult a **nemesi demokrácia**, a helyi önkormányzat, a rendi bíráskodás stb. Lengyelország által az ukrán területeken elterjedtek a nyugat-európai kulturális értékek, nőtt az iskolák száma.

Az a körülmény, hogy részt kellett venniük a helyi gyűlések, az országos szejm munkájában, kapcsolatban kellett állniuk a lengyel hivatalnokokkal, ahhoz vezetett, hogy a ruszin nemesség fokozatosan ellengyelesedett (polonizálódott). A lublini unió lehetővé tette a király számára, hogy a Lengyelországhoz csatolt területeken birtokokat osztogasson a lengyel főnemeseknek, ami tovább növelte a falusiak függőségét. Az **1588-as** harmadik litván statútum értelmében azok a parasztok, akik már több mint tíz éve éltek a birtokon, automatikusan jobbágyokká váltak.

A polonizáció és a katolizálás az ukrán lakosság nagy részének rontotta a helyzetét. Nem igazolódott a ruszin ne-

Ruszinok — a Rzeczpospolita területén élő pravoszláv lakosság közös megnevezése a XVI–XVIII. században (a mai belaruszok és ukránok).

Vajdaság — az ukrán területek közigazgatási egységeinek megnevezése a Litván Nagyfejedelemség és a Lengyel Királyság kötelékében a XV–XVIII. században, melynek élén a vajda állt.

Litván statútumok — a Litván Nagyfejedelemség 1529., 1566. és 1588. évi törvénygyűjteménye, amely a helyi litván és ruszin (belarusz és ukrán) jogot és bíráskodást szabályozta.

„Nemesi demokrácia” — a Rzeczpospolita államberendezkedése, amelynek értelmében az államban a legfőbb hatalom a nemesség kezében összpontosult, amely a teljes lakosság nevében kormányzott.

Petro Kraljuk kortárs történész véleménye szerint a lublini unió a XVI. században akadályozta Moszkvát abban, hogy bekebelezze az ukrán területeket és lakosságát beolvassza a „moszkvai tengerbe”. Ugyanakkor elősegítette az ukrán nemesség beleolvadását a „lengyel tengerbe”.

Kronológia

1569 — a lublini unió megkötése.

1588 — a harmadik litván státútum elfogadása.

Az 1588. évi harmadik litván státútum címlapja.

mességnak az az elvárása sem, hogy az új államban területeik védve lesznek a krími tatárok támadásaitól és a lengyel nemesek rablásaitól.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- A XVI. század első felében az ukrán területek több államhoz tartoztak.
- A XVI. század 60-as éveiben megteremtődtek a feltételei a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség egy államban történő egyesítésének. Azonban a két fél gyökeresen mást várt ettől az egyesítéstől.
- A lublini unió következtében Európa térképén megjelent egy új állam — a Rzeczpospolita. Az ukrán területe zöme lengyel fennhatóság alatt volt.

Kérdések és feladatok

1. Ellenőrizték ismereteiteket asszociációs játék segítségével. **Játékszabály.** A pedagógus megnevez egy fogalmat, egy történelmi személyiséget, történelmi jelenséget stb. A paragrafusban tanultak alapján. A tanulók feladata az asszociáció ezekkel kapcsolatban.
2. Milyen helyzetben voltak az ukrán területek a XVI. század első felében? 3. Mi vezetett Lengyelország és Litvánia egyesítéséhez, és hogyan látták ezt a lengyelek, a litvánok és a ruszinok? 4. Milyen körülmények között kötötték meg a lublini uniót? 5. Mi változott meg az ukrán területek életében a lublini unió után??
6. Mutassátok meg a térképen (5. oldal), mely államokhoz tartoztak az egyes ukrán területek a XVI. század első felében. Hová tartozott ebben az időben az a terület, ahol ti éltek? 7. Mutassátok meg a térképen azoknak a vajdaságoknak központjait, amelyeket a lengyel hatalom hozott létre a lublini unió által megszerzett területeken. 8. Töltsétek ki „A lublini unió megkötése” című táblázatot.

Az unió előzményei	Az unió lényege	Következményei az ukrán területek számára

9. **Kiscsoportos foglalkozás.** Beszéljétek meg a feladatot és válaszoljatok a kérdésre. II. Zsigmond Ágost lengyel király az 1569. június 6-án kiadott privilégiumlevélben, amelyben Kijevnek Lengyelországhoz való ismételt csatlakozását kimondta, a következőképpen fogalmazott: „Kijev volt és marad a Ruszok Földjének központja és fővárosa, és a ruszok minden földje régtől, lengyel királyi őseinktől kezdve, a korábbi területekkel [Podleszje, Volhínia, Braclaw] együtt immár teljes egészében a Lengyel Királysághoz tartozzon.” Egyetértetek-e ezzel a véleménnyel? Hozzatok fel példákat az alátámasztására. 10. A tananyagot összefoglaló projektmunka témája: „Miről tanúskodnak a XVI. századi — XVII. század első feléből származó történelmi emlékek szülőföldemen (a településen vagy a régióban) vagy abban a régióban, ahol korábban jártam.” a munkához használjátok a tankönyv elektronikus mellékletében található vázlatot.

2. § Társadalmi rétegződés és gazdaság az ukrán területeken a XVI. században

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: milyen társadalmi rétegek alkották a korabeli ukrán társadalmat; miben különböztek egymástól a privilegizált, részben privilegizált rend és a privilégiumok nélküli réteg képviselői; az ukrán területek korabeli gazdasági életét; mi a „társadalmi rétegződés”, „privilégium”, „földbérlés”, „árrenda”, „filvark”, „robot”, „magdeburgi jog”.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: 1. Mit jelent a társadalmi rétegződés? 2. Melyek voltak az alapvető társadalmi rendek az ukrán területeken a XIV. század második felében — a XV. században? 3. Mely társadalmi rendek élveztek privilégiumokat és melyek nem a XIV. század második felében — a XV. században? Miben különbözött egymástól ezeknek a társadalmi rétegeknek a helyzete? 4. Mit tudtok a gazdálkodás, a város, a kézművesség és a kereskedelem fejlődéséről a XIV. század második felében — a XV. században?

1. Privilegiá It rendek. A korabeli ukrán társadalom rendi tagolódású volt. A társadalomban elfoglalt helyük (jogok és kötelezettsége összessége) alapján voltak privilegizált, részben privilegizált és privilégiumok nélküli rendek.

A társadalmi rendek csúcsán a nemesek (slahta) — az egykori részfejedelemségek fejedelmeinek leszármazottai álltak. Ez egy zárt csoport volt, amelybe nem lehetett bekerülni vagyoni helyzet vagy magas állami hivatal betöltése által. A fejedelmi családok két csoportra oszlottak, az egyikbe tartoztak a „főfejedelmek” (hercegek), ide tartozott az Ostrozky, a Zaslavsky, a Sanguszko, a Czartoryski, a Korecki, a Holszański, a Dubrowiecki család, valamint a „részfejedelmek”. A hercegek nem voltak alárendelve a helyi hatalomnak, tagjai lehettek a nagyfejedelmi tanácsnak és a családi címer alatt vehettek részt a seregükkel a háborúkban. Hatalmas örökletes földbirtokokkal rendelkeztek, ahol adót szedhettek és munkára kötelezethették a parasztokat, bírászkodhattak, és földet oszthattak katonáskodás fejében. A részfejedelmeknek nem rendelkeztek ezekkel a jogokkal, seregeik a tartományi haderő részei voltak, alárendelve a helyi hatalomnak.

A főurak közé tartoztak a gazdag nemesek (slahta), akiknek nem volt fejedelmi címük, de bizonyítani tudták régi származásukat, örökletes földbirtokkal és **privilégiumokkal** rendelkeztek.

A közép- és kismemesekhez tartoztak a zemjánok és a bojárok. Függségben álltak a fejedelmekkel és a főurakkal, nemességre és földbirtokra katonai szolgálat — saját lovas sereg vagy egyéni szolgálat — fejében juthattak.

1528-ban összeírták a nemeseket. Ettől kezdve ez az összeírás bizonyítékul szolgált a nemesi származásra. Ekkortól a „fejedelmek”, „zemjanok” és „bojárok” helyett egységesen a nemesek (slahta) fogalmat használták rájuk.

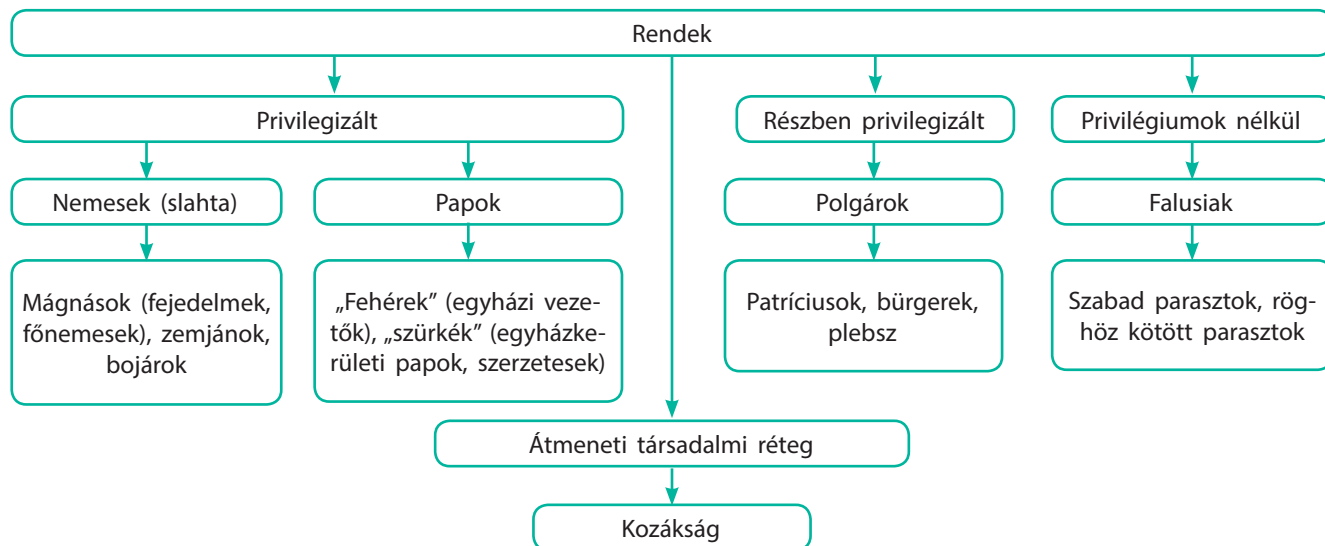
Társadalmi rend — emberek csoportja, akik törvényben rögzített jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeznek; a társadalmi renchez való tartozás általában örökletes volt.

Privilégium — olyan jogi dokumentum, adománylevél, amelyet az uralkodó adományozott egyes személyeknek, csoportoknak, rendeknek, tartományoknak a Lengyel Királyságban és a Litván Nagyfejedelemségben.

Ruszin nemesek.
Szerhij Samenkov illusztrációja

TÁRSADALMI RENDEK AZ UKRÁN TÁRSADALOMBAN a XVI. század elején

A slahta tagjainak jogait a Litván Nagyfejedelemség statútumai — a litván statútumok rögzítették. Az **1529.** évi első litván statútum törvényesítette a nemességet (slahtát), amelyik katonai szolgálat fejében földet kaphatott, és a mágnások — fejedelmek és földbirtokosok rendjét, akik a városokat és kisebb településeket tulajdonolták, hatalmas földbirtokokkal rendelkeztek örökletes formában, csak a litván nagyfejedelemnek voltak alárendelve és saját katonasággal rendelkeztek. Az **1566.** évi második litván statútum kibővítette a szolgálatra kötelezett slahta jogait, egyenlő rangra emelve őket a mágnásokkal. A slahta is részt vehetett az állam irányításában a tartományi szejmek (helyi képviseleti testület) és az országos szejm tagjaként.

Az ukrán társadalom privilegizált rétegét képezte a papság is, akik az össznépesség csaknem 10%-át képezték. „Fehér” papságnak nevezték az egyházi vezetőket (metropolita, püspök, érsek stb.), akik tisztségüket csak a lengyel király és a litván nagyfejedelmek engedélyével tölthették be, és volt a „szürke” papság — az alsóbb réteg (egyházközségi papok, szerzetesek). Az alsó papság helyzete nagyban függött a slahtától, amelynek területén az egyházközségük volt.

2. Részben privilegizált és privilégium nélküli rétegek.

A részben privilegizált rendhez tartoztak a polgárok, akiknek a privilégiumai közé tartozott a helyi önkormányzat, a rendi bírászkodás, kézműiparral és kereskedelemmel foglalkoztak. Nekik is kellett adót fizetni, szolgálatot teljesíteni a város birtokosa vagy az állam javára. A városi lakosság leggazdagabb rétegét a kis számú patrícusok alkották, akik a leggazdagabb kereskedők, uzsorások és kézművesek voltak. A bür-

A litván statútumokat tartják a XVI. század Európa legjobban kidolgozott törvénygyűjteményeinek. A reneszánsz kor jogi és politikai eszméit foglalták össze: a bírók törvényi felelőssége, az egyén joga az ügyvédi védelemre, a jogsértő egyéni felelőssége (és nem a családjának a felelőssége), a különböző rendek egyenlő jogai hitük, etnikai hovatartozásuk megválasztására, a nők egyéni és tulajdonosi jogainak védelme. A litván statútumok ugyanakkor elsősorban a mágnások, a közepes és a kisenemesek jogait védték.

Konstanty Wasyl Ostrogski.
Ismeretlen festő. XVI. század.

Konstanty Wasyl Ostrogski fejedelem a XVI. századi — XVII. század eleji ukrán slahta kiemelkedő személyisége volt. A XVI. század végén a Rzeczpospolita egyik legnagyobb földbirtokosa lett. A fejedelemben hatalmas birtokai voltak Volhíniában, Kijev tartományban, Podóliában és Galíciában, ahol 25 várost, több tucat kisvárost és 670 falut tulajdonolt (a fejedelem éves jövedelme — 10 millió zloty (zlotyi) — a kétszerese volt a Rzeczpospolita állami költségvetésének). Ostrogski volodimiri sztároszta, a volhíniai slahta marsallja, kijevi vajda, a Rzeczpospolita szejmjének szenátora volt. Kijevi vajdaként gyakorlatilag ő uralta az ukrán határvidéket, „a ruszok koronázatlan királyának” is nevezték. II. Zsigmond Ágost 1672-ben bekövetkezett halála után királyjelölt volt, 1598-ban pedig I. Fjodor cár utódjelöltje volt a moszkvai trónon.

Ostrogski támogatta a pravoszláv templomokat és kolostorokat, ispotályokat és iskolákat az ukrán területeken.

? Egyetértetek-e azzal, hogy Konstanty Wasyl Ostrogski a maga korának egyik legkiemelkedőbb személyisége volt? Indokoljátok meg állásponthoz.

gerek volt a legszamosabb rétege a városi polgárságnak, vagyoni helyzetük alapján a középréteget képezték, ők voltak a céhtulajdonosok és a kereskedők többsége. A városi lakosság zömég a plebsz — a városi szegények tették ki, akik nem rendelkeztek saját tulajdonnal.

Az ukrán területek lakosságának közel 80%-át a parasztok képezték, akik nem rendelkeztek privilégiumokkal. Jogi státus tekintetében — királyi (nagyfejedelmi) és magánbirtokosi, a kötelezettségek tekintetében — adóra és robotra kötelezettek, a személyes szabadság szintje alapján — szabad és röghöz kötött parasztságra tagolódtak. Csak a szabad parasztságnak áll jogában egyik úr birtokáról átköltözni a másikéra. A röghöz kötött parasztságot arra kötelezték, hogy ingyen dolgozzanak a földbirtokosnak.

A szolgálatra kötelezett parasztságot személyes szabadságot élveztek, a szolgálatért cserébe földbirtokot kaptak és felmentették őket az egyéb kötelezettségek alól. Némelyek egész a kishemességig felemelkedtek. A parasztságot zömét az adóra kötelezettek tették ki. Szabad parasztságot voltak, akik a földhasználatért a földbirtokosnak **adót** (czynsz) fizettek termékek formájában vagy pénzben. Azok a parasztságot, akiknek nem volt földtulajdonuk, annak használatáért **robotra** voltak kötelezve, amihez saját igavonó állataikat használták. Voltak köztük szabad parasztságot és röghöz kötöttek is.

Különböző társadalmi rétegek tagjaiból alakult ki a társadalmi renden kívüli kozákság. Kezdetben sztyeppe életmódot folytattak és feltartóztatták a krími tatárok hadjáratait.

A kozákság számbelileg egyre gyarapodott és erősödött, idővel követelni kezdte, hogy ismerjék el jogait és önálló tár-

Adó — tulajdon utáni jövedelem, amelyet a földbérlők fizettek a tulajdonosoknak adott időközönként.

Robot — vagyonbérlet, tulajdon használatának megváltása ingyenmunkával.

Lucki bíró a XVI. században.
Szerhij Samenkov illusztrációja

Falusiak.
Szerhij Samenkov illusztrációja

? A 9—12. oldalakon található illusztrációk alapján hasonlítsátok össze az ukrán társadalom különböző rétegeit.

■ Értékeljétek azokat az erkölcsi elveket, amelyek meghatározták az emberek életét a faluközösségekben.

Filvark — majorság, tanya, birtok, nagy nemesi gazdaság, amely piacra termelt; több ágazatot egyesítő gazdaság, ahol minden föld a földbirtokos tulajdonában volt. A filvarkok gazdálkodása a robotra kötelezett parasztek munkáján alapult.

Úrbér — a földbérlet egyik formája, a röghöz kötött parasztek munkakötelezettsége, amit a földbirtokos földjén volt köteles teljesíteni saját mezőgazdasági eszközeivel, erősen korlátozott joggal.

sadalmi rendbe tartozását. A korabeli ukrán társadalomban fokozatosan a kozákok váltak az elitté és a lakosság többsége érdekeinek képviselőjévé.

3. Falusi gazdálkodás. Önkormányzás faluhelyen. Az ukrán területeken a mezőgazdaságot alapvetően a földművelés jelentette. Galíciában, Volhíniában, Podóliában és a Kijevi vajdaság központi részében a hárommezős földművelés volt elterjedve, Poleszjében, a Kijevi vajdaság déli részén és a Perejaszlvi vajdaságban megmaradt a kevésbé hatékony kétmezős és a váltóművelés. Fokozatosan tökéletesedtek a munkaeszközök. Az egyszerű ekét felváltotta vasból készült eke, amely elé igásállatot fogtak. A hárommezős földművelést és az ekés szántást többnyire a nemesség földjein alkalmazták.

A földművelésen kívül fejlődött az állattartás, a háztáji, a kertészet és a méhészet. Nem vesztette el jelentőségét a halászat és a vadászat sem.

A Litván Nagyfejedelemség fennhatósága alatt az ukrán területeken főleg természetes gazdálkodást folytattak. A mezőgazdasági termékeket alapvetően saját fogyasztásra termelték.

A Lengyel Királyság fennhatósága alatt a többletermést fokozatosan átirányították az európai piacokra, ahol fokozódott a kereslet a kézműves és a mezőgazdasági termékek iránt. A slahta **filvarkokat** hozott létre, növelte az **úrbért** és elvette a földet a parasztoktól. Egyre nőtt a röghöz kötött parasztek száma.

A filvark gazdálkodás elterjedése az ukrán területeken a Litván Nagyfejedelemség fennhatósága alatt elősegítette a II. Zsigmond Ágost litván nagyfejedelem által aláírt „Termőföld karta” (1557) előírásainak bevezetését. Ennek értelmében felmérték a nagyfejedelmi földbirtokokat és egyenlő földterületekre — volokokra osztották. A legjobb szántóföldeket a nagyfejedelmi filvarkok kapták meg, a többi szétosztották a parasztek között. Egy paraszti voloka nagysága 16,8 és 21,8 hektár között volt. A robotra kötelezett paraszteknek cserébe hetente két napot kellett dolgozniuk a filvarkokban.

A termőföld reform következtében megszűnt az a rend, hogy a földet a falu közössége együttesen használta és kialakult a háztáji rendszere. Növekedtek a parasztek terhei, egyre inkább megszigorították a szabad költözködés jogát. A falusiaknak gyakorlatilag megtiltották, hogy használják az erdőket, csökkentették a közös földek (legelő, rétek) területét. A XVI. század végére az új földhasználati rend a slahta és az egyház földjein is meghonosodott.

A falusi önkormányzatot a XVI. században a faluközösségek gyakorolták (noha maga a fogalom később alakult ki). Egy falu közösségét — „falunak” nevezték, több faluét pedig, amelyek egy birtokon tulajdonában voltak — „volosztynak”.

A voloszty volt a jellemző közösségi forma Volhínia, Podólia, Kijev, Belz és Rusz vajdaságokban. A közösségi önkormányzat a régi hagyományokon és szokásokon alapult.

A közösség élén a sztároszta állt, akiket vagy a falusiak választottak meg, vagy a falu birtokosa nevezett ki. Ezenkívül megválasztották a faluközösség (kopa) önkormányzatát és a bíróság tagjait. Ezekben a családi gazdaságok fejei lehettek tagok. A nőknek és a nőtlen férfiakkal nem volt szavazati joga. A faluközösséghez meghatározott terület, ingatlan vagyon, bizonyos jövedelmek és költségek tartoztak.

A faluközösségek erkölcsi rend szerint éltek, amelyek mentén maguk a közösségek szerveződtek: szolidaritás, kollektív felelősségvállalás a rend fenntartása és a jogsértések elhárítása érdekében stb.

4. A városok, a kézműipar és a kereskedelem fejlődése.

A XVI. században az ukrán területeken gyarapodtak és fejlődtek a városok. A legnagyobb városokat a nyugat-ukrán területeken találjuk. Kelet-Podóliában és a Kijevi vajdaságban csökkent a számuk a krími tatárok állandó támadásai miatt. A legnagyobb város Lviv volt, amelynek lakossága elérte a 7–10 ezer főt. Nagy és közepes városnak (200–700 ház) számított Braclaw, Kremenec, Vinnica, Zsitomir, Luck, Osztrog stb.

Számos város a mágnások és az egyház tulajdonában volt. Voltak olyan városok is, amelyek közvetlenül a lengyel királynak és a litván nagyfejedelemnek voltak alárendelve. Az államhatalom igyekezett elősegíteni a fejlődésüket, mivel a városok nagy adót fizettek és szervezték a krími tatár hadjáratok elleni védekezést.

Az ukrán területeken ekkoriban terjedt el a **magdeburgi jog**. Ezt a lengyel királyok és a litván nagyfejedelmek, később pedig a mágnások adományozhatták. A XIV. század második felében — a XVI. század első felében az ukrán városok többsége megkapta a magdeburgi jogot.

Azókat a városokat, amelyek rendelkeztek a magdeburgi joggal, a magisztrátusok irányították — a város választott önkormányzati testülete, amely tanácsból (közigazgatási testületből és polgári ügyekkel foglalkozó bíróságból), valamint a lávából (a büntetőügyek bíróságából) állt. A tanács élén a polgármester, a láva élén — a vijt állt. A tanácsosok és a vijtek a magdeburgi jog értelmében választott hivatalnokok voltak. Választójoggal a patrícusok és a polgárok férfitagjai rendelkeztek.

A városok kézműipar és a kereskedelem központjai voltak. A XVI. század közepén már több mint 130 szakma volt ismeretes, ezek közül közel 80 kézműipari volt. A városiak többsége ezzel együtt földműveléssel is foglalkozott.

A Lengyel Királysághoz tartozó ukrán területeken a városi kézművesek többsége céhekbe tömörült. A pravoszláv

Filvark a Novogrudszi povithohoz tartozó Zaviszja településen (ma Belarusz). Napoleon Orda festménye. XIX. század.

Magdeburgi jog — Közép-Európában a legelterjedtebb városi önkormányzati rendszer, amely a középkorban veszi kezdetét.

Adománylevél a magdeburgi jogról a Kijevi vajdasághoz tartozó Kriliv városnak (a XX. század közepén a várost a kremencsugi víztározó építésekor a víz alá süllyesztették).

Cipész. Rajz 1535-ből.

I. Zsigmond lengyel király levele Lwów (Lviv) városának (1525)

Múlt évben Lwówban tett látogatásunk során a polgárok panasszal fordultak hozzánk... a ruszin hitet, amelynek sok gyakorlója él ott, noha ugyanolyan jogokkal rendelkeznek, mint a többi adófizető városlakó polgár, a polgármester azonban... megtiltja, hogy házat vásároljanak saját utcájukon kívül eső területen, sertést tartsanak, bort, sört és egyéb italokat árusítsanak, illetve fogyasszanak, szövettel kerekedjenek, valamint hogy kézműparral foglalkozzanak, belépjenek a céhekbe. [Ezen korlátozások bevezetésével] a polgármesterek a régi jogokat gyakorolják...

Mi... meghallottuk a panaszt és azzal kapcsolatban a következőt válaszoltuk: Lwów városának görög és ruszin hitű polgárai igényeit... kielégítik azok az utcák, amelyek lakhelyükül ki vannak jelölve itt, Lwów városában; más helyen vagy más utcában, mint ahol maguk vagy elődeik éltek, nem tudnak és nem áll jogukban házat venni, építeni és birtokolni.

Úgyszintén a régi hagyománynak és szokásnak megfelelően... nem lehet őket felvenni a céhekbe és megengedni a kézműipari tevékenységet [a ruszin hiten levők számára], amit mindörökké jóváhagyunk az eddigi rendnek megfelelően.

? Páros feladat. Olvassátok el a forrást, beszéljétek meg, és soroljátok fel, hogy mely jogaikban korlátozták Lwów városának pravoszláv hitű lakosait.

Szabóműhely. XVI. századi német metszet.

? Az illusztrációk alapján mondjátok el, mivel foglalkoznak a városi kézműiparosok.

hitű polgárok helyzete azonban ebben a tekintetben bonyolult volt. A céhen kívüli mestereket, akiknek nem állt jogában belépni valamelyik céhbe, kontároknak nevezték. A céhek minden módon akadályozni próbálták őket. A Litván Nagyfejedelemséghez tartozó ukrán területeken a céhek kevésbé voltak elterjedtek.

A XVI. században tovább fejlődött a kereskedelem. A legfontosabb helyszínévé a piac vált, melyet a nagy városokban évente többször megrendeztek, valamint a napi kereskedés a városi boltokban. A kézműiparosokhoz hasonlóan a kereskedők is céhekbe tömörültek.

Ebben az időszakban gyorsan fejlődött a nemzetközi kereskedelem is. Az ukrán területeken haladtak keresztül azok a kereskedelmi útvonalak, ahol a Keletről és Moszkvából származó áru, valamint a helyi termékek eljutottak Közép- és Nyugat-Európa országaiba. Az ukrán területekről viaszt, mézet, gabonát, állatbőrt, szarvasmarhát, sózott halat, sót, fát vittek nyugatra. Cserébe ruhaneműt, kézműves termékeket, bort, vasat, papírt, fegyvert, anyagot (szatént, bársonyt, szövetet, vásznat) stb. hoztak be. Nemzetközi kereskedelmi központ volt Kijev, Lwów, Luck, Kamjanec.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- Az ukrán területek lakossága rendekre tagolódott. A XVI. század első felében alakult ki a slahta jogállása. A legszámosabb és a legkevesebb joggal rendelkező társadalmi réteget a falusiak képezték.
- Az ukrán területek bevonása az európai piacok forgalmába hozzájárult a mezőgazdasági termékek iránti kereslet növekedéséhez és a filvarkok megjelenéséhez.
- A XVI. században az ukrán városok gyarapodtak és gazdagodtak a kézműipar és a kereskedelem fejlődése révén. Egyre több város kapta meg a magdeburgi jogot.

Kérdések és feladatok

- ◆ **1.** Megszerzett ismereteiteket ellenőrizték a „Találjátok ki a fogalmat vagy történelmi jelenséget” oktatójáték segítségével. **Játékszabály.** A tanulók 5—7 fős csapatokat alkotnak. Minden csapat számára a pedagógus kigondol egy fogalmat vagy történelmi jelenséget, felírja egy lapra, amit borítékban helyez el. A csapatok meghatározott időkeretben (3—5 perc) kérdéseket tehetnek fel a pedagógusnak, amelyek alapján kitalálják a fogalmakat és a történelmi jelenségeket. A pedagógus a tanulók kérdéseire csak „igen”, „nem” vagy „részben” választ adhat.
- ▲ **2.** Mi jellemezte a privilegizált rendek helyzetét a XVI. századi ukrán társadalomban? **3.** Miről volt nevezetes Konstany Wasyl Ostrogski fejedelem? **4.** Hasonlítsátok össze a korabeli részben privilegizált és privilegiumokkal nem rendelkező társadalmi rétegeket. **5.** Milyen változások történtek a mezőgazdálkodásban? **6.** Soroljátok fel, mi jellemezte a városok, a kézműipar és a kereskedelem fejlődését a XVI. században.
- ★ **7.** Térkép vagy internetes források segítségével állapítsátok meg, és soroljátok fel a füzetben, mely ukrán városok kapták meg a magdeburgi jogot a XVI. század végéig. **8. Osztályfoglalkozás.** Soroljátok fel a közös és eltérő vonásokat az ukrán társadalom és a Közép- és Nyugat-európai társadalmak fejlődésében a XVI. században. **9.** Töltsétek ki „Az ukrán társadalom rétegződése a XVI. században” című táblázatot.

Társadalmi rend	Státus	Jogok, privilégiumok, kötelezettségek

- ★ **10. Kiscsoportos foglalkozás.** Beszéljétek meg a feladatot és válaszoljatok a kérdésre. A XVI. században úgy vélték, hogy a rendi tagolódás isteni eredetű és a bibliai Noé korából származik, aki felosztotta a teendőket fiai, Sém, Kám és Jáfet között. Ezt fejezi ki a korabeli latin mondás is: „Te, Sém, imádkozz, Kám — dolgozz, Jáfet — irányíts és védelmezz.” Véleményetek szerint milyen szerepet játszott a rendi tagolódás a XVI. századi ukrán társadalom életében? **11.** Tananyagon kívül forrásokból nézzetek utána Ostrogski fejedelem tevékenységének és készítsetek a témából prezentációt. A munkához használjátok a tankönyv elektronikus mellékletében található vázlatot.

Kronológia

1529 — az első litván statútum elfogadása.

1566 — a második litván statútum elfogadása.

Litván pénzérme, amit az első litván statútum elfogadásának 475. évfordulója tiszteletére vertek.

? Miben rejlik a litván statútumok történelmi jelentősége?

XV. századi vízimalom maradványai Kupin községben (Hmelnickij megye).

3. § Az ukrán területek társadalmi-gazdasági fejlődése a XVII. század első felében

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: hogyan növekedtek meg a mágnások földbirtokai az ukrán területeken; miben nyilvánult meg és mik voltak a következményei a filvark gazdaságok fejlődésének; miként fejlődtek az ukrán városok; milyen változások mentek végbe a falusiak és a polgárok életében ebben az időszakban; mi az „árutermelés”.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: **1.** Soroljátok fel az ukrán területek gazdasági fejlődésének sajátosságait a XVI. század első felében. **2.** Mikor kötötték meg a lublini uniót? **3.** Osztályfoglalkozás. Soroljátok fel, milyen következményekkel járt a lublini unió az ukrán területek számára. **4.** Mi a filvark? **5.** Kik a mágnások?

- Melyik állítás a helyes: 1) az ukrán területeken a XVII. század első felében átalakult a mezőgazdálkodás; 2) az ukrán területek a mezőgazdasági tevékenység a XVII. század első felében a XVI. században lerakott alapokon fejlődött. Az 1. és 2. § alapján indokoljátok meg a helyes választ.

1. A mágnások földbirtokainak növekedése. A XVII. század első felében az ukrán területeken gyorsan növekedtek a mágnások földbirtokai. Erre a mágnásokat az ösztönözte, hogy a nyugat-európai piacokon egyre növekvő igény jelentkezett a kenyérgabonák és egyéb mezőgazdasági termékek iránt.

Galíciában voltak birtokai a Potocki, a Sobieski, a Daniłowicz és más családoknak „kulcsok” formájában — néhány falu és kisebb város, amelyet egyetlen gazdasági komplexumként irányítottak. 1629-ben a Braclawai vajdaságban az összes falusi és városi földbirtok 80%-a 18 mágnás kezében volt, a Volhíniai vajdaságban pedig a mágnások a falusi gazdaságok 75%-át birtokolták. Éppen itt, Volhíniában volt Osztrog — az Ostrogski fejedelmek birtoka. Ezenkívül a XVII. század elején a fejedelem családjának voltak birtokai a Braclawai, a Kijevi, a Ruszin, a Sandomiri, a Krakkói, a Breszti, a Minszki, a Novogrudovói, a Vityebszki és a Wilnói vajdaságban. Ezek a területeken összesen 620 település, közte 38 város állt. Az Ostrogski család a legnagyobb birtokkal a Wilnói vajdaságban rendelkezett.

A bal parti ukrán területeken a legnagyobb földbirtokos a Wiśniowiecki család volt, a birtok központja — Lubnó. A XVII. század 30-as éveinek végén 39,6 ezer paraszti udvar, 56 kisebb és nagyobb város tartozott hozzá. Wiśniowieckieknek voltak birtokaik ezenkívül Poleszjében, Podóliában, Volhíniában és Galíciában, közel 500 ezer alattvalójuk volt, parasztok és polgárok vegyesen. Más ukrán területeken nagy birtokokkal rendelkeztek még a Zbaraski, Chotkewycz, Korecki, Rużyński, Zamoyski és más családok.

A földbirtokok növekedtek örökléssel, vásárlással vagy földbirtokfoglalással, házasságkötéssel, a peremterületek benépesítésével, a királytól kapott ajándékföldek által. A mágnások földbirtoklását királyi oklevelek erősítették meg.

2. A filvarkok elterjedése. Az árutermelés fejlődése. A mezőgazdasági termékek iránti kereslet növekedése földbirtoka-

Az osztrogri vár. Zygmunt Vogel festménye. 1796.

- ? Mutassátok meg a térképen (5. oldal) Osztrog városát. Mi a történelmi-földrajzi neve annak a régióknak, ahol a város található?

ik filvarkká alakítására ösztönözte a birtokosokat. Különösen nagy filvarkokban a terméshozam magasabb volt, mint a falusi gazdaságokban. A XVII. század eleji filvarkokban gabonaneműeket termesztettek, kertészettel foglalkoztak, szarvasmarhát tenyésztettek, baromfit tartottak, halászzal foglalkoztak.

A filvarkok elterjedésével párhuzamosan megkezdődött a parlagföldek hasznosítása, aminek köszönhetően az ukrán területeken jelentősen megnőtt a mezőgazdaságilag művelhető területek nagysága. A mezőgazdasági termelés kiterjedt Kelet-Podóliára, a Kijevi tartomány déli részeire és a bal parti területekre, valamint a későbbi Szlobozsanscsina régióra. Azonban a mezőgazdasági termelés továbbra is a Belz, Chełm, Volhínia, Nyugat-Podólia területén és Galícia egy részén volt a legfejlettebb.

A filvarkok megjelenésével volt összefüggésben az **árutermelés** fejlődése. A filvarkok urai a piacra küldött gabona és egyéb termékek árából hatalmas jövedelmekre tettek szert. Számos birtokon évente 100—300 szarvasmarhát neveltek fel piaci értékesítésre, egyes filvarkok pedig lótarással is foglalkoztak. A fajtisza lovak tenyésztése szükséges volt a háborúhoz, valamint a nemesség nagy felvásárló volt, így a tulajdonosok ebből is jelentős jövedelmeket szedtek.

Az árutermelésbe való bekapcsolódás jele volt a nemesi birtokokon a malmok, darálók, borleparlók, sörfőzdék, tímár-műhelyek stb. megjelenése is.

3. A városok fejlődése. Az időszakban, akárcsak korábban, az ukrán területeken növekedtek a régi kisebb és nagyobb városok, valamint újak jelentek meg. Többek között a XVII. század első felében több tucat új várost alapítottak: Kono-top, Jagotin, Umany stb. A XVII. század 40-es éveiben a legnagyobb lélekszámú városok voltak Lwów (25—30 ezer lakos), Kijev (15 ezer lakos), Medzsibozs (12 ezer lakos), Bila Cerkva (10 ezer lakos). Ám a tipikusak a 2—3 ezer lakosú városok voltak.

A városokból az államnak vagy az azokat birtokló mág-násoknak jelentős jövedelme származott: a kézművesektől és a kereskedőktől, adózás a városon való keresztülhaladásért, a piaci árusítóhelyért stb. Egyes városok 50-szer nagyobb jövedelmet biztosítottak, amit azok a falvak, amelyek helyén kialakultak.

Az állam tulajdonában levő városok (királyi városok) kö-zigazgatási központok voltak, s többségükben érvényesült a magdeburgi jog. Ugyanakkor a városok többsége (közel 80%-uk) magántulajdonban vagy az egyház tulajdonában volt. Például a Kijevi vajdaság 206 városa közül 46 volt ki-rályi város, 150 — magánbirtok, 10 — egyházi tulajdon. Egyes magántulajdonban, illetve az egyházak tulajdonában levő városokat is a magdeburgi jog szerint igazgatták. Egyes

Árutermelés — termékek létrehozása nem saját felhasználásra, hanem értékesítés céljából.

Szymon Starowolski lengyel nemes elbeszélése a slahta soraiban a XVII. század első felében bekövetkezett változásokról.

A régi időkben a falusi ember kötelessége volt a föld megművelése, a ke-rekedőé — hogy a kereskedéssel fog-lalkozzon. A nemes embernek lovagi kötelességei voltak és folyamatosan háborúkban vett rész. Ma nincsenek katonáink... azonban vannak kocsmá-rok, spekulánsok és közvetítők...

A legnagyobb hősiességnek az szá-mít, ha valaki ismeri az utat, ame-lyen keresztül a birtokokról a biká-kat Gdańskba terelik, mert minden vagyonos ember ökrökkel, lovakkal, borral, mézzel... hallal... gabonafé-léssel kereskedik. Minden eladhatót, amivel az alattvalóik rendelkeznek, parancsra a nemesi udvarba kell szállítani, ahol a legalacsonyabb áron felvásárolják és küldik a város-ba... Saját áruikat is oda küldik.

? Páros feladat. Páros feladat. Beszéljétek meg és soroljátok fel, milyen változások történtek a rzezcpospolitai nemesség soraiban az árutermelésre való áttérés következtében.

Tímár (bőrkikészítő mester).
XVI. századi metszet.

? Az illusztráció alapján mondjátok el, mit csinál a tímár.

■ Helyes-e az a megközelítés, hogy a falusiak és a városi polgárok jelentős hányadának életet az ukrán területeken jelentősen megváltozott? Pontosan miben változott meg?

A XVII. században a parasztek földhasználatának korlátozásával együtt egyre nőtt a kizsákmányolásuk. Elvesztették szabadságukat és személyes függőségbe kerültek az uraiktól. A nemesek saját belátásuk szerint állapították meg a robotot, a beszolgáltatásokat és az adókat, rendelkeztek a parasztek tulajdonával. Ennek következtében a parasztek elvesztették minden jogukat, adni, venni lehetett őket a teljes faluval és a földbirtokkal együtt.

mágnások több várost is tulajdonoltak. Stanisław Koniecpolskinak például csak a Braclaw-i régióban 170 kisebb és nagyobb város volt a birtokában.

A XVII. század első felében a városi kézműipar fejlődésében változások következtek be. Egyre nőtt a céhen kívüli kontár mesterek száma, elsősorban a városba beköltöző falusiak révén. Lwówban ekkoriban ők tették ki a kézművesek 40%-át. A céhek megpróbálták ellehetetleníteni őket, ám legtöbbször eredménytelenül. Ráadásul a kontárokat támogatták a nemesek és a városi hatalom, ha ez az előnyükre volt.

Egyes területeken munkagépeket kezdtek alkalmazni, tökéletesedtek a technológiák, megjelent a munkamegosztás és a bérmunka, azaz megkezdődött az áttérés a manufakturális termelésre. Így például vízikereket használtak a XVII. század elején a Lwów melletti Brjuhovicsi papírkészítő műhelyében, a munkamegosztás a bérmunkások között pedig ott volt jellemző, ahol nagy ágyúkat és harangokat öntöttek — Lwów, Cserkaszi, Osztra, Bila Cerkva műhelyeiben.

4. A falusiak és a polgárok helyzete. A filvarkok elterjedése az ukrán területeken azzal járt, hogy csökkentek azok a földterületek, amelyeket a falusiak ingyen művelhettek, és nőtt a kevés földdel rendelkező, illetve a föld nélküli parasztek száma. A falusi gazdaságok a korábbi terület felével, mások — negyedével rendelkeztek csak. A parasztek legszámosabb rétegét képezték a kevés földdel rendelkező zagorodnyikok (gorodnyikok) és a komirnikok, akiknek saját otthonuk sem volt, noha némelyek közülük jószágot tartottak.

Guillaume Le Vasseur de Beauplan leírása a falusiak életéről, amit utazásai során a Középső Dnyepermentén tapasztalt meg a XVII. század 30—40-es éveiben

Az itteni parasztek megérdemlik az együttérzést. Rendkívül szegények, mert hetente három nap robotot kell teljesíteniük saját lovaikkal és két kezük munkájával. Ezenkívül az általuk művelt földbirtok nagyságától függően le kell adniuk bizonyos mennyiségű gabonát, végtelen számú tyúkot és kacsát húsvétra, pünkösdre és karácsonyra. Ezen felül kötelesek ingyen szállítani a fát az uraságnak és még sok más egyéb munkát elvégezni... Ezenkívül pénzdótot is követelnek tőlük. Ezenkívül le kell adni a birka, a malacok, a méz, mindenféle termés tizedét, s minden harmadik évben — még a harmadik ökröt is...

De ez még nem is a legfontosabb, mert a nemeseknek korlátlan hatalmuk van nemcsak a tulajdonuk fellett, hanem az életük felett is; ez a nagy szabadsága a lengyel slahának (amelyik úgy él, mint a mennyországban, a paraszt pedig mint a purgatóriumban).

? **Páros feladat.** Beszéljétek meg és válaszoljátok meg a kérdéseket.
1. Mi volt a robot? 2. Milyen adók és kötelességek terhelték a parasztokat? 3. Milyen tények bizonyítják a parasztek jogtalan helyzetét?

Evrei-comercianți. Pictor Iu. Brandt. Sec. XIX

A XVII. század első felében az ukrán területeket a parasztok többségének romlott a gazdasági, társadalmi és jogi helyzete. A legsúlyosabb állapotok a Breszti, Pidlaszjai, a Ruszin, a Bełzi, a Volhíniai régióban, a Podóliai vajdaság nyugati felében és a Kijevi vajdaság jobb parti részében uralkodtak, ahol a robot heti három-hat napra nőtt. A XVII. század közepére a szabad parasztnak a földbirtokosoktól való függővé tétele következtében jelentősen csökkent a szabad parasztnak száma, a korabeli ukrán területek szinte nem is maradtak ilyenek.

A városokban a kézműiparok és a kereskedelem fejlődésével elmélyültek a társadalmi szakadékok. A patríciusok egyre gazdagabbak lettek, s minden téren ők vették a kezükbe a városok irányítását. A polgárok vagyoni helyzet szerint közepes és vagyonos rétegei igyekeztek megakadályozni a patríciusok hatalmának növekedését és saját jogaik kiterjesztésére törekedtek. Nőtt az elszegényedett céhmesterek, segédek, inasok és kontárok száma, akik elégedetlenek voltak a helyzetükkel.

A városi lakosság egy jelentős részét a kozákok és a közkatonák (zołnierz) alkották. Mindenekelőtt vonatkozott ez a Dnyepermenti és a Braclaw-i régió kisebb és nagyon városaira. Így 1616-ban Kanyevben, Korszunnyban, Bila Cerkvában, Csihirinben, Bohuszlavban, Perejaszlavban az udvarok átlagosan 75%-a a kozákoké volt.

A városiakok zöme ruszin (ukrán) volt, akikkel együtt éltek más etnikumok is. A gazdag külföldiek elsősorban kereskedelemmel, birtokbérlettel és kézműiparral, valamint vámkivásárlással foglalkoztak.

A pravoszláv hitű városiakokat többféle hátrányos megkülönböztetés érte. Többek között 1620-ban egy kortárs beszámoló szerint Lwówban az, „aki görög vallású és nem fogadta el az uniót, nem lakhat a városban, nem mérhet könyököt és negyedet, nem vehető fel céhbe”.

A lakosságot elnyomták. A királyi városokban, még azokban is, amelyek a magdeburgi jog szerint éltek, a polgárok

A lublini unió után az ukrán területekre nagy számban telepedtek be zsidók. 1569—1648 között a zsidó közösségek lélekszáma 4 ezerről 51 ezerre nőtt. A lengyel nemesi birtokok kialakulásával az ukrán területeken a zsidók birtok ügyintézők és bérlők lettek, beszedték az adókat. Foglalkoztak kereskedéssel, uzsorával, borleparlással, molnárok voltak. A zsidók vállalkozókészsége és ösztartása gyakran kiváltotta a zsidó közösséggel szemben a helyi lakosság irigységét és konfliktusokat váltottak ki. Pénz fejében a nemesek és a királyi helytartók a bérleteket átadták a zsidó vállalkozóknak az egyes településeken, néha pedig zsidót tettek meg sztárosztának (például Zsitomirban, Korszunnyban, Bohuszlavban, Ljubecsben). Rövid idő alatt nagy jövedelemre törekedve a bérbeadók, a hagyományokkal ellentétesen túlzott mértékű munkát és adókat követeltek meg. A zsidók együttműködése a nemesekkel növelte a nép körében a zsidóellenességet. Elnyomókat láttak bennük. A zsidóellenesség jellemző volt az egész korabeli Európában. A zsidókkal szembeni negatív viszonyulásnak az ukrán területeken többek között az is oka volt, hogy máshitűek voltak — az izraelita vallást követték. Azokat a zsidókat, akik felvették a kereszténységet, elfogadták „sajátjuknak”.

Kronológia

XVII. század első fele — gyors növekedésnek indulnak a mágnások birtokai az ukrán területeken.

A XVII. század első felében az ukrán területeken hatalmas birtokokkal rendelkezett Jeremi Wiśniowiecki fejedelem. Régi litván-ruszin családból származott. Ennek a családnak volt a tagja többek között **Dymitr Wiśniowiecki** — az ukrán kozákok egyik első ismert vezetője (róla a következő paragrafusban lesz szó). Jeremi Wiśniowiecki a lwówi jezsuita kollégiumban tanult, ruszin vajda volt. A katolikus fejedelem toleráns volt a másvallásúakkal, védelmezte a pravoszlávok jogait.

Wiśniowieckinek köszönhető a bal parti ukrán földek hasznosítása. Mihajlo Hruszovszkij, a neves történész véleménye szerint övé volt nem csak Ukrajna, és nemcsak Lengyelország, de minden bizonnyal egész Európa legnagyobb birtoka. Aleksander Jabłonowski lengyel történész egyenesen „dnyeperentúli államnak” nevezte Wiśniowiecki birtokát. Wiśniowiecki évente 1,2 millió zloty adót szedett be birtokai után. Neki volt a Rzeczpospolitában az egyik legnagyobb nemesi hadserege.

gyakran szenvedtek a királyi hatalomtól. A magántulajdonú városokban a lakókat kötelezték a katonai szolgálat saját felszereléssel, a különböző létesítmények építésére és javítására stb. Sok szenvedést okoztak a lakosoknak a mágnások vitái és a nemesi katonaság önkénye, amit gyakran kísért rablás és erőszak.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- A Rzeczpospolita fennhatósága alatt az ukrán területeken a mágnások hatalmas birtokokat szereztek.
- A mezőgazdaságban a legfőbb a legfőbb ártermelőkké a filvarkok váltak. A filvarkok elterjedésével az ukrán parasztok jelentős hányadának romlott a helyzete.
- A XVII. század első felében nőtt a városok és a városi lakosok száma.
- A városi lakosság gyakran szenvedett a királyi hatalom vagy a városok tulajdonosai önkényétől, valamint az etnikai és felekezeti megkülönböztetéstől.

Kérdések és feladatok

1. Ellenőrizték a megszerzett tudást az „igen vagy nem” játékkal. **Játékszabály.** A pedagógus azt a feladatot adja a tanulóknak, hogy meghatározott idő alatt fogalmazzanak meg kérdéseket a tanultakkal kapcsolatban, amelyekre „igennel” vagy „nemmel” lehet válaszolni. Attól függően, hogy mennyi idő áll rendelkezésre és mekkora volt a tananyag, a kérdések száma 6 és 12 között lehet. Ezután a pedagógus beszédi, majd összekeveri a papírlapokat. A tanulók válaszolhatnak osztálytársaik kérdéseire.
2. Tényekkel bizonyítsátok, hogy a XVII. század első felében nőtték a mágnások földbirtokai. 3. Milyen szerepet játszottak a filvarkok a korabeli ukrán területek társadalmi-politikai életében? Indokoljátok meg álláspontotokat. 4. Milyen új dolgok jelentek meg a városok fejlődésében? 5. Milyen volt a parasztok és a polgárok helyzete ebben az időszakban.
6. **Páros feladat.** Beszéljétek meg és keressétek meg a térképen internetes források segítségével azokat a városokat az ukrán területeken, amelyek a XVII. század első felében kaptak magdeburgi jogot. 7. Töltsétek ki „Az ukrán területek társadalmi-gazdasági fejlődése a XVI században és a XVII. század első felében” című összehasonlító táblázatot. Az összehasonlításhoz a kérdéseket önállóan fogalmaztátok meg.

Kérdések az összehasonlításhoz	XVI. század	XVII. század első fele

8. **Kiscsoportos foglalkozás.** Osszátok el a szerepeket és írjatok rövid történetet egy utazó nevében arról, merre jártatok és mit tapasztaltatok az ukrán területeken a XVII. század első felében. A leírások egyes jeleneteit játsszátok el.

4. § Egyházak a XVI. században

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: milyen volt a pravoszláv egyház helyzete és annak sajátosságai a XVI. században; hogyan bontakozott ki a reformáció és az ellenreformáció a korabeli ukrán területeken; milyen szerepet játszottak a pravoszláv testvériségek; mi a „protestantizmus”, „arianizmus”, „egyházi testvériségek”, „sztauropigia”.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: **1.** Milyen volt a pravoszláv egyház helyzete az ukrán területeken a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség fennhatósága alatt a XIV. század második felében — a XV. században? **2.** Mikor vált ketté Moszkvai és Kijevi metropóliára a keleti szláv területek addig egyetlen Kijevi metropóliája? **3.** Mi a reformáció? Hogyan kezdődött Európában? **4.** Definiáljátok a „kálvinizmust” és soroljátok fel alapvető tanításait. **5.** Mi az ellenreformáció? Mi volt a célja?

1. A pravoszláv egyház helyzete. A XVI. század időszakát a „sötétség korának” nevezik az ukrán pravoszláv egyház történetében. A hatalom vallási türelmet hirdetett a pravoszlávokkal kapcsolatban, szavatolta a pravoszláv templomok jogait és privilégiumait, azonban mindezeket nem hajtotta végre. Ugyanakkor éppen ekkor jelentek meg a pravoszláv egyház életében olyan új jelenségek, mint világi személyek részvétele az egyházi életbe és az egyházi élet, a vallásos oktatás és az iskola közeledése, annak eredményeképpen, hogy együttesen kellett ellenállniuk a latin kultúra, a katolicizmus és a reformáció mozgalmainak támadásaival szemben.

A pravoszláv egyház helyzetét negatívan befolyásolta a Lengyel Királyságban és a Litván Nagyfejedelemségben a „főkegyúri jog” vagy „adományozási jog” elterjedése. Ennek értelmében a metropolita és a püspök kinevezése a lengyel királytól és a litván nagyfejedelemtől függött.

A lublini unió után romlott a helyzet. A lengyel királyok a „főkegyúri jog” alapján, „szellemi táplálékot adományozva és szellemi központokat szétszogatva”, időnként a püspököket és archimandritákat (kolostori előljárónak) pénzért nevezték ki. A király a pravoszláv egyházban világi embereknek (nemeseknek, katonáknak) is adományozott hivatalokat az állam adóssága fejében, különböző szolgálatokért, a királyhoz közel álló személyek kérésére stb.

A lengyel hatalom jóval szűkebb jogokat adott a pravoszlávoknak, mint a katolikus egyháznak. A pravoszláv püspökök nem lehettek a szenátus tagjai. A pravoszláv papság, eltérően a katolikusától, adót fizetett. Noha 1573-ban a lengyel király vallási türelmességet fogadott, a lengyel hatalom és a katolikus papság továbbra is negatívan viszonyult a pravoszlávokhoz, befolyásuk növelésének akadályát látták bennük.

- Helyes-e az a megállapítás, hogy a XVI. században meglehetősen nehéz helyzetben volt a pravoszláv egyház az ukrán területeken. Indokoljátok meg véleményeteket a paragrafus tartalma alapján.

A magánbirtokokon a „patronátus joggal” a nemesség is élt a pravoszláv templomokkal és kolostorokkal szemben. Birtokaikon az ő tulajdonukban volt a templom és a kolostor is. A papokat az ilyen egyházközségekben nem a hívek választották, hanem a nemesek nevezték ki a „patronátus jog” alapján. Ezzel összefüggésben az egyházközség élete a birtok, a város tulajdonosának vallásától és a pravoszlávokhoz való viszonyától függött. A nemesek a templomokkal és a kolostorokkal úgy rendelkeztek mint saját tulajdonukkal: elzálogosíthatták, elcserélhették, eladhatták, bérbe adhatták, odaadhatták hozományként stb.

Jakub Potocki 1579-ben a krími tatárok ellen épült vára Leticsevben (ma Hmelnickij megye). Később a vár területén templom és dominikánus kolostor épült. Napoleon Orda festménye. 1871—1873.

Protestantizmus — a kereszténység harmadik legnagyobb irányzata (a katolicizmus és a pravoszlávia mellett), amely a reformáció korában a XVI. században keletkezett.

Arianizmus — a korai kereszténység egyik irányzata, amely újjászületett a XVI. században a reformáció európai terjedésének időszakában.

Márk Evangéliuma. Miniatúra a Peresopnycai Evangéliumból. 1556—1561.

Lényegesen megnehezítette a helyzetet, hogy a konstantinápolyi patriarchátusnak alárendelt Kijevi metropólia nem kapott megbízható támogatást Konstantinápolytól. A pravoszláv egyház nehéz időket élt meg, miután 1453-ban az oszmán-törökök elfoglalták Konstantinápolyt és Bizánc elesett. A ruszin püspököket az arra ösztönözte, hogy megbízható védelmet keressenek.

2. Reformáció és ellenreformáció az ukrán területeken.

A XVI. századi a reformáció lázában égett — ami egyházi-vallási és társadalmi-politikai mozgalom volt a katolikus egyház megreformálására, a kereszténység bibliai alapjaihoz való visszatérítésére. Nyugat- és Közép-Európában a reformáció tainainak elterjedésével veszi kezdetét a nemzeti ébredés, a kultúra fejlődése és a **protestantizmus** keletkezése.

A XVI. század 30—40-es éveiben Nyugat- és Közép-Európából Lengyelországon keresztül az ukrán területeket is elérték a reformáció tanai, többek között a kálvinizmus. A mágnások birtokain és városaiban kálvinista közösségek jöttek létre. Elsőként a Potocki és a Radziwiłł családok tértek a kálvini hitre. Csatlakoztak hozzájuk a jeles pravoszláv családok képviselői (Wiśniowiecki, Chotkewycz, Sapieha). Kálvinista közösségek jöttek lére a mai Kárpátalja területén, Chełm, Podleszje, Przemysl, Bełz tartományokban. A protestantizmus másik irányzata — a lutheránus vallás az ukrán területeken nem terjedt el.

A XVI. század második felében Galíciában, a Kijevi, Volhíniai és Podóliai vajdaságokban megjelent az **arianizmus** — a protestantizmus egyik irányzata, melynek követői csak az Atya-istent ismerték el, tagadva ezzel a keresztény tanítást a szentháromságról.

A reformáció valamennyi irányzatának közös vonása volt, hogy az ukrán lakosság körében nem terjedtek el széles körben. A történész Mihajlo Hrusevszkij számításai szerint az ukrán területeken közel 100 kisebb protestáns közösség állt fenn, amelyeket alapvetően a nemesek hoztak létre, és nem mindig a ruszin nemesek. Ugyanakkor a protestantizmus terjedése egy időre feltartóztatta a katolicizmus térhódítását az ukrán területeken. A reformáció tanításaiban (Róma hatalma alóli felszabadulás, az egyház közelebb vitele a néphez, a Biblia lefordítása a népnyelvre) az ukrán pravoszláv lakosság a katolicizmus elleni küzdelem eszközét látta, és az új hitet a maga szándékai szerint alakította.

A reformációnak az ukrán területeken való elterjedése fontos következménye volt a Szentírás lefordítása. Többek között 1556—1561-ben Volhíniában megszületett a **Peresopnycai Evangélium** — a Szentírás első ismert ószláv nyelvű fordítása.

A XVI. század 60-as éveiben az ukrán területeken terjedni kezdett az ellenreformáció — a katolikus egyház meg-

újításáért és megreformálásáért indított mozgalom, ami reakció volt a protestáns reformáció és a protestantizmus terjedésére.

1569-ben a hatalom támogatásával az ukrán területeken megjelent a Jézus Társasága (a jezsuiták). A lengyel hatalom által támogatott jezsuiták a nemesség (slahta) számos tagját vonzották. A jezsuiták térítették katolikus hitre a Radziwiłł, a Chotkewycz, a Sapieha és más családokat. A XVI. század 70–80-as éveiben az ukrán területeken a jezsuiták iskolákat nyitottak, melyekben magas szintű oktatás folyt. Ugyanakkor ezek az iskolák elősegítették a katolicizmus terjedését.

3. Templomi testvériségek. A XV–XVII. században az ukrán területeken a **templomi testvériségekhez** kötődő mozgalom vette kezdetét.

Kezdetben a pravoszláv polgárok a kézműves céhek mintájára testvériségeket alapítottak, amelyek jótékonyssággal foglalkoztak — gondoskodtak a templomok építéséről és fenntartásáról, jótékonyági ebédeket szerveztek a szegényeknek, vallási ünnepeket szerveztek, segítettek a betegeknek stb.

A XVI. század végén a katolikus vallás előretörése és a pravoszláv lakosság elnyomása időszakában a testvériségek tevékenysége jelentősen átalakult. A testvériségek tagjai a bíróságokhoz fordultak panaszaiikkal a lengyel hatalom ellen, küldöttségeket menesztettek a királyhoz. Ugyanakkor a testvériségek igyekeztek eltávolítani a templomok környékéről azokat, akik méltatlanok voltak a lelki táplálékra, és igyekeztek megújítani az egyházi életet. Felvilágosító tevékenységet is folytattak: iskolákat, nyomdákat nyitottak, könyvtárakat alapítottak.

Az első testvériségek — a Blagovescsenszki (1542) és a Mikolajivi (1544) — Lwówban jöttek létre. A XVI. század második felében a legtekintélyesebb a Szvjato-Uszpenszkij sztauropigia testvériség volt, amelyet 1585-ben alapítottak Lwówban. A sztauropigia biztosította a lehetőséget az önálló tevékenységre és az egyházi hierarchiától való függetlenségre.

A lembergi testvériség elődei a pravoszláv polgárok régi egyesületei, amelyek az Istenanya Elszenderülése templom és a Szent Onufrij monostor védnökségére alakultak. Aktív tagjai voltak a testvériségnek Sztefan Zizanyij, Lavrentyij Zizanyij, Pamvo Berinda és Jov Boreckij. A lembergi testvériség védelmezte az ukrán polgárok politikai jogait, igyekezett megteremtteni a város ukrán lakosságának a magisztrátustól és a lengyel hatalomtól független önkormányzatát.

A lembergi testvériség a többi testvériség felett állt és jogában állt a papokat ellenőrizni. Tulajdonában volt a lwóvi testvériség nyomda. 1585 körül megnyílt Lwówban a testvériség által fenntartott iskola a polgárok és a papok gyermekeinek. Ispotályt szervezett a betegeknek, felépítette az Uszpenszkij templomot.

- Egyetértetek-e azzal, hogy a testvériség mozgalom a reformáció hatására alakult ki? Miért?

Templomi testvériségek — felekezeti-társadalmi szervezetek a pravoszláv egyházközösségekben az ukrán és a belarusz területeken a XVI–XIX. században.

Sztauropigia — pravoszláv egyházi közösség, amely alá volt rendelve a pátriárkának, de nem állt függőségben a helyi egyházi hierarchiával.

A lwóvi testvériség nyomdában megjelent „Anfologion” címoldalának részlete. 1694.

Kronológia

1556—1561 — a Pereszopnicai Evangélium keletkezése

1585 körül — a Lwówi (Lvivi) Szent Elszenderés testvériség alapítása

Ariánus toronykápolna Tihomel mellett (Hmelnickij megye). Mai látkép.

Kálvinista katekézis címoldala, amely 1562-ben a Radziwiłł fejedelmek neszvizsi nyomdájában készült (Belarusz).

A lwówi testvériség azon törekvésében, hogy a közéletben és a kultúrában minél több világi ember vegyen részt, a mai kutatók a reformáció hatásának tudják be.

A lwówi Szvjato-Uszpenszkij testvériség példaként szolgált a többi város pravoszláv vallású ukrán lakossága számára is. A XVI. század végén — a XVII. század elején pravoszláv testvériségek működtek számos ukrán városban, köztük volt Przemysl, Rohatin, Ternopol, Luck, Kremenci, Szudova Visnya, Kijev.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- A XVI. században a pravoszláv egyház az ukrán területeken meglehetősen nehéz helyzetben volt.
- A reformáció hatására az ukrán területeken elterjedt a vallási szabadgondolkodás, aminek hatására a hívek egy része kivált a hagyományos egyházközösségekből.
- A XVI. század 60-as éveiben az ukrán területeken elterjedt az ellenreformáció — a katolikus egyház által kezdeményezett mozgalom a protestáns reformáció terjedésének megállítására.
- A templomi testvériségek tevékenysége a pravoszláv polgárok segítségére volt, hogy ellenálljanak a felekezeti-etnikai elnyomásnak, elősegítették az ukrán társadalom nemzeti és kulturális ébredését.

Kérdések és feladatok

- ◆ **1.** Ellenőrizték a megszerzett ismereteket a „Fejezd be a mondatot” oktató játékkal. Játékszabály. A pedagógus elkezd egy mondatot, amit a tanulóknak kell befejeznie a paragrafusban foglalt tananyag alapján. Az nyer, aki a leggyorsabban és hibátlanul válaszol. Csapatokat is lehet versenyeztetni. **Példamondatok:** 1) A „patronátus jog” a pravoszláv egyházban azt jelentette, hogy... 2) 1573-ban a lengyel király kötelezettséget vállalt arra, hogy... 3) A Rzeczpospolitában az arianizmus híveit úgy hívták, hogy... 4) A Pereszopnicai Evangélium volt... 5) a templomi testvériség — az... 6) A lwówi Szvjato-Uszpenszkij sztaurologia testvériség megalakulásának éve...
- ▲ **2.** Hogyan hatott a pravoszláv egyház fejlődésére a „patronátus jog”? **3.** Soroljátok fel, milyen hatással volt a reformáció és az ellenreformáció mozgalma az ukrán területek vallási életére. **4.** Mondjátok el, mi volt a jelentősége a testvériségeknek az ukrán területek vallási életében.
- ◆ **5. Osztályfoglalkozás.** Sorolják fel a vallási élet sajátosságait az ukrán területeken a XVI. században. **6.** A térképen mutassátok meg, hol működtek a legjelentősebb templomi testvériségek.
- ★ **7. Páros foglalkozás.** Osszátok el a szerepeket és játszatok el egy párbeszédet egy lengyel katolikus és egy ukrán pravoszláv között a vallási türelmességről a korabeli ukrán területeken.

5. § A breszti vallási unió megkötése

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: mi vezetett a breszti unió megkötéséhez, mi volt a lényege és mik voltak a következmények; hogyan fejlődött a hitvitázó irodalom; mi a „breszti vallási unió”, „ukrán unitus (görögkatolikus) egyház”, „hitvitázó irodalom”.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: 1. Mi jellemezte a vallási életet az ukrán területeken a XVI. században? 2. Mi a „patronátus jog”? Milyen szerepe volt a vallási életben? 3. Milyen hatással volt a lublini unió a vallási életre?

1. A breszti vallási unió megkötésének okai és előfeltételei. A breszti vallási unió megkötésének elsődleges oka az volt, hogy a Rzeczpospolita kötelékében az ukrán és a belarusz területeken mély válságba került a pravoszláv vallási élet. A helyzetet bonyolította a protestantizmus terjedése és a katolikus térítés erősödése. A katolicizmus nem csak a protestantizmus ellen folytatott kíméletlen harcot, hanem a ruszin pravoszlavizmust is erőteljesen támadta. Az ettől való megmenekülés lehetőségét egyes egyházi vezetők abban látták, ha a pravoszláv egyházat a római pápa fennhatósága alá helyezik.

A korabeli európai állami és egyházi személyiségek hosszas vitákat folytattak a keresztény egyház egységének helyreállításáról. Különösen sokat foglalkoztak a témával az ellenreformáció korában. A katolikus egyház igyekezett kiterjeszteni befolyását keleten azzal a céllal, hogy a katolikusok és a pravoszlávok a római pápa fennhatósága alatt egyesüljenek. A Rzeczpospolitában a katolikusok és a pravoszlávok **egyesülésének (uniójának)** eszméjét a jezsuiták hirdették. 1577-ben Piotr Skarga jezsuita hittérítő kiadta „Isten egyházainak egy pásztor alatt egyesítéséről és a görögnek ettől az egységtől való visszalépéséről” című könyvét, amelyben a két egyház egyesítésének szükségességét bizonygatta.

A pravoszlávokhoz való kritikus viszonyulása ellenére Skarga lelkesítően hatott a pravoszláv újjászületési mozgalomra a XVII. század első felében az ukrán területeken. Válaszul pravoszláv hitvitázók számos munkát jelentettek meg (ezekről a következő paragrafusban lesz szó).

A vallási unió kérdését a római pápa képviselői megvitaták az ukrán-belarusz pravoszláv nemességgel. Utóbbi összességében pozitívan viszonyult az egyesülés eszméjéhez azzal a feltétellel, hogy egyenlő feltételekkel történik. Az unió révén szerették volna megújítani a pravoszláv egyházat, azt a kor szükségleteihez igazítani.

Az ukrán-belarusz pravoszláv püspökök, akik egyetértettek az egyesülés eszméjével, az unióban annak lehetőségét látták, hogy így sikerül felülkerekedni a pravoszláv egyház válságán. Úgy vélték, hogy ennek köszönhetően sikerül a pap-

- Milyen előzményei voltak a breszti vallási unió megkötésének?

Az 1596. évi breszti vallási unió — egyházi egyezség, amelynek eredményeképpen a Kijevi pravoszláv metropólia egyházi vezetőinek többsége elhagyta a konstantinápolyi patriarchátus főhatóságát és elismerte a római pápa főhatóságát. Felvették a katolikus vallást, ám megőrizték a bizánci szertartásokat.

Piotr Skarga a Vilniusi Akadémia rektori tisztségében. Ismeretlen festő. 1699.

A pravoszláv püspökök memorandumuma III. Zsigmondhoz, a Rzeczpospolita királyához (1594)

Mindenekelőtt mi, püspökök, a fölöttünk álló elsők, a pátriárkák kegyelmében nagy gondokat és gazdátlanságot [látunk] Isten egyházában... Éppen azért, mert akarunk tovább ilyen helyzetben és ilyen irányítás alatt maradni, egyöntetűen akarjuk... Isten segedelmével az egyesülest a hitben és az egyetemes egyház legfőbb főpapját, akire maga a megváltó bízta híveit, a római pápa öszentségét magunk felett elismerni; csak az a kérésünk, hogy a felség, az ő kegyelme, minket püspököket... tartson meg a királyi kegyelem által a privilégiumokban... erősítse meg azokat az idők végezetéig.

? Páros feladat.

Páros foglalkozás. Beszéljétek meg és mondjátok el, hogy mire törekedtek a pravoszláv püspökök a memorandumban.

Ukrán unitus (görögkatolikus) egyház — az 1596. évi breszti unió által létrehozott egyház.

ságot felszabadítani a kereskedő-kézműiparos réteg által létrehozott testvériségek megalázó gyámködése alól felszabadítani. Az ukrán-belarusz pravoszláv nemesség abban reménykedett, hogy az unió elősegíti a pravoszlávok tényleges jogegyenlőségét a katolikusokkal a Rzeczpospolitában, lehetővé teszi, hogy a pravoszláv egyházfők épp úgy tagjai legyenek a szenátusnak, mint a katolikusok.

A lengyel hatalom minden módon támogatta az unióra hajló pravoszláv egyházfőket, hangsúlyozva, hogy az egy hit az állam erősödésének tényezője. A vallási unióra úgy tekintettek, mint ami megerősíti az ukrán és a belarusz területek lengyel fennhatóság alá tartozását.

2. Az 1596. évi breszti egyházi gyűlések és az unitus (görögkatolikus) egyház megalapítása. A római pápa támogatásával III. (Vasa) Zsigmond lengyel király **1596-ban** egyházi gyűlés hívott össze Bresztben, ahol ünnepélyesen ki kellett volna hirdetni az uniót. Megérkezett a pravoszláv metropolita és a püspökei. Ám már a gyűlés kezdetekor nem tudták megtalálni a közös hangot a keresztény egyház és a hagyományos pravoszlávia uniójának támogatói, és emiatt két külön gyűlést szerveztek. Az egyesítés ellenzői elítélték Michael Rohoz metropolita és azon püspökök tevékenységét, akik elfogadták az uniót. Ugyanakkor a metropolita és a hozzá hű püspökök elfogadták a pravoszláv és a katolikus egyház unióját.

A breszti unió alapján létrejött az **ukrán unitus (görögkatolikus) egyház**, amelyik megőrizte szertartásrendjét és szokásait, azonban elismerte a római pápa, egyetemes egyház legfőbb főpapja főhatóságát.

A pápa dokumentumok szerint ugyanakkor az unió nem két önálló egyház egyesülését jelentette, hanem „a ruszin püspökök megbékélését és megtérését a katolikus egyházba” azután, hogy „elítélték és elvetették az eretnekséget, a hibákat és a skizmát”. Azaz nem a ruszin egyházat egyesítették a római egyházzal, hanem a püspökök és a hívek egy csoportját.

Ez a körülmény felerősítette az unió bírálatát annak ellenzői részéről. Ugyanakkor a püspökök — az egyesítés támogatói előkészületeiket titokban tartották és a pravoszláv tömegeknek nem volt lehetőségük részt venni a folyamatban. Ez volt az egyik legfőbb oka az unióval szembeni ellenállásnak.

Mindkét breszti gyűlés résztvevői a megegyezésre tett sikertelen kísérletek után kiátkozták egymást. Megkezdődött a Kijevi metropolia unitus és pravoszláv részre szakadásának fájdalmas folyamata, ami az ukrán társadalomban hosszú ideig vallási feszültséget okozott.

Kezdetét vette a hosszú küzdelem „a ruszok és a ruszinok között” (ahogy a kortársak mondták) — azaz a pravoszlávok és a görögkatolikusok között. A görögkatolikusok és a katolikus egyenjogúságának kimondására nem került sor. A görögkatoli-

kus püspökök nem kapták meg a megígért helyeket a szenátusban. A „patronátus jog” érvényben maradása miatt a Rzeczpospolitában a világi hatalomtól függött, hogy melyik egyház (a görögkatolikus vagy a pravoszláv) állhat fenn az állam területén.

A felekezeti alapon kialakult szembenállás elmélyülésének nehéz körülményei közepette a görögkatolikus papság igyekezett ellenállni a katolikus egyház azon törekvésének, hogy az unió segítségével katolizálják és polonizálják az ukrán lakosságot. A nemzeti identitást védő görögkatolikus egyház bebizonyította, hogy valóban ukrán egyház.

Az ukrán pravoszláv egyház, amely az unió után meggyengült, nem hajolt meg, hanem tovább kereste a megújulás lehetőségét. Ebben a pravoszláv vallású ruszin nemesekre, polgárookra és az új társadalmi rétegre — a kozákokra támaszkodott. A pravoszlávia védelme az ukrán nép egyik fő jelszava lett a további nemzeti-felszabadító harcában.

3. A hitvitázó irodalom fejlődése. A XVI. században — a XVII. század elején az ukrán területeken jelentős mértékben elterjedt a **hitvitázó irodalom**.

Abban az időben, amikor a pravoszláv és a katolikus egyház uniójának eszméjét vitatták meg széles körben, az ukrán területeken a katolikusellenes hitvita központja Osztrog városa lett.

Piotr Skarga uniót támogató felhívására a pravoszlávok az „Üzenet a latinoknak saját könyveikből” című irattal válaszoltak, amely 1582-ben keletkezett, valószínűleg az ariánus Ivan Motivil fogalmazta Konstanty Wasyl Ostrogski fejedelem megbízásából és az osztrogi iskola rektora, Geraszim Szmotrickij 1587-ben megjelent művei alapján, melyek „Az égi királyság kulcsa” és „Az új római kalendárium”. Ezekben a művekben Szmotrickij bírálta a katolicizmust, amellet érvelt, hogy káros XIII. Gergely pápa naptárreformja. Ivan Franko Szmotrickij műveit „szellemi munkára való forró felhívásnak”

A breszti vallási unió 1596-os megkötése után a görögkatolikus egyházat „unitus egyháznak” nevezték, a XVII. században pedig — „ruszin unitus egyháznak”. A „görögkatolikus egyház” megnevezést 1774-ben vezette be Mária Terézia császárnő az Ausztriához tartozó nyugat-ukrán területeken élő alattvalói számára.

A breszti unió oklevelének részlete.

Részlet: H. Szmotrickij „A mennyei királyság kulcsa” című művéből (1587)

...A római egyház tanítói... mind szóban, mind nyomtatva, és sok aktív cselekedettel, nagyszámú jelentős erőfeszítéssel, sajátjaikat becsapva, akik saját egyházuktól, megismerve annak helytelenségeit, elfordulva önökhöz mentek, a buszokhoz, különböző módszerekkel, eszközökkel, becsületet ajánlva, kegyességet, gazdagságot, és mindenek feletti égi felsőséget, a saját római katolikus törvényeiket és hitüket, és az ti görög patriarcháitok állami hitét és törvényeit, és velük együtt hitetlenséget, ostobaságot, hitehagyást keverve, szemeitek előtt lépnek elő, s szólítanak fel egységre.

? Páros feladat. Beszéljétek meg és állapítsátok meg, mire fordított figyelmet a szerző a bemutatott idézetben.

Hitvitázó irodalom — irodalmi-publicisztikai művek, amelyekben az egyház és a vallás problematikum kérdéseiről fejtették ki véleményüket a szerzők nemzeti-politikai megközelítésben az ukrán területeken a XVI–XVII. században.

- Egyetértetek-e Ivan Franko értékelésével a hitvitázó irodalom hatásáról, amelyet a paragrafusban olvashattok?

Ivan Visenszkij hitvitázó író, aki Görögországban az Athosz-hegy kolostorában volt szerzetes, leveleket küldött az ukránok földjére. Ezekben ellenezte a pravoszláv és a katolikus egyház egyesítését, az ukrán lakosság katolizálását és polonizálását. 1600—1601-ben írta Visenszkij „Rövid választát” Piotr Skargának. Dmitro Csizevszkij XX. századi ukrán irodalomtudós véleménye szerint Visenszkij hitvitázó műveinek stílusa megközelíti „a barokk stílus legkiválóbb alkotásait”. A hitvitázó műveit ismerő Ivan Franko neki szentelte „Ivan Visenszkij” című költeményét.

Kronológia

1596 — a breszti vallási unió megkötése.

Hrisztofor Filalet „Apokrizis”-ének (gör. „válasz”) első oldala (a XVI. század végi unióellenes hitvitázó irodalom egyik első darabja).

értékelte, felhívta a figyelmet arra, milyen jelentős hatással voltak a korabeli ukrán társadalomra. A legjelentősebb hitvitázók között volt az „Osztrogi klerikus”, Meletyij Szmotrickij, Sztefan Zizanyij, Zaharija Kopisztenszkij, Ivan Visenszkij. A XVII. századi unióellenes hitvitázó irodalomból kiemelkedett az ismeretlen szerző által fogalmazott „Figyelmeztetés”, amelyben a humanizmus eszméi tükröződtek. Az unió pártolójának oldalán részt vett a hitvitákban annak egy fő szervezője, Ipatyij Potyij.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- A breszti vallási unió 1596-os megkötése eredményeképpen megjelent az unitus (görögkatolikus) egyház. Ezzel egyidejűleg az ukrán társadalomban nőttek az ellentétek és a viták felekezeti alapon.
- A hitvitázó irodalom fejlődése annak bizonyítéka, hogy a társadalom fejlett vitakultúrával rendelkezett és törekedtek arra, hogy az ellentétes véleményüket érveléssel támasszák alá.

Kérdések és feladatok

1. Ellenőrizték a megszerzett ismereteket a „Három mondat” oktatójátékkal. **Játékszabály.** A pedagógus csoportokra osztja az osztály tanulóit és megbízza őket, hogy meghatározott időn belül fejtsenek ki egy adott kérdés három egyszerű mondatban. Az a csoport nyer, amelyik mondatai a legjobban kifejezik a kívánt tartalmat.
2. Mondjátok el milyen okok és előfeltételek vezettek el a breszti vallási unió megkötéséhez. 3. Hogyan jött létre az unitus (görögkatolikus) egyház? 4. Magyarazzátok meg, hogyan értelmezték azt, hogy a breszti unióval kezdetét vette „a ruszok és a ruszinok” harca. 5. Melyek voltak a korabeli hitvitázó irodalom sajátosságai és mi volt a jelentőségük az ukrán társadalom számára?
6. Mutassátok meg a térképen (5. oldal) a breszti unió aláírásának helyszínét. 7. Vessétek össze a lublini unió és a breszti unió évét. Hány év telt el a kettő között? Van-e kapcsolat közöttük? Miért? Tegyetek javaslatot arra, hogy lehet ezt a két dátumot minél biztosabban megjegyezni. 8. Mutassátok be a breszti vallási uniót a következő vázlat szerint: 1) megkötésének okai; 2) megkötésének előfeltételei; 3) az aláírás dátuma; 4) alapvető tételei; 5) eredménye; 6) az unió következményei.
9. **Kiscsoportos foglalkozás.** Beszéljétek meg és oldjátok meg a feladatot. A breszti unió után a pravoszlávok és a görögkatolikusok szembenállásában a protestánsok a pravoszlávok oldalára álltak. Véleményetek szerint ennek mi lehetett az oka? Az ellenállás milyen eszközeit tudták megosztani a protestánsok a pravoszlávokkal? 10. Kiscsoportos foglalkozás. Osszátok el a szerepeket és játsszátok el a breszti vallási uniót támogató és ellenző párbeszédét (szükség esetén nézzetek után a kérdéssel kapcsolatos egyéb forrásoknak).

6. § Vallási élet a XVII. század első felében

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: milyen hatással volt az 1596. évi breszti unió az ukrán területek vallási életére; hogyan zajlott a küzdelem a pravoszláv hierarchia visszaállításáért; hogyan segítette elő Petro Mohila metropolita tevékenysége a pravoszláv egyház megerősödését; hogyan szervezték meg az unitus (görögkatolikus) egyházat az ukrán területeken.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: **1. Kiscsoportos foglalkozás.** Beszéljétek meg és jellemezzétek a pravoszláv egyház helyzetét az ukrán területeken a XVI. században. **2.** Soroljátok fel a breszti vallási unió megkötésének előfeltételeit. **3. Véleményetek** szerint a breszti vallási unió megkötése után számos hívő ember miért nem tért át az új vallásra az ukrán területeken?

1. A breszti unió hatása az ukrán területek vallási életére.

A breszti unió megkötése szakadást idézett elő az ukrán társadalomban a pravoszlávia és az unió (görögkatolicizmus) hívei között. Rögtön az unió megkötése után III. Zsigmond lengyel király univerzálét adott ki, amelyben követelte a pravoszláv papoktól és hívektől, hogy ismerjék el az uniót. Élve a „patronátus jogával” püspöki székesegyházat csak azok kaphattak, akik elismerték az uniót, amivel gyakorlatilag felszámolta a pravoszláv hierarchiát. Helyben a pravoszlávoktól erővel elvették a templomaikat és átadták az unitusoknak (görögkatolikusoknak).

A pravoszlávok ellenálltak. Így 1599-ben, amikor a király kinevezte Ipatyij Potyijt, az unitus (görögkatolikus) egyház metropolitáját a Kijevi Barlangkolostor archimandritájává, a polgárok és a kozákok megakadályozták, hogy bejusson a kolostorba. 1609-ben a felfegyverzett kijeviek rátámadtak a vidubicki kolostorra, ahol az unitus (görögkatolikus) metropolita helytartója, Antonyij Grekovics rejtőzött. A hatalom támogatásával el akarta foglalni a Szófia székesegyházat és a Kijevi Barlangkolostor. 1618-ban a kozákok határozottan felléptek a metropolita ellen, elfogták és belefojtották a Dnyeperbe. A pravoszláv nemesek a Rzeczpospolita szejmjében sikert értek el, amikor III. Zsigmond a Kijevi Barlangkolostor meghagyta a pravoszlávoknak.

1618—1625 folyamán az unitus (görögkatolikus) egyházat Kijevben gyakorlatilag szétverték. A következő évtizedben az unitus metropolita hatalma a városon belül csak a vidubucki kolostorra terjedt ki.

A kijevi metropólia kettészakadt a lengyel hatalom által elismert unitus (görögkatolikus) („egyesített”) és az illegális, a hatalom és a patronáló katolikusok által el nem ismert pravoszláv („nem egyesített”) egyházra. Az 1596-os gyűlés után megalakult a Kijevi, a Polocki, a Pinszki, a Lucki, a Bereztya-Volodimiri és a Holmi püspökség. Ilyen körülmények között a korabeli ukrán területeken a pravoszláv egyházat a hívek tartották életben. A pravoszlávia védelmére keltek

- Helyes-e az az állítás, hogy a breszti unió jelentős befolyást gyakorolt a korabeli ukrán területek vallási életére? Támasszátok alá tényekkel a véleményeket.

A vidubicki kolostor Szent Mihály székesegyháza. Mai látkép.

- ? Soroljátok fel a képen látható műemlék építészeti jellegzetességeit.

A kereszt, amit Petro Konasevics-Szahajdacsnij hetman ajándékozott a kijevi testvériség kolostor az Úr Megjelenése (Bogojavlenszkij) templomának 1622-ben. Ma Kijevben az Ukrán Történelem Nemzeti Múzeumában őrzik.

Jov Boreckij metropolita.
Grigorij Zorik festménye. 2011.

a testvériségek is. A testvériségek tagjai kollektív tiltakozásokat szerveztek az unitusok (görögkatolikusok) és protektoraiak ellen a helyi szejmekben és a Rzeczpospolita országos szejmjében, képviselték a bíróságokon az egyházi vagyonért való pereskedésben a pravoszlávokat és az ügyekben dokumentumokkal látták el a szejm követéit. A pravoszlávok védelmezésének alapját az adta, hogy a Rzeczpospolitában hagyományosan garantálva volt a lelkiismereti szabadság.

1599 májusában a wilnói (vilniusi) testvériség szövetségre léptette a pravoszlávokat és a protestánsokat, hogy közösen védelmezzék szabad vallásgyakorlásukat.

A ruszin pravoszláv nemesség aktívan fellépett jogai védelmében a Rzeczpospolita országos szejmjében. 1601-ben és 1603-ban a pravoszláv küldöttek a protestánsokkal közösen szabotálták a szejm munkáját. Miután a ruszin nemesség részt vett a király elleni fegyveres felkelésben (1606—1607) a szejm úgy határozott, hogy a pravoszlávokat nem lehet akadályozni az egyházi szertartásokban és megerősítette a pravoszláv templomi testvériségek privilégiumait. 1609-ben a szejm elismerte a Rzeczpospolita területén úgy az unitus (görögkatolikus) mint a pravoszláv papságot. Elnyomásukat az állam által büntetendőnek mondta ki. Nagy jelentősége volt 1618-ban a szejm határozatának, amely kimondta, hogy senkit sem lehet erőszakkal áttéríteni más vallásra.

Azonban a pravoszlávokat helyben, akárcsak korábban, továbbra is önkény és kényszer alatt éltek. A kolostorokat és a templomokat átadták az unitusoknak (görögkatolikusoknak), korlátozták a pravoszláv nemesség jogait, nem lehettek a magisztrátus tagjai a pravoszláv polgárok.

2. Küzdelem a pravoszláv egyház hierarchiájának helyreállításáért. A XVII. század 20-as éveinek elején a pravoszláv egyháznak az ukrán területeken való védelmében fontos szerepet játszottak a kozákok. Petro Konasevics-Szahajdacsnij, a regisztrált kozákok hetmanja a Zaporozsjei Haddal megtámadta a Kijevi testvériséget. Támogatta azt a pravoszláv körökben támadt eszmét, hogy a rzcpospolitai hatalom bejegyzése nélkül is helyre kell állítani a pravoszláv egyház hierarchiáját. Erre a célra akarták felhasználni III. Theophanes jeruzsálemi pátriárka Kijevi látogatását. Védelméről Konasevics-Szahajdacsnij hetman gondoskodott.

A pravoszláv polgárok, kozákok és nemesek kérésére 1620-ban III. Theophanes kijevi metropolitává szentelte Jov Boreckijt, valamint felszentelte a lucki, a breszti-volodimiri, chełmi, przemyśli, polocki, turov-pinszki püspököket. Ily módon a pravoszláv hierarchia vissza lett állítva.

A Rzeczpospolita megtagadta a kozákok támogatásával felszentelt főpapok elismerését, mert abban a király „patronátusi jogának” sérelmét látták. Hosszú küzdelem vette kezdetét, amelyben fontos szerepe volt a kozákságnak, amely

abban az időben már tekintélyes erőt képviselt. IV. (Vasa) Ulászló csak 1632-ben egyezett bele hivatalosan a pravoszláv egyház hierarchiájának elismerésébe.

Ez a döntést bekerült az ugyanebben az évben kiadott „Cikkelyek a ruszin nép megnyugtására”. Ebben engedélyezték a pravoszláv metropolita megválasztását „a réi jogoknak és szokásoknak megfelelően — a nemesek, a papok és a görög vallás hívei által, akik nem csatlakoztak az unióhoz”. Megerősítették a cikkelyek, hogy a Kijevi Barlangkolostor a pravoszlávoké. Az unitusok hét püspökséget, a pravoszlávot pedig — ötöt kaptak. A pravoszlávoknak garantálták a szertartások szabad gyakorlását, a városi kormányzatban való részvételt, templomok, ispotályok, iskolák, nyomdák építését és újjáépítését, templomi testvériségek létrehozását.

3. Petro Mohila metropolita tevékenysége a pravoszláv egyház megerősítése érdekében. Törvényesítve a pravoszláv egyházat, IV. Ulászló a Kijevi metropolia élére **Petro Mohilát**, a Kijevi-Pecseri kolostor archimandritáját nevezte ki.

Petro Mohila, mint Kijevi és Galíciai metropolita a pravoszláv egyház megújítására törekedett. Mindenekelőtt megrendszabályozta a vallási életet. Ettől kezdve egyetlen püspök sem kaphatott székesegyházat a metropolita beleegyezése nélkül. Körültekintően ellenőrizték az egyházi előírások betartását a papok kinevezésekor és a számukra kiadott új okiratban részletesen felsorolták kötelességeiket.

A metropolita rendezte a viszonyt a templomi testvériségekkel, rákényszerítve őket, hogy elismerjék a főhatóságát. Petro Mohila elérte, hogy csökkenjen a „patronátusi jog” negatív hatása az egyházszerkezetre. Pontosán meghatározta a patronátus gyakorlóinak jogait és kötelességeit, az egyházközségeket tekintélyes pravoszláv nemesek vagy test-

Petro Mohila (bal oldalt térdel). Freskó a kijevi Beresztovi Megváltó templomban.

- Állíthatjuk-e azt, hogy Petro Mohila egyházi reformjai nem csak a pravoszláv egyházra, hanem az egész korabeli ukrán társadalomra hatással voltak? Miért?

Petro Mohila moldvai fejedelmi családból származott. A lwówi testvériség iskolájában tanult, valamint több nyugat-európai egyetemen. Mohila szolgált a lengyel hadseregben, részt vett az 1621. évi hotini háborúban, 1625-ben pedig szerzetesnek állt. Eleinte a Kijevi-Pecseri kolostor archimandritája volt, majd — Kijevi és Galíciai metropolita. Sokat tett a pravoszláv egyház legalizálása érdekében, visszaszerzett több az unitusok által elfoglalt kolostort és templomot (a Szófia székesegyházat, a vidubicki kolostort stb.). Erőfeszítéseinek és pénzének köszönhetően először újították fel alapjaitól a Szófia székesegyházat és a Kijevi-Pecseri kolostor számos épületét. Mohila kezdeményezésére jött létre a Kijevi-Mohilai Kollégium (1632) és annak kihelyezett tagozatai Vinnicában, Kremenciben és Hoscsiban, valamint megnyílt a szláv-görög-latin akadémia a Moldvai Fejedelemség fővárosában, Iaşiban 1640-ben. Nagy szerepe volt a pravoszláv tanok megújításában és a pravoszláv egyház megerősítésében a korabeli ukrán területeken.

Petro Mohila metropolita. Ismeretlen festő.

Petro Mohila rendelkezése alapján a vallási élet és a papság magatartásának ellenőrzésére a kolostorok és a püspökök egyházközségeibe „metropolitai helytartókat” és „vizitátorokat” küldött. Bevezette azt is, hogy a papok vizsgát tegyenek. Az püspökségek fennálló ügyeinek elintézése érdekében évente összehívták a papok kongresszusát. A papok panaszainak kivizsgálására Mohila metropolitai konzisztóriumot — egyházi bíróságot állított fel.

Ipatyij Potyij metropolita. Ismeretlen festő. XVII. század.

Józef Weliamin Rucki metropolita. Ismeretlen festő. XVII. és XIX. század között.

vériségek patronátusa alá helyezte. A metropolitának jogában állt, hogy megtagadja a patronáló által javasolt személy pappá szentelését.

Mohila és hittársai új pravoszláv katekézist állítottak össze („A pravoszláv hit megvallása”), amely tartalmazta a keresztény tanítások alapjait, melyeket a kijevi pravoszláv egyházi gyűlés hagyott jóvá, a hitvitázó „Litosz, avagy kő” és a „Trebnik” (Imakönyv) c. műveket, melyekben a pravoszláv egyház alapelveit és szertartásrendjét fektették le.

4. Az ukrán unitus (görögkatolikus) egyház helyzete.

A Rzeczpospolita állami támogatásának és a római pápa támogatásának köszönhetően az ukrán unitus (görögkatolikus) egyházat viszonylag rövid idő alatt sikerült megszervezni. Ám ez a folyamat gyakran együtt járt a pravoszlávok elnyomásával, illetve a velük szembeni erőszakkal. Ugyanakkor az unitus (görögkatolikus) püspökök nem kapták meg a Rzeczpospolita szejmjében megígért helyeket.

Az első unitus metropolita, Michał Rahoza utóda volt Ipatyij Potyij (Hipacy Pocij). Azon munkálkodott, hogy a ruszin nemeseket az unitus (görögkatolikus) hitre térítse. Így 1603-ban kitartásának köszönhetően áttértek az unitus (görögkatolikus) hitre 50 volhíniai nemesi család tagjai. 1605-ben Ipatyij Potyij III. Zsigmondtól jogot nyert arra, hogy főhatóságot gyakoroljon a Rzeczpospolita összes „görög és ruszin szertartású” egyháza fölött. Ő alapította az első görögkatolikus szemináriumot Wilnóban, iskolát nyitott Bresztben, számos hitvitázó művet és prédikációt írt a katolicizmus védelmében.

Az ukrán unitus (görögkatolikus) egyház berendezkedését utóda, Józef Weliamin Rucki metropolita reformálta meg. Az unitus (görögkatolikus) papok jobb képzése érdekében elérte, hogy a római pápa engedélyt adjon a nyugat-európai katolikus szemináriumokban való továbbtanulásra. Azon fáradozva, hogy megakadályozza az ukránok és a belaruszok polonizációját és katolizációját, Rucki 1615-ben Róma engedélyével egyenlővé tette az unitus (görögkatolikus) és a jezsuita iskolákat megillető jogokat. 1617-ben a katolikus szerzetesség mintájára a metropolita átszervezte az unitus (görögkatolikus) szerzetesrendeket, a Szent Bazil rendben egyesítve őket. Útmutatásai alapján a bazilita szerzetesek minden kolostorban iskolát nyitottak.

A pravoszláv egyház újbóli legalizálásakor 1621-ben Rucki metropolita tárgyalásokba kezdett a pravoszláv egyházfőkkel a megbékélésről és arról, hogy a Rzeczpospolitán belül az egyesített pravoszláv és unitus (görögkatolikus) egyház számára alapítsanak meg a Kijevi patriarchátust Rómának alárendelve. A pravoszláv hívek és papok többsége azonban ezt nem támogatta.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- A breszti unió megkötése eredményeképpen a pravoszláv egyház nehéz helyzetbe került. Csak a hívek támogatásának köszönhetően sikerült talpon maradnia.
- A pravoszláv egyházi hierarchia helyreállítása nagy részben volt köszönhető a kozákságnak, amely fokozatosan az ukrán nép védelmezőjének és törekvései kinyilvánítójának szerepébe került.
- Petro Mohila metropolita reformjai kivették a pravoszláv egyházat a válságból, megnövelték a tekintélyét a társadalomban-
- Az ukrán unitus (görögkatolikus) egyház ebben az időszakban alakult ki. Megerősödését elősegítették József Weliamin Rucki metropolita reformjai.

Kérdések és feladatok

- ◆ **1. Ellenőrizték** ismereteiteket a „Szótenisz” oktatójátékkal. **Játékszabály.** A pedagógus párba állítja a tanulókat, megnevezi a játék témáját. Egy tanuló kérdést tesz fel a téma alapján, a másik tanuló válaszol rá, majd felteszi a maga kérdését és így tovább. A kérdés olyan legyen, amire röviden lehet válaszolni („Sorold fel...”, „Nevezd meg az előfeltételeit / megnyilvánulásait / jellemzőit / eredményeit / következményeit...”, „Mi a...”, „Kit neveztek...” stb.). Az a tanuló nyer, aki több helyes választ ad.
- ▲ **2. Soroljátok fel,** milyen változások követték az ukrán területeken a breszti unió megkötését. **3. Hogyan sikerült helyreállítani** a pravoszláv egyházi hierarchiát? **4. Páros feladat.** Beszéljétek meg és mondjátok el a véleményeteket, mit tett Petro Mohila a pravoszláv egyház megerősítése érdekében. **5. Soroljátok fel** az ukrán unitus (görögkatolikus) egyház sajátosságait ebben az időszakban.
- ✦ **6. Mutassátok meg** a térképen a Kijevi metropolia pravoszláv és unitus (görögkatolikus) püspökségeit a breszti unió megkötése után. **7. Osztályfoglalkozás.** Mi volt a közös és az eltérő vonás az ukrán területek vallási életében a breszti unió megkötése előtt és után?
- ★ **8. Páros feladat.** Beszéljétek meg és oldjátok meg a feladatot. Figyelemmel az „evilág” múlandóságára és hiábavalóságára Petro Mohila felszólította az embereket, hogy gyakoroljanak jócselekedeteket, ne sajnálják a pénzt a templomokra és az iskolákra, támogassák lelkipásztoraikat, az árvákat és a szegényeket, és maga is eszerint igyekezett élni. Végrendeletében anyagilag biztonságba helyezte a Kijevi-Mohilai Kollégiumot és az intézménynek ajándékozta a könyvtárát. A vagyona többi részét a Kijevi-Pecseri és más kolostorokra, templomokra és ispotályokra hagyta. A kortársak „a ruszin nép felbecsülhetetlen kincsének” nevezték. Magyarazzátok el a mai embereknek ezt a jellemzést. Milyen erkölcsi elvek vezették Petro Mohilát? Van-e ezeknek ma is értéke? Adjatok részletes választ.

Kronológia

1620 — III. Theophanes jeruzsálemi pátriárka felszentelte a Kijevi metropolia új pravoszláv hierarchiáját.

1632 — IV. Ulászló király legalizálta a pravoszláv egyházat.

Petro Mohila „Trebnik” című művének címlapja. 1646.

7. § Az ukrán területek kultúrája a XVI. században

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: hogyan fejlődött az ukrán területek kultúrája és az ukrán nyelv a XVI. században; milyen eredmények születtek az iskoláztatás, a könyvkiadás, az irodalom, az építészet és a képzőművészet területén ebben az időszakban; ki a „mecénás”; mi a „szláv-görög-latin iskola”, az „akadémia”, a „kollégium”, az „oszloprend”, a „metszet”.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: **1.** Hogyan fejlődött az oktatás a XIV. század második felében — a XV. században az ukrán területeken? **2.** Mi a „hét szabad tudomány”? **3.** Soroljátok fel az eseményeket, amelyek az ukrán könyvkiadás kezdeteit jelentik. **4.** Soroljátok fel az ukrán irodalom eredményeit a XIV. század második felében — a XV. században. **5.** Definiáljátok a következő fogalmakat: „konfesszió”, „freskó” és „könyvminiatúra”. **6.** Nevezétek meg a XIV. század második felének — a XV. század építészeti és képzőművészeti emlékeit. **7.** Világirodalom tantárgyból idézzétek fel, mit tudtok a reneszánsz korának kultúrájáról és irodalmáról.

- Mondjátok el, milyen körülmények között fejlődött az ukrán kultúra ebben az időszakban.

1. Az ukrán kultúra fejlődésének körülményei a XVI. században — a XVII. század első felében. Az ukrán nyelv fejlődése. A XVI. században az ukrán területek kulturálisan tovább fejlődtek, noha a körülmények ehhez nem voltak túlságosan kedvezőek.

Bármely nép kulturális fejlődésének alapfeltétele a saját állam megléte. Ebben az időszakban annak hiánya az ukránok számára azt eredményezte, hogy a kulturális fejlődés azoknak az államoknak a politikájától függött, amelyekhez tartoztak.

Az 1569. évi lublini unió eredményeképpen az ukrán területek zöme egy állam keretei közé került. Ez elősegítette ezeknek a területeknek a kulturális közeledését, másrészt — teret nyitott az ukránok polonizációja és a katolizációja előtt. Ebben az időszakban a kulturális fejlődésben fontos szerepe volt az egyháznak. Az 1596. évi breszti unió megkötése eredményeképpen elmélyült a pravoszláv egyház válsága és elveszítette privilegizált helyzetét a társadalomban, ami negatívan hatott az ukrán kultúra fejlődésére.

A XVI. században az ukránok és a belaruszok írott nyelvét ruszinnek nevezték. A Litván Nagyfejedelemségben hivatalos nyelvnek ismerték el, amely nyelven íródtak a litván statútumok, ezen a nyelven folyt a bírósági, hivatali ügyintézés stb.

A korabeli dokumentumok szövegében a kutatók kiemelik a beszélt népnyelv hatását. Elfogadott, hogy ebben az időszakban a beszélt népnyelv hatására a ruszin nyelvben ebben az időszakban változások következtek be. A kutatók véleménye szerint az 1570—1670-as időszakban a ruszin nyelv szókészlete (lexikája) és mondattana (szintaxisa) gyakorlatilag azonos volt a lengyel nyelvek, azonban a beszédhangtanának (fonetikájának) és szóalkotásának (morfológiájának) a ruszin volt az alapja. Az a sajátossága, amely kifejezte a „ruszinsá-

A XVI. században — a XVII. század első felében az ukrán kultúrát elérték azok a kulturális-ideológiai áramlatok, amelyek ebben az időszakban terjedtek Európában. Az ukrán területeken nyugatról keletre terjedtek a reneszánsz, a barokk, a reformáció és az ellenreformáció eszméi. Az ukrán kulturális személyiségek a korszak új európai eszméire támaszkodva arra törekedtek, hogy szűkebb hazájuk problémáit megvilágítsák.

gát”, a cirill ábécé volt. Eközben a ruszin, vagy óukrán irodalmi nyelv meglehetősen távol állt attól a nyelvtől, amelyet a ruszin lakosság beszélt. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a ruszin világi „egyszerű” nyelvnek tartották, amivel szemben állt az egyházi szláv nyelv.

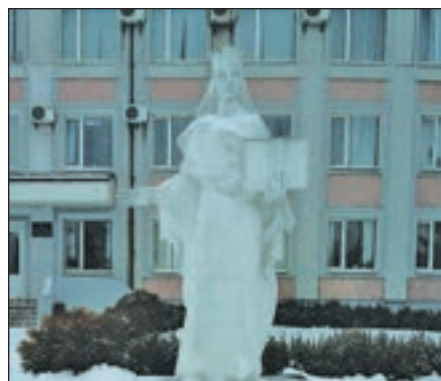
Az egyik legelső könyv, amit egyház szlávra lefordítottak óukrán irodalmi nyelvre a Pereszopnicai Evangélium volt. A fordítást **mecénásként** támogatta Anasztázia Zaslavszka-Holsanszka (Zaslavska- Holszańska) volhíniai fejedelemszszony, valamint Ivan és Fiodor Czartoryski fejedelmek — a pravoszlávia ismert védelmezői. A fordítást Grigorij, a pereszopnicai kolostor archimandritája és a város papjának fia, Mihajlo Szjanok (Mychajło Świniuski) készítette. Nemcsak kicserélték az egyházi szláv és a nem szláv eredetű szavakat a kortárs ukránok számára érthető beszélt nyelv szavaira, hanem magyarázatokat is fűztek hozzá, szinonimákat is használtak.

Valamivel később egyéb bibliai szövegeket is lefordítottak ukrán népnyelvre — Krehovi Apostol (1563 után), Zsitomiri Evangélium (1571) stb.

2. Oktatás, irodalom és könyvkiadás. A XVI. században az ukrán területeken, akárcsak a korábbi időkben, a templomok és a kolostorok iskolákat működtettek. A tanítással foglalkozó kántorok egyházi szláv olvasást és írást, számtant és éneklést tanítottak. A társadalom módos tagjainak gyerekeit házitanítók tanították. Ők az olvasáson, íráson és számtanon kívül tanultak latin és görög nyelvet, valamint filozófiát.

A XVI. század 70-es éveiben az ukrán területeken új középiskolák jelentek meg. Európában ekkoriban nyíltak az első iskolák, ahol latin és „hét szabad művészetet” — nyelvtant, retorikát, dialektikát, csillagászatot, számtant, mértant és zenét oktattak. A korabeli ukrán területeken ennek az iskolatípusnak feleltek meg a **szláv-görög-latin iskolák**. Az első ilyen iskolát Konstanty Wasyl Ostrogski nyitotta az osztrógi várban 1576-ban. Ugyanitt nyomdát, tudományos kört nyitott és először tanítottatott filozófiát. Az osztrógi iskola ennek köszönhetően a felsőoktatás megalapozója volt. Emellett a fejedelem által meghívott ukrán és görög nyelvészek és egyháztudósok egyházi szlávra fordították le a Bibliát, amelyet nyomda adott ki. Az Ostrogski fejedelem által létrehozott iskolát, tudományos kört és nyomdát a kortársak a tisztelet jeléül **akadémiának**, „volhíniai Athénnek”, háromnyelvű liceumnak, görög-szláv iskolának nevezték.

Az osztrógi akadémia további fennállásáról a fejedelem unokahúga, Elzbieta (Halszka) Ostrogska gondoskodott. 1579-ben a vagyonát az osztrógi ispotályra és akadémiára hagyta. A fejedelemasszony a XVI. századi ukrán kultúra egyik ismert támogatója volt.

Anasztázia Zaslavszka-Holsanszka emlékműve Dubrovicában (Rivne megye). Mai látkép.

Mecénás — a művészetek és a tudományok vagyonos támogatója.

Emlékjel az osztrógi akadémia megnyitása tiszteletére Osztrógi (Rivne megye). Mai látkép.

Szláv-görög-latin iskola — tanintézet, amelyben a „hét szabad művészetet” kívül egyházi szláv, görög és latin nyelvet is tanítottak.

Akadémia — itt: XVI. századi európai oktatási intézmény.

Elzbieta (Halszka) Ostrogska — az Ostrogski családból származó fejedelemasszony, aki a kultúra bőkezű mecénása, az osztragi akadémia alapítója volt. A kortársak a XVI. század egyik legszebb asszonyának tartották. Azonban közelebbit nem tudunk erről, mert nem maradt fenn egyetlen korabeli ábrázolás sem. A hivatalos dokumentumokban Elzbieta néven szerepel. Azonban a történelemben Halszka néprnéven került be. Ostrogska személyiségét megörökítették ukrán, lengyel, orosz, cseh írók és történészek. A fejedelemasszony 1582-ben 43 éves korában halt meg. Élete végén felvette a pravoszláv vallást.

A mecénás fejedelemasszony emlékét őrzi a mai „Osztragi Akadémia” Nemzeti Egyetem. Az egyetem napján mindig megválasztják „az év Halszkáját”.

Elzbieta (Halszka) Ostrogska. Jurij Nyikityin festménye.

Kollégium — közép- és felsőfokú oktatási intézmény Európában a XVI. században.

Az ukrán területeken az első kollégiumot 1575-ben alapították Jarosławban (ma Lengyelország). A kollégiumban különböző társadalmi rendekből származó és különböző vallású tanulókat vettek fel. A fő tantárgy a latin nyelv volt, amelyen a „hét szabad művészet” tantárgyait oktatták. Ezenkívül tanulták a görög nyelvet, a lucki kollégiumban pedig a ruszint is. Minden kollégiumnak volt saját könyvtára, burszája (ahol a szegény diákokat elhelyezték), iskolai színháza és patikája. A lwóvi és a przemysli kollégiumokban nyomda is volt. A kollégiumokban az oktatás ingyenes volt.

Az osztragi akadémia az ukrán területeken az első olyan oktatási intézmény volt, ahol elkezdtek a saját görög-szláv és a nyugat-európai latin kulturális hagyományok egybeolvasztását. Ezt a hagyományt folytatták a testvériségek iskolái. Az első ilyen iskolát az ukrán területeken 1585-ben a lwóvi testvériség nyitotta. A testvériségek által fenntartott iskolák mindegyike a lwóvi mintájára működött. Ezeknek az iskoláknak az volt a célja, hogy olyan oktatásban részesítsék a tanulókat, amely a saját kulturális hagyományokon alapult és ezzel egyidejűleg semmivel sem nyújtott gyengébb oktatást, mint a nyugat-európai iskolák.

A testvériség által működtetett (pravoszláv) iskolák mellett az ukrán területeken működtek jezsuita (katolikus), protestáns és unitus (görögkatolikus) iskolák — **kollégiumok** is.

Az időszakban az irodalom különböző műfajait művelték. A reneszánsz korban elterjedt az újlatin költészet. Képviselői a humanizmus eszméit követték, gyakran fordultak ókori példákhoz, műveiket latin nyelven alkották. Ebben a műfajban az egyik legkiemelkedőbb alkotás 1584-ből Sebastian Klonowic „Roxolania” című műve. Ebben bemutatja az ukrán parasztok hétköznapjait és szokásait, az ukrán területek, Lwów, Kijev és más városok szépségeit, latin nyelven idéz az ukrán népköltészetből.

A XVI. században fejlődött a könyvkiadás. Sokat tett a megalapozásáért az első moszkvai nyomdász, Ivan Fjodorovics. Lwówba költözött és a lwóvi testvériség költségén 1574-ben jelentette meg az ukrán területeken az első nyomtatott könyveket — „Apostol” (a ma ismert legrégebb

könyv, amely ukrán területen jelent meg) és „Ábécé” (az első kelet-európai nyomtatott tankönyv).

Különösen eredményes tevékenységet folytatott Ivan Fjodorovics Osztrogbán, ahová Konstanty Wasyl Ostrogski fejedelem hívta meg. 1581-ben itt adta ki az osztrogi Bibliát — az első teljes egyházi szláv nyelvű bibliafordítást, ami a nyomdaművészet kiemelkedő terméke.

Az osztrogi nyomdán kívül nagy nyomdát tartott fenn a lwóvi testvériség, amely 1586-ban kezdte meg működését. Ivan Fjodorovics halála után a nyomdáját megvásárolta a testvériség, s ez képezte saját nyomdájának alapját.

3. Architektúra és városépítéset. A XVI. században az ukrán területeken virágzott az építészt (architektúra). Újjáépítették a lerombolt városokat, újakat alapítottak, templomokat, kolostorokat, védekezést szolgáló létesítményeket és lakóépületeket emeltek. A korabeli építészek igyekeztek megőrizni a régi hagyományokat, egyesítve azokat az európai reneszánsz új jellegzetességeivel.

A művészi kivitelezés az épület homlokzatára helyezte a hangsúlyt, **oszloprendek**, ornamentika (díszítmények használata az építészetben) alkalmazásával. A korból fennmaradt építészeti emlékek találhatóak napjainkban Luckban, Kamjanec-Pogyilszkban, Zsovkiiban, Brodiban és Lvivben. A reneszánsz építészet unikális épületei találhatóak Lviv központjában, a Piac téren — a fekete ház (Anczewski-ház), a Korniakt-ház, a testvériség egykori épületei –, az Istennanya elszenderedése (Uszpenszkij) templom, a Korniakt-torony, a Háromszentek-kápolna, melyek a XVI. század 60-as éveitől — a XVII. században épültek.

Az állandó külső fenyegetettség miatt szükség volt erőd és várak építésére, amelynek falai között védelemre találtak nemcsak annak lakói, hanem a környező települések lakói is. Számos középkorban épült vár már nem volt alkalmas erre a célra, ezért a XVI. század első felében átépítették őket. Ekkoriban építették újjá a lucki, a kremenci, a munkácsi, a vinnicai, a medzsibozsi, a kamjanicai stb. várakat.

A nyugat-ukrán területeken egyes pravoszláv monostorokat is falak és tornyok vettek körül. Erődítés szerepét töltötték be. Volhíniában ilyen erődített monostor volt Mezsirics és Dermany településeken. A dermanyi monostor dombra épült, hét méter magas fal vette körül, a falakon kívül vizesárok volt, amelyen felvonóhídon lehetett közlekedni. A monostorba háromcsúcsos toronykapunk keresztül lehetett bejutni, ami egyúttal harangtorony is volt.

A XVI. századi pravoszláv egyházi építészet ismert emléke Osztrogbán a Jelenés (Bohojavlenszka) templom és Mezsiricsjében a Szentháromság (Troicka) templom. Mindkét templom keresztkupolás volt Rusz-Ukrajna építészeti

Az „Iskolai rendtartás” — a lwóvi testvériség iskolájának alapszabálya 1586-ból.

Oszloprend — építészeti kompozíció, amely függőleges oszlopsorból állt, vízszintes díszítőmintával.

A Háromszentek-kápolna Lvivben. Mai látkép.

- Hasonlítsátok össze a képzőművészet fejlődését az ukrán területeken a XIV. század második felében — a XV. században és a XVI. század folyamán. Megfelel-e a valóságnak az az állítás, hogy új vonásokkal gazdagodott?

Krisztus születése. Ikon Trusevics faluban (Lviv megye). XVI. század közepe. Lvivi Nemzeti Múzeum.

Metszet — táblába metszett kép lenyomata könyvben.

Különleges értéket képvisel a Pereszopnicai Evangélium művészi kivitelezése. Hagyományos geometrikus formákkal díszített iniciálék mellett a négy evangélista miniatúrái is megtalálhatók benne. Minden miniatúrát gazdag virágmotívumos ornamentika jellemez. A miniatúrákat és a Pereszopnicai Evangélium ornamentikáját különösen ünnepélyesé teszi az arany háttér és az élénk színek — kék, vörös, zöld.

hagyományainak megfelelően. A korabeli viszonyok szükségessé tették, hogy a templomokat is védelemmel lássák el.

4. Képzőművészet. Az időszak ukrán képzőművészete nagy elismertségre tett szert. A festmények többsége egyházi témájú volt (freskó, ikon). Egyéb képeket és portrékat a korban ritkán festettek. A művészek az ószláv hagyományokat követték. A portréfestészetben megfigyelhető volt az itáliai és a németalföldi festészet hatása.

A XVI. században az ukrán művészek, akárcsak korábban, sokat dolgoztak Lengyelországban. Megőrződtek evangéliumi témájú freskók a krakkói Wawelban (királyi palotában). A XVI. század végétől azonban itáliai és németalföldi mesterek léptek a helyükbe. Ez azzal volt összefüggésben, hogy a katolikus papok ellenezték, hogy pravoszláv „skizmatikusok” dolgozzanak a templomokban.

A korabeli ukrán ikonok stílusa Rusz-Ukrajna hagyományait követte, de megjelentek új motívumok is. A művészek nagyobb figyelmet fordítottak a hétköznapi részletekre, amivel realiztikusabbá tették az ábrázolást. Az ábrázolt alakok is természetesebb pózokat vettek fel, ruházatuk pedig részletgazdagon volt ábrázolva. Az időszakban a legnagyobb elismerésnek a lwóvi és a przemyśli ikonfestő iskolák örvendtek. A XVI. század közepének kiemelkedő alkotásai Buszoviszko faluban a „Mágusok imádása” ikon és Trusevics faluban a „Karácsony” ikon.

A XVI. században fejlődött a faragás művészete. Leggyakrabban fa, ritkábban márvány volt az alapanyag. Leggyakrabban ezek síremlékek voltak.

Magas szintet ért el a könyvminiatúrák művészete — a kéziratos könyvekben kicsi színes képek. A XVI. században a kéziratos könyvek díszítésére nagy hatással volt a népművészet — gyakran használtak a népművészetből — szövés, fafaragás, falfestés — vett motívumokat.

A XVI. század második felében a könyvnyomtatás elterjedésével kezdett fejlődni a **könyvmetszet**. Az első ismert könyvmetszetek az „Apostol”-hoz és az „Ábécé”-hez készültek, melyeket Ivan Fjodorovics adott ki Lwóvban.

A XVI. század második felében az ukrán képzőművészetben elvált egymástól a portréfestészet és az ikonfestés, az előbbi önálló műfajjává vált. Ez az ember új felfogásával, a reneszánsz humanista eszményeinek elterjedésével és az ukrán társadalomban végbement átalakulásokkal volt összefüggésben. Sajnos a korabeli portréfestők többségének neve nem maradt fenn. A korban készült legismertebb portrék a fejedelem, mágnás és tudós Jan Herburtról és Konstanty Wasyl Ostrogskiról készültek.

Tehetséges lwóvi portréfestő volt Wojtech Stefanowski. Amikor Báthory István lengyel király 1576-ban a városba látogatott, megfestette a portróját, amiért udvari

festő címet kapott. A portré majdhogynem dokumentarista hitelességű, visszatükrözi a mester kivételes megfigyelőképességét.

Kronológia

1574 — megjelent az „Apostol” a legelső ismert nyomtatott könyv az ukrán területeken.

1576 körül — az osztragi akadémia alapítása.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- A XVI. században a beszélt népi nyelv hatott az ukrán irodalmi nyelv fejlődésére.
- A XVI. század második felében az ukrán területeken különböző típusú iskolákat nyitottak. Ezek lehetővé tették, hogy a különböző társadalmi rétegekből érkező gyerekek tanulhassanak és hozzájárultak ahhoz, hogy az adott korban meglehetősen magas szinten folyt az oktatás.
- A könyvkiadás, az irodalom, az építészet és a képzőművészet a XVI. században visszatükrözte a kultúra fejlődését, s ezzel együtt az ukrán társadalom fejlődését is ebben az időszakban.

Kérdések és feladatok

- ◆ **1.** Ellenőrizték a megszerzett tudást a „történelmi ábécé” oktatójátékkal. **Játékszabály.** A pedagógus mond egy betűt. A tanulók párban vagy kis csoportokban meghatározott idő alatt a megadott betűvel kezdődő fogalmakat sorolnak fel az átvett tananyag alapján. Az a pár vagy kis csoport nyert, amelyik a legkevesebb hibával a leghosszabb listát állítja össze.
- ▲ **2.** Az ukrán területeken a XVI. században mely körülmények befolyásolták pozitívan, és melyek negatívan a kultúra fejlődését? **Miért?**
- 3.** Mondjátok el, milyen fontos lépést sikerült tenni az ukrán nyelv fejlesztésében. **4.** Soroljátok fel, milyen eredmények születtek az oktatásban az ukrán területeken. **5.** Milyen eredmények születtek az irodalomban és a könyvkiadás terén az időszakban? **6.** Miről volt híres a korabeli építészet és városépítészet? **7.** Soroljátok fel a képzőművészet fejlődésének fő sajátosságait az időszakban.
- ◆ **8.** A térképen mutassátok meg a XVI. századi kulturális emlékhelyeket az ukrán területeken. **9.** Osztályfoglalkozás. Tényekkel alátámasztva értékeljétek az ukrán kultúra fejlődését a XVI. században. **10.** Nézzetek utána pótlólagos információknak és készítsetek leírást, valamint prezentációt Halszka Ostrogskáról. Használjátok hozzá a tankönyv elektronikus mellékletében található vázlatot. **11.** Töltsétek ki „A kultúra fejlődése az ukrán területeken a XVI. században — a XVII. század első felében”.

A kultúra területe	Elért eredmények	
	XVI. század	XVII. század első fele

- ★ **12.** Látogassatok el a helyi szépművészeti múzeumba vagy tegytek virtuális sétát a múzeumban. Készítsetek leírást és prezentációt a kultúra fejlődéséről az ukrán területeken a XVI. században. Vegyétek segítségül az elektronikus mellékletben található vázlatot.

Báthory István. Wojtech Stefanowski festménye. 1576.

A Szentháromság (Troicka) templom Meziricsben (Rivne megye). Mai látkép.

8. § Az ukrán területek kultúrája a XVII. század első felében

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: hogyan fejlődött az oktatás a korabeli ukrán területeken; milyen eredmények születtek az irodalomban, a könyvkiadásban, a színházi életben, az építészetben és a képzőművészetben; mi a „szónoki-prédikációs próza”, „emlékirat”, „epigramma”, „deklamálás”, „dráma”, „misztérium”, „intermedia”, „vertep”, „barokk”, „ukrán barokk”, „bástya”.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: **1.** Véleményetek szerint társadalmi-politikai élet mely jellegzetességei hatottak a kultúra fejlődésére az ukrán területeken a XVI. században — a XVII. század elején? **2.** Milyen eredményeket tudnak felmutatni az ukrán területeken a XVI. században az irodalom, a könyvkiadás, az építészet és a képzőművészet? **3.** A világirodalom tantárgy alapján mondjátok el, mit tudtok a barokkról, és ennek a korszaknak az alkotásairól.

A Kijevi-Mohilai Kollégiumban 12 évig tartott az oktatás hét osztályban („iskolában”). Az előkészítő osztályban — fára — és a három alsó osztályban — infima, grammatika és syntaxs — a „hét szabad művészet” tárgyaiból tanulták az egyházi szláv, a görög és a latin nyelveket. A következő két osztály — poétika és retorika — volt a középső szint. Ezekben az osztályokban alapvetően latin nyelven folyt az oktatás. A poétika osztályban a költészet műfajaival és a versírás alapjaival ismertették meg a tanulókat. A retorika osztályban azt tanulták, hogyan kell felépíteni egy beszédet és hogyan kell levelet írni. A kollégium legfelső szintjén helyezkedett el a kétéves „filozófiai iskola” és a négyéves „teológiai iskola”. Az ezekben tanulókat diáknak (student) nevezték.

1. Oktatásügy. Kijevi-Mohilai Kollégium. A XVII. század első felében az ukrán területeket tovább fejlődött az oktatás és az iskoláztatás. Az alapvető iskolatípus ebben az időszakban a testvériségi iskola, a jezsuita, a protestáns és az unitus (görögkatolikus) kollégium volt.

A XVII. század elején az ukrán területeken mintegy 30 testvériségi iskola működött. 1615-ben nyílt meg az iskola a kijevi, 1620-ban — a lucki, 1636-ban — a kremeneci testvériség iskolája. A testvériségek iskoláiban ismert pedagógusok, tudósok és művészek dolgoztak. Így például a kijevi testvériség iskolájának rektorai voltak a későbbi kijevi pravoszláv metropolita, Jov Boreckij, a hitvitázó irodalom jeles alakja Meletyij Szmotrickij, az író és prédikátor Kaszijan Szakovics, a pedagógus és költő Homa Jevlevics. Oktatója volt a belarusz pedagógus Szava Andrijevic, a pravoszláv teológus Zaharija Kopisztenszkij és mások.

A XVII. század első felében az ukrán területeken nőtt a jezsuita, a protestáns és az unitus (görögkatolikus) oktatási intézmények száma. Ebben az időszakban 12 jezsuita kollégium nyílt. Protestáns iskola működött Hoscsában, Beresztceszkóban, Hmilnikben, Krilovban és Panyivciban. Felsőfokú tanintézetet alapítottak a protestánsok 1638-ban a volhíniai Kiszilin faluban. A jezsuita kollégiumok mintására az unitusok (görögkatolikusok) bazilita iskolát szerveztek Bresztben, Volodimirban, Sargorodban és Holmban.

1631 őszen a Kijevi-Pecseri kolostor archimandritája, Petro Mohila kolostori iskolát (gimnáziumot) alapított. Oktatási programja tekintetében hasonlított a jezsuita kollégiumokra.

1632-ben Kijevben egyesítették a kijevi testvériség és a kolostor iskoláját. Az új oktatási intézményt, amelynek alapítója és védnöke Petro Mohila volt, kijevi-testvériségi iskolának vagy Kijevi-Mohilai Kollégiumnak nevezték.

A Kijevi-Mohilai Kollégiumban a korabeli Nyugat-Európában elterjedt iskoláztatás mintáját követték, amelyet

az ukrán területeken a jezsuita és a protestáns kollégiumok honosítottak meg. Ám éppen a jezsuiták tiltakozása miatt a Rzeczpospolita legfelsőbb köreiből nem lehetett felsőfokú oktatási intézmény.

A korabeli európai oktatási intézmények gyakorlatához hasonlóan a Kijevi-Mohilai Akadémia is voltak iskolái más településeken, Vinnicában és Kremeneceben. A kollégiumban az időszak tekintélyes tudósai és gondolkodói voltak, többek között Szilvesztr Kosziv, Oszip Kononovics-Horbackij, Inokentyij Hizelj, Jepifanyij Szlavineckij és mások.

2. Irodalom és könyvkiadás. A XVII. század első felében Ukrajnában tovább fejlődött a hitvitázó irodalom. Ismert pravoszláv hitvitázó volt a korban Meletyij Szmotrickij. Polemikus művei közül jelentős volt a „Trenos, avagy a Keleti egyház siratója”. Az ukrán területek társadalmi, etnikai és vallási elnyomás alatt élő pravoszláv lakosságát a szenvedő asszony alakja személyesíti meg.

A XVII. század első felében Ukrajnában olyan irodalmi műfajok terjedtek el, mint szónoki-prédikációs próza, az emlékirat (memoár), az epigramma és a polemikus költészet. A szónoki-prédikációs művek az evangéliumi szövegeket magyarázták erkölcsi tartalommal. Legjelesebb képviselője Kirilo Trankvilion-Sztavroveckij, művei „A teológia tükre”, „Evangéliumi tanítás” és az „Értékes gyöngy”. Az emlékirat irodalom egyik első darabja Bohdan Balik kijevi lakos visszaemlékezései „Moszkváról és Dmitrijről, a moszkvaiak álcárjáról”, amelyek a lengyel sereg 1612. évi Moszkva elleni hadjáratát írja le.

A XVI. század végén és a XVII. század elején keletkezett a hitvitázó irodalom. Így például „A szegények panasza Istennek” című mű ismeretlen szerzője verses formában tiltakozik a pravoszláv ukránok katolizálása és polonizálása ellen. Az epigramma költészet, a verses heraldikai (címer) epigramma, ajánlások és előszavak műfaji meghonosítója Geraszim Szmotrickij. A kor epigramma költői között ismertségre tettek szert rajta kívül Demjan Nalivajko, Pamvo és Sztepan Berinda, Adnrij Rimsa, Lanrentyij Zizanyij, Kirilo Trankvilion-Sztavroveckij és mások.

A könyvkiadás fejlődésével gyűjteményeket adtak ki olyan versekből, melyeket a tanulók az iskolai ünnepeken **szavalhattak**. Többek között Kaszian Szkakovics állított össze a „Versek Petro Konasevics-Szahajdacsnij nemes lovag temetésére” versgyűjteményt. Noha a mű megírásához az apropót a hetman halála szolgáltatta, általános hangulata életigenlő: megénekli a szülőföldjüket védelmező harcosok hősiességét.

A kultúra fejlődésével nőtt az igény a nyomtatott könyvek iránt, amivel összefüggésben a könyvkiadás fejlődni tudott. A XVII. század első felében aktívan működött a lwóvi

Halszka (Halzbieta) Hulevicsivna (részlet). Vitalij Kravcsenko festménye. 1997.

Halszka (Halzbieta)

Hulevicsivna — nemesasszony, aki támogatta az oktatás fejlesztését az ukrán területeken. 1615-ben végrendeletben Kijev Podol városrészében található udvarházát és birtokát kolostor, ispotály és iskola alapítására adományozta „a pravoszláv ruszin nép” gyermekei számára. Így jött létre a kijevi testvériség iskolája, amely a Kijevi-Mohilai akadémia elődje volt.

Szónoki-prédikációs próza — irodalmi műfaj, amelyet egyházi emberek műveltek, akik a szép beszéd és a prédikálás útján tolmácsolták és terjesztették a keresztény hittételeket.

Emlékirat (memoár) — az események kortársának feljegyzései olyan személyekről, akiket ismertek, vagy olyan eseményekről, amelyekről szemtanúktól szereztek tudomást.

Epigramma — személy vagy tárgy rövid verses jellemzése; dicsőítő, csattanós stb. mű.

Szofija Csartorijzska (Czartoryska) — volhíniai fejedelemsasszony, a XVII. század első felének ismert mecénása. Anyagi támogatásban részesítette a pereszopncai kolostort, abban ispotályt és a falusi gyerekeknek iskolát alapított. Csartorijzska a pravoszlávia lelkes híve volt, birtokán, a volhíniai Rahmanyiv faluban nyomdát nyitott. Itt görög műveket fordítottak ruszin nyelvre. Csartorijzska támogatta a lwóvi testvériség ismert egyéniségét, Kirilo Trankvilion-Sztavroveckijt a „Tanító evangélium” kiadásában. Ezt a művet Csartorijzska pénzén a volhíniai Rahmanyiv falu nyomdájában nyomtatták 1619-ben.

Deklamálás — irodalmi művek, többek között versek kifejező olvasása.

Dráma — irodalmi-színházi műnem, párbeszédekre és szerzői kommentárookra tagolódik, és színpadi előadásra szánják.

Misztérium — vallásos tartalmú, bibliai témájú dráma.

Intermedia — rövid színpadi jelenet, többnyire humoros tartalommal, amelyet általában a színpadi főelőadás (többnyire dráma) szüneteiben mutattak be.

Vertep — régi vándor bábszínház, amelynek keretében vallási és világi témájú műveket is előadtak.

testvériség nyomdája, amely iskolaként is szolgált számos ukrán nyomdász számára. Görög és egyházi szláv nyelvtant, oukrán nyelven verseket, drámai műveket adtak ki.

A korban az ukrán területeken működő nyomdák közül a legnagyobb a Kijevi-Pecseri nyomda volt, amelyet a kolostor archimandritája, Jeliszej Pleteneckij alapított. Az első kiadványai között volt a „Orologion” (Csaszoszlov) és az ünnepi prédikációk gyűjteménye, az „Anfologion”. Kijevben nyíltak az első magánnyomdák Szpiridon Szobol és Timofej Verbickij által alapítva. A korabeli ukrán területeken vándornyomdák is működtek, amelyek egy adott településen kinyomtattak egy könyvet, majd továbbköltöztek.

A XVII. század közepén különböző időben összesen 20 nyomda működött az ukrán területeken. A nyomdák nem csak könyvnyomtatással foglalkoztak. Az oktatás és a kultúra fontos helyszínei voltak, maguk köré gyűjtötték a kultúra, a tudomány képviselőit és a magasan képzett embereket.

3. Színház. A XVI. század végén — a XVII. század elején az ukrán területeken megnyíltak az első iskolai színházak. Az oktatási intézményekben a tanulókat tanították verset írni és szavalni, beszédet mondani. A XVII. század 30-as éveiben a lwóvi testvériség és a kijevi barlangkolostor iskoláinak megszületett az **iskoladráma** és előadásukra színházak nyíltak.

Az ukrán húsvéti dráma első ismert darabja, Ioanikij Volkovics, a lwóvi testvériség iskola tanítójának „Gondolatok a Megváltó Krisztus kínjairól” című műve 1631-ben jelent meg nyomtatásban. Az iskoladráma fejlődéséhez hozzájárult, hogy a Kijevi-Mohilai Kollégiumban voltak poétika és retorika osztályok.

A XVII. század első felében jelentek meg az első misztériumok. Ebben az időszakban Volhíniában vagy Galíciában született meg „A pokol összeűzése (lerombolása)”. A misztériumokat a kisebb és nagyobb városok főterein vándorszínészek adták elő a vallási ünnepnapokon. A misztériumok, később az iskoladrámák szünetében **intermedia** (közjáték) volt beiktatva.

A XVII. században az ukrán területeken nagy népszerűek volt a karácsonyi bábszínház — a vertep. A bábos vándorolt a szekrényével, amely két szintes volt, oldalajtókkal, amelyeken keresztül „bevezette” a bábokat. A felső szinten játszódtak a karácsonyhoz kapcsolódó jelenetek, az alsó szinten — a mesék, mondák, a hétköznapi életből vett mulatságos jelenetek. A vertep népszerűségének növekedéséhez hozzájárultak a Kijevi-Mohilai Kollégium diákjai, akik maguk is vertepvel járták a nagy tömegeket vonzó eseményeket, a magánházakat és ezzel keresték a pénzt a megélhetésükre.

4. Építészet. A XVII. század elején az ukrán építészetben alkalmazták az európai barokk stílus elemeit, amelyeket a Középső Dnyepermentén ötvözöttek a helyi hagyományokkal. Ennek eredményeképpen létrejött egy sajátos építészeti stílus, amit **ukrán barokknak** neveztek. Így a fatemplomok barokk vonásai például a nyolcszögletű rönkfa felhasználása, amelynek a falon túlnyúló végeit körte alakúra faragták.

Az időszak kiemelkedő építészeti emlékei közé tartoznak az ukrán fatemplomok, többek között Radruzs faluban a Paraszkeva templom és Drohobicsban a Felmagasztalás (Vozdvizsenyije) templom. A korabeli egyház építészet emlékei Kijevben a Mikola Pritiszka templom (1631), Putyivban a Movcsanszkij kolostor (XVII. század), Szulimivkában a Mária oltalma (Pokrov) templom (1622—1629), Lwówban a Pjatnicka templom (1644).

A XVII. század első felében az ukrán területeken, akárcsak korábban, számos védelmi létesítmény épült. A XVI—XVII. század fordulóján ezeknek megváltozott a külseje. Várak helyet fényűző tornyos palotákat kezdtek építeni. A tornyos erőd és a palota egyesítésének legérdekesebb emlékei a korból a zbarazsi és a pidhirci vár.

Új vonások jelentek meg a városépítészetben is. Brodi, Sztanyiszlav, Polonnoje építése során egyesítették a saktáblaszerű utcabeosztást a bástyás erődítéssel.

A XVII. század első felében a lengyel hatalom támogatásával az ukrán területeken új katolikus templomok épültek. Így 1610-ben Kijev Podol városrészében hatalmas templomot építettek a dominikánusok, amelyet körbeépítettek dominikánus kolostorral. Az időszak kiemelkedő építészeti emléke az obszervánsok temploma Lwówban, amely 1600—1630-ban épült. Kolostori épületek is tartoztak hozzá, melyek zárt udvart alkottak.

Lwówban a jezsuiták megjelenésének volt köszönhető 1610—1630-ban a jezsuita templom építése — ez volt a város első korai barokk stílusú temploma. Ugyanebben a stílusban épült meg 1642—1644-ben ugyancsak Lwówban a Gyertyaszentelő Boldogasszony (Sztritennya) templom. A korabeli Lwów figyelemreméltó építészeti emlékei a Boim és a Kampian kápolnák — melyekbe a gazdag kereskedőcsaládok temetkeztek. Falaikat gazdagon díszítették faragott építészeti elemekkel barokk stílusban.

5. Képzőművészet. A XVII. század első felében az ukrán képzőművészetben tovább fejlődtek azok a műfajok, amelyek az előző korszakot jellemezték. Az alapvető formái továbbra is a freskó és az ikon voltak. Szinte érintetlenül fennmaradt Potelics falu Szentlélek templomának 1620 előtti freskója. Sajátossága a hagyományos eszközök és a realiztikus ábrázolásmód egyesítése. A kutatók véle-

Barokk — stílusirányzat az európai kultúra történetében; a társadalmi élet különböző területeit fogta át, ezért kulturális korszaknak tekintik.

Ukrán barokk — művészeti stílus megnevezése, amely a XVII—XVIII. században terjedt el az ukrán területeken; a helyi építészeti hagyományok és az európai barokk ötvözéséből született.

Bástya — a vár védelmi célokat szolgáló külső védőfalának sarkait megerősítő külső védmű.

A zbarazsi vár (Ternopil megye). 1626—1631. Mai látkép.

Obszerváns templom Lvivben. 1600—1630. Mai látkép.

- Egyetértetek-e azzal, hogy a XVII. század elejének képzőművészete fontos forrásai a korabeli eseményeknek? Indokoljátok meg véleményeteket.

A Szent Kereszt felmagasztalása. Freskó a potelicsi Szentlélek templomban (Lviv megye).

Jan és Sztanyiszlav Zsolkevszkij síremléke a zsovkvai kápolnában (Lviv megye). XVII. század 30-as éve.

ménye szerint „A potelicsi freskó” „szenvedélyessége” (Krisztus szenvedéseinek ábrázolásában) mintha Jov Bo-reckij „Protestáció”-ja eszméit fejezné ki, melyben leírja az ukrán nép kínjait és szenvedéseit, kitartásra és harcra szólítja fel őket. Mind a mai napig fennmaradtak a drohobicsi Szent Kereszt felmagasztalása (Vozdvizseny-nya) templom freskói. Sajátossága a bibliai jelenetek ornamentikájában megjelennek e helyi virágok — a meténg, a búzavirág stb.

Az időszakban tökéletesedett a fa- és a kőfaragás technikája. Az ornamentikában a növényi motívumok domináltak. Az egyes növények ábrázolása jelentést hordozott. Így például a szőlővessző és a szőlőfürt a kereszténységben a hit jelképei voltak. A XVII. század második negyedében a növényi ornamentika helyét átvették a különböző absztrakt ábrázolások, címerek stb.

A faragott alakok a síremlékeket díszítették. Kompozíciójuk összetettebbé vált, fokozódott a törekvés arra, hogy minél hűebben visszaadják az ábrázolt személy vonásait. Ilyen volt Adam Kiszelj kijevi vajda családi kriptája a volhíniai Nizkinicsi falu temetkezési templomában. Jan és Sztanyiszlav Zsolkevszkij lovagi páncélba öltözött egész alakos szobra került a zsovkvai kápolnában található síremlékükre.

A metszés művészetének elterjedésére hatással volt világi jellegének erősödése. Az első világi metszeteket Kaszian Szkakovics 1622-ben megjelent „Versek Petro Konasevics-Szahajdacsnij nemes lovag temetésére” című művében találjuk. Kirilo Trankvilion-Sztavroveckij „Evangéliumi tanítás” című művében található „A gazdag ember és a halál példázata” című metszet, amely falusi embereket ábrázol munka közben. Kiemelkedő metszetkészítő volt Illja mester, aki 1636-ben Kijevben dolgozott, Petro Mohila „Trebnik”-jét és a „Pecseri patirikon”-t illusztrálta ily módon.

A XVII. század első felének ukrán festészetében vezető szerepet töltött be a portréfestészet. A kortársak elismerésében részesültek a lwóvi iskola mestereinek munkái. Portrét festettek élő személyről és halottról is. Az időszak portréfestészetére hatással voltak a humanista eszmék és a népművészet is, úgy mint folklór, tárgyi díszítőművészet. Ilyen volt Mihajlo Kraszovszkij, a Szvjato-USzpenszkij sztauropigia testvériség tagjának portréja, melyet Olekszandr Ljanickij festett és Jevdokija Zsoravko halála után készül portréja, melyek Ivan Pajevszkij festett. Mindegyik jellemzője a magas művészi színvonal, a barokk stílusjegyek és a népi képzőművészeti hagyományok ötvözése. Mikola Petrahnovicsnak tulajdonítják a lwóvi kereskedő lányának, Varvara Langisnak a portróját, amelyet a korabeli ukrán festészet legmeg-

nyerőbb alkotásának tartanak. Fegyir Szenkovics festette meg Stanisław Mniszech lwówi sztároszta és Tomasz Zamoyski, a Rzeczpospolita alkancellárja portréját. Figyelemre méltó sajátossága volt a korabeli portréknak az, hogy a művészek nem csak az ábrázolt személy külsejét, hanem jellemvonásait is igyekeztek átadni.

Kronológia

1632 — a Kijevi-Mohilai Kollégium megalapítása.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- A vizsgált időszakban az ukrán területeken nőtt az oktatási intézmények száma, nőtt annak a lehetősége, hogy különböző társadalmi rétegekből származó fiatalok tanulhassanak.
- Kijevben a Kijevi-Mohilai Kollégium megalapítása után fokozatosan kulturális-oktatási központtá vált.
- A könyvkiadásnak köszönhetően bővültek az ukrán lakosság lehetőségei kultúrájuk és nyelvük fejlesztésére.
- Az építészetben, a városépítészetben és a képzőművészetben ez az időszak az ukrán barokk meghonosodásának időszaka.

Kérdések és feladatok

1. Ellenőrizték a megszerzett tudást a „Folytassátok az elbeszélést” oktatójáték segítségével. **Játékszabály.** A pedagógus kijelöli az elbeszélés témáját a paragrafus tartalma alapján. A tanulóknak párokat alkotva meg kell fogalmazniuk a témával kapcsolatban egy-egy mondatot. Az a pár nyer, amelyiknek a mondata leginkább megfelel a kifejtendő tartalomnak.
2. Milyen új jelenségek voltak tapasztalhatók az ukrán területeken az oktatás fejlődésében a XVII. század első felében? 3. Miért tartják a Kijevi-Mohilai Kollégium alapítását a korabeli ukrán területek fejlődésében mérföldkőnek? 4. Soroljatok fel tényeket, amelyek az irodalom és a könyvnyomtatás fejlődését bizonyítják a korabeli ukrán területeken. 5. Hasonlítsátok össze az építészet és a városépítészet fejlődését a XVI. században — a XVII. század első felében. 6. Milyen új jelenségek voltak tapasztalhatók az időszakban a képzőművészet területén?
7. Mutassátok meg a térképen azokat a helyeket, melyek kapcsolatba hozhatók a kultúra fejlődésével az ukrán területeken a XVII. század első felében? 8. Osztályfoglalkozás. Az ukrán területek kulturális fejlődésében mit tartotok a legnagyobb eredménynek a XVII. században és miért? 9. Töltsétek ki „Az ukrán területek kultúrájának fejlődése a XVI. században — a XVII. század első felében” című táblázatot (39. oldal).
10. Látogassatok el a helyi szépművészeti múzeumba vagy tegyetek virtuális sétát. Az ukrán területeken XVI. században — XVII. század első felében keletkezett történelmi-kulturális emlékek alapján határozzátok meg, milyen értékek és normák szerint éltek az emberek, melyeket ezeknek a műveknek a szerzői kifejeztek.

Gyakorlat foglalkozás az I. fejezet alapján.

Az I. fejezet összefoglalása.

Tesztfeladatok tematikus dolgozatokhoz az I. fejezet alapján.

II. Fejezet. A kozákság kialakulása (XVI. század — XVII. század első fele)

9. § Az ukrán kozákság és az első Szicsek megjelenése

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: kik azok az ukrán kozákok és mi idézte elő a megjelenésüket; hogyan jöttek létre az első Szicsek és miről volt nevezetes Dmitro Visneveckij; milyen életmódot folytattak a kozákok; ki a „kozák”; mi az „ukrán kozákság”, „Vad Mező”, „torlasz”, „Dnyeper alsó folyása”, „Nagy rét”, „Zaporizzsja”, „telelő”, „elkozákosodás”, „alsó kozákok”.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: **1.** Mikor alakult meg a Rzeczpospolita? **2.** Milyen változások következtek be az ukrán területeken a Rzeczpospolita megalakulása után? **3.** Mutassátok meg a térképen (5. oldal) milyen államokkal voltak határosak az ukrán területek délen a XVI. században. **4.** Soroljátok fel az alapvető társadalmi rendeket az ukrán társadalomban a XVI. században. **5.** Mi jelent a „átmeneti rend” kifejezés? Kik tartoztak hozzá ebben az időszakban az ukrán területeken?

- Mondjatok véleményt Petro Kraljuk mai ukrán történész azon megállapításáról, miszerint: „Az ukrán kozákság kialakulása — hétpecsétes titok.”

Ukrán kozákság — az ukrán területeken élő kozákok gyűjtőneve. Kezdetben azokat a szabad embereket nevezték kozákoknak, akik a dél-ukrán sztyeppéken éltek és hadviselésből tartották fenn magukat.

Kozák — türk eredetű szó, amellyel a kalandkereső szabad embereket jelölték. Az ukrán területeken így nevezték:

- 1) a XV. század második felében — a déli határvidék őrzőit és azokat, aki kalandból ismeretlen területeken vadásztak;
- 2) a XVI. század második felétől — a zaporizzsjaiakat és a regisztráltakat;
- 3) a Hetmanátus korában — a kozák rend képviselőit.

1. Ukrán kozákság. A koraújkor volt az az időszak, amikor kialakult az **ukrán kozákság**, amelyik a továbbiakban fontos szerepet játszott a történelemben. A kozákság kialakulásával számos külföldi és honi tudós foglalkozik. Erőfeszítéseiknek köszönhetően ma már elég sokat tudunk a kozákság eredetéről. A történészek azonban tovább folytatják a kutatásokat.

A „kozák” szót először a XIII. század végén — a XIV. század elején említik. A türk eredetű lakosságot nevezték így, amelyik a határvidéket őrizte, korabeli lengyel krónikáiról pedig a „kozák” szót a szököttekre, a rabló életformát folytatókra és az elűzöttekre vonatkoztatva használta.

A XV. században az Arany Horda szétesése következtében kozáknak állni meglehetősen elterjedt volt a türk világban. Egyes krími tatár családok vagy csoportok a sztyeppe szabad területeire, a „Vad Mezőre” (Dike Pole) menekültek és kozákokká váltak. A források tanúsága szerint a krími tatár kozákok egyforma erővel szegődtek a litván és a moszkvai uralkodók szolgálatába, vagy támadták meg őket.

a XV. század végén említik először a keresztény kozákokat, köztük az ukránokat, akik szintén a sztyeppés határövezetben telepedtek meg. A muszlim krími tatár és a keresztény ukrán kozákok ebben az időszakban több tekintetben hasonlítottak egymásra. Mindkét közösség fennállása az állandó hadviselésnek volt köszönhető — a határvédelemnek, a zsákmányszerző hadjáratoknak, támadásoknak és az ellenséges települések kifosztásának. Jelentős jövedelem származott a foglyok eladásából a rabszolgapiacokon. Fontos leszö-

gezni, hogy abban a korban nemcsak a kozákok cselekedtek így, hanem más fegyveresek is, akik nem az állam szolgálatában álltak.

Az ukrán kozákokat először 1489-ben vannak említve Marcin Bielski lengyel szerző „Króniká”-jában. Ebben az szerepel, hogy a kozákok a lengyel–litván seregben szolgáltak annak a krími tatárok elleni hadjárata során.

Az ukrán kozákság a krími tatároktól számos katonai hagyományt és hétköznapi szokást vett át. Ez kialakulása kezdetén volt jellemző az ukrán kozákságra, mindazonáltal már ekkortól saját törvényeik szerint éltek. A XVII. század közepén a kozák életmód mást jelentett, mint a XV. század végén — a XVII. század elején.

Idővel kezdetét vette az ukrán kozákok önszerveződése, akik eleinte szabad emberek voltak, nem kötötték őket az állam szabályai. Ennek eredményeképpen idővel önálló társadalmi réteget képeztek, akik egyedi módon szemlélték az ukrán területeken zajló eseményeket.

2. Az ukrán kozákság létrejöttének előfeltételei. Uhodnikok. Az ukrán kozákság a „Vad Mező”-nek (Dike Pole) nevezett kisebb sztyepei területen alakult ki, amely köztes terület volt a keresztény államok — a Litván Nagyfejedelemség és a Lengyel Királyság, valamint a muszlim államok — a Krími Kánság és az Oszmán Birodalom között. Mindkét fél használta ezeket a területeket hadjáratai során, valamint egyéb célból.

A XV. század végén — a XIV. század elején a „Vad Mező” olyan helyzetben volt, ami kedvezett az ukrán kozákság kialakulásának. A dnyeperi zúgókon túli területek természeti gazdagsága mindkét határ irányából vonzotta a lakosságot. Azok a kalandkereső emberek jöttek, akik szívesen foglalkoztak vadászattal, méhészettel, halászattal. Az ukrán területeken őket uhodnikoknak hívták. Különböző társadalmi rétegekből kerültek ki, s az volt a közös bennük, a társadalom által rájuk kényszerített normák között kényelmetlennek érezték az életüket. A veszély és a gyors meggazdagodás lehetősége sokkal inkább vonzotta őket. Az uhodnikok tekinthetők az ukrán kozákok elődeinek.

Az ukrán kozákság létrejöttének legfőbb oka a „Vad Mező” meghódításának folyamata és annak szükségessége volt, hogy a Kijevi tartomány és Kelet-Podólia határvidékét megvédjék a krími tatárok támadásaitól.

3. Az első kozák Szicsek megjelenése. Dmitro Visnevecij. Az uhodnikok ideiglenes telepeket hoztak létre, hogy szerzeményeiket és magukat megvédjék a támadásoktól. A fából épített telepeket kezdetben „osztrog”-nak, „gorodki”-nak, „sztan”-nak nevezték, a XVI. század 80-as éveinek elejétől pedig, amikor fából erődítményeket emeltek a tele-

„Vad Mező” (Dike Pole) — a Fekete-tengeri sztyeppék lakatlan vagy ritkán lakott területeinek történelmi neve a XVI–XVII. században.

Sztyepei kozákok.
Szerhij Vasziljkivszkij festménye. 1890.

Kozák szablya. Kiállítási tárgy
Ukrajna Nemzeti Történelem
Múzeumában Kijevben.

„Torlasz” (zaszika) — mesterséges akadály védelmi célokból kidöntött fákból; körülkerített tábor.

Dnyeper alsó folyása (Dnyiprovszkij Niz) — a Dnyeper zúgókon túli alsó folyásának mindkét oldali partvidéke.

Nagy rét (Velikij Luh) — folyó árterek tarkított, a Dnyeper bal partján a Dnyeper és a Konka folyó közötti terület történelmi neve a XX. század közepéig.

Zaporizsja — területek a Dnyeper alsó folyásánál, délre a dnyeperi zúgóktól.

Telelő (zimivnik) — falu (tanya) és kozák gazdaság megnevezése Zaporizsja területén.

Elkozákosodás — az ukrán társadalom más rétegeiből származók által a kozák életforma felvétele.

pek köré — „zasziki”-nak (torlaszok) nevezték. Idővel ezeknek lett a neve a Szics.

A kozák Szicsiek többsége a **Dnyeszter alsó folyásánál** keletkezett. A kozákok először kiszorították innen a krími tatárokat, majd maguk foglalták el a **Nagy rét (Velikij Luh)** és a **Zaporizsja** területeket.

A XVI. század első felében Zaporizsjszában kozák települések jöttek létre — „téli szállások” (zimivniki). Eleinte telente itt tartották a jószágot, majd az emberek téli szálláshelyének is ez lett a neve. A mezőgazdaság és a kézművesség fejlődésével hamarosan előállt az a helyzet, amikor a szegény kozákok és a parasztok bérmunkát végeztek.

A XVI. század 20—30-as éveiben a Litván Nagyfejedelemiség néhány sikertelen kísérlete után, amelyek arra irányultak, hogy az ukrán kozákokat állami szolgálatba fogadják, elhatározták egy erőd építését kozák helyőrséggel a déli határőrvidéken. A helyiek támogatták a kezdeményezést. A megvalósításával **Dmitro Visneveckij (Dymitr Wiśniowiecki)** cserkasi és kanyivi sztárosztát bízták meg 1555—1556-ban.

4. A kozákok értékrendje, életmódja és hétköznapijai.

A XVI. században az ukrán területeken a lakosságon belül egyre nőtt a kozákság lélekszáma. Elterjedt az elkozákosodás. A XVI. század végétől az ukrán területekről számos menekült érkezett a sztyeppére, hogy kozák lehessen. Stanisław Żółkiewski, a Rzeczpospolita korona hetmanja 1596-ban tett kijelentése szerint „egész Ukrajna kozák lett”. Kez-

Dmitro Visneveckij.
Ismeretlen festő. XVIII. század.

Dmitro Visneveckij (Dymitr Wiśniowiecki) — volhíniai pravoszláv mágnás, az ukrán kozákság egyik legelső ismert vezetője, akinek nevéhez kötődik az ukrán kozákság megszervezése. A XVI. század 50-es éveinek elején cserkasi és kanyivi sztároszta lett és megszervezte ezeknek a területeknek a védelmét a krími tatár támadásokkal szemben. 1555—1556-ban Visneveckij Mala Hortica (Kis Hortica) szigetén földvárat építtetett, amelynek helyőrségében voltak kozákok és katonai szolgálatra kötelezettek is.

1557 elején a hortikai erőd ellenállt a krími tatárok 24 napos ostromának. Ősszel azonban az egyesített török–tatár erők rákényszerítették a fejedelmet a sziget elhagyására. 1563 elején a Moldova elleni hadjáratban Visneveckij fogságba esett és fogolyként Isztambulba küldték. Miután megtagadta, hogy a törökök szolgálatába álljon, kivégezték. Egyes vélemények szerint róla van mintázva az „Ének Bajdáról” hősköltemény főhőse.

? A történész Mihajlo Hruszevszkij történelmi érdemei alapján Dmitro Visneveckijt „az új ukrán plebejus köztársaság szellemi atyjának” nevezte. Mondjátok el, hogyan értelmezték ezt a jellemzést.

detben a „kozáknak menni”, annyit jelentett, hogy felkeresni a Dnyeper alsó folyását zsákmány reményében, ezért őket „alsó kozákoknak” nevezték. Később, amikor a kozákok fő foglalkozásává vált, hogy feltartóztassák tatár támadásokat az ukrán területek határvidékén, „kozák kenyernek” ezt a szolgálatot nevezték. A hadviselésben jártas kozákok zsoldjukba fogadták több ország uralkodói.

A kozák közösségben saját értékrend alakult ki. Alapvető elv volt a kozák közösségben az egyenlőség, a személyes szabadság, a közös érdek szolgálata és az önfeláldozó bátorság.

A kozákok életmódja a „Vad Mező” sztyeppéinek vad természeti körülményei közepette fizikai kitartást, a hideg és a forróság tűrését, a katonaélet nehézségeinek elviselését követelte meg. A kozákok saját építésű házakban (kureny) laktak, melyeket nádból fontak és állatbőrökkel béleltek. Az egyszerű kozákok ruházata házilag szőtt vászonból és szövetsből készült. Bő szárú nadrágot (sarovari), inget varrtak belőle, ami fölé hosszú kaftánt vettek, amit övvel fogtak össze. Lábukon csizmát hordtak, fejükön magas fejfedők („kucsma”-t).

A kozák étel egyszerű, de tápláló volt. Készítettek szalamahát (fokhagymaszósz), tyetyerját (zöldségleves), scserbát (hallevest). Főtt ételeket kölesből, rozsból, halból készítettek, fogyasztottak sült vadhúst és szárított halat. A kozákok hadjáratok közben is foglalkoztak kézművességgel, fegyverek és a felszerelés javításával, ételt készítettek, tartalékokat gyűjtöttek a hadjáratokhoz. Szabadidejükben szerettek énekelni, kobzason játszani és táncolni.

A hadjáratok után a kozákok a Dnyeper alsó folyásától tértek haza pihenni. A török szultán és a krími kán területeinek támadásával a kozákok nemcsak a hatalomnak, hanem az alattvalóknak is sok gondot okoztak. Éppen ezért a Kije-

Alsó kozákság — a zaporizzsjai kozákok megnevezése, akik a Dnyeper alsó folyásánál, a Szics által ellenőrzött területeken éltek.

Kozák lakóház (kureny). Rekonstrukció. A Zaporizzsjai Kozákok Történelmi Múzeuma Hortica szigetén (Zaporizzsjai megye).

Kozák lakóépület belseje. Rekonstrukció. A Zaporizzsjai Kozákok Történelmi Múzeuma Hortica szigetén (Zaporizzsjai megye).

Sahib Geráj krími kán levele I. Zsigmond lengyel királyhoz (XVI. század 40-es éveinek kezdete)

... Jönnek a cserkaszi és a kanyivi kozákok, ott állnak a Dnyeperen az ulusaink fölött és kárt okoznak embereinknek. Sokszor küldtem üzenetet ezekkel a kozákokkal kapcsolatban, hogy nyugtassák meg őket, ám öfelsege nem hallgatott meg minket. Ha meg akarja őrizni velünk a jóviszonyt, küldje el hozzánk azokat, akik a károkat okozták, más-ként meg ne haragudjanak ránk, és mi sem akarjuk megbontani testvéri kapcsolatainkat és eskünket, de azok ellen a várak ellen — Cserkaszi és Kanyiv — elindítjuk a seregünket.

? Páros feladat. Beszéljétek meg és mondjátok el, hogyan befolyásolták a kozák hadjáratok a lengyel király és a krími kán kapcsolatait.

Kozák párviadal. Mai rekonstrukció.

Kronológia

1489 — a kozákok első említése írott forrásokban.

Dmitro Visneveckij palánkvára Mala Hortica szigetén. Mai rekonstrukció.

Zaporizzsjai öltözék.
Ilja Repin grafikája. 1887.

vi és a Braclawi vajdaságok déli sztyeppéi területei sztárosztáinak feladata volt visszatartani a kozákokat az önálló hadjáratoktól.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- A XV. század végén az írott forrásokban először említik az ukrán kozákságot. Megjelenése törvényszerű volt. Az időszakban a kozákság sajátos határőrizet része volt azon a határvidéken, amely elválasztotta egymástól a földműves lakosságot és a sztyeppéi nomádokat.
- Dmitro Visneveckij volt az egyik megszervezője az ukrán kozákságnak, mivel a dél-ukrán városok sztárosztái közül elsőként terjesztette ki tevékenységét a Zaporizzsjára.
- Az ukrán kozákság sajátos életmódot folytatott, amelyben az ukrán népszokások vegyültek a türk kulturális elemekkel.

Kérdések és feladatok

1. Ellenőrizték a megszerzett tudást a „Tolmácsok” oktatójáték segítségével. **Játékszabály.** A pedagógus az átvett tananyagból „tudományos” nyelven megnevez egy szakkifejezést vagy fogalmat, és a tanulók feladata az, hogy közérthetően magyarázzák el a tartalmát. Mindenki elmondhatja a saját magyarázatát.
2. Milyen elméletek vannak az ukrán kozákság keletkezésével kapcsolatban? 3. Soroljátok fel és magyarázzátok meg az ukrán kozákság megjelenésének előfeltételeit. 4. Hogyan jöttek létre az első kozák Szicsek? 5. Miről volt nevezetes Dmitro Visneveckij? 6. Milyen értékek szerint éltek az ukrán kozákok?
7. Mutassátok meg a térképen azokat a területeket, ahol az ukrán kozákság kialakult és az első Szicseket alapították.
8. **Osztályfoglalkozás.** A történész Ivan Kripjakevics az ukránok keletkezéséről a következőket írta: „A sztyeppéken különleges gazdálkodási forma alakult ki, s annak megvédésére egy újfajta katonai szervezet; ugyancsak ennek a gazdálkodásnak és a sztyeppéi hordákkal folytatott hadviselésnek köszönhetően jött létre az új kozák társadalom saját életmóddal és önálló világlátással.” Hogyan képzelte el a szerző a kozák társadalom kialakulását? Mi a Te álláspontod ezzel a véleménnyel kapcsolatban? Indokold meg a választod.
9. **Páros foglalkozás.** beszéljétek meg és a dél-ukrán területek helyi hatalmi képviselőinek nevében írjatok levelet a központi hatalomnak, melyben leírjátok, hogyan keletkezett az ukrán kozákság. Szükség esetén nézzetek utána kiegészítő forrásoknak.
10. Mondjátok el véleményeket az ukrán kozákság értékrendjével kapcsolatban. Van-e ezeknek manapság jelentősége? Indokoljátok meg álláspontotokat.
11. A fejezetet összefoglaló órához készítsétek elő a „Milyen szerepet játszott az ukrán kozákság az ukrán területek fejlődésében a XVI. században — a XVII. század elején?” című projektet. Segítségül használjátok a tankönyv elektronikus mellékletében található vázlatot.

10. § A Zaporizzsjai Szics és a Zaporizzsjai Had létrejötte

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: miként jött létre a Zaporizzsjai Szics; hol helyezkedett el területileg a Zaporizzsjai Szics a XVII. század közepéig; hogyan alakult ki a regisztrált kozákság és a Zaporizzsjai Had; melyek voltak az ukrán kozákság hadviselésének jellegzetességei; mi a „Zaporizzsjai Szics”, „Tomakivka-szigeti Szics”, „Bazavluk-szigeti Szics”, „csajka”, „regisztrált kozákság”, „kozák hatalmi jelképek”, „Zaporizzsjai Had”.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: **1.** Definiáljátok az „ukrán kozákság” fogalmát. **2.** Soroljátok fel létrejöttének előzményeit és okait. **3.** Hogyan viszonyult a hatalom az ukrán kozákok tevékenységéhez? **3.** Mi az elkozákosodás? **4.** Mutassátok meg a térképen a Dnyeper alsó folyását (Dnyiprovshkij Niz).

1. A Zaporizzsjai Szics létrejötte. A szétszórt kozák telepek és kisebb Szicsék annak köszönhetően egyesültek, hogy a XVI. század 70-es éveiben megnőtt a kozákság lélekszáma. Míg korábban, a kortársak beszámolóí szerint, a Dnyeper alsó folyásánál egész évben csak néhány száz ukrán kozák tartózkodott, ekkorra számuk már ezrekre nőtt. A kozákság lélekszámának növekedéséhez vezetett az különböző társadalmi rétegből származó, helyzetükkel elégtelenek elkozákosodásának tömegessé válása.

A kozák Szicsék egyesülését Zaporizzsjában elősegítette Báthory István lengyel király politikája, aki arra törekedett, hogy alárendelje magának a kozákokat és ezzel katonai erőt nyerjen a folytonos török–tatár támadásokkal szemben.

A XVI. század 70-es éveinek végén — 80-as éveinek elején a Dnyeper zúgóitól délre, a kicsi és megközelíthetetlen Tomakivka-szigeten létrejött a Nagy rét (Velikij Luh) vidékén az első Szics — a Tomakivkai. Ezt nevezték el Zaporizzsjai Szicsnek, a kozákokat pedig — szicsieknek (szicsoviki) vagy zaporizzsjaiaknak. Ez katonailag szervezett, kizárólag kozákok által irányított alakulat volt. A kutatók számításai szerint a Tomakivka-szigeti Szicsnek mintegy 5 ezer tagja volt. Az első Szics időszakában a kozákok lélekszáma már legkevesebb 10 ezer főre volt tehető.

1593-ban a Tomakivkai Szicset lerombolták a tatárok. Ezután a kozákok átköltöztek Bazavluk-szigetére, ahol megalapították a **Bazavluk-szigeti Szicset** — ez volt a második Szics.

2. Az ukrán kozákok harcmodora. A kozákok hatékony és egyedi harcmodora segítette őket, hogy mind a tengeri, mind a szárazföldi csatákban eredményesek legyenek. A kozák sereg alapját a gyalogság képezte, amely kézi tűzfegyverrel

Zaporizzsjai Szics. Rekonstruált makett. Készítette A. Levkin. 1977.

? Mondjátok el, hogyan nézett ki a Zaporizzsjai Szics.

Zaporizzsjai Szics — az ukrán kozákság katonai-közigazgatási szervezete, amely a Dnyeper zúgóin túl állt fen a XVI. század második felétől 1775-ig.

Tomakivka-szigeti Szics — a legkorábbi ismert Szics, amit a zaporizzsjai kozákok alapítottak a dnyeperi Tomakivka-szigetén.

Bazavluk-szigeti Szics — a zaporizzsjai kozákok katonai-közigazgatási szervezete 1593—1638 között a dnyeperi Bazavluk-szigetén.

Nyugat-Európában a harmincéves háborúig a gyalogos lövészek kíséretű egységeknek számítottak. Az európai gyalogosok két csoportra oszlottak — azokra, akik a tűzfegyvereket használták, és azokra, akik a kézi hidegfegyvereket. Az ukrán kozákoknál nem volt ilyen megosztás. A tűzfegyver volt az alapvető harcászati eszköz. A fegyverek újratöltése közben a következő sor adta le a lövéseket.

Mozgó szekértábor. XVI–XVII. századi rajz.

Csajka — a zaporizzsjai kozákok fedélzet nélküli hajója a XVI–XVIII. században, amelynek hossza elérte a 18 métert, hajótest alsó részét egy farönkből faragták ki, az oldalsó részét pedig falécekből építették fel.

Kis kozák csajka.
Mai rekonstrukció.

? Az illusztráció és a tankönyv szöveges része alapján mondjátok el, hogy nézett ki egy kozák csajka.

volt felszerelve. A lövések közti idő lerövidítése érdekében a kozákok több sorban álltak fel. Az első sor leadta a lövést, közben a mögöttük álló fedezték őket és megtöltötték a fegyvereket. Nagy szerepe volt a tűzértségnek, amely a csatában a gyalogságot segítette. Kisebb ágyukat használtak, amelyeket könnyebb volt mozgatni a csatában.

Az ukrán kozákság a könnyűlovasságot elsősorban felderítésre, üldözésre, az ellenség elcsalogatására, hátbatámadására stb. használták.

A kozákok harc közben többféle taktikát alkalmaztak:

- lava — az ellenség támadása félkör alakzatban;
- halasz — előrenyomulás szabad rendben, elvegyülés az ellenség sorai között, mely során az egyéni képességeken volt a hangsúly;
- tábor — a katonák erőd formájú, egymással láncokkal összekötött szekerekkel körbevett alakzatban támadtak. A szekerek mögül a kozákok ágyúval és puskával lőtték az ellenséget. A csatában a gyalogság kicsapott a táborból, majd visszahúzódott a mozgó erődítés mögé;
- árokásás — a kozákok egyéni védekezési módja, amikor beásták magukat az ellenséges tüzerővel szembeni védekezés érdekében.

A kozákok betöréseket szerveztek az ellenséges területek belsejébe, hirtelen manőverrel elfoglalták az erődöket, csapdát állítottak, éjszaka támadtak stb. Külön kijelölték azokat, akik a felderítéseket végezték és őrséget álltak. Külön egység látta el az őrség szerepét a sztyeppén, ahol a tatár útvonalak haladtak, s veszély esetén füstjelekkel értesítették a többieket. A kozákok felderítők segítségével gyűjtöttek információt az ellenségről, és ezek alapján szervezték meg a hadjáratokat.

Magas szintet értek el a kozákok a tengeri hadviselésben. A kozák flottát **csajkák** — könnyű, manőverezhető hajók alkották, amelyeknek két kormányja volt (orrkormány és farkormány), evezővel és vitorlával és tudtak haladni. A nagy csajkába 50–70 kozák fért el, puskákkal és szablyákkal, négy-hat kisebb ágyúval felfegyverezve.

3. A regisztrált kozákság kialakulása. Az ukrán kozákság önálló társadalmi renddé alakulása, a déli határok védelmének szükségessége és a szomszédos államok elleni hadjáratokhoz a katonai erő megerősítésének szükségessége hozzájárult a **regisztrált kozákság** létrejöttéhez. 1524-ben a hatalom először próbálta meg bevonnai a kozákokat állami szolgálatba. I. Zsigmond lengyel király és litván nagyfejedelem megbízást adott 1–2 ezres kozák sereg összegyűjtésére a déli határok védelme érdekében. Azonban pénz hiányában ez nem valósult meg.

AZ UKRÁN TERÜLETEK a XVI. század második felében

1572-ben II. Zsigmond Ágost király megbízásából állami szolgálatba fogadtak és lajstromba vettek 300 kozákot. A lajstromozott kozákok, ahogyan őket nevezték, jogokat és privilégiumokat nyertek: nem voltak alárendelve a helyi hatalomnak, nem kellett adót fizetniük és saját maguk bíraskodhattak. Ezenkívül joguk volt földbirtokot szerezni, a trahtemirivi kolostorban pedig kozák ispotály működött. Ez hozzájárult ahhoz, hogy a kozákság fokozatosan kivált a népesség többi részéből és önálló társadalmi réteget képezett.

Az ukrán kozákság elismerése érdekében a következő lépést 1578-ban Báthory István király tette meg. Beleegyezését adta 600 kozák állami szolgálatba fogadására, és jogaikat és kötelességeit az úgynevezett „Kozák határozatok”-ban rögzítette.

A regisztrált kozákokat „Őkirályi Felsége Zaporizzsjai Hadá”-nak nevezték el. Az állam seregétől való függetlenség tanúsítására Báthory Istvántól 1585-ben **hatalmi jelképeket**

■ Érvelő kifejtéssel mondták el, hogyan hatott a regisztrált kozákság megjelenése a korabeli társadalomra.

Regisztrált kozákok — az ukrán kozákság egy része, amelyet a Rzeczpospolita állami szolgálatba fogadott és lajstromba vett.

Kozák hatalmi jelképek

(klejnodi) — az ukrán kozákság katonai jelvényei és a kozák katonai vezetők hatalmának jelképei.

Zaporizzsjai Had —

- 1) az ukrán kozákok katonai-politikai alakulata, melynek központja a Zaporizzsjai Szics volt;
- 2) ukrán kozák állam, amely a XVII. század közepén az ukrán nép nemzeti-felszabadó harcai során jött létre;
- 3) a regisztrált kozákokból álló sereg megnevezése a Rzeczpospolitában és az Ukrán Kozák Államban.

Kronológia

1572 — a regisztrált kozákok megalakulása.

1593 — a Bazavluk-szigeti Szics létrejött.

Kozák buncsuk vivő. Józef Brandt festménye. XIX. század.

? Mit lehet megtudni a kozák buncsuk vivőről a kép alapján? a kérdés megválaszolásához vegyék segítségül a tankönyv internetes mellékletében található vázlatot.

(klejnodi) kaptak — zászlót (korugva), lófarkas hadijelvényt (buncsuk) buzogányt, pecsétet és dobokat.

A regisztrált kozákoknak biztosított jogokkal és privilégiumokkal a hatalomnak az volt a célja, hogy megossza a kozákokat, akadályozza számbeli növekedésüket és a hatalomnak rendelje alá őket. Ettől kezdve csak a regisztrált kozákokat ismerték el, a nem regisztráltak ellen pedig kíméletlen harcot folytattak. Azonban ez a hatalom részéről rossz lépésnek bizonyult. A regisztrált és nem regisztrált kozákok ugyanis együttesen alakították meg a **Zaporizzsjai Hadat**. A kozákok együtt indultak tengeri hadjáratokra, harcoltak a kozákok jogainak kibővítéséért és védelmezték a pravoszlávokat.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- A Tomakivka-szigeti Szics az ukrán kozákok szigorú katonai-politikai rendbe szervezett közössége volt, amely a Zaporizzsjai Szics elnevezést kapta.
- A zaporizzsjai kozákok egyedi harcmodora csak a Zaporizzsjai Hadra volt jellemző.
- A Rzeczpospolita által létrehozott regisztrált kozákság intézményével a korabeli ukrán területeken az ukrán kozákság új társadalmi réteggé szerveződött.

Kérdések és feladatok

1. Ellenőrizték a megszerzett ismereteket az „Árverés” oktatójátékkal. **Játékszabály.** Az árverés során tudásért „cserébe” pontokat lehet szerezni. Ehhez két-három mondatban be kell mutatni egy adott eseményt és jelenséget. Minden helyes válasz 1 pontot ér. A jellemzés során a már elhangzott információkat nem lehet megismételni.
2. Hogyan jött létre a Zaporizzsjai Szics. **3.** Soroljátok fel az ukrán kozákok harcmodorának sajátosságait. **4.** Ismertessétek a regisztrált kozákság létrehozásának folyamatát.
5. Mutassátok meg a térképen (53. oldal) a Zaporizzsjai Had területének változását kronológiai rendben a XVI–XVII. század folyamán.
6. Írjátok Wikipedia-szócikket „Ukrán kozákok: történelmi múlt és jelen” címmel.
7. **Páros feladat.** Páros foglalkozás. Nézzetek utána pótlólagos forrásoknak, és ismerjétek meg a kozákság katonai stratégiáját, taktikáját és fegyvereit. Beszéljétek meg, ki milyen új információkat talált, majd valamelyik európai uralkodó nevében írjatok levelet, amelyben jellemzitek az ukrán kozákok harcmodorát, s ami alkalmassá teszi őket, hogy az uralkodó a szolgálatába fogadja őket.
8. **Osztályfoglalkozás.** Véleményetek szerint mi a történelmi jelentősége a Zaporizzsjai Szics és a regisztrált kozákság intézménye létrehozásának?

11. § Zaporizzsjai Szics — kozák köztársaság. Kozák felkelések a XVI. század végén

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: hogyan alakították ki a Zaporizzsjai Szics szervezetét, aminek köszönhetően a kutatót kozák köztársaságnak nevezték; mik voltak a kozák háborúk (felkelések) okai és következményei a XVI. század végén, kik voltak a vezetői; mi volt a „Zaporizzsjai Had déli birtokai” című adománylevel, a „kozák tanács”, a „kureny”, a „kos”; kik a „hetmanok” és a „kosatamánok”.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: **1.** Mikor és hogyan jött létre a Zaporizzsjai Szics? **2.** Mutassátok meg a térképen (53. oldal) a Tomakivka-szigeti Szics elhelyezkedését. **3.** Kiscsoportos foglalkozás. Beszéljétek meg és mondjátok el, hogyan lett az ukrán kozákságból önálló társadalmi réteg. **4.** Mi a köztársaság?

1. Zaporizzsjai Szics — a kozák köztársaság. A regisztrált kozákságnak a Rzeczpospolita univerzáléban (adománylevelben) adományozott jogot a dél-ukrán sztyeppék egy részének birtoklására (a dokumentum napjainkra nem maradt fenn). Ezt a jogot a „Zaporizzsjai Had déli birtokai” című adománylevelben rögzítették. Központja a Zaporizzsjai Szics lett. A Szicsre jellemző önkormányzatra való tekintettel a kutatók ezt kozák köztársaságnak is nevezik.

A Zaporizzsjai Szicsben a hatalom csúcsán a **kozák tanács** állt, amelyben kivétel nélkül minden kozák részt vehetett. Ez a testület foglalkozott a kozákság életének minden kérdésével — a hetman, a sztársina (vezetők) megválasztása, tárgyalások folytatása különböző államokkal, döntés a háborúról és a békéről, katonai hadjárat indítása stb. Hadjárat idején sürgős esetben a tanácsot bárhol összehívhatták.

A kozák tanács évente egyszer a kozák sztársinával együtt megválasztotta a kosatamánt. Ő felügyelte a kincstárat, képviselte a kozákokat a más államokkal való kapcsolatokban, megszervezte a Szics mindennapos életét, jóváhagyta a bírói ítéleteket. A segítői voltak az *aszaul* (az atamán követe), az *írnok* (aki a Szics hivatali ügyeit vitte), a *bíró* (aki az ítéletet meghozta), akiket szintén a kozák tanács választott meg. Rajtuk kívül a katonai vezetők választott tagjai közé tartozott a *dobos* (litavrás), a *garmas* (a tüzérség felelőse), a *tolmács* (fordító), a *sáfár* (adóadószedő, aki gondoskodott, hogy a Szicsbe érkező áruk és termékek utáni adók bekerüljenek a Szics kincstárába).

A Szicsben a bírászkodás a kozák hagyományokon alapuló jog szerint zajlott. Írott jogszabályok nem léteztek. A legsúlyosabb büntetteknek számított az árulás, a katonai fegyelem megsértése, egy másik kozák megölése és a Szics vagyonának megkárosítása. Akiket ezekben bűnösnek találtak, kivégezték.

A Zaporizzsjai Szicsben a legelső kozák katonai-szervezeti egysége a kureny volt, olyan kozák csapat, amely megha-

- Véleményetek szerint jogos-e az, hogy a kutatók a Zaporizzsjai Szics kozák köztársaságnak tartják? Miért?

„Zaporizzsjai Had déli birtokai” — annak a területnek a neve, amely a Zaporizzsjai Szicshez tartozott.

Kozák tanács — általános kozákgyűlés, a kozák önkormányzat intézménye az ukrán területeken a XVI–XVIII. században.

Hetman (német Hauptman — főember szóból) — a XVI–XVII. században — a Zaporizzsjai Had vezetője; 1648-tól az Ukrán Kozák Állam feje is.

Kosatamán — a legmagasabb választott tisztség a Szicsben; a kozák tanács választotta évente egyszer, s kezében összpontosult a legmagasabb katonai, bírászkodási és kormányzási hatalom.

Kureny — a Zaporizzsjai Szics alapvető katonai-közigazgatási egysége, valamint lakóházat is jelent.

Kos — 1) sztyepei tábor a téli hadjáratok idején és magának a Szicsnek a területén; 2) a Szicsben a központi irányító szerv, amely katonai, adminisztratív, bírói és egyéb feladatokat látott el. A Sziccsel egyidejűleg keletkezett és vele együtt szűnt meg.

A Szics katonai tanácsa (dioráma részlete). A Zaporizzsjai Kozákság Történelmi Múzeuma Hortica-szigeten (Zaporizzsja megye). Nyikolaj Ovecskin festménye.

A Tomakivka-szigeti Szics első leírása a XVI. század 80-as éveiből Bartosz Paprocki lengyel krónikaírótól származik. A kozák tanácsokat, amelyek a legfontosabb döntéseket hozták a Szics életében, „lovagi körnek” nevezte. A korabeli Európában az ukrán kozákokról való ismeretek alakulásában nagy szerepet játszott az 1575-ben általa „Óda a kozákok bátorságáról” című műnek. Ebben leírja, hogy az ukránokat terheli a muzulmán világgal folytatott többszázéves hiábavaló háború összes terhe. A kozákok ezekben a háborúkban a lengyelek tanítói lettek és ezzel kiérdemelték emlékük és dicsőségük örökké való fennmaradását az utódok körében.

tározott helyekről származó kozákokat egyesített. Egy kurenynek több száz tagja volt. A kurenyek száma a XVII. századig nem volt állandó. A kureny életét a választott kurenyatamán irányította, aki egyben kozákjainak bírója is volt.

A kurenyek **kosokba** egyesültek, amelyek élén a kosatamán állt.

2. A XVI. század végi kozák háborúk (felkelések) okai és kezdete. A kozákságnak mint a Rzeczpospolita új befolyásos rétegének első komoly erőpróbái az 1591—1596 közötti kozák háborúk (felkelések) voltak. Oka az ukrán kozákság elégedetlenségének növekedése volt azzal kapcsolatban, hogy a Rzeczpospolita háborúra készült az Oszmán Birodalommal. Ehhez a hatalom egybegyűjtött ezer kozák lovast és kétezer kozák gyalogost. Idővel azonban a két ország közötti feszültségek elsimultak. A Rzeczpospolita kötelezte magát, hogy a kozákokat kivonja a Dnyeper alsó folyásának vidékéről és megtiltja, hogy a Fekete-tengeren keresztül hadjáratra induljanak a török birtokok ellen. A hatalom az elvárásokat nyílt fenyegetéssel hozta a kozákok tudomására.

A kutatók véleménye szerint a kozák háborúk (felkelések) legmélyebb oka az volt, hogy nőtt a kozákság lélekszáma és a hatalom nem volt hajlandó elismerni a regisztrált kozákoknak biztosított jogokat a szabad kozákok esetében.

A kozák felkeléshez a közvetlen okot az szolgáltatta, hogy Konstany Wasyl Ostrogski fejedelem és fia, Janusz megsértette Kristof Koszinszkij (Krzysztof Kosiński) herceget. Janusz, kihasználva apja befolyását, kisajátította a Rokitnoi birtokot (ma Rokitne nagyközség Kijev megyében), amit a király adományozott Kinszinszkijnek Podolia megvédelmezéséért a törökökkel és a krími-tatárokkal szemben.

Koszinszkij lázadását számos kozák támogatta és 1592 folyamán átterjedt a Kijevi, a Braclavi vajdaságra és a Podoliai vajdaság egy részére. Bilohorodka, Bila Cerkva, Perjaszlav és más városok felesküdték Koszinszkijra. A lengyel hatalomtól felszabadított területeken kozák rendet vezetett be. Ez felháborította a lengyel kormányzatot, amelynek parancsára hatalmas sereg gyűlt össze a felkelők leverésére Konstany Wasyl Ostrogski kijevi vajda vezetése alatt.

Az 1593. január 23—31-i döntő csatában a zsitomirvidéki Pjatka község mellett a lázadók vereséget szenvedtek és visszahúzódtak Zaporizzsjába. Februárban a hatalom meglehetősen kevés következménnyel járó egyezséget kötött a lázadókkal a király kegyébe való visszatérésről. Az egyezés értelmében a kozákoknak bocsánatot kellett kérniük a királytól és a Rzeczpospolitától az okozott károkért és veszteségeikért. Megígérték, hogy továbbra is engedelmeskednek a királynak és képviselőinek, nem vezetnek önkényes hadjáratokat a szomszédos területekre, visszaszolgáltatják tulaj-

donosaiknak az elrabolt vagyont és fegyvereket. Ezzel a konfliktus lezártnak volt tekintve.

1593 tavaszán Koszinszkij elhagyta a Tomakivka-szigeti Szicset, hogy folytassa a harcot, ám Cserkaszi mellett megölték Aleksander Wiśniowiecki fejedelem, helyi sztároszta parancsára. A sztároszta serege könnyedén szétzavarta a lázadókat, akik vezető nélkül maradtak. Rövid idővel a vereség után a kozákok folytatták a harcot. Ez arra készítette Wiśniowieckit, hogy új megegyezést javasoljon a kozákoknak, jelentős engedményekkel. Ebben garantálta a kozákoknak, hogy akadálytalanul visszatérhetnek otthonaikba a Dnyeper alsó folyásához. Az 1591—1593. évi lázadás összes résztvevője teljes amnesztiában (büntetlenségben) részesült. A helyi hatalom kötelezte magát, hogy visszaadja a kozákoknak az elvett vagyont és a lovakat. A felek elérték, hogy egy időre béke legyen.

3. A XVI. század végi kozák háborúk (lázadások) lezárása és azok jelentősége.

A kozákok további harcára jelentős befolyást gyakorolt a külpolitikai helyzet, ami akkoriban Európában kialakult. 1593-ban háború robbant ki az Oszmán Birodalom és a Szent Római Birodalom között. Az utóbbi megszervezte a keresztények Szent Ligáját a muzulmánok európai jelenlétével szemben, ami felkeltette az ukrán kozákság érdeklődését.

1593 őszén a római pápa küldötte megérkezett a Szicsbe azzal a levéllel, amelyben a pápa felszólította a kozákokat, hogy csatlakozzanak a törökellenes szövetséghez és ehhez pénz is küldött. A kutatók véleménye szerint ez volt az első alkalom, amikor az ukrán kozákokat a nemzetközi kapcsolatok önálló alanyaként kezelték. A következő év tavaszán a kozákok harci zászlót kaptak a Szent Római Birodalom császártól és jelentős mennyiségű pénz ajándékként.

1594 nyarán „önkéntes” csapatok Szeverin (Szemerij) Nalivajko vezetésével megtámadták a Dnyeszter-menti török területeket. A pápai követ arról tájékoztatott, hogy „a kozákok teljesítették a kötelességüket”. A kozákok azonban ezzel

Kristof Koszinszkij. Mai rajz.

? Nézzétek meg a kozák háborúk (lázadások) vezetőinek portréit az 57., 58. oldalakon. Milyen jellemvonásokat igyekeztek megörökíteni a festőművészek?

■ Mondjátok el véleményeteket, mit tanult belőle a hatalom és mi volt a jelentősége az ukrán társadalom számára a XVI. század vége kozák háborúinak (lázadásainak).

Ukrán kozákok Szeverin Nalivajko hetman vezetésével 1595-ben elfoglalják az izmaili erődöt. Pjotr Petrovicsev festménye. 1953.

? Az ábrázolt eseményről mit tudunk meg a kép alapján?

Szeverin (Szemerij) Nalivajko.
Mai rajz.

Hrihorij Loboda.
Mai rajz.

A lázadók tábora Szolonicja mezőn.
Mai rajz.

III. Zsigmond király univerzáléja a Braclavi vajdaság slahtájához a Szeverin Nalivajko vezetete lázadás leverésének szükségességéről (1594)

... És most, amikor önkényük mind nagyobb erőre kap és kapott, amellyel kapcsolatban panasz érkezett a lovagoktól — annak a vajdaságnak és a ruszok minden földjének lakosaitól, hogy azok, még több önkényes embert maguk köré gyűjtve, megtámadják a nemesek otthonait, lerombolják, a birtokokat kifosztják, jogaikat és őket magukat elrabolják és legyilkolják. Még várainkat és városainkat is ostrom alá veszik, megfélemlítve az engedelmességről, amivel nekünk tartoznak. Nem egyszer megelőzendő ezeket és attól való félelmünkben, hogy ez a gonoszság futótűzként elterjedtek, meghallva a polgárok kérését jogaik, veszteségeik és birtokaik, megverésük és a vérontás visszaállításáról és kompenzálásáról... tanácsoljuk... hogy Nalivajkót és a többi önkényeskedőt [fogják el] úgy kezeljék, ahogy azt kell. Azokat az önkényeskedő lázadókat „érdemeik” szerint meg kell büntetni és a megbüntetésüket elvárom...

? Páros feladat. Beszéljétek meg a dokumentumrészletet és a válaszoljatok a kérdésekre: 1. Mi tanúskodik a forrásrészletben arról, hogy a lázadás nagy területekre terjedt ki? 2. Mire szólított fel a hatalom a lázadás megfékezése érdekében?

nem hagytak fel a harccal. Erőik növekedtek a regisztrált kozákok csatlakozása által. A slahta pánikba esett tagjai birtokai elhagyta Lwówba és Krakkóba menekült.

1595 őszén Nalivajko serege ellenőrzése alatt tartotta Kelet- és Nyugat-Podóliát, a Kijevi és a Volhíniai tartományt. A következő év februárjában a Rzeczpospolita történetében először a fellázadt kozákok letörésére az ukrán területekre reguláris sereget vezényeltek Stanisław Żółkiewski korona hetman vezetésével.

A lázadók erejét megsokszorozta, hogy csatlakoztak hozzájuk a zaporizsjai kozákok Hrihorij Loboda vezetésével. Az egyesített sereg hetmanjává Matvij Sault választották meg. Ugyanakkor a Rzeczpospolita serege bekerítette a lázadók táborát a Lubni melletti Szolonicja mezőn. A kozákoknak esélye sem volt a győzelemre.

1596 júniusában a lázadók kénytelenek voltak megadni magukat és letenni a fegyvert. Nalivajkót és társait, akik megpróbáltak elmenekülni a sztyeppe irányába, elfogták. Később Varsóban Nalivajkót és Sault kivégezték. A Rzeczpospolita országos szejmje a kozák háborúkban (lázadásokban) való részvételért a regisztrált kozákokat megfosztotta jogaitól és privilégiumaitól.

A XVI. század végi kozák háborúk (lázadások) voltak az első jelentős mozgalmak a kozákok vezetésével. Elősegítették a különböző társadalmi rétegekből származók elközökösödését, a dél-ukrán területekre való költözését és hozzájárultak

a kozákság mint önálló társadalmi rend formálódásához. A kozákok megmutatták az ukrán társadalomnak, hogyan kell megvédeni az érdekeiket. Noha ezek a mozgalmak felrúgták a korabeli jogrendet, hangsúlyozni kell, hogy azok válaszok voltak a kozákok jogainak megsértésére és arra a helyzetre, amikor törvényes úton lehetetlen volt valamit képviselni.

Kronológia

1591—1596 — kozák háborúk (láadások) a XVI. század végén.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- A Zaporizzsai Szics sajátos berendezkedése alapján kozák köztársaságnak nevezhető.
- A XVI. század végének kozák háborúi (láadásai) bebizonyították, hogy a kozákság fejlődésének új szakaszába lépett, és a hatalomnak figyelemmel kell lennie az érdekeire.

Kérdések és feladatok

- ◆ **1.** Ellenőrizték a megszerzett ismereteket a „Találjátok ki a hőst vagy a hősnőt” oktatójáték segítségével. **Játékszabály.** A pedagógus felírja egy lapra a történelmi hős vagy hősnő nevét és a lapot beteszi egy borítékba. A tanulóknak előre meghatározott számú kérdés alapján ki kell találniuk, kinek a neve szerepel a lapon. A pedagógus a feltett kérdésekre csak „igen”, „nem”, „részben” választ adhat. A játékot párban, kisebb csoportokban vagy osztályszinten is lehet játszani.
- ▲ **2.** A Zaporizzsai Szics mely jellemzői alapján nevezhető kozák köztársaságnak? **3.** Mit tudok a XVI. század végi kozák háborúk (láadások) okairól és kezdetéről? **4.** Mivel értek véget a XVI. század végi kozák háborúk (láadások)? Mi a jelentőségük?
- ✦ **5.** Készítetek vázlatot a Szaporizzsai Szics szerkezetéről. **6.** Mutassátok meg a térképen (53. oldal) azoknak az eseményeknek a helyszíneit, melyek a XVI. század végének kozák háborúhoz (láadásaihoz) kapcsolódtak. **7.** Foglaljátok táblázatba a XVI. század vége kozák háborúinak (láadásainak) kronológiáját.
- ★ **8. Kiscsoportos foglalkozás.** Beszéljétek meg és válaszoljatok a kérdésekre. 1) 1596 januárjában Szeverin Nalivajko levelet írt III. Zsigmond királynak, amelyben magán hű alattvalónak igyekezett feltüntetni, aki nem tett e Rzeczpospolita kárára, hanem éppen ellenkezőleg, védelmezte a területeit. Egyetértetek-e ezzel? Miért? Szerintetek Nalivajko mit akart elérni ezzel a levéllel? 2) Konstany Wasyl Ostrogski fejedelem udvari költője, Szymon Pekalides a Koszinszkij vezette lázadásnak szentelte „Az osztrogi háborúról” című költeményét. Ebben a kozákok cselekedeteit úgy ábrázolta, mint vadembereket, akik lerombolják Ostrogski fejedelem civilizált világát és a „virágzó városokat”. A költő véleménye szerint a kozákoknak a fejedelem világát védelmezniük kellene az idegenekkel szemben és nem pedig különállást követelni a társadalmon belül. Hogyan vélekedtek erről az álláspontról? Mit mutattak meg a XVI. század végének kozák háborúi (láadásai) a kozákságnak a társadalomban elfoglalt helyéről?

Kristof Koszinszkij emlékműve Bila Cerkvában (Kijev megye). Mai látkép.

A kozák lázadásokat vezető Szeverin Nalivajko emlékműve Huszjatin nagyközségben (Ternopil megye). Mai látkép.

12. § A kozákok hadjáratai a XVII. század első két évtizedében. Petro Konasevics-Szahajdacsnij

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: miért aktivizálódtak a kozákok tengeri és szárazföldi hadjáratai a Krími Kánság, az Oszmán Birodalom, a Moszkvai Császárság ellen; melyek voltak a kozákok fontosabb hadjáratai a XVII. század első két évtizedében; miről volt nevezetes Petro Konasevics-Szahajdacsnij; milyen szerepe volt a hotini háborúban a Zaporizzsjai Hadnak.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: 1. Melyek voltak az ukrán kozákok harcmódorának sajátosságai? 2. Kiscsoportos foglalkozás. Beszéljétek meg, és soroljatok fel tényeket, melyek a kozákság szerepének növekedéséről tanúskodnak az ukrán területeken zajló eseményekben a XVI. században.

- Mondjátok el a véleményeteket arról, hogy vajon fennállhatott volna-e a Zaporizzsjai Szics a hadjáratok nélkül. Miért?

Kozák őrhajó. Ivan Jizsekovics festménye. XIX. század 90-es évei.

Zaporozsjai sereg hadjárat közben. József Brandt festménye.

1. A kozákok aktivizálódásának okai a tengeri és a szárazföldi hadjáratokban. A XVI. század végére a kozákok fontos szerepet tölthettek be a Rzeczpospolita életében. Ugyanakkor felkeltették más államok figyelmét is — a kozákok hagyományos foglalkozásává vált, hogy európai uralkodók zsoldjába szegődtek, vagy ahogy akkoriban mondták, a „kozákok kenyerét” ették.

A regisztrált kozákok korábbi betiltása ellenére a Rzeczpospolita kormánya bevonta a kozákokat az ebben az időszakban zajló háborúiba. Többek között részt vettek az 1600-as moldvai–havasalföldi hadjáratban, az 1601–1602-es lengyel–svéd háborúban, az 1617–1618-as lengyel–moszkvai háborúban. Ezeknek a háborúknak köszönhetően a lengyel hatalom visszaadta a regisztrált kozákoknak a jogokat és privilégiumokat.

A hatalom tiltásai ellenére a kozákság önkényesen sikeres tengeri és szárazföldi hadjáratokat vezetett a Krími Kánság és az Oszmán Birodalom ellen.

A zaporizzsjai kozákok katonai aktivitása azzal volt magyarázható, hogy tisztában voltak elhivatásukkal és közösségük fennállásának „hadi állapot” szerinti fennállásával. Hadjárataikkal védelmezték az ukrán területeket a krími tatárok támadásairól, kiszabadították a muzulmánok fogságából a keresztény foglyokat. A zaporizzsjai kozákok keresztény államok uralkodóinak zsoldjába szegődtek, szolgáltak, harcoltak stb. Mindez igazolta a Szics létét, amely a keresztény világ támasza és védelmezője lett a muzulmán nyomással szemben. Ugyanakkor a hadjáratok során a kozákok zsákmányt szereztek, foglyokat ejtettek, akiket a korabeli szokásoknak megfelelően vagy eladtak a rabszolgapiacokon vagy váltságdíj fejében elengedték őket.

2. A kozákok hadjáratai. A XVII. század első két évtizede az ukrán kozákság hadjárataival telt el. Ebben az időszakban sikeres tengeri és szárazföldi hadjáratokat vezetett a Krími Kánság, az Oszmán Birodalom, a Moszkvai Császárság ellen, amelyek Európa-szerte elterjesztették a győztes kozákok hírnevét.

Hajóépítő szicsiek. Miroszlav Dobrjanskij festménye. 2009.

Petro Konasevics-Szahajdacsnij hetman kozákjai Kaffát ostromolják. Artur Orljonov festménye. 2009.

1602-ben a kozákok 30 csajkával és néhány a törököktől elfoglalt gályával kihajóztak a Fekete-tengerre és Kilija alatt szétverték a török flottát. Már 1606-ben elfoglalták a zaporizzsajiak Várnát — a Fekete-tenger nyugati partvidékének legnagyobb török erődjét, amelyet bevehetetlennek tartottak. A következő évben a zaporizzsajai kozákok Petro Konasevics-Szahajdacsnij vezetésével Ocsakov alatt legyőzték a török flottát.

1608-ban a kozákok szárazföldön indultak hadjáratra a Krími Kánság ellen, lerombolták és felgyújtották Perekopot, egy évvel később pedig 16 csajkán megtámadták a Duna-menti török erődöket, Izmailt, Kiliját és Akkermant (ma Bilgorod-Dnyisztrovszkij).

1613-ban a zaporizzsajiak két hadjáratot vezettek a török partvidék ellen, és a Dnyeper torkolatánál szétverték a török flottát, elfoglaltak hat török gályát. A következő évben a 40 csajkából álló kozák flotta Konasevics-Szahajdacsnij vezetésével áthajózott a Fekete-tengeren, megtámadták Trapezuntot, és nyugati irányban kifosztották a partvidéket. Ostrommal bevették Sinopot és felperzselték a teljes török flottát.

1615-ben a 80 csajkából álló török flotta Isztambul felé vette az irányt. Partra szállva a két fővárosi kikötő közötti részen, a kozákok kifosztották és felperzselték a környéket. Üldözőbe vette őket a török hajóhad, ám a Duna deltájában a kozákok megsemmisítették. Az elfogott gályákat a kozákok Ocsakov falai alá vitték, ahol az erőd népének szemeláttára felgyújtották azokat, majd megkezdték az erőd ostromát.

Végül 1616-ban Konasevics-Szahajdacsnij 150 csajkából álló hatalmas flottájával 7 ezer kozákkal a fedélzetén Ocsakov alatt szétverte a török flottát, a kaffai erőd alá vonult és ostrom alá vette azt. A kozákok néhány napon belül elfoglalták és felgyújtották Kaffát (ma: Feodoszija), ahol a térség legnagyobb rabszolgapiaca működött, és kiszabadították a foglyokat.

Az Oszmán Birodalom, feldühödve a kozákok sikerein, háborút indított a Rzeczpospolita ellen. A győzelmet illető-

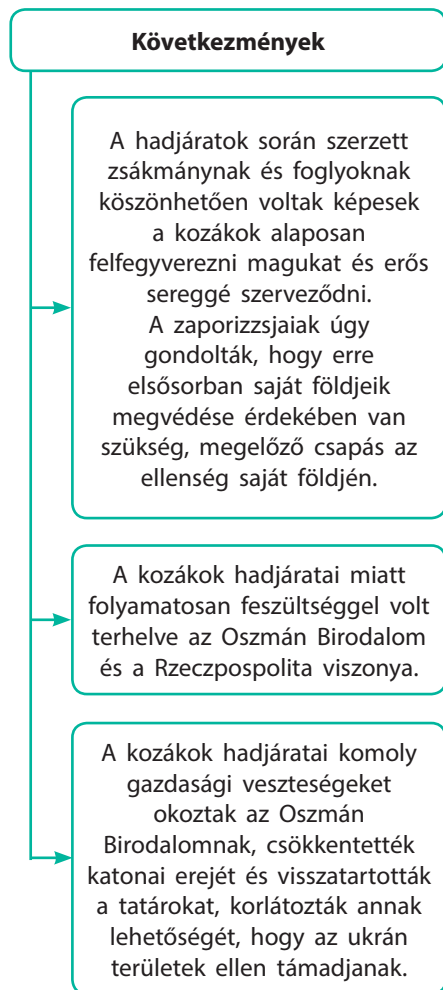

Kozákok a Fekete-tengeren. Ilja Repin festménye. 1908.

Zaporizzsajiai csajkákon támadják az oszmán gályákat. Ismeretlen festő. 1636 körül.

KOZÁK TENGERI ÉS SZÁRAZFÖLDI HADJÁRATOK A TATÁROK ÉS A TÖRÖKÖK ELLEN

- Nevezhetjük-e Petro Konasevics-Szahajdacsnij az ukrán történelem kiemelkedő személyiségének? Indokoljátok meg álláspontotokat.

en bizonytalan Stanisław Żółkiewski korona hetman békét kötött a török szultánnal és kötelezte magát a kozákok megrendszabályozására, ám ezt nem tudta megtenni.

1619 nyarán a kozák flották sikeresen hadakoztak a Fekete-tengeren. A következő évben a tengeri hadjáratokban összeségében közel 1,5 ezer csajka vett részt. 1621 nyarán a kozák flotta, miután elsüllyesztett 20 gályát, szétverte a török flottát. Ugyanabban az évben a kozákok megtámadták Isztambult.

A tengeri hadjáratokban elért sikereknek köszönhetően a zaporizzsjai kozákok legyőzhetetlen hírében álltak.

Az 1617–1618-as lengyel–moszkvai háborúban a 20 ezer kozák sereg, élén Konasevics-Szahajdacsnijjal, III. Zsigmond kérésére Moszkva ellen indult. Ulászló trónörökösét kellett kiségetniük, aki a moszkvai cári koronát akarta megszerezni, ám a hadjárat során nehéz helyzetbe került. Konasevics-Szahajdacsnij a hadjáratban való részvétel feltételül szabta, hogy hagyjanak fel a pravoszlávok elnyomásával, növeljék a regisztrált kozákok létszámát, növeljék a kozákok által ellenőrzött területeket, ahol a közigazgatás és a bírászkodás tekintetében autonómiát élveztek. III. Zsigmond megígérte a feltételek teljesítését.

A kozákok hadjárata a Moszkvai Cárság ellen sikeres volt. Ulászló trónörökösét megmentették. Azonban Moszkva sikertelen ostroma után a Rzeczpospolita serege visszavonult.

A Moszkvai Cársággal folytatott háborúban a Rzeczpospolita legnagyobb sikere, amit ténszerűen a kozákoknak köszönhetően tudott elérni, a deulinói béke megkötése volt. Annak feltételei alapján a Rzeczpospolita vissza kapta a korábban elvesztett Szmolenszki, Csernyigovi és Novgorod-Sziverszki tartományokat. A kozákok a hadjáratban való részvételért III. Zsigmond királytól mindössze jelentős összegű pénzjutalmat — a 20 ezer zlotyit és 7 ezer rend ruhát kaptak. A kozákok által a hadjárat előtt megfogalmazott feltételek nem teljesültek.

3. Petro Konasevics-Szahajdacsnij tevékenysége. Az események során, amelyek az ukrán területeken zajlottak a XVI. század végén — a XVII. század elején, a fő szerepet a kozákok egyik legismertebb vezetője — Petro Konasevics-Szahajdacsnij játszotta. Az osztragi iskolában (akadémián) tanult, ami, feltételezhetően, döntő befolyással volt arra, hogy a pravoszlávia védelmezője volt élete végéig. A tanulmányai alatt írta a „Magyarázat az unióhoz” című művét, amelyben a pravoszláv hit védelmére kelt.

A XVI. század végén Konasevics-Szahajdacsnij csatlakozott a Zaporizzsjai Hadhoz. Annak kötelékében részt vett az 1600. évi moldvai–havasalföldi hadjáratban, az 1601–1602-es lengyel–svéd háborúban. Feltételezhetően Konasevics-Szahajdacsnij részt vett a kozákok számos tengeri és szárazföldi hadjáratában, melyeket a krími tatárok és a tö-

rökök ellen vezettek. Az 1614-es, 1615-ös és az 1616-os sikeres hadjáratok után lett a kozákok elismert vezetője.

1616—1622 folyamán Konasevics-Szahajdacsnij négyszer választották meg a Zaporizzsjai Had hetmanjává. Kitartó volt a kitűzött cél elérésében, ugyanakkor képes volt a kompromisszumra. Erőfeszítéseinek köszönhetően elvetették Stanisław Żółkiewski koronahetman által javasolt, a kozákság számára rendkívül előnytelen egyezményt, s helyette megszületett a valamivel előnyösebb 1617. évi vilsankai egyezmény. Az megtiltotta a kozákoknak a hadjáratokat a Krími Kánság és az Oszmán Birodalom ellen. A regisztrált kozákok létszámát ezer főre korlátozták. Azonban az 1617—1618. évi lengyel–moszkvai háború miatt a megállapodást nem ment teljesedőbe. A háború után a kozák sztársina Konasevics-Szahajdacsnijjal az élen elérte az új, 1619. évi roztavici egyezmény megkötését, amelynek értelmében a regisztrált kozákok létszámát 3 ezer főre emelték.

Konasevics-Szahajdacsnij hozzájárult a Zaporizzsjai Had katonai-politikai hatalmának növekedéséhez a korabeli európai politikában. Kezdeményezésére a kozák követek 1618-ban tárgyalásokat folytattak a törökellenes „Keresztény Liga” megalakításáról és a zaporizzsjaiak bevonásáról az Oszmán Birodalom elleni keresztes hadjáratba, amit a liga igyekezett megszervezni.

A pravoszláv egyház támogatására Konasevics-Szahajdacsnij a teljes Zaporizzsjai Haddal belépett a kijevi testvériségbe, támogatta a testvériség iskolájának megnyitását. Konasevics-Szahajdacsnij azok között a személyiségek között volt, akik erőfeszítései révén helyreállították a Rzeczpospolita-ban a pravoszláv egyház legfelső hierarchiáját.

Konasevics-Szahajdacsnij hetman tevékenységében fontos szerepet játszottak a Zaporizzsjai Had és a Szics megreformálására tett kezdeményezések. A sereg századokra és ezredekre osztotta, bevezette a kiképzést és a szigorú fegyelmet. A seregen belül a hetman létrehozta a könnyű és manőverezhető tüzérséget és a jól felfegyverzett és kiképzett gyalogságot. Minden biztosította az alapos felkészültségek a hadjáratok során, amit igazoltak a kozákok sorozatos győzelmei a korszak csatáiban.

Jelentősen megerősödött a Zaporizzsjai Had erkölcsi tartalma. A pravoszláv hit, a szülőföld és annak népessége védelmezőjének tartotta magát.

4. Az ukrán kozákság részvétele a hotini háborúban. A zaporizzsjai kozákok tengeri és szárazföldi hadjáratai a nyugati és déli Fekete-tengermellék török kikötői ellen, valamint, hogy a Rzeczpospolita támogatta Moldva és Havasalföld törökellenes fellépéseit, jelentős mértékben megrontották a Rzeczpospolita és az Oszmán Birodalom viszonyát. Kezdetét vette az 1614—1621-es lengyel–török háború.

Petro Konasevics-Szahajdacsnij hetman. Ismeretlen festő. XVIII–XIX. század.

II. Theophanes pátriárka Petro Konasevics-Szahajdacsnij hetman szerepéről a pravoszláv hierarchia helyreállításában a Rzeczpospolita területén (1627)

... Lehetetlen lett volna véghezvinni Petro Szahajdacsnij uraság és hetman támogatása nélkül, akinek tetteit nyugodtan nevezhetjük az apostoli cselekedettel egyenlő hőstettnek. Ez az ember a leghívebb támogatója a pravoszláv hitnek, amelynek [ő] egész életét áldozta és megboldogulása után Rusz földjén boldogként tisztelik..

? Hogyan értékelte a pátriárka Petro Konasevics-Szahajdacsnij szerepét a pravoszláv egyház újjáélesztésében?

Francisco Cirioli katolikus püspök leveléből (1621)

... a katolikusok, egyebek mellett az egyházi személyek között nem kevés a befolyásos ember, akik hajlanak a kozák követek felé (tekintettel a jelenlegi háborús fenyegetésre az oszmánokkal). Az említett Szahajdacsnij nyíltan mondja, hogy a királyság nem kap semmiféle segítséget a kozákoktól és a skizmatikusok döntő többségétől, ha követeléseiket nem hallgatják meg. Másrészt ezeknek az uraknak nem kis hányada véli úgy, hogy nagy kár lenne elveszíteni a kozákok támogatását, akiknek serege fegyverzetben és harckészségben jóval felülmúlja a korona hetman által vezényelt seregét, de hangsúlyozzák azt a veszélyt is, hogy ezek a kozákok nem fognak csatába menni az oszmánok ellen, ezért aztán engedményeket kell tenni irányukban, hogy elégedett legyenek.

? Páros feladat. Beszéljétek meg, miről szól az idézett forrás és mondjátok el, mivel érvel a levélíró annak szükségessége mellett, hogy a háborúban kérjék a kozákok segítségét.

A Rzeczpospolita állami szejmjének főmegbízottja a hotini háborúval kapcsolatban nyíltan kijelentette, hogy „Hotin valódi győztese és a Rzeczpospolita megmentői a kozákok voltak”.

1620 szeptemberében a lengyel sereg Stanisław Żółkiewski korona hetman vezetésével Cecora alatt vereséget szenvedett a törököktől. Győzelmet aratva Moldvában, II. Oszmán szultán célul tűzte ki a Rzeczpospolita meghódítását. III. Zsigmond lengyel király a Szent Római Birodalom császárához és a római pápához fordult segítségért, ám ők nem támogatták. Emiatt kénytelen volt keresni a megegyezést a zaporizzsjai kozákokkal.

Válaszul a király kérésére Jakiv Neroda zaporizzsjai hetman (becenevén Borodavka) kijelentette, hogy csak abban az esetben nyújt segítséget, ha a lengyel hatalom visszaállítja a pravoszláv egyház hierarchiáját.

1621 júniusában Szuha Gyibrova határában, Rzsev és Bila Cerkva között, összegyűlt a regisztrált és a szabad kozákok tanácsa. Ezen arról döntöttek, hogy részt vesznek a lengyelek oldalán a törökök elleni háborúban, s egyeztetés céljából követséget küldenek a királyhoz Petro Konasevics-Szahajdacsnij vezetésével.

Varsóból Konasevics-Szahajdacsnij visszatért a hotini erőd mellett felállított lengyel táborba. A kozák sereg azonban még nem érkezett meg, ezért kis számú őrséggel elindult a sereg elé, amelyik harcolva közeledett a táborhoz. Konasevics-Szahajdacsnij belefutott a törökökbe, megsebesült, alig sikerült visszatérnie az övéihez. A kozákok elégedetlenek voltak Borodavka vezetésével, ezért leváltották és új hetmannak megválasztották Konasevics-Szahajdacsnijt.

A ragyogó hadicsellel a bekerítésből kivezette a kozákokat, Konasevics-Szahajdacsnij és a kozák sereg megérkezett Hotin alá. Majdnem ezzel egyidejűleg érkezett meg a hatalmas török–tatár sereg is II. Oszmán vezetésével (a különböző források a létszámát 150 és 300 ezer fő közé teszik). A lengyel–kozák sereg mindössze 80 ezres volt, közülük közel 40 ezret a kozákok tettek ki. Az **1621. szeptember 2–28-i hotini háborúban**, ahogy a csatát nevezték, a Rzeczpospolita és az ukrán területek sorsa dőlt el. Konasevics-Szahajdacsnij hadvezetői tehetségének és a zaporizzsjaiak hősiességének köszönhetően a lengyel–kozák sereg győzelmet aratott.

A kozákok hotini hőstette nyomán szertefoszlott a török sereg legyőzhetetlenségének mítosza. Az Oszmán Birodalom nem indított újabb hódító háborúban az európai államok ellen. Az ukrán és a lengyel területek is elkerülték az oszmán megszállást. A Rzeczpospolita tekintélye megnövekedett. A győzelem híre aktivizálta a szláv népet felszabadító harcát a török uralom ellen.

A béke eredményeképpen a Krími Kánság és az Oszmán Birodalom kötelezte magát, hogy többet nem támad az ukrán és a lengyel területre. A Rzeczpospolita pedig megígérte, hogy megtiltja a kozákoknak a hajózást a Dnyeperen és nem engedi meg, hogy a zaporizzsjaiak hadjáratot indítsanak a Krími Kánság és az Oszmán Birodalom ellen.

Petro Konasevics-Szahajdacsnij hetman utolsó cselekedete volt a hotini győzelem. A csatában szerzett sérülésébe nem sokkal ezután belehalt.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- A kozákok hadjáratai a XVII. század első két évtizedében bebizonyították kitűnő katonai tudásukat.
- Petro Konasevics-Szahajdacsnijt tartják az ukrán kozákság egyik legtehetségesebb vezetőjének.
- A győzelem, amit Rzeczpospolita a hotini háborúban a zaporozsjai kozákoknak köszönhetően aratott, elősegítette, hogy a kozákok hírneve, amit kiváló katonai képességeiknek köszönhettek, tovább erősödjön.

Kérdések és feladatok

- ◆ **1.** Ellenőrizték a megszerzett ismereteket a „Keressétek meg a kakuktojást” című oktatójátékkal. **Játékszabály.** A pedagógus megbízza a tanulókat, hogy a tanultak alapján írjanak fel egy lapra négy szakkifejezést vagy fogalmat. A felsoroltak között legyen egy kakuktojás. Ezután a pedagógus begyűjti a lapokat, összekeveri, majd szétosztja a tanulóik között. A kiosztott lapokon alá kell húzni a kakuktojást.
- ▲ **2.** Soroljátok fel az okokat, miért vetették bele magukat a kozákok a tengeri és a szárazföldi hadjáratokba. **3.** Hozzatok fel példákat, amelyek azt bizonyítják, hogy a kozákok tengeri és a szárazföldi hadjáratai károkat okozta a Krími Kánságnak és az Oszmán Birodalomnak. **4.** Milyen szerepet játszott az ukrán kozákság az 1617—1618. évi lengyel–moszkvai háborúban? **5.** Milyen szerepet játszott a kozákság a hotini háborúban?
- ▲ **6. Osztályfoglalkozás.** Milyen változások következtek be a kozákság fejlődésében a XVII. század elején? **7.** Mutassátok meg a térképen azokat a helyszíneket, amelyek kapcsolatba hozhatók a kozákok hadjárataival a XVII. század elején. **8.** Soroljátok fel Petro Konasevics-Szahajdacsnij tetteit.
- ★ **9.** Jacobo Sobieski lengyel nemes Petro Konasevics-Szahajdacsnij tetteire emlékezte a következőket írta: „Ebben az emberben hatalmas szellem lakozott...”. A kozák vezető életrajzából vett adatokkal támasszátok alá ennek a jellemzésnek az igazát. **10.** Páros foglalkozás. Beszéljétek meg és oldjátok meg a feladatok. Auxentius öröme krónikáiról a kozákok részvételéről a hotini háborúban a következőket írta: Ha nincsenek a kozákok, a Rzeczpospolita seregét három-négy nap alatt megsemmisítették volna. A győzelmet csak istennek és a kozákoknak köszönhetik”. Nézzetek után forrásoknak a csata eseményeivel kapcsolatban és támasszátok alá a vélemény igazságtartalmát. **11.** Emlékezzetek vissza a „Maruszja Bohuszlavszka” ukrán népi ballada tartalmára. Hozzatok fel példákat a műből arra, hogy a hazaszeretet az egyik legnagyobb emberi erény.

Kronológia

A XVII. század első két

évtizede — a zaporizzsjai kozákok hadjáratai a Krími Kánság és az Oszmán Birodalom ellen.

1618 — a kozákok Moszkva elleni hadjárata a lengyel–moszkvai háború idején.

1621 — hotini háború.

Petro Konasevics-Szahajdacsnij hetman halála. Ismeretlen festő. XIX. század eleje.

Petro Konasevics-Szahajdacsnij emlékműve a hotini erőd közelében (Csernyivci megye). Volodimir Hamalj szobrászművész alkotása. 1991.

13. § Kozák–paraszt felkelések a XVII. század 20—30-as éveiben

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: milyen okok vezettek a kozák–paraszt fegyveres konfliktusokhoz és felkelésekhez a Rzeczpospolita hatalma ellen és hogyan zajlottak az események; miben mutatkozott meg a nevezett mozgalmak nemzeti-felszabadító jellege; a kozák–paraszt fegyveres konfliktusok és felkelések eredményeit, következményeit és jelentőségét.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: **1.** Milyen okok idézték elő a XVI. század 90-es éveinek végének kozák háborúit és azok milyen eredményre, következményekre vezettek? **2.** Soroljátok fel az ukrán területek szociális-gazdasági fejlődésének sajátosságait a Rzeczpospolita kötelékében a XVII. század első felében. **3. Osztályfoglalkozás.** Milyen tények támasztják alá, hogy a zaporizzsjai kozákok az ukrán területek társadalmi életének fontos tényezői voltak?

- Soroljátok fel az okokat, melyek a XVII. század 20—30-as éveiben a kozák–paraszt felkelésekhez vezettek. Állíthatjuk-e, hogy ezt a korabeli ukrán területeken fennálló viszonyok kényszerítették ki? Miért?

1. Az ukrán területek a XVII. század 20-as éveiben. A hotini háború után a kozák sereg visszatért az ukrán területekre. Ám annak ellenére, hogy jelentős része volt a Rzeczpospolita győzelmében, a kozákság ezzel együtt vesztes volt. Azokat az ígéreteket, amelyek a háború előtt tett, a hatalom nem váltotta be. Már 1621 októberében a lengyel kormány elrendelte, hogy a regisztrált kozákok létszámát 3 ezer főben kell maximalni, a többieknek vissza kellett menniük földesuraikhoz.

A regisztráltak sorából kizárt kozákok jelentős része visszatért a Kijevi vajdaság földesúri birtokaira, ám továbbra is megtartották a katonai rendet és megtagadták a földesúri intézők és a királyi hivatalnokok parancsainak teljesítését. A falusiak és a városiak tömegesen tagadták meg a helyi hatalomnak való engedelmességet és kozáknak álltak. Az „önkényes” kozáksághoz csatlakoztak a regisztráltak is, akik amiatt voltak elégedetlenek, hogy míg a háborúban harcoltak, földesuraik tönkretették a gazdaságaikat.

1621-ben és 1622-ben a kozákok III. Zsigmondhoz fordultak petícióban, amelyben kötelezték magukat, hogy nem támadnak az Oszmán Birodalomra és a Krími Kánságra, ha a király teljesíti a követeléseiket. Azt kérték, hogy megtarthassák régi szabadságjogaikat, valamint, hogy növeljék a regisztrált kozákok létszámát. A kozákok szerettek volna engedélyt kapni arra, hogy maguk dönthessék el, hogy állami („királyi”) földeken vagy nemesi birtokokon telepszenek le, a király engedélye nélkül állhassanak más uralkodók zsoldjába, annak megtiltását, hogy a Kijevi vajdaságban állandó királyi katonaság állomásozzon. A Rzeczpospolita azonban meg sem hallgatta a kozákokat és elhatározta, hogy erővel kényszeríti őket engedelmességre. A helyzet egyre élesedett.

1625 tavaszán-nyarán a zaporizzsjaiak a hatalom tiltása ellenére három hadjáratot szerveztek török birtokok ellen. Egyidejűleg a kozákok még élénkebb harcot folytattak Kijevben az unitusok ellen. A hatalom a kozákokban veszélyforrást kezdett látni.

A Rzeczpospolita és a kozákság viszonya a XVII. század 20-as éveiben meglehetősen bonyolult volt. A helyzetet nehezítette, hogy a hatalom igyekezett megakadályozni a kozákok hadjáratait a tatárok és a törökök ellen. A kozákok azonban nem akarták betartani a békét, amiben a hotini háború után állapodtak meg. Amikor a Zaporizzsjai Szicsbe érkező királyi követ felelősségre vonta a kozákokat a megállapodások megsértéséért, a kozákok kijelentették: „A békét a király kötötte, nem mi!”

2. 1625. évi lengyel–kozák fegyveres konfliktus. 1625 szeptemberében a podóliai Bar városából elindult a Dnyepermentére a 30 ezres lengyel sereg Stanisław Koniecpolski koronahetman vezetésével. A sereg elől egyes felkelő kozák csapatok, elkozákosodott parasztok és polgárok Fasztyiv, Kanyiv, Cserkaszi és más városokból elindultak Zaporizzsja irányába. A Szicsből eléjük meg megsegítésük érdekében Marko Zsmajlo hetman. Hamarosan egy 20 ezres seregbe egyesültek és megerősített tábornok vertek Krilovtól délre. Október 25-én a lengyel sereg megtámadta a kozákokat. Az egész napos véres összecsapás után Marko Zsmajlo visszavonta a felkelőket a Kurukovói tóhoz, amelynek mocsaras vidékén újabb tábornok vertek fel, több sornyi szekérral körbevonva magukat.

Koniecpolski ismét rá akart támadni a felkelőkre, de a mocsár megakadályozta ebben, serege az ingoványos talajon hatalmas veszteségeket szenvedett. Közben beköszöntött a hideg idő, leesett a hó. Egyik oldal sem volt felkészülve hosszú állóháborúra, ezért tárgyalásokba kezdtek. A kozákok megtagadták a lengyelek követelését, hogy adják ki vezetőiket. Azonban Zsmajlo helyett a mérsékelt Mihajlo Dorosenkot választották meg hetmannak, aki 1625. november 6-án Koniecpolskival aláírta a kurukovói megállapodást.

A megállapodás értelmében a felkelők mentesültek a büntetés alól. A regisztrált kozákok létszámát 3 ezerről 6 ezerre emelték, akik közül ezer főnek a Zaporizzsjai Szics területén kellett tartózkodnia, hogy megakadályozza a földesuraktól megszökött parasztok odamenekülését. A regisztrált kozákok ezredbe tömörültek, amelyek egyidejűleg voltak katonai alakulatok és területi egységek, ahol a kozák ezred — Korszunyi, Cserkaszi, Bila Cerkvai, Csihirini, Kanyivi, Perejaszlavi — tagjai éltek. Évi 60 ezer zlotyiban állították meg a regisztrált kozákok javadalmazását és ennél magasabb juttatásban részesült a sztársina. Azok a kozákok, akik nem kerültek be a regisztráltak közé, visszakerültek a földesurak hatalma alá. A sztársina kötelezte magát, hogy a regisztrált kozákok közül kizárta nem veszik vissza és megakadályoznak bármiféle „önkényt”.

A kormányzat remélte, hogy a kurukovói megállapodás elszigeteli az állami szolgálatban álló regisztrált kozákokat a többi társadalmi rendtől és megállítja az elkozákosodás folyamatát. A hat területi ezred létrehozásának az volt a célja, hogy a regisztrált kozákokat rászorítsák a rendfenntartásra és ezeken a területeken a felkelések elfojtására. A kozákság zöme elégedetlen volt a megállapodással, így a hatalomnak nem sikerült teljes mértékben végrehajtania. 1628-tól kezdve a Szicsben gyűltek össze a nem regisztrált kozákok, akiket a hatalom nem ellenőrzött, és maguk választottak hetmant.

3. Tarasz Fedorovics (Trjaszilo) felkelése 1630-ban. A XVII. század 20-as éveinek végén a Rzeczpospolita és Svédország közötti háború befejezése után az ukrán területekre vissza-

A kozák ezred címeri

Korszunyi ezred

Bila Cerkvai ezred

Csihirini ezred

Kanyivi ezred

Perejaszlavi ezred

A kurukovói egyezmény alapján a regisztrált kozákok csak állami („királyi”) földéken telepedhettek le, illetve szerezhettek földbirtokot. Azoknak, akik földesúri birtokon éltek, három hónapon belül el kellett hagyniuk otthonaikat. A kozákok megtarthatták a jogot a hetman megválasztására, azonban annak eredménye csak királyi jóváhagyással volt érvényes. A regisztráltak kötelezték magukat, hogy az ukrán területeken nem avatkoznak be felekezeti ügyekbe, nem lépnek kapcsolatba más államokkal és nem vezetnek hadjáratot a Krími Kánság és az Oszmán Birodalom ellen.

Tarasz Fedorovics (Trjaszilo).

Tarasz Fedorovics származása szerint krími tatár volt. A keresztény nevet 1618-ban vette fel, amikor megkeresztelkedett a Moszkva elleni hadjárat idején.

A harmincéves háború éveiben 1618—1630-ban Fedorovics a zsoldos kozákok parancsnoka volt a Habsburgok szolgálatában.

Tarasz Fedorovics (Trjaszilo) emlékműve Perejaszlavban (Kijev megye). Ihor Zari-csnij szobrászművész alkotása. 1995.

tértek azok a kozákok, akiket a hatalom csak a háború idejére vett fel a regisztráltak sorába. A Kijevi tartományba ekkor helyeztek állandó királyi helyőrséget. A helyőrség tagjai kirabolták a lakosságot, erőszakoskodtak, ami fokozta a feszültséget. Súlyosbodott a szembenállás a pravoszlávok és az unitusok (görögkatolikusok) között is. Ilyen körülmények között a zaporizzsjai nem regisztrált kozákok megtagadták az engedelmességet Hrihorij Csornijnak, a regisztráltak hetmanjának, és megválasztották saját hetmanjukat — Tarasz Fedorovicsot, akit a kozákok Trjaszilo becenéven ismertek.

1630 március közepén 10 ezres felkelő sereg élén a Szi-csből elindult Cserkasziban. Elfoglalta a várost, ami Hrihorij Csornij hetman rezidenciája volt, akit a kozákok kivégezték a kozák érdekek elárulásáért.

A felkelés gyorsan terebélyesedett. Fedorovics kozákjai elfoglalták Korszunt, Kanyivot és Perejaszlavot. A pravoszláv egyház megvédelmezése jegyében csatlakozott a felkelőkhöz Job Boreckij metropolita is. Fedorovics felszólította az ukránokat, hogy csatlakozzanak a zaporizzsjaiakhoz, hogy megvédjék a pravoszláv hitet és felszabaduljanak a lengyel hatalom alól.

Perejaszlav alatt került sor a döntő ütközetre a felkelők és Stanisław Koniecpolski korona hetman serege között. Az ádáz küzdelem majd három hétig tartott.

Fontos esemény volt „Tarasz éjszakájá”-nak, ahogyan Tarasz Sevcsenko a felkelőkről szóló azonos című költeményében elnevezte. Májusi éjszakán kisebb kozák csapat észrevétlenül behatolt a lengyel tábor azon részére, ahol Koniecpolski stábjja volt, legyilkolták az őrséget — az „Arany század” összes tagját, 150 fiatal nemest a legelőkelőbb családokból.

A háború elhúzódott egy olyan helyzetben, amikor háború fenyegetett a Moszkvai Cársággal, ezért Koniecpolski kénytelen volt a felkelőkkel megkötni a perejaszlavi megállapodást 1630-ban, melynek értelmében a felkelők regisztrált kozák tagjait elkerülték a büntetést, a kurukovói megállapodás érvényben maradt, ám a regisztrált kozákok tovább emelték 6 ezerről 8 ezer főre. A regisztrált kozákok kötelezték magukat, hogy megbüntetik azokat, akik török birtokok ellen indítanak tengeri hadjáratot és felégetik a hajóikat. Fedorovics elvesztette a hetmani címet. Ugyanakkor számos éles probléma, többek között a pravoszláv egyház elnyomásának kérdése fel sem merült a megállapodásban, így továbbra is megoldatlan maradt.

4. Ivan Szulima felkelése 1635-ben. A Zaporizzsjai Szics megrendszabályozása érdekében a Rzeczpospolita 1635-ben jóváhagyta „A kozák önkény megállításáról” szóló határozatot. Ennek értelmében az ukrán területekre helyezték a Rzeczpospolitika katonai egységeit, bevezették a halálbüntetést azok regisztrált kozákok esetében, akik felkelésben vesznek részt, vagy akik nem engedelmeskednek a lengyel parancsnokságban

vagy saját sztársinájuknak. Ezenkívül pénz utaltak ki erő építésére a Dnyeper jobb partján az első (kodaki) zúgónál.

1635 júliusában befejeződött a kodaki erőd építése, melynek munkálatait Guillaume de Beauplan francia építész irányította. Az erődbe 200 német zsoldosból álló helyőrséget helyeztek.

A zaporizzsiaiak tisztában voltak vele, hogy Kodak veszélyes rájuk nézve, elállta azoknak a szökevényeknek az útját, akik a Szicsbe szerettek volna menni, valamint azt is megakadályozta, hogy a kozákok a Dnyeper felső folyásánál portyázzanak. Ivan Szulima, a nem regisztrált kozákok hetmanja a szics sztársinával együtt úgy döntött, hogy lerombolja az erődöt. 1635 augusztus közepe tájt az Ivan Szulima vezette kozák csapat elfoglalta a kodaki erődöt és lerombolta annak külső falait. Ezután a hetman megpróbálta felkelésre buzdítani a parasztokat és a polgárokat. Ám a hatalomnak sikerült azt elfojtania. A lengyel sereg körbevette Kodakot, a regisztráltak osztaga pedig, amelyik behatolt az erődbe, elfogta Szulimát és kiadta a hatalomnak. A felkelők vezérét Varsóba küldték, ahol kivégezték.

A kodaki erődöt a kozákok többször elfoglalták és lerombolták, a lengyel hatalom pedig mindannyiszor újjáépítette. Az egyik alkalom 1638-ban volt, amikor Stanisław Koniecpolski a Pavlo But, Dmitro Hunya és Jakiv Osztrjanin vezette felkelés leverése után parancsba adta az újjáépítést.

5. Az 1637—1638. évi kozák felkelés. A kozákok következő nagy megmozdulására **1637—1638-ban** kerület sor. Az indítást az adta, hogy 1637 végén Mikołaj Potocki koronahetman „megtisztította” a kozákságot, aminek következtében csak azok maradtak regisztráltak, akikért a helyi sztároszták felelősséget vállaltak.

A felkelés élére Pavlo But (Pavljuk) állt, akit a Szicsben a nem regisztrált kozákok hetmanjává választottak. Az áruló sztársina megsemmisítése, a „Ljahok” elleni harc, a pravoszláv hit megvédelmezése és „drága szabadságaink” megvédése jelszavaival a felkelők felszólították a lakosság többi tagját, hogy csatlakozzanak hozzájuk. But viszonylag gyorsan összeszedett 10 ezer embert. Ám a felkelő csapatok elszigetelten tevékenykedtek és rosszul voltak felfegyverezve.

1637 decemberében a lengyel sereg Potocki vezetésével elindult a felkelők letörésére. A 15 ezres lengyel sereg és a 10 ezres kozák sereg döntő csatájára Kumejki községben, Kanyiv közelében került sor. A felkelők vereséget szenvedtek. Butot és a többi kozák vezetőt, akiket a sztársina kiadott a lengyeleknek, később Varsóban kivégezték.

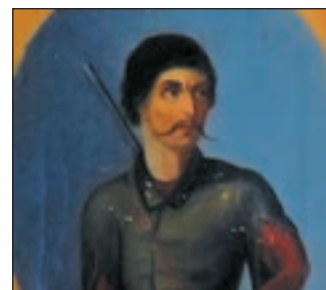
A felkelés azonban ezzel nem ért véget. 1638 tavaszán folytatta a harcot a nem regisztrált kozákok újonnan választott hetmanja, Jakiv Osztrjanin (Osztrjanicja). Márciusban elindult a sereggel a Szicsből, a bal parton igyekezett megsemmisíteni a korona hetman seregének egy részét. Áprilisban Osztrjanin Hovtva alatt legyőzte a lengyel sereget. Az erővi-

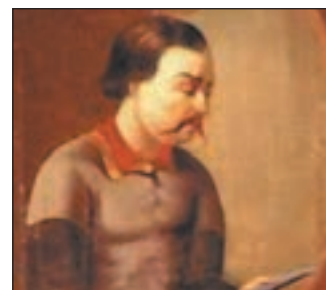
A kodaki erőd. Mai rekonstrukció.

A kodaki erőd romjai.

Pavlo But (Pavljuk).
Ismeretlen festő. XIX. század.

Jakiv Osztrjanin (Osztrjanicja).
Ismeretlen festő. XIX. század.

- „A Zaporizzsjai Had ordinációja” alkalmas volt-e a hosszú béke és nyugalom megteremtésére a korabeli ukrán területeken? Indokoljátok meg a véleményeteket.

„A Zaporizzsjai Had ordinációja”-ból (1638)

.... Amiatt, hogy egyetlen kívánságunk az állam irányításában megtalálni azokat az eszközöket, amelyek meggyőznék a hú alattvalókat királyi kegyelmünkről, ám a kozák önkény olyannyira elterjedt, hogy visszaszorítására be kellett vetnünk a hadsereget és harcolnunk kellett a kozákokkal, Isten áldásával... levernünk és megsemmisíteni őket, elfordítva ezzel a szörnyű veszedelmet a Rzeczpospolita felől, — emiatt örök időkre megfosztom a kozákságot a sztársínától, minden régi bíráskodási módtól, jogtól, jövedelemtől és egyéb javaktól, melyeket hűségese szolgálataikért kaptak elődeinktől és most a lázadások következtében elveszítenek, s az a kívánságunk, hogy akiket életben hagyott a katonáskodó életmód, azok ismét visszakerüljenek az egyszerű nép közé, jobbággá legyenek.

? Páros feladat. Beszéljétek meg és válaszoljatok a kérdésekre:

1. Mivel indokolta szejm a regisztrált kozákok megbüntetésének szükségességét?
2. A meghozott intézkedések alkalmasak voltak a helyzet javítására az ukrán területeken? Indokoljátok meg véleményeteket.

szonyok azonban egyenlőtlenek voltak, különösen azután, hogy a korona hetman seregrészésére megérkezett maga Potocki és Jeremi Wiśniowiecki mágns csapata.

Májusban a felkelők vereséget szenvedtek Lubni alatt. Osztrjanin és a lengyel sereg közötti ádáz küzdelemre Zsovnino mellett került sor. Elvesztve a siker reményét, a hetmant átkelt a Szula folyón és a Moszkvai Cárság területére menekült.

A hátramaradt csapatok tovább folytatták a harcot Dmitro Hunya hetman vezetésével. A hetman visszavonult délre, Sztarecnél, a Dnyeper régi medrében megerősített tábornort vert fel. A felkelők majdnem másfél hónapon keresztül feltartották az ostromlókat, ám azután, hogy megtudták, a felmentésükre igyekvő csapatokat szétverték, letették a fegyvert. A felkelés vereséget szenvedett.

6. „A Zaporizzsjai Had ordinációja”-nak elfogadása. 1638. szeptember elején Potocki hetman Kijev összehívta a regisztrált kozákok általános tanácsát és kihirdette „A Rzeczpospolita szolgálatában álló Zaporizzsjai Had ordinációja”-t, ami korábban jóváhagyott a szejm.

A dokumentum eltörölte „örök időkre a regisztrált kozákok jogait és privilégiumait, amit elődeink kaptak, s amit most fő] elveszítenek lázadás miatt”. Örökre meg lett tiltva az is, hogy kozák legfőbb vezetőnek (hetmannak) bárkit a kozákok sorából válasszanak. Ehelyett a korona hetman javaslatára a szejm ki-nevezte a regisztrált kozákok királyi helytartóját. Az ő kezében volt a regisztráltakkal kapcsolatos bírói és katonai hatalom. A sztársina megválasztását és a kozák bíráskodást is eltörölték.

A regisztrált kozákok száma 6 ezer fő volt. Csak olyanok léphettek be, akik nem vettek részt felkelésekben. A regisztráltak közül kizártak visszamehettek régi társadalmi csoportjukhoz. A polgároknak és a parasztoknak megtiltották, hogy belépjenek a kozákok soraiba, amiért vagyonekobbzást helyeztek kilátásba, valamint az is tilos volt, hogy lányaikat kozákhhoz adják feleségül. A regisztrált kozákok ezredei felváltva szolgáltak a Zaporizzsjai Szicsben. Feladatuk volt „megelőzni, hogy az önkény felüsse fejét a szigeteken és a folyókon, s onnan ne indítsanak tengeri hadjáratokat”.

1638 december elején Maszliv Sztav mezején (a mai Kijev megyei Mironyivka falu közelében), ahol sor került „a kozákok utolsó vizsgálatára” és a regisztráltakat kötelezték „A Zaporizzsjai Had ordinációja”-nak elfogadására.

Az ezt követő időszakot, amikor viszonylagos nyugalom uralkodott, a Rzeczpospolita történelmében „az arany nyugalom évtizedének” nevezik. Ugyanakkor a hagyományos kozák önkormányzat lerombolásában a hatalom valójában előidézte a feszültség növekedését a kozákok körében, ami a XVII. század közepén, 1648-ban előidézte az ukrán kozákok nemzeti-felszabadító háborújának kirobbanását (erről a következő paragrafusban lesz szó).

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- A XVII. század 20—30-as éveinek kozák–paraszt felkelései az ukrán társadalom különböző rétegeinek a Rzeczpospolita hatalmával szembeni elégedetlenségéből fakadtak.
- A vereségek ellenére a XVII. század 20—30-as éveinek felkelése fontos szerepet játszottak. A kozákok jelszavai a pravoszlávia védelmére, a parasztnak az urak hatalma alóli és minden ukrán terület lengyel uralom alóli felszabadítására vonatkozóan biztosították a lakosság jelentős részének támogatását.
- A kozákság bizonyította, hogy képes az ukrán nemzeti-felszabadító mozgalom élére állni.

Kérdések és feladatok

- ◆ **1.** Ellenőrizték a megszerzett tudást a „Ki ő?” oktatójáték segítségével. **Játékszabály.** A tanulók két csapatot alkotnak. Az első csapat a tananyag alapján gondol egy történelmi személyre, majd jellemzi az adott személyt. A másik csapatnak ki kell találnia, kiről van szó. Minden helyes válasz 1 pontot ér a csapatnak. Ezután a csapatok cserélnek: a második csapat teszi fel a kérdés és az első válaszol. A kérdések számát előre meg kell határozni.
- ▲ **2.** A XVII. század 20-as éveiben az ukrán területeken milyen események vezettek a kozák–paraszt felkelésekhez? **3.** Hogyan zajlott és mi volt a végkimenete az 1625-ös lengyel–kozák fegyveres konfliktusnak? **4.** Mi volt a sajátossága a Tarasz Fedorovics (Trjaszilo) vezette 1630-as felkelésnek? **5.** Mi jellemezte Ivan Szulima 1635. évi felkelését? **6.** Miben különbözött az 1637—1638-as kozák felkelés az azt megelőzőektől? **7.** Milyen korlátozásokat vezetett be „A Zaporizzjai Had ordinácija” a kozákság számára?
- ◆ **8.** A térképen mutassátok meg azokat a helyeket, melyeket érintettek a XVII. század 20—30-as éveinek kozák–paraszt felkelései. **9.** Töltsétek ki a „Kozák–paraszt felkelések a XVII. század 20—30-as éveiben” című táblázatot.

A felkelés okai	Kozák–paraszt felkelések			Eredmények és következmények
	Dátum	Vezetők	Események	

- ★ **10. Osztályfoglalkozás.** Véleményetek szerint a XVII. század 20—30-as éveinek kozák–paraszt felkelései milyen szerepet játszottak az időszak eseményeiben és az ukrán területek történetében általában? **11.** Véleményetek szerint milyen értékek vezérelték a XVII. század 20—30-as éveiben az ukrán területeken zajló felkelések résztvevőit és a hatalom képviselőit? Indokoljátok meg véleményeteket. **12.** Kiscsoportos foglalkozás. Osszátok el a szerepeket és adjátok elő a XVII. század 20—30-as évi kozák–paraszt felkeléseinek egy epizódját (a tematikát a pedagógus választja ki).

Kronológia

- 1625** — Marko Zsmajlo felkelése.
- 1630** — Tarasz Fedorovics (Trjaszilo) felkelése.
- 1635** — Ivan Szulima felkelése.
- 1637—1638** — kozák felkelés Pavlo But (Pavljuk), Jakiv Osztrjanin (Osztrjanicja) és Dmitro Hunya vezetésével.
- 1638** — „A Zaporizzjai Had ordinációjá”-nak elfogadása.

Gyakorlat foglalkozás a II. fejezet alapján.

A II. fejezet összefoglalása.

Tesztfeladatok tematikus dolgozatokhoz a II. fejezet alapján.

III. Fejezet. Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja a XVII. század közepén

14. § A nemzeti-felszabadító háború előzményei, okai és kezdete

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: mik voltak az előzményei és az okai a nemzet-felszabadító háborúnak; ki voltak Bohdan Hmelnickij és az eszmetársai; mivel kezdődött a háború; mi „az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja a XVII. század közepén”, „XVII. századi ukrán forradalom”, „Mikitini Szics”

EMLÉKEZZETEK VISSZA: 1. Soroljatok tényeket, melyek bizonyítják, hogy fokozódott az ukrán nép társadalmi-gazdasági és nemzeti-vallási elnyomása a lengyel időszakban. 2. Milyen okok vezettek a XVII. század 20—30-as éveinek kozák-paraszt felkeléseihez?

1. A nemzeti-felszabadító háború előzményei és okai. Az ukrán területek történetében a XVII. század közepén a legfontosabb esemény az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja volt. A társadalom különböző rétegeiben egyre nőttek az ellentétek, amelyek végül előidéztek a háborút.

Az időszakban romlott a helyzet társadalmi-gazdasági téren. A lengyel nemesség egyre több földbirtokot szerzett az ukrán területeken, aminek következtében a parasztok elvesztették földjeiket és jobbágyokká lettek. Jelentős mértékben romlott a polgárok és a regisztrált kozákok helyzete is. A kozákok egyre elégedetlenebbek voltak amiatt, hogy a hatalom ignorálta a kozákságnak mint társadalmi rendnek az érdekeik.

Nemzeti-felekezeti tekintetben is kritikussá vált a helyzet. A felekezeti egyenlőség meghirdetése ellenére a pravoszlávokat továbbra is elnyomták. A korabeli ukrán területeken a vallás kérdése lett az egyik olyan tényező, ami a különböző rétegek képviselőit egyesítette a hatalom elleni harcban.

A politikai helyzet sem javult. A saját kulturális hagyományokkal rendelkező ukrán lakosságnak csoporttudata ellenére nem volt módja a további fejlődésre a Rzeczpospolita kötelékében.

A pszichológiai feltételek is megértek arra, hogy kirobbanjon a nemzeti-felszabadító háború. A földbirtokosok, a földet bérbe adók, az intézők és a kormányhivatalnokok erőszakoskodása feldühítette az ukrán lakosságot és felszította az elhatározásukat, hogy bosszút álljanak az elszenvedett sérelmekért.

A nemzeti felszabadító háborút a XVII. századi ukrán forradalom (1648—1676) részének tekintik. A nemzeti-felszabadító háborút követően az ukrán területeken kitört az

Az ukrán nép nemzet-felszabadító háborúja a XVII. század közepén

— az ukrán népesség különböző társadalmi rétegeiből származók fegyveres harca Bohdan Hmelnickij vezetésével.

XVII. századi ukrán forradalom — politikai folyamat, amely az ukrán társadalomban bontakozott ki az 1648—1676 közötti időszakban. Magában foglalta a nemzeti-felszabadító harcot, a társadalmi elégedetlenséget, a fegyveres harcot, melyek mélyreható változásokat idéztek elő az élet legtöbb területén.

A nemzeti-felszabadító háború előzményei:

- a lakosság elégedetlensége azzal, hogy az ukrán területeken a lengyel nemesek egyre több földbirtokot szereztek;
- a pravoszláv ukránok nemzeti-felekezeti elnyomásának fokozódása;
- az az ellentét, hogy a kozákság az ukrán társadalom tényleges politikai vezető ereje lett, ám a „Zaporizzsjai Had ordinációja” 1638-ban súlyos korlátozásokat vezetett be velük szemben;
- a Rzeczpospolita felső vezetésének (a király és a sejm) gyengesége, nem volt kellő tekintélyük ahhoz, hogy kontrollálják a lengyel nemeség tetteit az ukrán területeken.

ellenségeskedés a sztársina között és ezt együtt járt a gazdaságok lerombolásával (1657 szeptember — 1663 június), ami hozzájárult ahhoz, hogy az ukrán területek két hetmanátusra szakadtak és kezdetét vette a harc az ukrán kozák állam egyesítéséért (1663 június — 1676 szeptember).

2. Bohdan Hmelnickij és eszmetársai. A XVII. század közepén az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja **1648 és 1657 között** zajlott. Nemzeti-felszabadító, vallási és társadalmi jellege volt. Fő mozgatóerői a kozákok, a polgárok, a parasztok, a pravoszláv papság, a ruszin kisenemesek egy része voltak. Az élén **Bohdan Hmelnickij** állt.

A fellázadt parasztokból és kozákokból ütőképes sereget szervezni, amely harcol az ukrán kozák területek felszabadításáért, sikerült Bohdan Hmelnickijnek, mégpedig eszmetársai segítségével. Ezek az eszmetársak különböző társadalmi rétegekből származtak — kozákság, ruszin nemesség, polgárok. A háború időszakában tehetséges hadvezetők, államépítőkké, diplomatákká váltak. Hmelnickij legbelsőbb köréhez tartozott Ivan Bohun, Kindrat Burljaj, Ivan Hirja, Matvij Hladkij, Filon Dzsedszsalij, Makszim Kri-vonyisz, Ivan Vihovszkij, Anton Zsdanovics és mások. Szá-

AZ UKRÁN NÉP NEMZETI-FELSZABADÍTÓ HÁBORÚJÁNAK KORSZAKOLÁSA a XVII. század közepén

Időszak	Alapvető események
1648—1649	A háború kibontakozása. A Rzeczpospolita elismeri a kozák Ukrajna részleges autonómiáját.
1650—1653	A felkelők hosszadalmas és kimerítő harcai a kormányerőkkel.
1654—1655	A háború menetének megváltozása azzal összefüggésben, hogy kozák Ukrajna katonai támogatást kapott a Moszkvai Államtól.
1656—1657	Az ukrán–svéd–erdélyi erők közös fellépése a Rzeczpospolitával szemben.

Bohdan Hmelnickij a nemzeti-felszabadító háború alapvető okairól (Hrihorij Hrabjanka XVIII. század eleji hagyacsi krónikájából)

Az oka, ami arra ösztönözte a kozákokat, hogy felkeljenek a poljások ellen, nem az volt, hogy a poljások igazságtalanul elvették tőlük a falvaikat és a házaikat, nem az, hogy megfosztották őket földi Hazájuktól, nem az, hogy agyondolgoztatták őket... (mindezt eltűrték volna a kozákok), hanem az, hogy a poljások rákényszerítették a kozákokat, hogy lemondjanak a hitükről és eretnek egyházhoz csatlakozzanak, gonosz módon tönkretették a romolhatatlan lelkek falvait és házaikat.

? Páros feladat. Beszéljétek meg és válaszoljatok a kérdésre?

1. Miben látta Bohdan Hmelnickij az ukrán népnek a lengyel hatalom elleni háborúja legfőbb okát?

2. Hozzatok példákat az ukránok harcára a pravoszláv hitért a XVII. század első felében.

Bohdan Hmelnickij seregének zászlaja a Stockholmi Katonai Múzeumból (Svédország).

Bohdan Hmelnickij hetman. Ismeretlen festőművész. XVIII. század.

Bohdan (Zinovij) Hmelnickij — az 1648–1657 évi nemzeti-felszabadító háború vezetője, az ukrán kozák állam megteremtője és annak első hetmanja. Szubotyiv települést (Csihirin közelébe) tartják a szülőhelyének. Ruszin kishemesi családból származott, az egyik kijevi iskolában és a lwówi jezsuita kollégiumban tanult. Kora ifjúságától kezdve Hmelnickij katonáskodott. 1620-ban apjával együtt részt vett a lengyel sereg moldvai hadjáratában az Oszmán Birodalom ellen. A cecorai csatában az apja meghalt, Bohdan Hmelnickij pedig török fogságba került, ahonnan a zaporizzsjai kozákok vásárolták ki. Hazatérve belépett a regisztrált kozákok közé, ahol később írnok lett.

Hmelnickij részt vett több hadjáratban a Krími Kánság ellen, a XVII. század 20–30-as éveinek felkelései során pedig a kozákok oldalára állt. 1648 januárjában a nemzeti-felszabadító háború élére állt, melynek során kiemelkedő hadvezérnek, tehetséges diplomatának és tekintélyes államférfinak bizonyult. A felszabadító háború tanulságai alapján megszületett benne az elhatározás, hogy létre kell hozni az önálló ukrán kozák államot az etnikai területek egyesítésével és hozzá is látott ennek a célnak a megvalósításához. Hmelnickij elérte, hogy a világ elismerje az ukrán kozák államot.

- Lett volna háború, ha nem történnék meg azok az események, amelyek elvezettek hozzá? Indokoljátok meg álláspontotokat.

A Hmelnickij-ház romjai Szubotyivban. Tarasz Sevcsenko festménye. 1845.

Mikitini Szics — Zaporizzsjai Szics, melyet kozákok alapítottak 1639 nyarán a Bazavluiki Szics felszámolása után, 1652-ig állt fenn.

mos kérdésben eltért az álláspontjuk. Egyesek mérsékeltebb, mások — radikálisabb beállítódásúak voltak. Azonban Hmelnickij képes volt őket összekötni az ukrán területek felszabadításának eszméjével.

3. A háború kezdete. A felkelés kezdete, amely nemzeti-felszabadító háborúvá terebélyesedett, egy személyes sérelem, amit Bohdan Hmelnickij szenvedett el Daniel Czaplínski csihirini alsztárosztától. Szolgáival együtt 1647 tavaszán kirabolta és lerombolta Bohdan Hmelnickij birtokát Szubotyivban. Hmelnickij hiába fordult bírósághoz, még magához a királyhoz is a támadó megbüntetése érdekében, semmit nem tudott elérni. Miután nem sikerült elérnie az igazságot, csatlakozott azokhoz a sztársina tagokhoz, akik titokban felkelésre készülődtek. Az első lépés lett volna Trahtemirov elfoglalása, ahol Jacek Schonberk, a regisztrált kozákok helytartója tartózkodott. Megállapodtak abban is, hogy követeket küldenek a krími kánhoz és a török szultánhoz, hogy a segítségüket kérjék. Ám a szervezkedés lelepleződött. Hmelnickij letartóztatták és a csihirini börtönbe zárták. Michał Krzyczewski csihirini ezredes és barátai segítségével megszökött és Zaporizzsjába ment.

1648 január elején Bohdan Hmelnickij támogatóinak csapatával megérkezett Zaporizzsjában és a **Mikitini Szics** közelében táborozott le. Körbevette a Szicsset, amelyik tárgyalás után **1648. január 25-én** harc nélkül megnyitotta előtte kapuit. A regisztrált kozákok jelentős része a felkelők támogatása mellett döntött. Ezeket az eseményeket tekintik a nemzeti-felszabadító háború kezdetének.

AZ UKRÁN NÉP NEMZETI-FELSZABADÍTÓ HÁBORÚJA (1648—1650 eseményei)

Nem sokkal ezután összehívták a kozák tanácsot, amelyen Bohdan Hmelnickijt a Zaporizzsjai Had hetmanjává választották. Felhívással fordult az ukrán néphez, hogy aki nem közömbös hazája sorsa iránt, lépjen be a kozák seregbe és harcoljon a lengyel uralom ellen. 1648 márciusában a hetman követe katonai-politikai szövetséget kötött III. Iszlám Giráj krími tatár kánnak. A megállapodás értelmében az ukrán kozákok megsegítésére a kán megígérte, hogy 6 ezer krími tatár lovast küld (egyes vélemények szerint jóval többet).

1648 április végére a hetmannak sikerült összegyűjtenie 5 ezer kozákot és 6 ezer krími tatárt. Szembeszállt velük a lengyel sereg Mikołaj Potocki korona hetman vezetésével. A lengyel sereg létszáma megközelítette a 18 ezret, közülük 6 ezren regisztrált kozákok voltak. A korábbi évek kozák felkeléseivel ellentétben az 1648-as felkelés a lengyel nemesi uralom ellen az ukrán területeken hatalmas méreteket öltött, és a társadalom zömét érintette.

Emlékel a Mikitini Szics egykori helyszínén, ahol Bohdan Hmelnickijt a Zaporizzsjai Had hetmanjává választották, Nikopol (Dnyipropetrovzszk megye). Mai látkép.

Kronológia

1648. január 25. — Bohdan Hmelnickij elfoglalja a Mikitini Szcset, amivel kezdetét veszi az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja a XVII. század közepén.

1648—1657 — az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja a XVII. század közepén.

1648—1676 — XVII. századi ukrán forradalom.

A háború évei hatalmas tragédiába torkolltak az ukrán területek zsidó lakossága számára. Natan Hannover osztragi születésű rabbi „Yewen Me ulah” (Feneketlen mocsár) címmel 1653-ban Velencében (Itália) megjelent zsidó krónikájában leírja, hogy az 1648—1657-es háború kezdetekor az ukrán területek zsidó lakossága több pogromot, kitelepítést, a pravoszláv vallásra való erőszakos térítést elszenvedett. Az ukrán forradalom időszakában közel 300 zsidó közösség szűnt meg, e közösségek minden második tagját megölték. A meggyilkolt zsidó lakosság lélekszámát néhány tízezer és 100 ezer közé, némelyek ennél is magasabbnak teszik.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- A XVII. század 40-es éveinek végére a Rzeczpospolita által az ukrán területeken folytatott politika az elégedetlenek nagy számát eredményezte a társadalom különböző rétegeiben. Ez volt az előzménye a nemzeti-felszabadító háború kitörésének.
- A XVII. század közepén az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja azután vette kezdetét, hogy Bohdan Hmelnickij és követői elfoglalták a Mikitini Szcset.
- Bohdan Hmelnickij maga köré tömörítette az ukrán társadalom zömét, hogy együtt harcoljanak jogaikért és szabadságukért.

Kérdések és feladatok

- ◆ **1.** Ellenőrizték a megszerzett tudást az „Add hozzá az elejét” oktatójáték segítségével. **Játékszabály.** A pedagógus elmondja a mondatok végét, amelyeknek az elejét a tanulónak kell hozzátenniük. Példák: 1) ... ez volt a háború társadalmi-gazdasági előzménye; 2) ... ez volt a háború nemzeti-felekezeti előzménye; 3) ... ez volt a háború politikai előzménye; 4) ... ez volt a háború pszichológiai előzménye; 5) ... ez szolgáltatta az okot a háború elindításához.
- ▲ **2.** Soroljátok fel az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborújának előzményeit a XVII. század közepén. **3.** Mit tudtok az 1648—1657-es nemzeti-felszabadító háború vezetőjéről és támogatóitól? **4.** Hogyan vette kezdetét a háború?
- ★ **5.** Mutassátok meg a térképen (75. oldal) azoknak az eseményeknek a helyszíneit, amelyek összefüggésben vannak a nemzeti-felszabadító háború kezdetével. **6. Osztályfoglalkozás.** Bohdan Hmelnickij úgy vélte, hogy a háború legfőbb oka az ukrán pravoszláv lakosság felekezeti elnyomása volt a hatalom részéről. Véleményetek szerint a vallás milyen szerepet játszik a társadalom fejlődésében? **7.** Kezdtétek el kitölteni ki a „Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja a XVII. század közepén” című táblázatot.

Időszak	Alapvető események		Összegzés
	katonai	társadalmi-politikai	

- ★ **8.** Ivan Krijakevics XX. századi ukrán történész írta: „Hmelnickij azért lett a felszabadító háború vezetője, mert elnyerte a tömegek bizalmát. A kozákok között nőtt fel és közöttük élt, tisztában volt törekvésekkel és érdekeikkel. A néptömegek teljes bizalommal fogadták Hmelnickijt, megértették, hogy érdekeik valódi védelmezője.” Készítsetek prezentációt Bohdan Hmelnickij életéről a háborút megelőzően és annak kezdetekor. **9.** A fejezet összefoglaló órájához készítsétek elő „Az ukrán kozákság kiemelkedő képviselőinek államalkotó tevékenysége az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja éveiben a XVII. század közepén” című projektet. A 8. és a 9. feladathoz vegyétek segítségül a tankönyv elektronikus mellékletében található vázlatokat.

15. § A nemzeti-felszabadító harc kiteljesedése 1648—1649-ben

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: hogyan zajlott a Zsovtyi Vodi, Korszuny, Piljavci alatti csata és az ukrán sereg galíciai felszabadító hadjárata; hogyan zajlottak a zbarazsi-zborivi harcok, mi volt az eredménye és mik voltak a következményei; merre haladt az ukrán sereg az 1648—1649-es hadjáratok során, hol húzta meg az ukrán kozák állam határait a zborivi megállapodás.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: **1. Kiscsoportos foglalkozás.** Beszéljétek meg és soroljátok fel, mi módon harcoltak a kozákok a XVII. század 20—30-as éveinek felkelései során. **2.** Mely esemény volt a közvetlen kiváltója az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborújának a XVII. század közepén?

1. A Zsovtyi Vodi és a Korszuny alatti csaták. A Rzeczpospolita serege, amely a felkelők elleni harcra gyűlt össze és amelyet Mikołaj Potocki koronahetman és helyettese, Marcin Kalinowski hetman vezetett, tábort vert Korszuny és Csihirin között. A koronahetman azt tervezte, hogy büntető hadjáratra indít két csapattestet Zapozizsjába. Az egyiknek, amelyet a fia, Stefan Potocki vezetett, szárazföldi úton, a másiknak pedig, amely többségében regisztrált kozákokból állt Iwan Barabasz és Ilja Karaimowicz aszaulok vezetésével, hajókkal a Dnyeperen kellett volna haladnia. Hmelnickij azonban időben tudomást szerzett a tervről és elindult a Szicsből Stefan Potocki elé. A perekopi Tuhaj bej által vezetett tatár lovasság elsőként ütközött meg a lengyelekkel Zsovtyi Vodi folyó, az Ingulec folyó bal mellékfolyójának felső folyásánál. Hamarosan megérkezett a hetman a főerőkkel és bekerítette a lengyel tábort.

Stefan Potocki a bekerítésből nem tudott üzenetet küldeni az apjának. Közben a regisztrált kozákok flottájában, amely vízen közeledett a Szics felé, a hetman hívei lázadást robbantottak ki. Megölték Barabaszt és Kraimowiczot és csatlakoztak Bohdan Hmelnickijhez. Átálltak a hetmanhoz a regisztrált kozákok Potocki táborából is.

A nehéz helyzetben a lengyel sereg megpróbált kitörni a bekerítésből. Ám a kozák–tatár sereg **1648. május 6-án** megsemmisítette az alakulatot. A súlyosan sebesült Stefan Potockit a tatárok ejtették fogságba, és úton a Krimbe meghalt.

Zsovtyi Vodi melletti győzelem után Bohdan Hmelnickij azonnal elindult Korszuny alá (ma Korszuny-Sevcsenkivszkij, Cserkaszi megye), hogy csapást mérjen a lengyelek fő erejére. Amikor tudomást szerzett Hmelnickij közeledtéről, megkezdtek a visszavonulást Bohuszlav irányába. Azonban Horohov Gyibrova közelében Makszim Krivonyisz cserkaszi ezredes csapdájába estek.

- Helyes-e az a megállapítás, hogy a Zsovtyi Vodi és a Korszuny alatti csatáknak nagy jelentőségük volt a nemzeti-felszabadító háború kiteljesedésében? Miért?

Tuhaj bej és Bohdan Hmelnickij találkozása Korszuny alatt. Juliusz Kossak festménye. 1885.

Makszim Krivonyisz.
XVII. századi fametszet.

A braclawi vajda Adam Kisiel levele Matvij Lubenszkij érsekhez (a Rzeczospolita ideiglenes vezetőjéhez) az ukrán területeken tapasztalható állapotokról az 1648-as Korszunyi csatát követően

Csapatainkat szétverték, romokban hevernek... Rabjaink most fölöttünk uralkodnak; az áruló új fejedelemséget alapít... Az okatlan aljanép örül annak, hogy Hmelnickij védelmezi őket, tűzzel és vassal csak a nemesi rend ellen fordulva, városokat és várakat nyitva meg előttük, ahová a győztesek diadalával vonul be, veszi el jussát. Kijevet saját fővárosának nevezi... A horda ellenünk van; ennek a becstelen Tamerlánnak a csapatai még mindig Bila Cerkva alatt állomásoznak. Egyúttal olyan hírek és pletykák jutottak el hozzánk, melyek szerint tovább kívánja növelni bajainkat, s növelni sikerét. A Kijevi, Braclawi, Csernyihivi vajdaságokat már sajátjának tekinti, Volinyt és Podóliát fenyegeti, és a Rusz egyéb földjeit.

? **Munka párban.** Beszéljétek meg, és válaszoljatok az alábbi kérdésekre:

1. A lakosság milyen rétegének érzéseit ábrázolja a szerző dokumentuma? Milyenek voltak ezek?
2. Melyek azok a tények, amelyek az ukrán lakosság Bohdan Hmelnickijhez való viszonyáról tanúskodnak?
3. Az szerző értesülései szerint milyen további tervei voltak Bohdan Hmelnickijnek?

1648. május 6-án reggel a lengyeleket farakásból és árokból álló akadály fogadta. A kozák–tatár sereg megtámadta a lengyeleket és három hegyen áttörték a védelmi vonalukat. A több órás kegyetlen küzdelem a lengyelek vereségével ért véget.

2. A felszabadító háború felívelése. A piljavci csata. A Bohdan Hmelnickij által az első csatákban aratott győzelmeknek nagy szerepe volt a felszabadító háború további menetére nézve. A felkelő serege gyorsan gyarapodott. Több száz új alakulat szerveződött a lengyel-nemesi uralom, a katolicizmus erőszakossága és a társadalmi elnyomás elleni harcra. A felkelők készek voltak arra, hogy „elmenjenek a Visztuláig”. 1648 nyarán a bal parti ukrán területek felszabadultak a lengyel uralom alól. A háború átcsapott a jobb partra is. Makszim Krivonyisz rövid idő alatt Podóliában és Volhínia részén gyorsan felállított egy 20 ezres felkelő sereget parasztokból és polgárokból, amely több tucat várost szabadított fel a lengyel uralom alól. Azonban Hmelnickij bíróság elé akarta állítani Krivonyiszt, amiért a serege kivételes kegyetlenséggel bánt a zsidó és a lengyel közösségek tagjaival. Ugyanezt tette az ukrán lakossággal a lengyel sereg.

Ugyanekkor az ukrán területeken parasztfelkelés is kitört. Az elnyomók elleni gyűlölet által fűtve a parasztok legyilkolták az uraikat és családtagjaikat, ugyanígy a bérlőket.

Az eredménytelen béketárgyalások után 1648 szeptemberében a harcok ismét folytatódtak. Volhíniában Csolhanszkij Kaminy alatt gyülekezett a 40 ezres lengyel sereg (szekerekkel és szolgálkával együtt 80–90 ezer fő). A seregnek három parancsnoka volt: Władysław Dominik Zasławski. Mikołaj Ostroróg és Aleksander Koniecpolski.

Bohdan Hmelnickij elébe ment a lengyeleknek saját seregével, amely 100–110 főt számlált, közülük 50–60 ezren tapasztalt katonák voltak, a többiek — „parasztoz az eke mellől”. A csatára Sztarokosztyantinovtól nem messze, egy Piljavci nevezetű kisváros mellett került sor 1648. szeptember 11–13-án és az egyesített kozák–tatár sereg győzelmével ért véget (5–6 ezer budzsáki tatár, akik a kozákok megsegítésére érkeztek).

Bohdan Hmelnyickij nyugat felé, Galíciába vette az irányt, abban reménykedve, hogy rákényszeríti a hatalmat Ukrajna Litvániával és Lengyelországgal való egyenjogúságának elismerésére a Rzeczospolitán belül.

3. Az ukrán sereg galíciai felszabadító hadjárata. Miután Sztarokosztyantiniv felszabadult a lengyel uralom alól, Hmelnickij összehívta a sztársina tanácsot, amelyik jóvá-

hagyta a döntést, hogy Lwów felé veszik az iránt. Hmelnickij 1648 szeptemberében kezdte meg a város ostromát, és már október elején Krivonyisz elfoglalta a Fellegvárat. A tárgyalások során, amit a polgárok kezdeményeztek a hetmannal, Hmelnickij beleegyezését adta az ostrom abahagyására viszonylag szerény váltságdíjért.

Eközben Varsóban IV. Ulászló halála után a trónt fi-vére, II. János Kázmér foglalta el. Hamarosan követet küldött Bohdan Hmelnickijhez békejavaslattal, amely azt tartalmazta, hogy a hetman vonuljon vissza a kozák régi-óba. A hetman beleegyezését adta. Hmelnickij azt remélte, az új király meghallgatja majd az ukrán területek lakos-ságának követeléseit. Először a sztársina tanács, majd az általános katonai tanács elfogadta a javaslatot a háború befejezéséről. A kozák–tatár sereg nem volt a legjobb ál-lapotban. A hideg, a tartalékok hiánya, a pestisjárvány, amelybe Krivonyisz is belehalt, megrendítették az erejét. 1648. november 14-én a hetman serege elhagyta Zamość környékét.

4. Az ukrán kozák állam terve. Az Ukrán Kozák Állam terve először a korszunyi csata után fogalmazódott meg a hetman részéről 1648 májusának végén. Tuhaj bej által Potocki korona hetmannak átadta a követeléseket. Jöjjön létre a Zaporizzsjai Had állam, amely közvetlenül a lengyel királynak van alárendelve, kijelölt határai vannak Bila Cerkvától Umanyig, beleértve a bal parti részeket. A vajdák és a sztároszták intézménye szűnjön meg minden településen. Potocki azonban megtagadta, hogy a követeléseket át-adja Varsónak.

1648 december végén Bohdan Hmelnickij a galíciai had-járat után Kijevbe indult. Kijevben fogadta Sylvester Kos-sów kijevi metropolita, Paisziusz jeruzsálemi pátriárka, aki épp Kijevben tartózkodott, több ezer kijevi és kozák. Né-hány nappal később a Szófia székesegyházban a jeruzsálemi pátriárka megáldotta a hetmant a háború folytatására.

Az **Adam Kisiel** vajda által vezetett lengyel küldöttséggel Perejaszlavban (1649 február) és a Grigorij Unkovszkij vezette moszkvai küldöttséggel Csihirinben (1649 április) tárgyaló Hmelnickij ismertette elképzelését az ukrán kozák államról. Hangsúlyozta: „a polják igából kiszabadítom a teljes ruszin népet, eleinte saját károm és sérelmeim miatt fogtam fegyvert, most pravoszláv hitünkért fogok harcolni”.

Bohdan Hmelnickij véleménye szerint az ukrán kozák államnak az ukrán nép által lakott etnikai területeket kell magában foglalnia. A lengyel küldöttekkel való tárgyalások során a következőket mondta: „A határon túlra nem megyek háborúzni, a törökökre és a krími tatárokra nem emelek

Adam Kisiel.
Ismeretlen festő. 1653.

Adam Kisiel a háborúban tanúsított hősiességével, valamint szónoki képességeivel és a politikusi tehetségével szerzett hírnevet. Kisiel azon fáradozott, hogy összebékítse a pravoszláv és a katolikus egyházat. A 1637—1638-as kozák felkelés idején tárgyalt a kozák vezetőkkel és nem kis szerepe volt abban, hogy az „arany nyugalom” időszak következett. Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja idején a Rzeczpospolita részéről Kisiel volt a felkelők tárgyalópartnere. Azt akarta elérni, hogy az ukrán területeken visszatérjen a nemzeti-felszabadító háború előtt uralkodó rend. Kisiel erősíteni akarta a ruszin pravoszláv nemesek befolyását. A szembenálló felek közötti hányódásnak meg lett a logikus következménye: „a lengyelek miatt is bajom van, meg a sajátjaim — a ruszinok — miatt is”.

A Zaporizzsjai Had 1649. évi regiszterének címlapja, amelybe 40 ezer kozák nevét írták bele. Az első oldalon szerepelt Bohdan Hmelnickij hetman címere és a lengyel király — II. János Kázmér teljes titulusa.

- Érvekkel alátámasztva válaszoljatok arra a kérdésre, hogy a zbarazsi-zborivi harcok a felkelők szempontjából sikeresek voltak vagy sem?

Zborivi csata.
Dioráma. Sztepan Necsay alkotása.

szablyát. Elég nekünk Ukrajna és Podólia, és Volhínia; van mindenünk és táplálékunk elég a földünkön és fejedelemségünkben Lwówban, Holmban és Halicsban, ha meg elmegyünk a Visztuláig, azt mondom a poljácoknak: üljete, hallgassatok, poljácok”. Az ukrán kozák államnak a Zaporizzsjai Had elvei szerint kellett volna felépülnie, kiterjesztve a teljes népeiségre. Hmelnickij meg volt győződve, hogy az ukrán kozák állam Rusz-Ukrajna jogutódja. A hetman úgy vélte, hogy a lengyel hatalomnak el kell ismernie az ukrán kozák államot „azon határok között, ahol a mély tiszteletű nagyfejedelem uralkodtak, s ahol mi alattvalók és foglyok nem akarunk lenni”.

Az ukrán kozák államot Hmelnickij szerint királynak kell irányítania: „Az az igazság — mondta a hetman —, hogy esendő és kicsi ember vagyok, de Isten úgy adta, hogy a ruszinok egyedüli és mindenható uralkodója vagyok”.

5. Zbarazsi-zborivi harcok. 1649 februárjában a lengyel küldöttek és Hmelnickij megállapodtak a békéről. Azonban a Rzeczpospolita új tervet dolgozott ki — megtámadni a kozák államot a lengyel és a litván egyesített sereggel. **1649** májusában a lengyel sereg, megsértve a békét, átkelt a Horiny folyón, betört Volhínia délkeleti részébe és eljutott Sztarokosztjantinovig. Erről értesülve Hmelnickij a ezredeit Volhíniába irányította. A hetman seregének hirtelen megjelenése arra készítette a lengyel sereget, hogy visszavonuljon a zbarazsi vár falai mögé.

Ugyanakkor Belarusz irányából megtámadta az ukrán területeket Janusz Radziwiłł litván hetman serege. Mihajlo Sztanyiszlav Kricsevszki megbízott hetman Hmelnickij utasítására megkísérelte megállítani a litván sereget Lojeva városánál 1649 júliusában, ám vereséget szenvedett. A megsebesült Kricsevszki meghalt, és a kozákok visszavonultak. Hmelnickij parancsát azonban teljesítették. Radziwiłł jelentős veszteségeket szenvedett és visszafordult az ukrán területekről.

Bohdan Hmelnickij Zbarazs városánál levő táborához 30—40 ezres krími tatár sereg érkezett III. Iszlám Giráj kán vezetésével. Július elején, immár 80—90 ezres seregével a hetman támadásba lendült. A lengyel sereg létszáma 15 ezerre volt tehető, a szolganéppel együtt 28 ezer főre. Zbarazs ostroma majd másfél hónapig tartott.

Bohdan Hmelnickij és III. Iszlám Giráj a felderítőktől megtudták, hogy az ostromlottam megsegítésére elindult II. János Kázmér 35 ezres serege. Az a döntés született, hogy nem szabad megengedni a két lengyel sereg egyesülését, a királyi haddal Zboriv alatt fel kell venni a csatát. A helyszínre indult 40 ezer kozák és 20 ezer krími tatár a hetman és a krími kán vezetésével.

Abban az időben, amikor a nemzeti-felszabadító háború fontos szakaszához érkezett Volhíniában, 1649 júliusának végén a dnyeperi átkelőnél fekvő Lojev város alatt harcok kezdődtek. A város elfoglalásával a lengyel–litván sereg előtt megnyílt volna az út Kijev irányába. Ennek tudatában Bohdan Hmelnickij a déli határra küldte megbízott hetmannak Mihajlo Sztanyiszlav Kricsevszki kijevi ezredes. Janusz Radziwiłł fejedelem litván serege támadásba lendült. Mindkét tapasztalt hadvezér igyekezett előnyös pozíciókat elfoglalni. A két sereg egymásnak ütközött. Nagy veszteségek árán a litván sereget sikerült fel tartóztatni. A csatában Kricsevszki súlyosan megsebesült. Felelősséget érezve a nagy számú kozák haláláért, a megbízott hetman azt kérte, hogy hagyják a csatamezőn meghalni. Kricsevszki hősiessége mély benyomást tett a litván fejedelemre, aki megrendelte a hetman posztumusz portréját, parancsba adta, hogy teljes tiszteletadással temessék el, a „megtörhetetlen kozákok vezérének” sírjára emeljenek magas kurgánt és állítsanak rá keresztet. Tiszteletadással temették el a 7 ezer elesett kozákot is 19 kurgánsírba. Azonban nem csak az ukrán félnek voltak jelentős veszteségei. A litvánok szintén elveszítettek közel 6 ezer katonát. Ezenkívül a csata során elhasználták szinte az összes lószert. Radziwiłł fejedelemnek mindössze egyetlen hordó puskapora maradt, amivel nyilvánvaló kudarca volt ítélve a további hadjárat az ukrán területek ellen.

A zborivi megállapodás értelmében a nemzeti-felszabadító háború minden résztvevője amnesztiában részesült. A nemesek, akiknek birtokai a hetman alá tartozó területeken voltak, visszatérhettek otthonaikba, alattvalóiknak pedig ugyanazokat a kötelezettségeket kellett teljesíteniük, mint annakelőtte. A kijevi pravoszláv metropolitának és két püspöknek helyet ígértek a szenátusban. A vallási unió felmondásának kérdéséről és a pravoszláv egyháztól elvett tulajdon visszaszolgáltatásáról a következő sejmnek kellett döntenie. A hetman birtokába került Csihirin, amely a rezidenciája lett. A kozákság által ellenőrzött területeken nem maradhettek zsidók. A jezsuitáknak megtiltották, hogy ezeken a területeken iskolákat tartsanak fenn.

A zborivi csatára 1649. Augusztus 5-én került sor. A lengyel sereg helyzete kritikus volt, a hetman győzelmet arathatott volna, ám III. Iszlám Giráj ebben nem volt érdekelt. Követelte Hmelnickijtől, hogy adja fel a csatát, ugyanis a kán a lengyel királlyal a Krími Kánság számára előnyös megállapodást kötött és rákényszerítette a hetmant, hogy fogadja el a lengyel király feltételeit. A zborivi megállapodással a király elismerte a Zaporizzsjai Had önkormányzatát a Braclaw, a Kijevi és a Csernyigovi vajdaságok területén. Az ukrán kozák állam gyakorlatilag autonóm tartomány lett a Rzeczpospolitán belül. A területéről kivonták a lengyel katonaságot. A regisztrált kozákok létszámát 40 ezer főben korlátozták, a nem regisztráltaknak pedig vissza kellett térniük földesuraikhoz. A király elismerte a Zaporizzsjai Had régi jogait és privilégiumait. A lengyel kormányzat kötelezte magát, hogy a hetman uralma alá került területeken csak pravoszláv vallású nemesek kaphatnak hivatalt.

A lengyel király a megállapodás értelmében évi 200 ezer zlotyi váltságdíjat volt kénytelen fizetni a krími kánnak és ezenfelül évente adóznia kellett. Ugyancsak 200 ezer zlotyit kellett fizetni Zbarazs ostromának feladásáért, és a krími tatároknak meg kellett engedni, hogy útban hazafelé az ukrán területeken foglyokat ejtsenek.

A tatárok a lengyel gyalogságot támadják. A zborivi csata rekonstrukciója. 2009.

Kronológia

1648 — Zsovtyi Vodi, Korszuny és Piljavci alatti csata.

1649 — Zbarazsi-zborivi harcok. Zborivi megállapodás.

Az ukrán nép 1648—1654. évi felszabadító háborúja hőseinek emlékműve Zsovtyi Vodiban (Dnyipropetrovszk megye). Szobrászok Anatolij Bilosztokij és Okszana Szuprun, építész Vaszilij Hnezdilov. 1992.

Kozák halomsír és emlékkő az 1649-es Zborivi csata helyén. Ternopil megye. Jelenlegi állapot

A kozák Ukrajnában a zborivi megállapodás ellenmondásai további tiltakozást eredményeztek a nép körében, ami arra készítette a hetman, hogy minden erejével igyekezzen ellenőrzése alatt tartani a helyzetet. A Rzeczpospolita szintén elégedetlen volt a megállapodás feltételeivel. Mindkét fél a háború folytatására készült.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- A Bohdan Hmelnickij által 1648- során aratott győzelmet bizonyították a hetman hadvezéri képességeit.
- A Bohdan Hmelnickij által meghirdetett ukrán kozák állam terve egy lépcsőfoka volt az ukrán etnikai területeket magában foglaló ukrán állam megteremtésének.
- Az 1649. évi zbarazsi-zborivi harcok eredményeképpen a lengyel fél elfogadta a kozák Ukrajna meglehetősen korlátozott autonómiáját. Ez nem felelt meg annak az elképzelésnek, amit Hmelnickij fogalmazott meg az ukrán kozák állammal kapcsolatban és csak a körülmények által kikényszerített kompromisszum volt. .

Kérdések és feladatok

- ◆ **1.** Ellenőrizték a megszerzett tudást a „Lánc” nevű oktatójátékkal. **Játékszabály.** A pedagógus lapokat oszt szét a diákok között, amelyeken egy adott történelmi periódus (jelen esetben: az 1648-1649-es évek) eseményeit sorolja fel. Ezeket az eseményeket a tanulónak kronologikus rendbe kell rakniuk. Az a tanuló a győztes, akinek a leggyorsabban sikerül hibátlanul megoldani a feladatot.
- ▲ **2.** A kozákokat miként segítették katonai ismereteik a Zsovtyi Vodi, Korszuny és Piljavci alatti csatákban? **3.** Mondjátok el milyen eredményre vezetett a kozák sereg galíciai felszabadító hadjárata. **4.** Mondjátok el, miként képzelte el Bohdan Hmelnickij az ukrán kozák államot. **5.** Melyek voltak a zbarazsi-zborivi harcok fő eseményei? **6.** Mit nyertek és mit veszítettek a felkelők a zborivi megállapodás révén?
- ◆ **7. Osztályfoglalkozás.** Miben különbözik a nemzet-felszabadító háború 1648—1649. évi szakasza a XVII. század 20—30-as éveinek kozák-paraszt felkeléseitől? **8.** Mutassátok meg a térképen (75. oldal) a nemzeti-felszabadító mozgalom 1648—1549-es eseményeinek helyszíneit. **9.** Folytassátok „Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja a XVII. század közepén” című táblázat kitöltését (76. oldal)..
- ★ **10. Páros feladat.** Beszéljétek meg és oldjátok meg a feladatot. Vjacseszlav Lipinszkij ukrán történész úgy vélte, hogy Mihajlo Sztanyiszlav Kricsevski megbízott hetman halálával megmentette a felkelő sereget attól a katasztrófától, hogy két tűz közé kerüljön. Mondjátok el, hogyan értelmezték ezt a gondolatot.

16. § Ukrán kozák állam — Zaporizzsjai Had

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: a paragrafusból megtudhatjátok: mi volt kozák Ukrajna politikai és közigazgatási rendje, területe, katonasága, pénzügyei és bírászkodása; milyen alapvető változások történtek az ukrán lakosság társadalmi-gazdasági életében a Hetmanátus megalakulásával; mi a „Hetmanátus”, „katonai főtanács”, „katonai felsővezetők”, „univerzálé”, „hetmani univerzálék”, „ezred”, „század”.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: **1.** Mikor jött létre a regisztrált kozákok ezredeknél nevezett szervezeti és területi rendje? **2.** Páros foglalkozás. Beszéljétek meg és soroljátok fel a kurukivi egyezmény után létrejött regisztrált kozák ezredeket. **3.** Melyek voltak a Zaporizzsjai Had politikai és katonai berendezkedésének jellegzetességei?

1. Politikai berendezés edés. A lengyel uralom alól felszabadított ukrán területeken jött létre az ukrán kozák állam. A hivatalos elnevezése az időszakban a Zaporizzsjai Had volt. Annak köszönhetően, hogy a hozzá tartozó területek fölött a főhatóságot a hetman gyakorolta, **Hetmanátusnak** is nevezték. A mai kutatók **ukrán hetmani (kozák) államnak** nevezik.

Az ukrán kozák állam politikai berendezkedése megfelelt a Zaporizzsjai Hadban 1648 előtt kialakult rendnek és a Zaporizzsjai Szics hagyományos kozák önkormányzatának. A kozák (szics) hagyomány alapján a Hetmanátusban a legfőbb hatalmi szerv a **katonai főtanács** volt. Ebben minden kozák részt vett, időnként más társadalmi rétegek képviselői is. A hetman kezében összpontosult a legfőbb katonai, közigazgatási és bírói hatalom, amely minden rendre vonatkozott. Az állam vezetője volt, akit a katonai főtanács választott meg határozatlan időre. A hetman állt a kormányzat élén, ő hívta össze a katonai főtanácsot és a katonai felső vezetők tanácsát, megvalósította az ott meghozott döntéseket. „Saját kezű” aláírásával **univerzálékat**, parancsokat és rendeleteket adott ki. A hetman vizsgálta ki az ezred vagy század bíróságokra érkezett panaszokat, intézte a pénzügyeket, a tanács döntése alapján háborút indított és békét kötött, irányította a sereget, diplomáciai kapcsolatokat tartott fenn más államokkal.

Fokozatosan növekedett a katonai felsővezetők tanácsának (sztársina rada) szerepe. Katonai, közigazgatási, gazdasági, jogi és külpolitikai kérdésekkel foglalkozott. A katonai felső vezetők tanácsának döntései kötelezőek voltak a hetmanra nézve. A tanács (rada) a hetman mellett tanácsadó testület volt, amely a meghatalmazottakból állt. A tanács megvitatta a hetmannal az államélet legfontosabb kérdéseket és előkészítette a döntéseket a katonai felső vezetők tanácsa részére.

A végrehajtó hatalom központi szerve e Hetmanátusban a kormány volt. A belpolitikát érintő összes kérdésben és a Zaporizzsjai Haddal, valamint a külfölddel való kap-

- Állíthatjuk-e, hogy az ukrán kozák állam — a Zaporizzsjai Had — politikai berendezkedése demokratikus volt? Indokoljátok meg álláspontotokat.

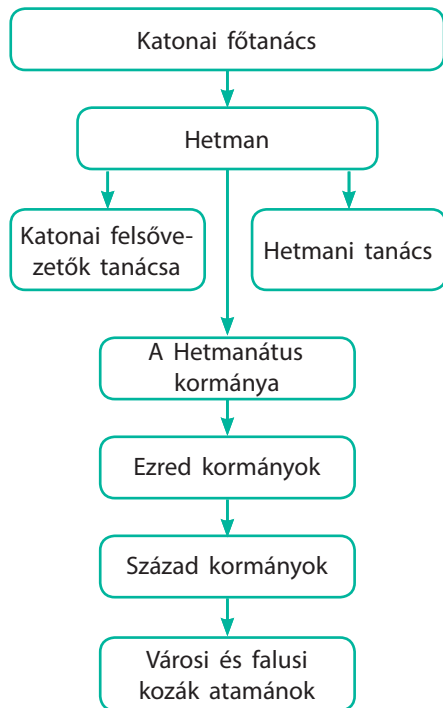
Hetmanátus — az ukrán hetmani (kozák) állam neve 1648—1764 között.

Katonai főtanács — a Hetmanátus időszakában a legfelső állami szerv. Katonai felsővezetők tanácsa — a Hetmanátus kormányának megnevezése.

Univerzálé — adminisztratív-politikai dokumentum, amelyet a legfelső államhatalom bocsájtott ki. Időnként „univerzáléknak” nevezték felhívásukat a népi felkelések vezetői is.

Hetmani univerzálék — kiáltvány vagy jogforrás a Rzeczpospolitában és a Hetmanátusban a XVI–XVIII. században. A leginkább Bohdan Hmelnickij kormányzásának időszakra jellemző.

AZ UKRÁN KOZÁK ÁLLAM —
A ZAPORIZZSJAI SZICS POLITIKAI
BERENDEZKEDÉSE a XVII. század
közepén

Ezred — a Hetmanátusban:

- 1) közigazgatási egység;
- 2) a kozák sereg katonai alakulata.

Század — a Hetmanátusban:

- 1) közigazgatási egység;
- 2) a kozák sereg katonai alakulata.

A kisebb és nagyobb városokban a kozák közösségek maguk fölé atamán választottak, a polgárokat pedig a vijt irányította, akit a hetman hagyott jóvá. A falvakban a sztároszta állt a parasztek élén, a kozákok élén pedig — a falusi atamán.

csolatról döntött. A kormányt a **katonai felsővezetők** alkották, melyet eleinte választottak, majd később a hetman nevezett ki. A katonai felsővezetők közé tartozott: az írnok (a katonai kancelláriát vezette, a külpolitikával foglalkozott és az ügyvitel összes kérdésével), a bíró (egy vagy kettő; a kormányzat mellett működő felsőbíróságot vezette), a tárnok (a sereg és a tüzérség ellátásával foglalkozott), a kincstárnok (az állami kincstárat és a pénzügyeket felügyelte; 1654-ig ez a hetman feladata volt). A katonai felsővezetők-höz tartozott ezenkívül két aszaul (a hetman katonai adjutánsa), a horunzsij (a katonai jelvények őre), a buncszuznij (a hetmani lófarkas hadijelvény őre) és a megbízott hetman (a fegyveres erők ideiglenes parancsnoka egy adott hadművelet keretében).

Az ezredeknek saját kormánya volt, amelyet az ezredek és az ezredek felső vezetői (írnok, bíró, tárnok, aszaul, horunzsij) alkottak. Az ezredes volt a központi hatalom legfőbb képviselője az ezred területén. Az ezredes az ezred tanács választotta meg, de gyakran megtörtént, hogy a kormány nevezte ki.

2. Közigazgatás. A zborivi megállapodás értelmében a kozák ukrán állam az egykori Kijevi, Csernyigovi és Braclawai vajdaságot területét foglalta magában, összességében mintegy 200 ezer km²-t. Az állam területek ezredekre tagolódtak, amelyek egyidejűleg jelentettek közigazgatási egységet és a kozák sereg katonai egységét is. 1649-ben a bal parti részen hét ezred volt (Poltavai, Nyizsini, Csernyigovi, Mirgorodi, Prilucki, Perejaszlavi), a jobb parti részen pedig — kilenc (Kijevi, Kanyivi, Bila Cerkvai, Umányi, Csihirini, Cserkaszi, Kalnickiji, Korszunyi és Braclawai). Az ezredek száma nem volt állandó, változott a Hetmanátus katonai-politikai helyzetéről függően. Így 1649-ben 16, 1654-ben — 18 ezred volt. Minden ezredben a terület nagyságától és a lakosság számától függően volt 10—20 vagy több **század**, amelyek mindegyikét század kormány irányította, amelynek tagja volt a százados, az írnok, az atamán, az aszaul és a horunzsij. Egy század létszáma néhány tucattól 200—300 főig terjedt.

A Zaporizzsjai Szics területe a hozzá tartozó földterületekkel együtt önálló közigazgatási egységet képezett, melynek élén a kosatamán vezette szics tanács állt. Az állam központja Csihirin volt, itt volt a hetman rezidenciája.

3. Ukrán sereg. Pénzügyek és bíraskodás. A korszunyi csata után Bohdan Hmelnickij hozzájárult az ukrán kozák sereg szervezéséhez. Főként regisztrált és zaporizzsjai kozákok voltak a tagjai, akikhez csatlakoztak a felkelők mellé álló „elkázokosodott” parasztek és polgárok is. A fegyveres erők szervezeti struktúrájának kiépítése érdekében Hmelnickij a területi ezred-század rendszert alkalmazta: egy adott terület

több száz harcost állított ki, akik ezredet képeztek. A sereg törzsét a lőfegyverrel ellátott gyalogság tette ki. Saját lovaság csekély számát a szövetséges krími tatár lovasság kompenzálta. Hmelnickij serege jelentős tüzérséggel rendelkezett. Minden ezrednek volt tüzérsége és a központ (a hetman) irányítása alatt is álltak tüzérek. Azokat az ágyúkat használták, melyeket a felszabadított városokban és várakban zsákmányoltak, valamint saját, a nyizsini műhelyben készült ágyúkat. Az ukrán seregben a vezető tisztségeket a regisztrált kozákok, a ruszin nemesek és a legnagyobb tiszteletnek örvendő kozákok töltötték be.

A Hetmanátus pénzügyeit 1654-ig személyesen Bohdan Hmelnickij felügyelte. A felszabadított területen megszüntették a korábbi állami adókat és új adókat vezettek be. Az állami kincstár legfőbb bevétele az adókból, a határon átnyúló kereskedelemről, a kézműiparból és a földtulajdonból eredő bevételekből származott. A falusiak, akik a korábbi állami és magánbirtokokon éltek, ezután „Hmelnickijnek adóztak”. Csak utóbbiak a Hetmanátus kincstárába évente 100 zlotyit fizettek be.

Az ukrán kozák államban saját bírósági rendszer működött. A rendi (városi, tartományi és kamarai) bíróságok helyett létrehozták a katonai főbíróságot, valamint az ezred és század bíróságokat. A kozák bíróságok ítéleztek nemcsak a kozákok, hanem a nemesek, a polgárok és a parasztok felett is, különösen súlyos bűncselekmények (gyilkosság, rablás stb.) esetén. A magdeburgi joggal rendelkező városokban, akárcsak korábban, magisztrátusi bíróságok voltak. A papok ügyeivel az egyházi bíróságok foglalkoztak.

4. Változások a társadalmi-gazdasági életben. A nemzeti-felszabadító háború része volt az is, hogy a parasztok küzdöttek azért, hogy saját földjükön függetlenek legyenek a földbirtokosoktól. A zborivi megállapodást követően azok a parasztok, akik a Hetmanátus területén egykori állami földeken éltek, személyes szabadságot és földhasználati jogot kaptak, vagyis azt, amit korábbi harcaikkal kivívtak. Földjeik szabad katonai falvakat képeztek, amelyek a katonai kincstárnak voltak alárendelve. A földhasználatért állami adót fizettek.

Sokkal bonyolultabb volt a helyzet azokkal a falusiakkal kapcsolatban, akik magánbirtokokon éltek. A zborivi megállapodás értelmében a nemesek visszatérhettek birtokaikra, a parasztok pedig kötelesek voltak teljesíteni ugyanazokat a kötelezettségeket, mint a háborút megelőzően. A falusiak felháborodással fogadták a nemesek törekvését hatalmuk helyreállítására és megtagadták az engedelmességet.

Bohdan Hmelnickij egyes nemesek panasza alapján univerzálékát adott ki számukra, melyekben követelte a parasztoktól, hogy uraiknak „minden módon engedelmességedjenek és legyenek

Az ukrán kozák államban bevezetett új közigazgatási rend különbözött a korábitól, amikor a területet vajdaságokra és povitokra tagolták, az ezredes és a századok pedig viszonylag kis katonai-közigazgatási egységek voltak. Ennek eredményeképpen a hatalom közelebb került az emberekhez, helyben a kormányzás pedig egyszerűbb és hatékonyabb lett.

A hetmanátusban a katonai főbíróság volt a legfelsőbb bírósági intézmény. Az alsóbb rendű bíróságokkal szembeni panaszokat vizsgálta ki, valamint kivételesek esetekben, melyekkel közvetlenül a hetmanhoz fordultak, maga hozott ítéletet.

- Állíthatjuk-e, hogy a nemzeti-felszabadító háború jelentős társadalmi-gazdasági változásokat eredményezett a korabeli ukrán területek életében? Indokoljátok meg véleményeketet.

A hetmanátus kormánya belpolitikájában minden módon igyekezett a kozákság érdekeinek megfelelően cselekedni. A regisztráltak családtagjaikkal együtt mentesültek mindenféle függőség alól, szabadon választhatták meg a városokban és a falvakban is a lakhelyüket, földbirtokot szerezhettek, önkormányzattal és saját bíraskodással rendelkeztek. A kozákok között vezető szerepet töltött be a sztársina, amelyik fokozatosan a saját kezébe vette a hatalmat és az anyagi eszközöket.

A regisztrált kozákok ezredese. Metszet. 1841.

Horunzsij. Szerhij Vaszilkevicsz festménye.

? Az illusztrációk alapján írjátok le a kozákság képviselőinek külsejét.

alattvalók, mint korábban...”. Ám ennek ellenére a lázadók ellen Bohdan Hmelnickij által küldött csapatok nem tudták lecsillapítani a parasztokat. Hmelnickij tisztában volt azzal, hogy a harc ezzel nem ért véget, és a parasztság részvétele nélkül hiábavaló győzelemre számítani.

A kozákság azokat a jogokat és privilégiumokat, amelyeket a XVI. század vége — a XVII. század 30-as évei közti időszak felkeléseiben való részvételük miatt elvettek tőlük, a háború során visszaszerezte. Az önálló közigazgatásnak köszönhető politikai részvétel, bíraskodás, katonai szolgálat és földbirtoklás lehetővé tette a kozákság önálló társadalmi réteggé válását az ukrán kozák államban.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- A nemzeti-felszabadító háború után létrejött az ukrán kozák állam — a Zaporizzsjai Had. Létrejöttének történelmi körülményeiből következett, hogy félkatonai állammak volt tekinthető.
- Az ukrán kozák állam megtartásának biztosítéka a hadsereg volt, amelyet a Zaporizzsjai Szics szervezeti felépítésének megfelelő formában szerveztek meg.
- A saját pénzügyek és bíraskodás arról tanúskodott, hogy a Zaporizzsjai Had rendelkezett az államiság minden ismertetőjegyével.
- Jelentős változások mentek végbe a Hetmanátus társadalmi-gazdasági életében.

Kérdések és feladatok

- ◆ **1.** Ellenőrizték a megszerzett tudás az „Asszociáció” című oktatójátékkal. **Játékszabály.** A pedagógus megnevez egy történelmi fogalmat, személyt, jelenséget stb. A tanultak alapján. A tanulóknak ezekkel kapcsolatban asszociálniuk kell és megindokolni.
- ▲ **2.** Soroljátok fel az ukrán kozák állam politikai berendezkedésének sajátosságait. **3.** A hetmanátus közigazgatásában miként őrizték meg a kozák önkormányzatiság hagyományait? **4.** Mi volt a jellemző az ukrán seregre Bohdan Hmelnickij időszakában? **5.** Soroljátok fel, milyen új jelenségeket hozott az ukrán társadalmi szociális-gazdasági életébe a nemzeti-felszabadító háború.
- ★ **6.** Mutassátok meg a térképen (75. oldal) a Hetmanátus ezredeinek központjait 1649-ben. Mutassátok meg az ukrán kozák állam határait ebben az időszakban. **7. Osztályfoglalkozás.** Soroljátok fel azokat az ismérveket, amelyek alapján a Hetmanátus állammak tekinthető.
- ★ **8. Kiscsoportos foglalkozás.** Beszéljétek meg és hasonlítsátok össze az ukrán kozák államot — a Zaporizzsjai Hadat egy ismert korabeli európai állammal. szükség esetén nézzetek utána pótlólagos forrásoknak. 9. Ukrán irodalomból emlékezzetek vissza a „Csi ne tojt to hmilj” és a „Oj Moroze, Morozenku” történelmi énekekre. Hogyan mutatják be ezek a kozákok honvédő szerepét?

17. § 1650—1653 katonai-politikai eseményei

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: hogyan folytatódott a háború 1650—1653-ban; mik voltak a bila cerkvai megállapodás és a kamjaneci egyezmény feltételei; hogyan zajlottak a kozák sereg moldvai hadjáratai; milyen volt a Hetmanátus kül- és belpolitikai helyzete 1653 végén.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: 1. Nevezzétek meg a nemzeti-szabadító háború 1648—1649-es szakaszának legfontosabb csatáit. 2. Melyek voltak a zborivi megállapodás feltételei. 3. **Osztályfoglalkozás.** Milyen elvek szerint szerveződött az ukrán kozák állam?

1. A háború folytatása. A berezstecskói csata. 1650 novemberétől a lengyel kormányzat aktívan készülődött az Ukrajna elleni katonai fellépésre. 1651. február 8-án a lengyel sereg Marcin Kalinowski hetman és Stanisław Lanckoroński braclawi vajda vezetésével a király parancsára megindult Kelet-Podólia ellen. Február 10—12-én Kalinowski 40 ezres serege váratlan támadással kegyetlen harcokat követően elfoglalta a kelet-podóliai Kraszne települést. A csatában meghalt Hmelnickij egyik legközvetlenebb harcostársa, Danilo Necsaj braclawi ezredes.

Március 1—10. között Vinnicáért dúltak a harcok. A lengyel sereg jelentős számbeli fölénye ellenére a kozákok Ivan Bohun vezetésével kitartottak a felmentő sereg megérkezéséig. Joszip Hluh umanyi ezredes csapást mért a lengyel seregre, amelyik fejvesztve menekült. Támadásba lendülve, a kozákok elfoglalták Bart, Hmiljniket, Sargorodot, Medzsi-bozst és más városokat. A lengyelek kísérlete, hogy elfoglalják Kelet-Podóliát, kudarcot vallott. 8 ezer lengyel katonára meghalt és a lengyelek elvesztették a teljes tüzérségüket.

Az 1650-es hadjárat döntő csatájára Volhíniában, Beresztcsko közelében került sor. A 100—120 ezres, a szolgálkával együtt — közel 220—240 ezres lengyel sereget II. János Kázmér király vezette. 1651. június 15-én Ternopolból Beresztcskóba indult Hmelnickij mintegy 100 ezres serege. Csatlakozott hozzá 30—40 ezres krími tatár sereg III. Iszlám Giráj vezetésével.

A berezstecskói csata 1651. június 18-án vette kezdetét és változó sikereket hozott a szembenálló feleknek. Mindkét oldalon nagyok voltak a veszteségek, de különösen a tatárok körében. Június 20. volt a döntő nap. A lengyel sereg elhagyta a táborát és felkészült a döntő ütközetre.

Ám Bohdan Hmenickij el akarta kerülni azt. Ennek az volt az oka, hogy előző nap a kán tájékoztatta a hetmant, hogy a következő nap muzulmán ünnepnap, amikor a tatárok nem harcolhatnak, valamint figyelmeztetett arra is, hogy a nagy veszteségek miatt seregében alábbhagyott a harci kedv.

A csata során a lengyelek érzékelték, hogy a kozák–tatár seregben gondok vannak és támadásba lendültek a tatár po-

Stanisław Oświęcim lengyel katona naplójának részlete Danilo Necsaj haláláról (1651)

Necsaj, a braclawi ezredes az egyik legfőbb ember a lázadó kozákok között, akiknek maguk a kozákok adták Hmelnickij után az első helyet, felpattant a lovára, s fiatal emberhez méltóan harcolt, és a kozákokat védekezésre ösztökélte. De nem tudta kellőképpen megszervezni az ellenállást, és hőiesen elesett a csatában.

? Hogyan értékeli a szerző Danilo Necsaj utolsó napjait?

Danilo Necsaj mellszobra. V. Csepeljuk szobrászművész alkotása. 1995. Csihirini Bohdan Hmelnickij Múzeum (Cserkaszi megye).

- Megváltoztatta-e a háború jellegét a beresztecskói csata?

A beresztecskói csata elvesztése után nehéz helyzetbe kerülő ukrán kozák állam gondjait tetőzte az északi határok mentén kialakult helyzet. Tisztában lévén a veszélyekkel, 1650 tavaszán Bohdan Hmelnickij különböző diplomáciai lépésekkel igyekezett megakadályozni, hogy Janusz Radziwiłł litván hetman hátbatámadja a kozákokat. Azonban ez a terv nem sikerült. Már néhány nappal a beresztecskói csata után a litván sereg támadásba lendült. A döntő csatára 1651. június 26-án Ripka alatt került sor. A csata szerencsétlenül alakult a kozákok számára. A litván sereg körbefogta Csernyigovot és elfoglalták Kijevet. Ugyanakkor a kozák erők meg tudták akadályozni, hogy Radziwiłł egyesüljön a lengyel korona hetman seregével. A csatában meghalt Martin Nebaba ezredes, aki mindenkit csodálatba ejtett hősiességével: a csatában elvesztette jobb karját, mire bal kezébe fogta a szablyát és utolsó leheletéig harcolt. Radziwiłł tisztelete jeléül parancsba adta, hogy halomsírba temessék. Svéd diplomaták Nebabát „Hmelnickij egyik legjobb ezredesének” nevezték, a lengyel katonák pedig „rendkívüli bátorságú emberként” jellemezték.

ziciók irányába. A tatárok között kitört a pánik és menekülni kezdtek. III. Iszlám Giráj nem tudta megállítani őket s csatlakozott a seregéhez.

Hmelnickij tisztában volt vele, hogy a csata elveszett, ezért a kozákokat visszavonta egy megerősített táborba a Pljasivka folyó partján. Hátrahagyta megbízott hetmannak Filon Dzsezsaliját és ő maga pedig a kánnal tartott. Utolérve III. Iszlám Girájt, Bohdan Hmelncikij megbizonyosodott arról, hogy a menekülésben kimerült és hitehagyott tatár sereget képtelenség visszafordítani a csatamezőre.

A végleges vereség elkerülése érdekében Hmelnickij sereget gyűjtött Bila Cerkva alatt, hogy ismét megütközzön a lengyelekkel.

Időközben a Beresztecskónál a lengyelek körbevették a kozák táborát és folyamatosan támadták. Ivan Bohun kapta a feladatot, hogy a sereget vezesse ki a bekerítésből. Parancsára a mocsáron és a Plasivka folyón keresztül hidat építettek, melyen keresztül kimenekítették az ukrán sereg fő erőit és a teljes tüzérséget. A sereg parasztokból álló része azonban szinte teljesen megsemmisült.

2. A bila cerkvai szerződés megkötése. 1651 augusztus végén Bohdan Hmelnickijnek sikerült összeszednie egy 60 ezres sereget, amelyhez csatlakozott a nogaji tatárok 40 ezres serege. A kozák–tatár sereg Bila Cerkva alatt megerősített pozíciókban helyezkedett el. Ide érkezett Beresztecskótól a 35 ezres lengyel sereg Mikołaj Potocki vezetésével. Azonban a parasztsapatok állandó támadásai, az élelmiszerhiány, a járványos betegségek (ebbe halt bele többek között Hmelnickij kibékíthetetlen ellensége, Jeremi Wiśniowiecki fejedelem) korlátozták a lengyel fél lehetőségeit.

A szeptember 13–15-i csata sikertelen volt a lengyel sereg számára és rákényszerítette Potockit, hogy ne bocsátkozzon döntő csatába és ne verjen táborát. Nem segítettek a lengyeleken Janusz Radziwiłł litván hetman sikerei sem, aki elfoglalta Kijevet (röviddel azután kénytelen volt elhagyni a várost, hogy ne kerüljön csapdába). Elterjedt a híresztelés, hogy a Krímből hamarosan Hmelnickij megsegítésére érkezik III. Iszlám Giráj hatalmas serege. Mindezen körülményekre tekintettel a lengyelek elfogadták Bohdan Hmelnickij tárgyalási javaslatát, ám olyan feltételeket szabtak, amelyek keresztülhúzták a XVII. század közepének nemzeti-felszabadító háborúja addigi eredményeit. A kozákok lázongtak, s ebben a tatárok is támogatták őket. A hetman azonban kegyetlenül elfojtotta a lázadást és beleegyezett a szerződés megkötésébe a Hetmanátus részére meglehetősen súlyos feltételekkel. Valószínűleg tisztában volt serege gyengeségeivel, melynek legjobb erői elpusztultak Beresztecskónál, és a tatárok is hatalmas veszteségeket szenvedtek.

A bila cerkvai szerződéssel a Hetmanátus területe a Kijevi vajdaságra korlátozódott, a regisztrált kozákok létszáma pedig 20 ezer főre csökkent. A kozákok csak a Kijevi vajdaság állami földjein telepedhettek le, s azoknak, akik kikerültek a regisztráltak közül, vissza kellett térniük uraikhoz. A nemesség ismét visszakapta birtokait, a Braclawi és a Csernyigovi vajdaságokba pedig visszatért a lengyel hatalom. A hetman engedelmességgel tartozott a királynak és a korona hetmannak, nem létesíthetett diplomáciai kapcsolatokat külfölddel és fel kellett mondania a szövetséget a Krími Kánsággal. A nemesek alattvalóikat nem vonhatták felelősségre a háborúban való részvételért. A pravoszláv egyház megőrizte jogait és privilégiumait. A lengyel sereg nem állomásozhatott a Kijevi vajdaság területén. A hetman a katonai felsővezetőket és az ezredeseket a király engedélyével nevezhette ki. Hmelnickij továbbra is hetman maradt, de halála után a hetman kinevezésének és leváltásának joga átszállt a királyra.

A lengyel fél úgy vélte, hogy a bila cerkvai szerződés véglegesen helyreállította a rendet az ukrán területeken. Azonban a Rzeczpopolita szejmjében az egyik litván nemes vétőjával megakadályozta a szerződés jóváhagyását. Mivel ez gyakorlatilag egyetlen jelentett a szerződés felmondásával, Bohdan Hmelnickij a maga részéről azt semmisnek tekintette.

A bila cerkvai szerződés legfőbb eredménye az volt, hogy nem számolta fel az ukrán kozák államot.

3. A kozák sereg moldvai hadjáratai. A batihi csata (1652).

A nemzeti-felszabadító háború éveiben Bohdan Hmelnickij és fia, **Timis Hmelnickij 1650-ben, 1652-ben és 1653-ban** négy hadjáratot vezettek a Moldvai Fejedelemség ellen. Ezeknek a hadjáratoknak az volt a célja, hogy megakadályozzák, a Moldvai Fejedelemség a Rzeczpospolita számára ugródeszkát jelentsen az ukrán területek elleni támadásra, illetve hogy minél inkább elszigeteljék politikailag a Rzeczpospolitát. Bohdan Hmelnickij szerette volna elérni, hogy Moldvával dinasztikus szövetség jöjjön létre az által, hogy Timis Hmelnickij feleségül veszi Vasile Lupu moldvai fejedelem Ruxanda nevű lányát. Lupu fejedelem másik lánya Janusz Radziwiłł litván fejedelem felesége volt. A házasság révén a hetman azt is el akarta érni, hogy Litvánia legrosszabb esetben is semleges legyen a Lengyelországgal folytatott háborújában.

1650 augusztusában–szeptemberében került sor az első moldvai hadjáratra Bohdan Hmelnickij és Kirim Geráj krími tatár kalga vezetésével. A kozák–tatár sereg (60 ezer kozák és 30 ezer tatár) elfoglalta Moldova fővárosát, Jászvárást (Iași). Lupu megállapodást kötött, melynek értelmében szövetséget kötött Hmelnickijjal és megígérte, hogy segíteni fogja a Rzeczpospolitával szemben.

- Képes volt-e a bila cerkvai szerződés tartós békét teremteni?

A batihi csata emlékműve (Vinnica megye). Mai látkép.

- Mi volt a fő célja a moldvai hadjáratoknak?

Bohdan Hmelnickij levele Marcin Kalinowski hetmanhoz (1652)

... Nem akarom tagadni kegyelmed előtt, hogy vakmerő fiam, Timis több ezres sereget gyűjtött azért, hogy házasságra kényszerítse a moldvai fejedelem lányát. Figyelmeztetem kegyelmedet, hogy seregével vonuljon vissza a lengyel határtól és adja fel az elfoglalt havasalföldi határsávot; a fiam lobbánékony természet és Ön lehet az, aki elsőként kipróbálja a hadiszerecsényét.

- ?**
1. Miről tájékoztatta Bohdan Hmelnickij Kalinowski hetmant?
  2. Véleményetek szerint miért gondolta azt Kalinowski, hogy a levél személyében megsérti?

Timis Hmelnickij.
Ismeretlen festő. XVII. század.

Ruxandra Lupu. N.
Atamasz festménye.

Ruxandra Lupu élete szerencsétlenül alakult. Timis Hmelnickijjal kötött házassága rövid ideig tartott. Egy évvel az esküvő után a hetman fiát megölték. Amikor férje meghalt, már megszülettek iker fiúgyermekai. Egy év gyász után visszatért Moldvába, ahol élete további 20 évet leélt. A lengyelek fogságában halt meg, akik kivégezték, mint a gyűlölt hetman menyét. Az ikerfiúk sorsáról nincsenek ismereteink.

Azonban miután az ukrán sereg vereséget szenvedett a beresztecskói csatában, Lupu fejedelem felrúgta a megállapodást. 1652. júliusában–augusztusában Bohdan Hmelnickij és Timis Hmelnickij 35 ezres kozák–tatár sereg élén ismét Jászvásárra indult, hogy a moldvai fejedelmet a megállapodás betartására kényszerítse. Mivel ez nem állt a Rzeczpospolita érdekében, Marcin Kalinowski hetman elhatározta, hogy útját állja a hadjáratnak. A Batih hegy lábánál Kadizsin közelében az ukrán sereg útjában megerősített tábornot épített (35 ezres sereg a szolgálkával együtt).

1652. május 22-én reggel érkezett Batih alá Bohdan Hmelnickij, s miután felmérte, hogy létszámban Kalinowski serege jóval kisebb, mint amekkora a lengyel tábor, parancsba adta, hogy a tábornot minden oldalról támadják, mivel az ellenségnek nem áll módjában mindenütt egyszerre védekezni. A kozákok és a tatárok május 22–23-án ostromolták a tábornot, ami a lengyel sereg teljes megsemmisülésével ért véget. A csatában mintegy 10 ezer lengyel katona halt meg és elesett maga Kalinowski is.

Az ukrán–moldvai szövetséget megújították, Timis Hmelnickij és Ruxandra Lupu összeházasodott.

1653 áprilisában Vasile Lupu letaszították a fejedelmi trónról, ami miatt Bohdan Hmelnickijhez fordult segítségért. A hetman Moldvába küldött egy 8 ezres kozák csapatot Timis Hmelnickij vezetésével. Miután Lupu visszakapta a trónt, rábeszélte egy Havasalföld elleni hadjáratra, ami vereséggel zárult és ahhoz vezetett, hogy a Rzeczpospolita, Havasalföld és Erdély szövetséget kötött az ukránokkal szemben.

1653 júliusában Vasile Lupu ismét elvesztette a hatalmat, és az ukrán kozák állami elleni koalícióhoz csatlakozott a Moldvai Fejedelemség is. Az utolsó moldvai hadjáratra 1653 augusztusában — szeptemberében került sor. A hetman parancsára Timis Hmelnickij 6 ezres kozák csapatot vezetett Lupu megsegítésére. A kozákokat bekerítették a szucsávai (Suceava) erődben. Timis Hmelnickij súlyos sebesülést szerzett, amelybe néhány nap múlva belehalt. Tisztes elvonulás fejében a kozákok felhagytak az ellenállással, elhagyták Szucsávát és hazatértek.

4. Zsvanec ostroma. A Hetmanátus bel- és külpolitikai helyzete 1653 végén. A batihi csatában elszenvedett vereség után a lengyel sereg Stefan Czarniecki vezetésével 1653 júliusában betört a braclawi tartományba, elpusztította az útjába eső városokat és falvakat. Uman alatt azonban Ivan Bohun vezetésével szétverték a kozákok.

1653 májusában Bohdan Hmelnickij 30 ezres kozák és 12–15 ezres tatár sereg élén Umanyból új hadjáratra indult a Rzeczpospolita ellen. Azonban az élelmiszerhiány, a kozákok növekvő elégedetlensége a tatárok fosztogatásai miatt,

a hír a negyedik moldvai hadjárat kudarcáról oda vezetett, hogy a kozákok 1653 júniusában fellázadtak a hetman ellen. A háború alatt először történt meg, hogy Bohdan Hmelnic-kij hadjárata megszakadt.

Ezzel egyidejűleg a lengyel sereg II. János Kázmér király vezetésével benyomult az ukrán területekre, 1653 őszén elfoglalta a zsvaneci vár alá Hotin közelében, és letáborozott. A sereg a szolgákkal együtt 60 ezer fős volt.

1653 október közepén megérkezett Bohdan Hmelnickij és III. Iszlám Giráj kán serege. A kozák–tatár sereg körbevette a lengyel tábort. A hetmannak mintegy 30–40 ezres kozákság és körülbelül ugyanennyi tatár lovasság állt a rendelkezésére. December elejére a bekerített táborban a hideg, az éhség és a betegség következtében közel 10 ezren meghaltak. A kényszerítő körülményeknek engedve a lengyelek tárgyalásokba bocsátkoztak a békéről.

A kozákok és a Rzeczpospolita közötti tárgyalásokban a közvetítő ismét a krími kán volt. **1653. december 5-én** Kamjanec város közelében III. Iszlám Giráj kán és II. János Kázmér király szóban megkötötték a krími–lengyel megállapodást. A kamjaneci megállapodás értelmében a háborús-kodás befejezése érdekében a lengyel fél kötelezte magát váltságdíj megfizetésére. Azzal kapcsolatban nem rendelkezünk hitelt érdemlő információval, mi hangzott el a Hetmanátussal kapcsolatban. Egyé források azt állítják, hogy megerősítették a zborivi megállapodás előírásait, más források szerint a kozákok csak régi (a háború előtti) jogaikat és privilégiumaikat tarthatták meg.

Bohdan Hmelnickij, aki nem vett részt a békekötésben, megtudva annak eredményét, összehívta a katonai felsővezetők tanácsát, ahol bejelentette a Rzeczpospolitával való teljes szakítás szükségességét.

Azonban az ukrán kozák állam nem volt a legjobb állapotban. A háború első éveiben tapasztalható lelkesedést a kozákok soraiban felváltotta a kétségbeesés és a csalódottság.

Jelentős mértékben romlott a Hetmanátus külpolitikai helyzete is. Nehezítették azok a hibák, amelyeket a hetman ejtett a délkelet-európai helyzet értékelésekor. Bohdan Hmelnickij kísérletei, hogy dinasztikus kapcsolatokat létesítsen a Moldvai Fejedelemséggel végső soron ahhoz vezetett, hogy létrejött a Rzeczpospolita, Havasalföld, Erdély és Moldva ukránellenes koalíciója.

A Rzeczpospolita kormánya nem tekintette befejezettnek a háborút a Hetmanátussal és annak folytatására készülődött. A belpolitikai problémák nyilvánvalóvá tették azt a tényt, hogy abban az ukrán kozák állam csak abban az esetben győzhet, ha ebben erős szövetségesek támogatják. A török szultán és a moszkvai cár is kész volt védnökséget vállalni a Hetmanátus felett.

- Miért nem döntötte el a háború kimenetét a zsvaneci csata?

A zsvaneci vár. Napoleon Orda festménye. 1871 és 1873 között.

1653 végén a győzelmek ellenére a Hetmanátus helyzete kritikus volt. A jobb part jelentős területei, ahol a háborús cselekmények zajlottak, elpusztultak. Több tízezer ember került tatár fogságba, esett el a csatában, halt éhen vagy halt bele a kolera- és a pestisjárványba. 1648–1653 folyamán Ukrajna lakossága 30–40%-kal csökkent. A lakosság tömegesen költözött át a háború sújtotta területekről a bal partra, a Szlobodai Ukrajna, a Moszkvai Állam vagy Moldva területére. Rohamosan hanyatlott a mezőgazdasági termelés, a kézműipar és a kereskedelem, ami lehetetlenné tette a háború folytatását.

Kronológia

1651 — a beresztecskói csata. Bila cerkvai megállapodás.

1650, 1652, 1653 — moldvai hadjáratok.

1652 május — a batihi csata.

1653 ősz-tél — a zsvaneci csata. A kamjaneci megállapodás.

Az elesett kozákok és felkelő parasztok emlékműve. „Beresztecskói csata” Nemzeti Történelmi Emlékpark. Anatolij Kuscs szobrászművész alkotása. 1991.

II. János Kázmér szarkofágját borító dombormű részlete a beresztecskói csata jeleneteivel. Saint-Germain-des-Prés-i apátság (Párizs, Franciaország).

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- A beresztecskói csata keserű, de tanulságos leckét adott Bohdan Hmelnickijnek.
- A hetman további sikerei (többek között a batihi csatában aratott fényes győzelem) bizonyították Bohdan Hmelnickij akaraterejét és kivételes szervezőképességét.
- Bohdan Hmelnickij moldvai hadjárataival az ukrán kozák állam helyzetét akarta megerősíteni a korabeli Európában, illetve elismertetni saját hatalmát.
- 1653 végén a Hetmanátusban kiéleződtek a válságjelenségek, amelyeket a hosszadalmas háború idézett elő. Kétségessé tették a Rzeczpospolitával folytatandó háború sikeres kimenetelét és arra kényszerítették Bohdan Hmelnickijt, hogy nagyhatalmú szövetségesek után nézzen.

Kérdések és feladatok

1. Ellenőrizték a megszerzett tudást a „Történelem és földrajz” oktatójáték segítségével. **Játékszabály.** A játékosnak vagy a több játékosból álló csapatnak a paragrafusból ki kell írniuk a történelmi-földrajzi neveket a következő csoportosítás szerint: 1) Az ukrán kozák állam és a Rzeczpospolita háborúi 1651 folyamán. 2) a kozák sereg moldvai hadjáratai. 3) Az ukrán kozák állam és a Rzeczpospolita háborúi 1562—1653 folyamán. Ezután a tanulóknak ezeket a helyeket meg kell keresniük a térképen és mesélniük kell az eseményekről, amelyek egy-egy helyszínen történtek.
2. Miért szenvedtek vereséget a kozákok Beresztecsko alatt?
3. Hasonlítsátok össze a zborivi és a bila cerkvai megállapodások feltételeit. **4. Kiscsoportos foglalkozás.** Mondjátok el, mik voltak az okai és a következményei a batihi csatának. **5.** Milyen háborús eseményekre került sor 1653-ban? a kamjaneci egyezmény miért csak a soros fegyverszüneti megállapodás volt? **6.** Milyen okból került sor a moldvai hadjáratokra és milyen eredménnyel jártak? **7.** 1653 végére miért került válságba a Hetmanátus mind bel-, mind külpolitikai tekintetben? **8. Osztályfoglalkozás.** Milyen segítséget ajánlottak az államok a Hetmanátusnak a Rzeczpospolita elleni háborúban? Milyen célok vezették őket ebben?
9. Mutassátok meg a térképen a hadjáratok útvonalait és a csaták helyszíneit 1651—1653-ban. **10.** Folytassátok „Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja a XVII. század közepén” c. táblázat kitöltését (76. oldal).
11. Pótlólagos forrásokban nézzetek utána, hogy a beresztecskói csatában miért éppen a parasztokból álló seregtettek szenvedték el a legnagyobb veszteségeket. **12.** 1652 nyarán Bohdan Hmelnickij azt ajánlotta a lengyel királynak, hogy ismerje el a Zaporizzsjai Had jogát az önállóságra, figyelmeztetve az uralkodót, hogy ellenkező esetben a kozákok kénytelenek lesznek „kivülről urat és idegen erőt megnyerni ügyüknek”, amelyik képes megvédeni őket. Véleményetek szerint miért fordult a hetman a királyhoz ezzel a kéréssel? Milyen lehetőségekkel kecsegtetett az ajánlat mindkét fél számára a konfliktus feloldására?

18. § Az ukrán kozák állam nemzetközi kapcsolatrendszere

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: hol volt a helye a Hetmanátusnak a korabeli Európa nemzetközi kapcsolatrendszerében; melyek voltak a Hetmanátus külpolitikájának sajátosságai; milyen kapcsolatban állt a Hetmanátus és a Moszkvai Állam a háború éveiben; mit tartalmazott az 1654. évi ukrán–moszkvai megállapodás.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: **1. Kiscsoportos foglalkozás.** Beszéljétek meg és mondjátok el, milyenek voltak a felekezeti viszonyok a korabeli Európában. **2.** Mely európai államok tartoztak a katolikus és melyek a protestáns táborhoz? **3.** Melyek voltak a nemzetközi kapcsolatok sajátosságai Nyugat-Európában a XVII. század közepén?

1. A Hetmanátus helye a korabeli Európa nemzetközi kapcsolatrendszerében. A Rzeczpospolitához tartozó ukrán területeken 1648-ban kibontakozó eseményeket nagy érdeklődéssel figyelték a nyugat- és közép-európai államok uralkodói. Európában, ahol az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja megindításának évében ért véget az egész Európára kiterjedő harmincéves háború, továbbra is a vallás kérdése volt a középpontban. A kozák Ukrajnához való viszonyulásban éppen ezért meghatározó tényező volt, hogy melyik táborhoz — a katolikushoz vagy a protestánshoz — tartozott az adott állam.

A katolikus államok többsége — Franciaország, Spanyolország, a Habsburg Birodalom, a Pápai Állam, a dél-német fejedelemségek — kezdettől negatívan viszonyultak az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborújához és szövetségesüket — a Rzeczpospolitát támogatták.

X. Ince római pápa felszólította a katolikus államokat, hogy támogassák a Rzeczpospolitát az ukrán kozáksággal folytatott harcában és óvta a lengyel kormányzatot, hogy akár a legkisebb engedményeket tegye. A Rzeczpospolita királyának és szejmjének éles tiltakozást küldött a zborivi egyezmény megkötése után. A pápa csak azután enyhült meg, hogy a lengyel kormányzat elmagyarázta, a zborivi béke kényszerlépés volt, és a Rzeczpospolitának nincs szándékában betartani az egyezséget.

A harmincéves háborúban és a protestáns Svédországgal való konfliktusban legyengült Habsburg Birodalom nem tudott fegyveres segítséget nyújtani a Rzeczpospolitának, ám engedélyezte, hogy területein zsoldosokat toborozzanak.

A katolikus államok közül pozitívan viszonyult a kozák Ukrajnához a Velencei Köztársaság, amelyik az ukrán kozákokban a törökök elleni erős szövetségest látott. A zborivi egyezmény megkötése után a velenceiek megpróbálták szövetségre lépni a kozákokkal az Oszmán Birodalom ellen. 1650 nyarán ezzel javaslattal Alberto Vimina vezetésével küldöttséget menesztettek Bohdan Hmelnickijhez. Azonban az akkori bekövetkező események eleve kudarcra ítélték a ko-

- Mely nemzetközi tényezők hatottak pozitívan, s melyek — negatívan az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborújára?

Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborújáról a XVI. század közepén egyet nem értő véleményüket fejtették ki a pápai Róma képviselői. Így 1648—1652-ben Johannes Torres nuncius tájékoztatva az ukrán területeken zajló eseményekről és jellemezve a lengyel sereg cselekedeteit, azt írta, hogy ezek a mi „győzelmeink” és a mi „sikertelenségeink”, és az az ügy, amiért a Rzeczpospolita harcol, a katolikus egyház ügye.

Csihirini ajándékok.
Tarasz Sevcsenko festménye. 1844.

A HETMANÁTUS NEMZETKÖZI
KAPCSOLATAI BOHDAN HMELNICKIJ
IDEJÉBEN

zások fellépését a török szultán ellen, ezért a hetman nemet mondott a szövetségre.

A protestáns országok — Svédország, Anglia, Hollandia, az észak-német fejedelemségek — többnyire pozitívan viszonyultak az ukrán népnek a Rzeczpospolita elleni háborújához. Érdekeltek voltak az utóbbi mint az egyik legerősebb katolikus állam meggyengülésében. A Svéd Királyság a harmincéves háborúban aratott győzelemnek köszönhetően megnövelte szerepét az európai politikában. Éppen a svéd hozzáállás akadályozta meg, hogy a Habsburg Birodalom fegyveresen támogassa a Rzeczpospolitát. A svéd kormányzat figyelemmel kísérte az ukrán területeken zajló eseményeket, összevonta csapatait a lengyel határon, felkészülve arra, hogy betörjön a meggyengült államba. 1655-ben Svédország megtámadta a Rzeczpospolitát, amely hadseregének zömét lekötötte az ukrán háború.

Kihasználta a Rzeczpospolita gyengeségét ebben az időszakban Frigyes Vilmos brandenburgi örgróf, aki ekkoriban az egyesített Brandenburg-Poroszország uralkodója volt. Poroszország a Rzeczpospolita vazallusa volt. Frigyes Vilmos megtagadta a vazallusi kötelezettségek teljesítését, nem állt a lengyel király mellé a háborúban és sikerült megszabadítani országát a vazallusi függéstől.

2. A Hetmanátus külpolitikája. A nemzeti-felszabadító háború éveiben nem lehetett volna sikereket elérni a hetman külpolitikai sikerei nélkül. Már a felkelés kirobbantását megfontolt külpolitikai előkészítés, szövetségkeresés előzte meg. A hetman külpolitikájának legfontosabb feladata volt megteremtteni a feltételeket a Rzeczpospolitával folytatott háború sikeres befejezéséhez és a Hetmanátus helyzetének megerősítéséhez, az önálló ukrán állam elismeréséhez.

A háború fő céljának — az ukrán kozák állam megteremtése és helyzetének megszilárdítása — elérése érdekében a hetman megpróbált élni a térség államainak — a Rzeczpospolita, az Oszmán Birodalom, a Moszkvai Cárság, a Svéd Királyság és a Szent Római Birodalom — geopolitikai törekvéseivel. A legnagyobb nehézség abban állt, hogy a felsorolt országok mindegyikének volt valamilyen terve az ukrán területekre vonatkozóan, ezért az ukrán kozák állam megteremtését vagy ellenezték, vagy olyan eszköznek tekintették, amely meggyengíti az ellenfelet.

Eleinte a hetman igyekezett kompromisszumra jutni a Rzeczpospolitával, eszközként használva a szövetséget a Krími Kánsággal és Moldvai Fejedelemséggel, amelyek mögött ott állt az Oszmán Birodalom, az ellenségre való nyomásgyakorlásra. Ezenkívül Hmelnickij igyekezett legalizálni hatalmát a Moldvai Fejedelemséggel való dinasztikus szövetség, fia és a moldvai fejedelem lánya összeházásításával. Azonban ezek a diplomáciai erőfeszítések nem vezettek

a várt eredményre. A szövetségeseeknek, a Krími Kánságnak és a Moldvai Fejedelemségnek voltak saját érdekeik, amelyek néha ellentétesek voltak a hetman törekvéseivel, az Oszmán Birodalomtól való függésük pedig korlátozta önállóságukat.

Azonban Bohdan Hmelnickijnek még ilyen körülmények között is sikerült az ukrán kozák államot megteremteni, amellyel kénytelenek voltak számolni a nagyhatalmak. Ráadásul az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja jelentősen meggyengítette a Rzeczpospolitát. Ez megteremtette a feltételeket, hogy a Rzeczpospolita vetélytársai is részt vegyenek a Közép-Kelet- és Észak-Európa területeiért folyó harcokban. Az Oszmán Birodalomnak, a Moszkvai Császárságnak, a Svéd Királyságnak, a Habsburg Birodalomnak nem volt ellenére határainak kiterjesztése a Rzeczpospolita kárára. A felsorolt államok mindegyike valamely vallást is képviselt: az Oszmán Birodalom — a muzulmán, a Moszkvai Császárság — a pravoszláv világot, Svédország volt a vezető protestáns hatalom, a Habsburgok pedig a katolikus világ hagyományos támaszai voltak.

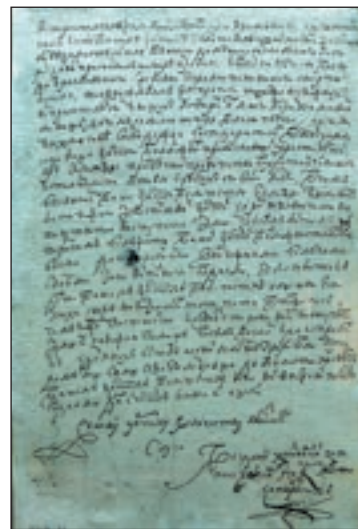
Bohdan Hmelnickij a háború elején igyekezett tekintélyes erőket bevonni a maga oldalán. Így többek között közbenjárásának köszönhetően Moszkva felbontotta a Rzeczpospolitával 1634-ben kötött poljanovci békét. A hetman megállapodást kötött a török szultánnak, amelynek értelmében az ukrán kereskedőknek megengedték a szabad hajózást a Fekete-tengeren és 100 évre mentesítették őket az adófizetés alól.

1653 végén Hmelnickij választás elé került, melyik szövetség az előnyösebb. Az ukrán kozák állam nehéz helyzetére tekintettel a szövetség feltételeit a hatalmasabb fél diktálta.

3. Az 1654. évi ukrán–moszkvai szerződés. Már a Rzeczpospolitával folyó háború elején tisztában volt Bohdan Hmelnickij azzal, hogy szükség van a jó kapcsolatokra a Moszkvai Császársággal. A kozákok kinyilatkoztatták, hogy védelmezik a pravoszláv egyházat, Moszkva pedig akkoriban egyetlen független pravoszláv állam volt. A korszunyi csata után közvetlenül a hetman levélben fordult I. Alekszej cárhoz. Hmelnickij tudatta vele a kozákok győzelmét és igyekezett elnyerni a támogatását a Rzeczpospolitával folytatott háborúban.

1648. december 30-án a hetman küldöttséget menesztett Moszkvába Szilujan Mizsilovszkij ezredes vezetésével, katonai segítséget kért és azt, hogy vegye oltalmazó „keze alá” a Zaporozsjei Hadat a Csernyigovi, Kijevi, Braclawai, Podóliai, Volhíniai vajdaságra és a Moziri povitra kiterjedően.

A moszkvai hatalom azonban nem adott konkrét választ. Több tényező is visszatartotta ettől: a hetman szövetségi viszonya a krími kánnal, amelyik Moszkva ellensége volt; a cár félelme, hogy még egy vereséget elszenvedjen a Rzecz-

Bohdan Hmelnickij hetman levele I. Alekszej cárhoz, amelyben a lengyel sereg feletti győzelméről tájékoztatja. Cserkaszi. 1648.

- Kényszerű lépés volt-e a Hetmanátus részéről a szerződés megkötése a Moszkvai Állammal?

Protektorátus — egyik állam függősége egy másik, tőle hatalmasabb államtól.

A protektorátus alatt álló állam rendelkezett bizonyos önállósággal a belügyeket illetően, ugyanakkor katonai, külpolitikai, valamint a leglényegesebb belpolitikai kérdésekben csak az erősebb fél ellenőrzésével cselekedhetett.

Zemskij szobor.
Szergej Ivanov festménye. 1908.

A perejaszlavi tanácskozás után Bohdan Hmelnickij azt tervezte, hogy európai szokás szerint mindkét fél esküt tesz. Ám Vaszilij Buturlin kijelentette, hogy a cár nem tesz esküt az alattvalóinak. Hmelnickij elsimitotta a konfliktust azzal, hogy kijelentette, a Zaporizzsjai Had hajlandó letenni az esküt.

pospolitától; az állam belső instabilitása, stb. Annyi hangzott el, hogy ha Bohdan Hmelnickij és a kozákok képesek önállóan felszabadulni a lengyel hatalom alól, utána önként csatlakozhatnak a moszkvai cár alattvalóinak sorához.

A következő években többször elismételték, hogy hajlandók elfogadni a moszkvai cár **protektorátusát**, a cár azonban nem sietett a válasszal, bár szoros figyelemmel kísérte az ukrán területeken zajló eseményeket. 1650 közepén azzal vádolta meg a háborúban meggyengült Rzeczpospolitát, hogy szisztematikusan megsérti a poljanovci békét, azért Moszkva felbontotta a békét.

1650 augusztusától 1653 májusáig Moszkvában szinte állandóan jelent volt az ukrán küldöttség. 1653 júniusában Hmelnickij figyelmeztette a moszkvai felet, hogy a tárgyalások elhúzódása esetén a török szultán protektorátusát fogja elfogadni.

1653 októberében Moszkvában a zemskij szobor jóváhagyta a döntést: „A Zaporizzsjai Had városaival és földjeivel az uralkodó fölséges kezébe került” és hadat üzent a Rzeczpospolitának. A Hetmanátusba elindult a moszkvai küldöttség Vaszilij Buturlin bojár vezetésével.

A moszkvai cár patronátusának elfogadásáról szóló döntés meghozatala érdekében **1654. január 8-ára** Perejaszlavba összehívták a katonai tanácsot. Meghallgatva a hetman beszédét, a tanács támogatta a javaslatát, hogy a velük azonos hiten levő moszkvai cár uralma alá kerüljenek.

A perejaszlavi tanácskozás után a moszkvai követek végigjárták a Hetmanátus kisebb és nagyobb városait, ahol adataik szerint 126 338-an tettek esküt. A kozák felsővezetők közül megtagadta az eskütételt Ivan Bohun, Ivan Szirko és néhányan mások. Hosszú időn keresztül nem akartak felesküdni a Zaporizzsjai Szics kozákjai. Ellenállt Sylwester Kossów kijevi metropolita is.

1654 márciusában Moszkvába érkeztek az ukrán követek és átadták a cárnak „a kisorosz nép jogairól szóló cikkelyeket”. Az egyezménynek a tárgyalások során egyeztetett változata a „**márciusi cikkelyek**” elnevezést kapta.

A megállapodás értelmében a cár ígéretet tett, hogy megtartja és soha nem sérti meg a Zaporizzsjai Had jogait és privilégiumait, amelyeket a lengyel királyoktól és a litván nagyfejedelmektől kapott.

A regisztrált kozákok létszámát 60 ezer főben állapították meg. Az adókat ukrán hivatalnokoknak kellett beszedniük és átadni a cári kincstárnak. A hetmant és a kozák felsővezetőket a kozák tanács választotta. A hetman csak a cár engedélyével tarthatott fenn kapcsolatokat külföldi hatalmakkal. A lengyel királlyal és a török szultánnal tilos volt kapcsolatot tartani. Megmaradt a régi ranglétra, az annak megfelelő jogokkal és privilégiumokkal. Az ukrán lakosság továbbra is a helyi törvények és szokások szerint élhetett.

Ivan Bohun megtagadja az esküt.
Miroszlav Dobrjanskij festménye. 2005.

Ivan Bohun felszólalása (1654)

Moszkóviában a legundorítóbb rabságban tartják a népet. Ott nincs és nem is lehet tulajdonod, mert minden a cár tulajdona. A moszkóvi bojárak „a cár rabjainak” titulálják magukat. Az egész moszkóvi nép rabszolga. Moszkóviában eladják az embereket a piacokon, mint az állatokat. Csatlakozni egy ilyen néphez — rosszabb, mint elevenen tűzbe ugrani.

? Milyen érveket hozott fel a Moszkvai Állammal való szövetségkötés ellen Ivan Bohun?

A különböző tisztségeket helyi lakosok is betölthették. A pravoszláv papság megtarthatta jogait és vagyonát, amivel rendelkezett.

Az ukrán fél elfogadta, hogy a cár Kijevbe vajdát és a katonai helyőrséget küld, valamint saját katonaságot tart a Rzeczospolitá határán. Az ukrán területek elleni tatár támadás esetén közös ukrán–moszkvai hadjáratot szerveznek. A Moszkvai Állam kötelezte magát, hogy 1654 tavaszán háborúba lép a Rzeczospolitával.

A „márciusi cikkelyek” Ukrajna előtt megnyitották a lehetőséget, hogy a Moszkvai Állam segítségével a Rzeczospolitával folytatott háborút győzelemre vigye és egyidejűleg megnyitotta az utat az ukrán területek elleni későbbi moszkvai expanzió előtt.

Ivan Bohun.
Jan Magyejevskij alkotása. 1884.

Bohdan Hmelnickij beszéde a perejaszlavi tanácskozáson 1654. január 8-án

... tanácskozni jöttünk össze, hogy mi együtt válasszunk a négy uralkodóból, amennyiben ti is így akarjátok. Az első a török szultán, aki követei által többször szólított bennünket a csatlakozásra; a második — a krími kán; a harmadik — a lengyel király; a negyedik Nagy Oroszország pravoszláv uralkodója... a török szultán buszurman [muzulmán]: mindannyian tudjuk, mit szenvednek ettől pravoszláv keresztény testvéreink... a krími kán szintén buszurman: kényszerűségből barátságunkba fogadtuk, és akitől túrhetetlen baj szállt ránk! Rabság, mérhetetlen kiontott keresztény vér, elnyomás, amit a lengyel uraktól kaptunk — nem kell mondani: ti magatok is tudjátok... És a pravoszláv keresztény... keleti cár az, akivel közösek a kegyes görög törvények, egy a hit...

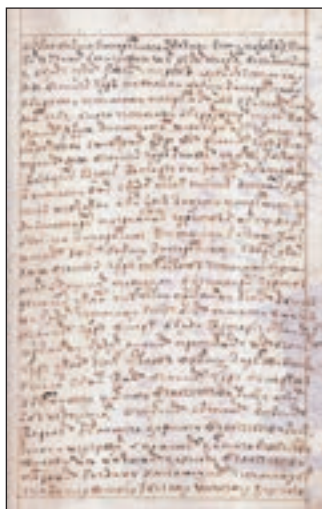
? **Osztályfoglalkozás.** 1. Mivel indokolta a hetman a népnek a szövetségkötést a moszkvai cárral? 2. Bohdan Hmelnickij miért hangsúlyozta a vallás kérdését?

Az 1654-es szerződés ukrán eredetije mind a mai napig nem került elő amiatt, hogy az egész hetmani levéltár elveszett. Ma csak orosz nyelvű átiratok ismertek.

Kronológia

1654 január — perejaszlavi tanácskozás.

1654 március — „márciusi cikkelyek”.

I. Alekszej cár adománylevele, amelyben megerősíti a Zaporizzsjai Had régi jogait és katonai szabadságjogait. 1654.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- Az ukrán kozák állam létrehozása nemzetközi rangú esemény volt, amely megváltoztatta Közép-Kelet-Európa államainak egyensúlyi helyzetét.
- Bohdan Hmelnickij rugalmas külpolitikájának köszönhetően a háború éveiben a Hetmanátus meg tudta őrizni államiségát.
- A Moszkvai Állam segítségére azért volt szüksége a hetmannak, hogy győzelemre vigye a Rzeczpospolita elleni felszabadító háborút.
- Az 1654-es ukrán–moszkvai szerződés a Hetmanátus a Rzeczpospolita fennhatósága alól a Moszkvai Állam protektorátusa alá került.

Kérdések és feladatok

1. Ellenőrizték a megszerzett tudást az „Igaz — hamis” oktatójáték segítségével. **Játékszabály.** A játékosok eldöntik, hogy az állítások közül melyek igazak, és melyek hamisak. A választást meg kell indokolni. Ezután önállóan össze kell állítani néhány igaz és hamis állítást. **Példaállítások:** 1) Az ukrán kozák államhoz a protestáns államok viszonyultak a legpozitívabban. 2) a Krími Kánság mindvégig hű szövetségese volt Bohdan Hmelnickijnek. 3) a római pápa felszólította a katolikus államokat, hogy támogassák a Rzeczpospolitát az ukrán kozák állammal folytatott háborúban. 4) a perejaszlavi tanácskozás elismerte a Moszkvai Állam főhatóságát az ukrán kozák állam felett. 5) a „márciusi cikkelyek” értelmében az ukrán kozák államhoz tartoztak a Rzeczpospolita egykori öt vajdaságának területei. 6) a „márciusi cikkelyek” értelmében a regisztrált kozákok létszámát 60 ezer főre emelték.
2. Jellemezték a Hetmanátus külpolitikáját a háború első éveiben. Soroljátok fel azokat az államokat, amelyekkel kapcsolatban állt a Hetmanátus Bohdan Hmelnickij alatt. **3.** Kiscsoportos foglalkozás. Beszéljétek meg és mondjátok el hogyan fejlődtek a háború éveiben a Hetmanátus és a Moszkvai Állam kapcsolatai. Miért halogatta a Moszkvai Állam a szövetségkötést? **4.** Hogyan zajlott le a Moszkvai Állam protektorátusának kiterjesztése a Hetmanátusra?
5. Készítsetek részletes vázlatot „Az ukrán kozák állam a nemzetközi kapcsolatok rendszerében” címmel. Vegyétek segítségül a tankönyv elektronikus mellékletében található vázlatot. **6.** Pótlólagos források segítségével készítenek prezentációt „Bohdan Hmelnickij — a diplomata” címmel. Vegyétek segítségül az elektronikus mellékletben található vázlatot.
7. Pótlólagos források segítségével mondjátok el, hogyan viszonyultak a Hetmanátushoz Európa katolikus és protestáns államai. Mivel magyarázható az eltérő viszonyulás? **8. Osztályfoglalkozás.** Az 1654. évi ukrán–moszkvai szerződéssel kapcsolatban a történész Olena Ap-anovics megállapította, hogy Ukrajna számára nem volt sem tragikus, sem szégyenteljes. Mondjátok, hogyan értelmezték ezt a megállapítást. **9.** A tankönyv elektronikus mellékletében található mentális térkép (vizuális információátadás) segítségével készítenek összefoglaló előadást Bohdan Hmelnickij hetman külpolitikájáról. Szükség esetén egészítsétek ki a mentális térképet.

19. § 1654—1657 közötti időszak katonai-politikai eseményei

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: hogyan zajlottak a háborús események 1654—1655-ben; miért változtak meg Bohdan Hmelnickij külpolitikai prioritásai; megismerhetitek a kozák sereg 1657. évi útját Lengyelországban; Bohdan Hmelnickijt mint embert, politikus és hadvezért.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: 1. Milyen győzelmeket aratott az ukrán sereg 1652-ben? 2. Milyen volt a Hetmanátus helyzete 1653 végén? 3. Osztályfoglalkozás. Soroljátok fel annak okait, hogy a Hetmanátus a moszkvai cár protektorátusa alá helyezte magát.

1. Hadiesemények 1654—1655-ben. 1654 januárjában a Rzeczpospolita kormánya, miután tudomást szerzett a perejaszlavi eseményekről, újabb nagy háborúra készült a Moszkvai Állam ellen.

1654 februárjában–márciusában 20 ezres sereg tört be a Podóliai és Braclawoi tartományok területére. Nemiriv városát bekerítették és elpusztították, mivel lakói közül senki nem adta meg magát. Elérték Braclawot és Umanyt, ahol azonban Vaszil Tomilenko és Ivan Bohun vezetésével a kozákok és a lakosság szembeszállt a lengyelekkel, akik kénytelenek voltak meghátrálni.

A fő hadi cselekmények Belarusz és a Szmolenszki tartomány területén bontakoztak ki. Azután, hogy Bohdan Hmelnickij nem tett eleget III. Iszlám Giráj követelésének, hogy szakítson a Moszkvai Állammal, a tatárok szövetségre léptek a lengyelekkel, 1654. július 10-én megkötötték az „örök szerződést”, amelynek lényege egymás kölcsönös megsegítése volt „bármely ellenséggel szemben”.

1654. október–november folyamán a 30 ezres lengyel sereg Stanisław Potocki koronahetman vezetésével Podólia területére lépett. A lengyelek rendkívül kegyetlenül léptek fel, könyörtelenül gyilkolták a békés lakosságot.

December elején az ukrán kozák állam területére betört és csatlakozott a lengyel sereghez IV. Mehmed Giráj krími kán 20 ezres serege. Podólia elpusztítása rendkívül fájdalmasan érintette Hmelnickijt, aki a moszkvai sereg megérkezésére várt. 1655. január 13-án csatlakozott hozzá Vaszilij Seremetyev vajda 10—12 ezres serege. A hetman 40—42 ezres kozák–moszkvai sereg élén elindult Umanyba.

A döntő csatára 1655. január 19—21-én került sor Ohmatyiv falu közelében. A felek szörnyű hidegben ütköztek meg egymással, mindkét félnek mintegy 30 ezer fő volt a vesztesége (ohmatyivi vagy más néven drizsipoli csata). Senki nem aratott győzelmet és senkinek nem volt ereje folytatni a hadjáratot. A lengyel–tatár sereg benyomulását az ukrán területek belsejébe sikerült megállítani.

- Milyen előnyökkel és hátrányokkal járt a szövetség Moszkvával az ukrán kozák állam számára?

1654 őszén a kozákok és a helyi lakosság szembeszállt az 50 ezres lengyel sereggel. Egy Busa nevezetű kisváros (Vinnica) közelében az ellenállás szimbólumává vált. Busa három napon keresztül visszaverte az ellenséges támadásokat. Még a nők és a gyerekek is készek voltak inkább meghalni, mint megadni magukat. A pusztítások a Braclawoi tartományban 1654 végéig folytatódtak. Több mint 30 ezer lakos halt meg. Több tízezer ember Moldvába menekült. A tragédiát tetézte, hogy a lengyel hatalom nem akart fizetni a tatároknak a segítségért, hanem több tízezer ukránt adtak oda nekik rabszolgaságra.

A busai vár romjai (Vinnica megye).

Stefan Czarniecki Krakkó svéd ostroma idején 1655-ben. Eljasz Radzikowski festménye.

Kozákok Lwów alatt 1655-ben. Ismeretlen művész. XVII. század.

A lengyel–tatár szövetség megbontása érdekében a hetman megüzente IV. Mehmed török szultánnak, hogy kész a protektorátusa alá helyezni magát.

Válaszul a szultán megparancsolta a krími kánnak, hogy hagyjon fel a Hetmanátus elleni háborúval. A Rzeczpospolita helyzete egyre nehezebbé vált. Ivan Zolotarenko megbízott hetman kozákjai elfoglalták Minszket, később pedig a moszkvai sereggel közösen — Wilnót és Grodnót. Északról lerohanta Lengyelországot X. Károly Gusztáv svéd király, aki igényt tartott a lengyel koronára és gyorsan elfoglalta Varsót és Krakkót.

Bohdan Hmelnickij elhatározta, hogy kihasználja a kedvező helyzetet és felszabadítja a lengyel fennhatóság alól a nyugat-ukrán területeket. 1655. szeptember 19-én bekerítette Lwótot. Később elfoglalta Lublin, Javoriv, Janyiv és más városokat, egyes részeken elérte a Visztulát és átkelt a San (Szjan) folyón. Azonban ez nem volt a svéd király tetszésére, aki követelte Hmelnickijtől Lwów bekerítésének feloldását és a visszavonulást a Hetmanátus területére. Közben a hetman megtudta, hogy IV. Mehmed Giráj kán a török szultán parancsa ellenére betört az ukrán területekre és Lwów felé közeledik.

Ebben a helyzetben Bohdan Hmelnickij október végén parancsba adta seregének a visszavonulást. Előtte találkozott a lengyel király követével, aki előtt kijelentette, hogy kész békét kötni és segítséget nyújtani az ellenséggel folytatott küzdelemben. Cserébe a hetman azt kérte, hogy a Rzeczpospolita mondjon le „az összes ruszin fejedelemségről” és ismerje el a nyugat-ukrán területeknek is a ruszin fejedelemségekhez tartozását, noha maga a hetman úgy gondolta, hogy a lengyel nemesek ebbe soha nem egyeznek bele, a kozákok pedig soha nem mondanak le a feltételeikről.

A visszavonulás során a kozák–moszkvai sereget a tatárok kétszer is megtámadták, de mindkétszer sikeresen visszaverték a támadást. Erre való tekintettel 1655. november 12-én Ozernij alatt IV. Mehmed Giráj megállapodást kötött Bohdan Hmelnickijjal arról, hogy a Krími Kánság nem avatkozik bele a Hetmanátus és a Moszkvai Fejedelemség Rzeczpospolita elleni háborújába, megújítják a kozák–tatár barátságot, és a tatárok nem fognak kozák és moszkvai területekre támadni.

2. A wlnói béke. Bohdan Hmelnickij külpolitikai orientációjának megváltozása. A Hetmanátus szövetsége Svédországgal és Erdéllyel. A Moszkvai Állam és Svédország elmentéjei a Baltikum kérdésében 1656 májusában háborúhoz vezettek. Moszkva számára a kétfrontos háború megterhelő volt, ezért elfogadta a háborúskodásban kimerült Rzeczpospolita ajánlatát a békéről. **1656.** Augusztus–szeptemberben Wilnóban került sor a moszkvai –lengyel tárgyalásokra, ame-

lyek a wilmói béke megkötésével értek véget. Ennek eredményeképpen véget ért a Rzeczpospolita és a Moszkvai Állam háborúja. Az államok megállapodtak, hogy együtt harcolnak Svédország ellen és tárgyalásokat kezdenek vele a békéről.

A lengyel követek felvetették azt a javaslatot, hogy I. Alekszej orosz cáré legyen a Rzeczpospolita trónja II. János Kázmér halála után. A Hetmanátus területét a bila cerkvai béke feltételeinek megfelelően a Kijevi vajdaság területére korlátozták. Amennyiben az orosz cárt választják meg lengyel királynak és litván nagyfejedelemnek, a Hetmanátus a Rzeczpospolita kötelékében marad.

Moszkva által a Hetmanátus érdekeinek nyílt mellőzése felháborította a hetmant és a kozák felsővezetőket. Szerintük a wilmói béke megsértette az 1654. évi „márciusi cikkelyeket”, ezért Hmelnickij Svédország és Erdély felé fordult szövetségkötés céljából a Rzeczpospolita és Krími Kánság ellen.

1656 decemberében az erdélyi Radnót (Iernut) városában aláírták a szövetségi szerződést Svédországgal és Erdéllyel. Ebben felvázolták a Rzeczpospolita területének felosztását, mely feltételek szerint a nyugat-ukrán területeket Erdély kapta volna meg. A radnóti szerződés tanúsította, hogy az erdélyi fejedelemnek és a svéd királynak szükséges volt a Hetmanátus segítségére, azonban nem akarták megerősíteni azáltal, hogy megkapja a nyugat-ukrán területeket.

1656. december végén Hmelnickij Moszkva tudta nélkül úgy döntött, hogy támogatja II. Rákóczi György erdélyi fejedelem Lengyelország elleni támadását. A hetman kozák sereget küldött a támogatására Anton Zsdanovics megbízott hetman vezetésével, később még néhány ezredet Ivan Bohun vezetésével. Az ukrán sereg teljes létszáma 18–20 ezer fő körül volt.

Az erdélyi fejedelem gyorsan keresztülhaladt Galícián. Przemysl alatt csatlakozott hozzá a kozák sereg. A szövetségesek bevették Krakkót és tovább indultak, hogy egyesüljenek a svéd király seregével.

Az egyesülés után X. Károly Gusztáv határozott kérésére arra készültek, hogy végső csapást mérjenek a Rzeczpospolitára. A szövetségesek átkeltek a Visztulán, elfoglalták Zamość, Lublin településeket és Varsó felé vették az irányt. 1657, június 9-én elfoglalták a várost.

Azonban rövidesen romlottak a szövetségesek pozíciói. Lengyelországban széles körű felszabadító mozgalom vette kezdetét. Miután Dánia megtámadta Svédországot X. Károly Gusztáv kénytelen volt elhagyni Lengyelországot. A lengyel sereg betört Erdélybe, Lengyelországba pedig megérkezett hatalmas sereggel a szövetséges krími kán. II. Rákóczi György kétségbeesésében tárgyalásokba kezdett a lengyel katonai vezetéssel és megadta magát.

Anton Zsdanovics kozákjaihoz ebben az időben megérkezett a moszkvai követ azzal a figyelmeztetéssel, hogy a cár

A lovasság támadása. Józef Brand festménye. 1898.

? Milyen eseményt ábrázol a kép? Mondjátok el, hogyan zajlott a lovasság támadása.

Anton Zsdanovics megbízott hetman vezetésével az ukrán sereg Varsó alatt átkel a Visztulán 1657. június 15-én (metszet részlete). Erik Dahlbergh alkotása. 1657.

X. Károly Gusztáv svéd király a varsói csatában 1656-ban. Johann Lemke festménye. 1648.

beleegyezése nélkül harcolnak. Ráadásul olyan hírek keringtek, hogy Bohdan Hmelnickij súlyos beteg és már csak napjai vannak hátra. A kozákok hangulatára tekintettel Zsdanovics a hazatérés mellett döntött. Az erdélyi és a kozák seregek lengyelországi hadjáratának elbukása súlyos csapás volt a beteg hetmanra. Bohdan Hmelnickij 1657. július 27-én meghalt.

- Egyetértetek-e azzal az állítással, hogy Bohdan Hmelnickij államalapító volt?

3. Bohdan Hmelnickij mint személyiség, politikus és hadvezér. Hmelnickijt joggal tekintik az egyik legjelentősebb történelmi személyiségnek. Minden tévedései és hibái ellenére a hetman tevékenységének jelentőségét nem lehet túlértékelni. Az ukrán történelemben ő volt az egyetlen össznemzeti vezető, aki a nép egészét be tudta vonni a függetlenségért folytatott harcba.

Bohdan Hmelnickij hetman vezette az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúját a XVII. század közepén, amely Ukrajna XVI–XVII. századi történelmének kulcsfontosságú eseménye volt. Ragyogó hadvezér volt, ütőképes nemzeti sereget szervezett, amely egyenlő félként vette fel a küzdelmet a hatalmas Rzeczpospolita seregével.

A szabadságharc időszakában Bohdan Hmelnickij olyan programot alkotott, melynek végső célja az önálló ukrán kozák állam megteremtése volt. Ez minden hazafias erőt az egyesülésre ösztönzött. Hmelnickij rugalmas politikájának köszönhetően a Hetmanátus képes volt legyűrni számos társadalmi elégedetlenséget és képes volt elkerülni a polgárháborút. Azonban a bonyolult történelmi helyzet és a hetman tévedései megakadályozták a hetman terveinek valóra váltását, az ukrán nép saját államának megteremtését az etnikai területek egyesítésével.

A hetman diplomáciai szolgálatot szervezett, amely segítette az ukrán kozák állam elismerését a világban. A kortársak Bohdan Hmelnickijt kora egyik legkiválóbb diplomatájának tartották. Hozzáértéssel irányította a Hetmanátus külpolitikáját, szövetségeseket talált a harc folytatásához és az ellenség lépéseinek semlegesítése érdekében.

Bohdan Hmelnickij lehetséges sírhelye a szubotyivi Illés Próféta templomban.

A tudósok véleménye szerint Bohdan Hmelnickijt feltételezhetően a Szubotyiv közelében található Ivkivci község „Héttölgyes hegyén” temették el. Az sem kizárt, hogy a nyughelye az Illés próféta templom 2019-ben feltárt kriptája. Egyelőre nincs bizonyíték egyik változatra se.

Bohdan Hmelnickij halála. Tarasz Sevcsenko festménye. 1836.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- Az 1654—1655-ös hadjárat súlyos nehézségek elé állította az ukrán sereget. Annak során Bohdan Hmelnickij meggyőződött arról, hogy Moszkvai Állam nem akarja az ukrán kozák állam megerősödését.
- A lengyel–moszkvai wilnói béke arra készítette Bohdan Hmelnickijt, hogy változtasson külpolitikája prioritásán.
- A Hetmanátus, Erdély és Svédország szövetségének bukása lehetlenné tette, hogy a hetman egy állam keretében egyesítse az ukrán területeket.
- Bohdan Hmelnickij tevékenysége és az általa megalkotott állameszme jelentős befolyást gyakorolt az ukránok felszabadító mozgalmaira az elkövetkező évszázadokban.

Kérdések és feladatok

- ◆ **1.** Ellenőrizték a megszerzett tudást a „Betűtől szóig” című oktatójáték segítségével. **Játékszabály.** A játékvezető gondol egy szóra (fogalomra, megnevezésre, névre a paragrafus tartalma alapján), majd négyzeteket rajzol a táblára. A négyzetek száma megegyezik az adott szóban található betűk számával. A tanulók sorban megnevezik az ábécé betűit. Ha az adott betű megtalálható a szóban, a játékvezető „felfedi”. Az nyer, aki a leghamarabb kitalálja a szót.
- ▲ **2. Kiscsoportos foglalkozás.** Beszéljétek meg és soroljátok fel az 1654—1655-ös időszakban a háborús eseményeket. Milyen eredménnyel jártak az ukrán kozák államra nézve? **3.** Miért vélekedett úgy Bohdan Hmelnickij, hogy a wilnói békével a moszkvai cár megsértette az 1654. évi „márciusi cikkelyeket”? **4.** Milyen irányba fordult Bohdan Hmelnickij külpolitikája a wilnói béke után? **5.** Hogyan zajlott a kozákok Lengyelország elleni háborúja 1656 végén — 1657-ben? **6.** Oszályfoglalkozás. Jellemezték Bohdan Hmelnickij tevékenységének történelmi jelentőségét.
- ✦ **7.** Mutassátok meg a térképen az 1654—1657-es időszak háborúinak helyszíneit. **8.** Fejezzétek be „Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja a XVII. század közepén” című táblázat kitöltését (76. oldal). Vonjatok le összefoglaló következtetéseket.
- ★ **9.** Albrecht Radziwiłł litván politikus a következőket írta naplójába: „Hmelnickij olyan engedelmességben tartotta a ruszinokat, hogy bármire képesek voltak egyetlen kézlegyintésére.” Egyetértetek-e ezzel a véleménnyel? **10.** Egy angol lap a következőket írta Bohdan Hmelnickij külpolitikájáról az 1654—1657 közötti időszakban: „A hetman minden tőle telhetőt megtesz, hogy megszabaduljon a Moszkvának tett ígéretektől.” Egyetértetek-e ezzel az értékeléssel? Mi volt a Hetmanátus külpolitikájának legfőbb célja ezekben az években? **11.** Milyen sikereket ért és milyen hibákat követett el Bohdan Hmelnickij az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja során a XVII. század közepén? Indokoljátok meg álláspontotokat. **12.** Pótlólagos források segítségével készítsetek történelmi riportot az 1654—1657 közötti évek eseményeiről.

Kronológia

1655 — az ohmatyivi csata.

1656 — a wilnói béke.

1656 vége — 1657 — az erdélyi és a kozák sereg közös hadjárata Lengyelország ellen és annak kudarca.

Gyakorlat foglalkozás a III. fejezet alapján.

A III. fejezet összefoglalása.

Tesztfeladatok tematikus dolgozatokhoz a III. fejezet alapján.

IV. Fejezet. Kozák Ukrajna az XVII. század 50-es éveinek végén — a XVIII. század elején

20. § Ivan Vihovszkij hetmansága. A Hetmanátus kettészakadása. Az andruszovói béke

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: milyen hetman volt Ivan Vihovszkij, mi volt az andruszovói béke; mi vezetett az 1658—1659-es moszkvai–ukrán háborúhoz, mik voltak a következményei; mi volt a ruina és hogyan szakadt ketté a Hetmanátus; mi a „polgárháború”, a „ruina”, a „Fekete Tanács”.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: 1. Milyen állapotban volt az ukrán kozák állam Bohdan Hmelnickij halálakor? 2. Milyen társadalmi következményekkel járt a nemzeti-felszabadító háború? 3. Mi a föderatív állam?

- Miért fogadta negatívan a lakosság jelentős része Ivan Vihovszkij politikáját?

Ivan Vihovszkij hetman. Ismeretlen festőművész. XIX. század.

1. Ivan Vihovszkij bel- és külpolitikája. A hagyacsi megállapodás. Az ukrán területeken Bohdan Hmelnickij halála után a politikai és a társadalmi-gazdasági helyzet igen nehéz volt. Az ukrán–erdélyi sereg lengyelországi hadjáratának sikertelensége hatással volt a társadalom morális-pszichológiai állapotára. Ráadásul kiéleződtek az ukrán — moszkvai kapcsolatok amiatt, hogy a cári kormányzat figyelmen kívül hagyta a Hetmanátus érdekeit. Az elhúzódó háború jelentős mértékben lerontotta a parasztok és a kozákok anyagi helyzetét. Számos kozák, akik nem kaptak fizetséget a szolgálatért, a Zaporizzsjai Szicsbe ment, amely így egy lehetséges társadalmi robbanás helyszínévé vált.

A kozák katonai vezetők között csoportok alakultak, amelyek helytelenítették a hetmanság örökletes voltát és megkezdődött a harc a hatalomért. A hetmani bulváért folytatott küzdelemből Ivan Vihovszkij került ki győztesen. 1657. szeptember 15-én Csihirinben a katonai vezetők tanácsa hetmanná választotta Bohdan Hmelnickij Jurij nevű fiának nagykorúságáig, és már októberben a korszunyi kozák tanács Vihovszkijt teljes jogú hetmanná emelte.

A hetmanná lett Vihovszkij folytatta Bohdan Hmelnickij külpolitikáját. Igyekezett megőrizni a szövetséges viszonyt Svédországgal és Erdéllyel, a Krími Kánsággal és a Moszkvai Állammal. Utóbbi támogatta Vihovszkijt a hetmani bulváért folytatott küzdelemben.

Vihovszkij megválasztásakor már tapasztalt államférfi volt, azonban a belpolitikában meglehetősen súlyos hibákat vétett. Először is a hetman támogatta a kozák felsővezetőket (sztársina) és a nemességet (slahta), figyelmen kívül hagyva a kozákság, a parasztok és a polgárok szegényrétegeinek érdekeit. Másodszor az ukrán kozák állam számára végzetesnek

bizonyult, hogy a hetmanellenes megmozdulások letöréséhez Vihovszkij külföldön keresett támogatókat.

A hetman ballépései ahhoz vezettek, hogy 1657 októbertől az ukrán területeken kozák felkelések kezdődtek. A kozákok élére állt Jakiv Barabas zaporizsjai kosatamán és Martin Puskar poltavai ezredes. Ezeket a megmozdulásokat titokban támogatta a cári kormányzat. A hetman eleinte igyekezett megegyezni a felkelőkkel, engedményeket tett, ahogy azt korábban Bohdan Hmelnickij is tette. Így többek között megengedte, hogy moszkvai vajdákat nevezzenek ki a Hetmanátus nagy városaiba, hogy összeírják a lakosságot a cári kincstár javára történő adóztatás érdekében stb. Azonban mindez nem segített.

Erre Ivan Vihovszkij az ukrán történelemben először krími tatárokkal fojtatta el a felkelést és megengedte, hogy a poltavai tartományból az embereket rabszolgának hurcolják el. A hetman hívei és ellenzői közötti elkeseredett küzdelem 1658 májusában–júniusában azzal ért véget, hogy az urán területeken mintegy 50 ezer ember meghalt vagy rabszolgaságba hurcolták. Gyakorlatilag ez vezetett ahhoz, hogy **polgárháború** tört ki. Az ukrán történelemben ezt az időszakot a ruina időszakának is szokták nevezni.

A hetman tekintélyét az ásta végképp alá, hogy megpróbált megegyezni a Rzeczpospolitával. 1658 tavaszától folytatott tárgyalásokat a kozák területeknek ismét a Rzeczpospolitához csatolásáról. Az ukrán kozák állam életében ehhez a fordulathoz Ivan Vihovszkij szemléletes szavai szerint az vezetett, hogy „Moszkva olyan hetmant akar, akit a hajánál fogva vonszolhatnak maguk után”. Még egy ok volt, hogy a krími kántól a hetman csak azután kapott segítséget, hogy megbékélt a lengyel kormányzattal (1654-től kezdve volt szövetséges tizenkét éven keresztül a Rzeczpospolita és a Krími Kánság).

Az **1658.** szeptember 16-i tárgyalások eredményeképpen a hagyacsi kozák tanács elfogadta az ukrán–lengyel megállapodást. Az egyik értelmi szerzője Jurij Nemirics volt, akit a hetman jobb kezének tartottak. A lengyel szejm jóváhagyta a **hagyacsi egyezményt** kisebb változtatásokkal 1659 májusában. Végző változata a következőket tartalmazta:

- a Kijevi, a Csernyigovi és a Braclawi vajdaságok Ruszin Fejedelemség néven föderatív alapon csatlakoznak a Rzeczpospolitához — a Lengyel Királysággal és a Litván Nagyfejedelemséggel egyenrangú félként (a Ruszin Nagyfejedelemség elnevezés nem szerepelt a végző változatban);
- a föderatív államszövetséget a három tagállam képviselői által megválasztott király személye egyesítette;
- a Ruszin Fejedelemség élén a hetman áll, akit a király hagy jóvá a kozák sztársina által megnevezett négy jelöltből; a hetmant egész életére választják;

Polgárháború — a politikai harc egy formája, társadalmi csoportok közötti fegyveres harc a hatalom megszerzéséért vagy bizonyos jogok és privilégiumok megvédése érdekében.

Ruina — fogalom, amellyel az ukrán kozák állam hanyatlásának és lepusztulásának időszakát illeték a polgárháború időszakában, a kozák vezetők egymás közti küzdelmei és a szomszédos államok folyamatos agressziója közepette.

Moszkvai lövész katona (sztrelec).
Mai rekonstrukció.

Jurij Nemircs és domborműves címere. Ismeretlen művész.

Jurij Nemircs (Jerzy Niemirydz) 1612-ben született Zsitomir tartományban, régi bojár családban, amelyről a XVI. század elejétől vannak feljegyzések. A rakóvi szocinista gimnáziumban tanult, majd 1630—1633 között a külföldet járta tanulmányi célból. A Sorbonon fejezte be tanulmányait, majd a tehetséges fiatal Párizsban latin Nyelven kiadta saját művét „A moszkvai háború feltárása” címmel, amelyben összehasonlította a Moszkvai Állam és a Rzeczpospolita politikai berendezkedését.

A nemzeti-felszabadító háború kezdetén Nemircs Lengyelország oldalán harcolt. 1655-ben átvált az erdélyi fejedelem, II. Rákóczi György oldalára, aki támogatta a protestánsokat, 1657-ben pedig — a kozákok oldalára. Ugyanekkor Nemircs felvette a pravoszláv hitet. Bohdan Hmelnickij halála után Ivan Vihovszkij „jobb keze” lett Ukrajna és Lengyelország megbékítésének kérdésében a három állam föderatív szövetsége alapján. 1659-ben Jurij Nemircs tragikus körülmények között meghalt.

- a hetman nem állhat semmilyen kapcsolatban külországokkal;
- lengyel és litván katonaság nem állomásozhat az ukrán területeken;
- a regisztrált kozákok létszáma 30 ezer fő (azaz felére csökken);
- a hetman minden ezredből évente 100 kozákot felterjeszhetett nemesi címre a királynak;
- az egyházi uniót eltörlik; ezzel egyidejűleg 5 pravoszláv egyházi vezető helyet kap a szenátusban;
- számbelileg nem korlátozzák a gimnázium, iskolák és nyomdák alapítását.

Bár a szejm megerősítette a hagyacsi megállapodást (az egyházi unió eltörlése kivételével), annak feltételei nem váltak valóra. A dokumentum minden pozitív vonása ellenére elkésett legalább száz évet. A Lengyelországgal folytatott hosszú háborúskodás után az ukrán társadalom már nem fogadta el. Amikor a küldött elvitte az egyezmény végső szövegét a hetmannak, Vihovszkij így kiáltott fel: „A halállal jöttél ide és a halált hoztad nekem”.

2. Az 1658—1659. évi moszkvai–ukrán háború. A konotopi csata. A hagyacsi egyezmény okot szolgáltatott a Moszkvai Államnak, hogy nyíltan a Hetmanátus ellen támadjon. 1658 őszén kitört a háború. A moszkvai hatalom arra szólította fel az ukrán népet, hogy ne engedelmességen a hetmannak, a Grigorij Romodanovszkij vajda által irányított sereg pedig erővel kényszerítette a lakosságot, hogy engedelmességen a moszkvai cárnak. A bal parti ukrán ezredek egy része átvált a moszkvai állam oldalára.

Ugyanakkor Ivan Vihovszkij felhívással fordult az európai uralkodókhoz, amelyben felsorolva az okokat tájékoztatta őket, hogy szakított az orosz cárral.

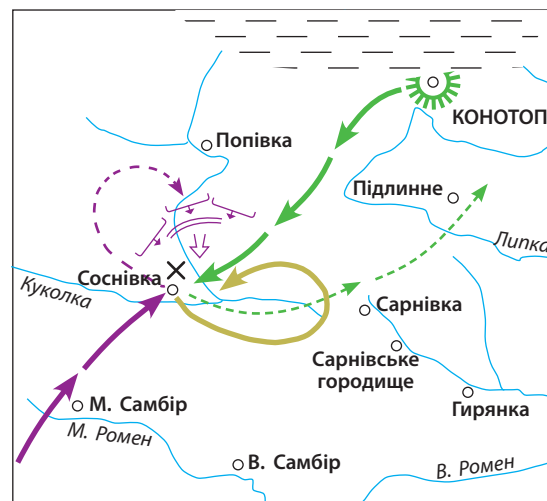
1659 április elején a moszkvai sereg Alekszej Trubecoj fejedelem vezetésével Konotop alá érkezett és ostrom alá vette. A várost 4 ezer kozák védte Hrihorij Huljanickij kinevezett hetman irányításával. A hősiessé védekezés lehetővé tette Vihovszkij számára, hogy sereget gyűjtsön és lengyel, valamint tatár segítséggel a város megsegítésére induljon.

1659. július 8—9-én Konotop alatt került sor a döntő csatára, amelyben Ivan Vihovszkij megsemmisítő csapást mért a 100 ezres moszkvai seregére. A csatában elpusztult a moszkvai lovasság java. A megrémült cár még Moszkvát is elhagyta, attól való félelmében, hogy a kozákok megtámadják a várost.

Azonban a rendkívül nehéz belpolitikai helyzet miatt a hetman nem tudott élni a győzelem adta lehetőséggel. A Vihovszkij hatalma elleni mozgalom kiterjedt az egész bal partra és a jobb part egy részére is. Ráadásul az ukrán te-

1659. július 8-án reggel Ivan Vihovszkij az ukrán és lengyel csapatok élén Szosznyivka falunál átkelt a Kukolka folyón, 12 km-re Konotoptól. Eközben a tatár és az ukrán lovasság megkerülte Szosznyivkát. Az ukrán sereget válogatott moszkvai lovasság fogadta. Az átkelőnél ádáz összecsapásra került sor. Az ukrán ezredek szándékosan visszavonultak, átcsábítva a moszkvai lovasság egy részét a túlparta. Közben a moszkvai sereget hátbatámadta a tatár és az ukrán lovasság. A moszkvai seregben kitört a pánik, és menekülőre fogták. Fogságba kerültek Szemjon Pozsarszkij, Szemjon Lyvov fejedelmek és mások. Éjszaka Alekszej Trubeckoj parancsba adta a moszkvai seregnek, hogy vonuljanak el a város alól. Eközben Konotopból kitört Hrihorij Huljanickij és elfogta a moszkvai sereg társzekerének egy részét. Megérkezett Ivan Vihovszkij és IV. Mehmed Giráj serege is, még nagyobb károkat okozva a moszkvaiaknak. Még három napig üldözték, míg a moszkvai sereg maradékai Putyivlba értek.

KONOTOPI CSATA (1659)

- Konotop bekerítése a moszkvai sereg által
- A kozák és a tatár csapatok útvonala
- A kozák csapatok manőverei
- A kozákok támadása leszállásból
- A tatár csapatok manőverei és támadása
- A moszkvai sereg mozgása
- A moszkvai sereg széttűzésének helyszíne
- A moszkvai sereg menekülési útvonala
- Mocsaras terület

rületekre ismét moszkvai katonaság érkezett. Eközben a hetmant elhagyta a krími kán, mivel Ivan Szirko vinnicai ezredes a zaporizzsajaiakkal hadjáratot vezetett Akkerman ellen. Az Ivan Vihovszkij politikájával elégedetlen kozák sztársina felsorakozott Jurij Hmelnickij mögé és őt jelölte hetmannak. 1659. szeptember 21-én a kozák tanács Jurij Hmelnickijt választotta meg hetmannak. Ivan Vihovszkij a lengyelekhez menekült, ám 1664-ben Lengyelország elleni összeesküvéssel vádolták meg és kivégezték.

3. Jurij Hmelnickij hetmansága. Az ukrán területek felosztása bal parti Hetmanátusra és jobb parti Hetmanátusra. Jurij Hmelnickij, miután hetman lett, elhatározta, hogy rendezze a viszonyt Moszkvával. A perejaszlavi tárgyalások során a moszkvai vajdák elhárították az ukrán javaslatot és új feltételeket kényszerítettek rájuk, melyek **1659-ben „perejaszlavi cikkelyek”** néven felváltották a „márciusi cikkelyeket”.

A „perejaszlavi cikkelyek” korlátozásai a kozákság nagyobb részének felháborodását váltották ki.

Ugyanakkor a Rzeczpospolita és a Moszkvai Állam a küzdelem új szakaszához készülődött. Az 1660-as hadjárat, melynek döntő csatája a jobb parti Csudnyiv város mellett zajlott le (ezért nevezték csudnyivi csatának), ahol a lengyel–tatár sereg megverte a kozák–moszkvai sereget. Ennek politikai öröksége lett, hogy Jurij Hmelnickij Lengyelország oldalára állt és aláírta az 1660. évi szlobodiscsei megállapodást. Annak alapján a hagyacsi egyezmény képezte, némi változtatásokkal.

Jurij Hmelnickij hetman. Ismeretlen festőművész. XVII. század.

Az 1659. évi perejaszlavi cikkelyek feltételei:

- a sztársinát megfosztották attól a jogától, hogy cári engedély nélkül válasszon hetmant;
- a hetman elvesztette a jogot, hogy önállóan kinevezze, felmentse vagy kivégeztesse a sztársina tagjait és az ezredeseket;
- Kijeven kívül immár moszkvai sereg állomásozott Perejaszlavban, Nyizsinben, Csernyigovban, Braclawban és Umanban is;
- az ukrán kormánynak megtiltották, hogy Moszkva engedélye nélkül diplomáciai kapcsolatokat tartson fenn más államokkal és hadjáratokat szervezzen.

Az 1660. évi szlobodiscsei megállapodás feltételei:

- törölték a Ruszin Fejedelemségről szóló pontot;
- a hetman köteles volt katonai segítséget nyújtani a Rzeczpospolitának a más államokkal folytatott háborúiban;
- megerősítést nyert, hogy a hetman nem folytathat önálló külpolitikát;
- a lengyel nemesek visszakapták minden vagyonukat az ukrán területeken.

Fekete Tanács — ezzel a fogalommal jelölik meg azt a kozák tanácsot, amelyen a kozák katonai felsővezetőkön kívül az egyszerű kozákok is részt vettek. A „fekete” — „csorna” szó az alsókozakságot és az alsóbb társadalmi rétegeket jelölő „cserny” szóból eredt.

A szlobodiscsei megállapodás aláírása szakadást idézett elő az ukrán társadalomban. Míg az 1660-ban Korszunyban megtartott jobb parti kozák tanács elfogadta, addig a jobb parti ezredek közül több megtagadta és megbízott hetmankukká a Jakim Szomko perejaszlavi ezredest választották. Jurij Hmelnickij a tatárok segítségével megpróbálta visszaszerezni a bal partot és letaszítani a hatalomból Szomkót. Azonban ezzel csak rontott a helyzeten: 1660 májusában szinte a teljes bal part elismerte a Moszkvai Állam hatalmát. 1662 végén, miután nyilvánvalóvá vált számára, hogy nem tudja egyesíteni az ukrán területeket, Jurij Hmelnickij lemondott a hetmanságról és Gedeon néven szerzetesnek állt.

Ebben az időszakban véglegesen kettészakad a Hetmanátus jobb parti részre, amely a lengyel uralmat és bal parti részre, amely a moszkvai uralmat ismerte el. Az ukrán kozák állam mindkét fele saját hetmant választott. A jobb parton 1663 januárjának a csihirini kozák tanács Pavlo Teterját választotta meg hetmannak (1663—1665). A bal parton Jakim Szomko rövid hetmansága (1662) után, akit a moszkvai hatalom nem ismert el, 1663. június 27-én a Fekete Tanács Nyizsinben hetmanná választották Ivan Brjuhoveckijt (1663—1668). A Hetmanátus mély válságba került. Mindkét hetman erővel akarta elérni az ukrán területek egyesítését.

4. Kísérlet a jobb parti és a bal parti Hetmanátus egyesítésére. 1667. évi andruszovói béke. 1663 októberében a bal parti Hetmanátus területére betört a lengyel sereg II. János Kázmér vezetésével, valamint a tatárok és a jobb parti kozák ezredek Pavlo Teterja vezetésével. A hadjárat 1664 márciusáig tartott és vereséggel ért véget.

Hazatérve a sikertelen hadjáratból a lengyel nemesség a jog parti részen elkezdte visszahozni a régi rendet.

Válaszul felkelés tört ki a lengyel hatalom ellen, aminek következtében Pavlo Teterja a Rzeczpospolitába menekült. A jobb parti rész új hetmanjává Petro Dorosenkót választották meg (1665—1676). Képes volt helyreállítani az államhatalmi szervek működését és megszilárdítani a hatalmát. Az újonnan megválasztott hetman legfontosabb feladatának a két Ukrajna egyesítését tartotta.

Időközben a bal parti részen hetmanná választották Ivan Brjuhoveckijt, a Zaporizzsjai Szics kosatamánját, aki **1663 novemberében** a cári kormányzat képviselőivel aláírta a „**baturini cikkelyeket**”. A korábbi megállapodáshoz képest az öt új pontot tartalmazott:

- a hetmani kormányzat kötelezte magát, hogy térítés nélkül ellátja élelemmel az ukrán területeken állomásozó moszkvai helyőrségeket;

- a hetmani kormányzat kötelezte magát, hogy intézkedéseket tesz a moszkvai menekültek visszaadása érdekében (a bűjtatásukért halálbüntetés járt);
- az ukrán kereskedők a Moszkvai Államban nem adhattak el bort és dohányt;
- tilos volt élelmiszert eladni a jobb parti Hetmanátusnak és a krími tatároknak;
- össze kellett írni minden kozákot, polgárt és parasztot, valamint földbirtokaikat.

1665 szeptemberében Ivan Brjuhoveckij az ukrán hetmanok közül elsőként Moszkvába látogatott, ahol aláírta az új cikkelyeket, amelyek tovább fokozták a Kozák Ukrajna függőségét a cári kormányzattól. A „moszkvai cikkelyeknek” megfelelően:

- az ukrán földeket és városokat a moszkvai cár birtokainak nyilvánították, a lakosságot pedig (a kozákok kivételével) megadóztatták a cári kincstár javára;
- a hetmant a moszkvai küldöttek jelenlétében választották, a hetmani jelvényeket az újonnan választott hetman a cártól kapta;
- a hetmannak tilos volt diplomáciai kapcsolatokat fenntartani más államokkal;
- a kijevi metropólia vezetőjét Moszkvából nevezték ki;
- a hetmantól megvonták a jogot, hogy önkormányzatot adjon a városoknak, a jövőben ezt a jogot csak a cár gyakorolhatta;
- nőtt a moszkvai helyőrségek létszáma, gyakorlatilag minden városban volt ilyen helyőrség, jelentősen kibővültek a moszkvai vajdák jogosítványai (az adóbehajtás a nem kozák lakosságtól, az élelmiszer begyűjtés a helyőrségek számára, pénzbeli adók behajtása stb.)..

Ivan Brjuhoveckij a moszkvai cártól bojári rangot és hatalmas birtokokat kapott az engedékenységeért.

Időközben a Moszkvai Állam és a Rzeczpospolita háborúban állt egymással. Az emberi és anyagi tartalékok kimerülése miatt mindkét fél hajlott a béketárgyalásra. Tudomást szerezve a tárgyalások megkezdéséről, Petro Dorosenko megértette, hogy nem számíthat Lengyelország támogatására a Moszkvai Állammal folytatott küzdelemben. Tatár segítséggel Brailov alatt szétverte a lengyel sereget (1666. december 19.), ezzel megakadályozva, hogy a jobb parti részen állomásozzon.

Ugyanakkor hosszas tárgyalásokat követően **1667. január 30-án** Andruszovo faluban, Szmolenszk közelében, a Moszkvai Állam és Lengyelország tizenhárom és fél évre szóló békeszerződést írt alá. Az **andruszovói béke** aláírására nem hívták meg sem a bal parti hetmant, Ivan Brjuhoveckijt, sem az újonnan választott jobb parti hetmant, Ivan Dorosenkót. A béke megerősítette az ukrán területek két részre szakadását: jobb partra (Kijev nélkül), amely Lengyel-

Pavlo Teterja hetman. Ismeretlen XIX. századi festőművész (XVIII. századi portré alapján).

Ivan Brjuhoveckij hetman. Ismeretlen festőművész.

Kronológia

- 1658** — hagyacsi megállapodás.
- 1659** — konotopi csata.
- 1663** — Fekete Tanács.
- 1667** — andruszovói béke.

Pantelejmon Kulis „Fekete Tanács” című, Jakov Orenstein által kiadott regényének illusztrációja.

Jelenet a „Fekete Tanács” című filmből — Jakim Szomko hetman letaszítása és elfogása, valamint Ivan Brjuhoveckij megválasztása. Rendező Mikola Zaszzejev-Rudenko, 2000.

országához tartozott és bal partra és ideiglenesen Kijevre (két évre), amely a Moszkvai Államhoz tartozott. Zaporizzsjának mindkét állam főhatóságát el kellett ismernie.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- Ivan Vihovszkij hetmansága idején a külpolitikai és belpolitikai tényezők együttes hatására a Hetmanátusban polgárháború robbant ki.
- A Hetmanátus és a Rzeczpospolita közötti hagyacsi megállapodást a lakosság zöme nem támogatta, ami a legfőbb oka volt annak, hogy Ivan Vihovszkij elvesztette a hetmanságot.
- A politikailag önálló Jurij Hmelnickij hetmanná választása nem tudta megmenteni a Hetmanátust a ruinától. A hetman politikai hányódása a Moszkvai Állam és Lengyelország között ahhoz vezetett, hogy elvesztette a hetmanságot, a hetmani bulaváért folytatott harc pedig a Hetmanátus kettészakadásához vezetett jobb parti és bal parti részre.
- Az andruszovói béke aláírásával a Rzeczpospolita és a Moszkvai Állami jogi keretbe foglalta a Hetmanátus felosztását.

Kérdések és feladatok

- ◆ **1.** Ellenőrizték a megszerzett tudást a „Találjátok meg, mutassátok meg és mondjátok el” című oktatójáték segítségével. **Játékszabály.** Az osztály négy csoportra oszlik. Minden csoport egy-egy esemény képvisel (a hagyacsi megállapodás megkötését, a konotopi csatát, a nyizini Fekete Tanácsot, az andruszovói békét). A csapatoknak információkat kell találniuk az eseménnyel kapcsolatban, meg kell keresniük a térképen a helyszíneket és elmondani, hogy az adott eseménynek milyen következményei voltak az ukrán kozák állam fejlődésére nézve.
- ▲ **2.** Ivan Vihovszkij milyen politikai hibákat követett el, amelyek a Hetmanátusban a társadalmi-politikai helyzet romlásához vezettek 1657 őszén — 1658 telén? **3. Osztályfoglalkozás.** Mutassátok be a hagyacsi egyezmény tartalmát. Miben különbözött a dokumentum az 1649. évi zborivi békétől és az 1654. évi „márciusi cikkelyektől”? a szerződéses viszony melyik állammal volt előnyösebb a Hetmanátus számára — a Moszkvai Állammal vagy a Rzeczpospolitával? Indokoljátok meg az álláspontotokat. **4.** A konotopi győzelem után miért nem nőtt Ivan Vihovszkij hetman tekintélye? **5.** Miért volt szűklátókörű Jurij Hmelnickij politikája?
- ★ **6.** a térképen mutassátok meg az 1658 -1659-es ukrán-moszkvai háború helyszíneit. **7.** A füzetben rajzoljátok meg „A Hetmanátus által a szomszédos államokkal között szerződéses” című táblázatot. Az összehasonlító kérdéseket magatok találjátok ki. **8.** Páros foglalkozás. Beszéljétek meg és mutassátok be, hogy 1654—1667 között az ukrán kozák államban milyen szakaszokban korlátozták a jogokat. Milyen módszerekkel korlátozta a kozák Ukrajna jogait a Moszkvai Állam?
- ★ **9.** Melyik évben szakadt az ukrán kozák állam bal parti és jobb parti részre: 1660-ban, 1663-ban vagy 1667-ben? Indokoljátok meg a választókat.

21. § Jobb parti és bal parti Hetmanátus a XVII. század 60—70-es éveiben

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: ki volt Petro Dorosenko hetman és hogyan próbálta meg egyesíteni az ukrán területeket a hetmani hatalom alatt; hogyan avatkoztak be a szomszédos államok a Hetmanátus belső ügyeibe; hogyan folyt az elkeseredett küzdelem a jobb partért; kik a „szergyukok”, „kompanyijcek”.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: **1. Kiscsoportos foglalkozás.** Beszéljétek meg és soroljátok fel azokat az eseményeket, amelyek a Hetmanátus bal parti és jobb parti részre szakadásához vezettek. **2.** Mely államok próbálták megszerezni az ukrán területeket?

1. Petro Dorosenko hetman. A Hetmanátus újraegyesülése. Az andruszovói béke utáni kialakult helyzetben arra volt szükség, hogy az ukránok összefogjanak és megvédjék érdekeiket. Ehhez erős személyiségre volt szükség. Petro Dorosenko hetman a megfelelő embernek bizonyult. Először a kezébe vette a hatalmat a teljes jobb part felett, majd szigorú intézkedéseket foganatosított, melyeknek köszönhetően: újjáépíttette a városokat, helyreállította a gazdaságot és kormányzást. Létrehozta a szergyukok 20 ezres seregét. A további tervek megvalósításához a jobb partnak azonban nem volt elegendő eszköze.

Az egyesítési politika megvalósítása érdekében Petro Dorosenko, akárcsak egyszer Bohdan Hmelnickij, a Krími Kánsághoz fordult támogatásért. Először Volhíniát, Nyugat-Podóliát, Galíciát akarta ellenőrzés alá vonni, ami megteremtette volna az alapot a további lépésekhez. Itt volt elegendő ember, ezek a területek kevésbé szenvedték meg a megelőző évek háborúinak következményeit.

Ugyanakkor Petro Dorosenko nyugati hadjárata (1667 szeptember–október) a tatárokkal közösen sikertelennek bizonyult. A tatárok nem mulasztották el a lehetőséget, hogy rabszolgákat gyűjtsenek és fosztogassanak, ami kiváltotta a lakosság ellenállását. Ezt kihasználta Jan Sobieski koronahetman, aki képes volt megzervezni a védelmet. Dorosenko terveit véglegesen Ivan Szirko harkivi ezredének a zaporizzsajaiaknak a Krími Kánság elleni közös hadjárata hiúsította meg.

A döntő pillanatban (Sobieski megerősített táborát Pidhajcinál az ukrán–tatár sereg bekerítette) a tatárokat békét kötöttek a lengyelekkel és visszatértek a Krími Kánságba. Dorosenko kénytelen volt aláírni a Rzeczpospolitával a pidhajci megállapodást (1667), amelyben Elismerte a király fennhatóságát és megengedte a nemeseknek, hogy visszatérjenek birtokaikra.

A hetman azzal a javaslattal fordult a moszkvai cárhoz, hogy elfogadja a protektorátusát, ha egyesül a kozák Uk-

- Milyen módszerekkel igyekezett egyesíteni a Hetmanátust Petro Dorosenko?

Szergyukok — a hetman által zsoldjára fogadott gyalogos sereg; személyes testőrség. A sereg döntő részben kozákokból állt, de voltak köztük külföldiek is (vlachok, szerbek, lengyelek). A szergyuk ezredeket 1726-ban számolták fel.

A pidhajci csata emlékműve.
Mai látkép.

Petro Dorosenko hetman.
Ismeretlen festőművész. XIX. század.

Petro Dorosenko — az ukrán kozák állam történetének egyik legjellegesebb személyisége. Nevezték úgy is, hogy „napfény a ruina korszakában”. Dorosenko 1627-ben született csihirini kozák családban. Nagypapja, Mihajlo Dorosenko a Zaporizzsjai Had hetmanja volt (tragikus körülmények között halt meg), apja — Bohdan Hmelnickij idejében volt ezredes. Dorosenko jó képzésben részesült, beszélt latinul és lengyelül. Még nem töltötte be a harmincat, amikor a priluki ezred élére állt, majd pedig — a cserkaszai és a csihirini ezredeket is megkapta Bohdan Hmelnickij seregében. Egy ideig támogatta Ivan Vihovszkij, majd Jurij Hmelnickij hetmant.

rajna valamennyi területe. Moszkva számára ez egyet jelentett volna az andruszovói béke felrúgásával, amely lépésre nem volt hajlandó a belpolitikai helyzet miatt: Sztjepan Razin felkelésével kellett éppen szembenéznie (1667—1670).

Eközben a bal parton kitört a felkelés a moszkvai hatalom ellen. 1668 februárjában Ivan Brjuhoveckij, aki kiábrándult a moszkvai fennhatóságból, igyekezve megtartani a hatalmat bejelentette a szakítást a Moszkvai Állammal. Röviddel ezután a bal parti Hetmanátus területéről kiűzték a cári vajdákat. Szlobodai Ukrajnában is felkelés tört ki Ivan Szirko vezetésével.

Petro Dorosenko úgy döntött, hogy él a kínálkozó lehetőséggel. A bal parti kozák vezetők és a Krími Kánság támogatásával 1668 júniusában a bal partra lépett. A bal parti ezredek kozákjai megölték Ivan Brjuhoveckijt és csatlakoztak Petro Dorosenkóhoz. Az általános kozák tanácsot Dorosenkót megválasztották **egész kozák Ukrajna hetmanjává**. Ez a hetman kétségtelen sikere volt, ám a kialakult helyzet nyugtalanította a szomszédos államokat.

Időközben a lengyel sereg betört a Braclaw-i tartományba. Dorosenko kénytelen volt visszatérni a jobb parti részekre, hogy megszervezze a védelmet, a bal parton pedig hátrahagyta megbízott hetmannak **Demjan Ihnatovicsot**, ismertebb Demjan Mnohohrisnijt. Miután visszaverte a lengyel sereg támadását, Dorosenko ismét a belháború veszélyével nézett szembe. Zaporizzsja a Krími Kánság támogatásával hetmanná emelte **Petro Szuhovijt (1668—1669)**, a zaporizzsjai írnököt. Szuhovij elismerte a krími kán fennhatóságát az ukrán kozák állam felett.

2. Az ukrán kozák állam az oszmán Birodalom protektorátusa alatt (1668—1669). A belháború és a Krími Kánsággal való háború elkerülése érdekében Petro Dorosenko követeket küldött Isztambulba azzal az üzenettel, milyen feltételek mellett hajlandó elismerni az Oszmán Birodalom protektorátusát. A feltételek a következők voltak: minden ukrán terület nyugaton a Visztula folyótól és Przemysl, valamint Szambor városától keleten Szevszkiig és Putyivlig a Hetmanátushoz kell tartozzon; a lakosság mentesüljön az adófizetés alól; a pravoszláv egyház kapjon autonómiát; a törökök és a tatárok Ukrajna területén nem fosztogatnak, nem hurcolják el az embereket rabszolgának, nem építenek mecseteket stb. IV. Mehmed török szultán a feltételek többségét elfogadta.

A bal partra időközben elindult a moszkvai sereg Grigorij Romodanovszkij fejedelem vezetésével. Demjan Mnohohrisnij nem tudta feltartóztatni a sereget és a kozák vezetők, valamint a papok egy részének nyomására átállt a Moszkvai

Állam oldalára, esküt tett a cárra. 1668 decemberében a csernyigovi, nyizsini és sztaro-dubi ezredek katonai vezetőinek tanácsa Demjan Mnohohrisnijt hetmanná választotta.

A helyzetet kihasználta Petro Szuhovij, aki ellenőrzése alá vonta a bal part déli részét. Kitört a háború. Mnohohrisnij moszkvai katonaság segítségével Szuhovijt és az őt támogató tatárokat kiszorította az elfoglalt területekről, így a jobb partra távoztak.

1669 márciusában a hluhivi általános kozák tanácson, amelyik Demjan Mnohohrisnijt hetmanná választotta, elfogadták az új egyezményt a Moszkvai Állammal („hluhivi cikkelyek”).

A hetman rezidenciáját Hagyacsból átköltöztette Baturinba. Az őrségbe felvett még ezer moszkvai lövészt (sztrelecet). Ettől kezdve a moszkvai katonaság mindig jelen volt a bal parti hetman rezidenciáján.

Eközben Isztambulból hazatértek a követek, akiket Petro Dorosenko küldött. 1669 márciusában **Korszunban** a kozák felsővezetők kibővített tanácsán jelen voltak a bal part és Zaporizzsja képviselői is. Döntést hoztak arról, hogy elfogadják az Oszmán Birodalom protektorátusát (anélkül, hogy esküt tennének a szultánnak) és elismerték Petro Dorosenkót örökös hetmannak a Dnyeper mindkét partján.

A döntés ellen tiltakoztak a zaporizzsjaiak, a kozákok, a parasztok és a polgárok egy része, akiknek emlékezetében megőrződött az Oszmán Birodalom ellenséges viszonyulása.

Májusban a zaporizzsjaiak ismét Szuhovijt nevezték meg Hetmannak, akihez átálltak a korszunyi és az umanyi ezredek. Kitört a háború, amelyben Petro Szuhovij vereséget szenvedett.

Augusztusban a kozákok egy része Mihajlo Hanenkót, az umanyi ezredest kiáltotta ki hetmannak (1669—1670), akit támogatott Lengyelország, és a háborúskodás tovább folytatódott. Petro Szuhovij az újonnan választott hetman főirnoka lett.

1670 szeptemberében Mihajlo Hanenko aláírta az „osztrohi cikkelyeket”, amelynek értelmében a kozákok ismét a lengyel király fennhatósága alá kerültek és lemondtak arról, hogy bármely más állammal kapcsolatban legyenek. Ugyanakkor a kozákok megőrizhették régi szabadságjogaikat, a pravoszláv papság számára meghirdették a „biztonságot, szabadságot és tiszteletet örök időkre”.

3. Demjan Mnohohrisnij hetman leváltása. Az 1672. évi „konotopi cikkelyek”. A „hluhivi cikkelyek” aláírása után Demjan Mnohohrisnij bal parti hetman célul tűzte ki kozák Ukrajna jogainak visszaszerzését Bohdan Hmelnickij időszakának megfelelően, és többet nem egyeztetett a Moszk-

A „hluhovi cikkelyek” aláírásával a cári hatalom tett bizonyos engedelményeket. Többek között a moszkvai vajdák csak öt városban lehettek jelen (Kijev, Perejaszlav, Nyizsin, Csernyigov, Oszter) és csak katonai ügyekbe szólhattak bele. A helyei lakosságtól az adók beszedése a kozák katonai vezetők kezébe került. A hetmannak, akárcsak korábban, tilos volt külkapcsolatokat fenntartani, de képviselői jelen lehettek a követi gyűléseken, ahol a kozák Ukrajnával kapcsolatos ügyekről döntöttek. A hetman jogot nyert arra, hogy ezer fős zsoldos lovasságot — **kompanyijci** — szervezzen. Az ő feladatuk volt a rendfenntartás. Korlátozták annak lehetőségét, hogy a parasztokból kozákok lehessenek. Az ukránoknak megtiltották, hogy dohánnyal és borral kereskedjenek a Moszkvai Állam városaiban.

Rendvédelmi ezred (Kompanyijci) — zsoldos lovas katonai alakulat, akik alapvetően rendfenntartással foglalkoztak (mai szóval rendőrök voltak). Kozákok vagy külföldiek (vlachok, szerbek stb.) voltak közöttük. A XVIII. század 20-as éveitől a hetman személyes környezetéhez tartoztak, privilégiumokat szereztek.

Demjan Mnohohrisnij hetman.
Ismeretlen festőművész. XVII. század.

vai Állammal a követendő politikáról. Megújította a kapcsolatokat Petro Dorosenkóval és katonai segítséget nyújtott számára, leváltott számos Moszkva-párti katonai vezetőt. 1672-ben a leváltott vezetők a moszkvai sztrelecekkel összeesküdtek az „áruló” hetman ellen. Mnohohrisnijt és társait elfogták és Moszkvába küldték. Mnohohrisnijt megkínózták, halálra ítélték, ám az ítéletet az utolsó pillanatban szibériai száműzetésre változtatták.

A bal part új hetmanjává a Moszkva-párti Ivan Szamojlovicsot nevezték ki (1672—1687). Egyidejűleg elfogadták a „konotopi cikkelyeket”, amelyek nagyrészt megfeleltek az 1669. évi „hluhivi cikkelyeknek”, de új korlátozásokat is bevezettek a hetmani hatalmat illetően: a hetmannak nem volt joga leváltani vagy ítéletet mondani a kozák katonai vezetők felett anélkül, hogy ezt a teljes kozák katonai vezetéssel ne egyeztesse; a hetmannak tilos volt cári engedély és a kozák katonai vezetők tanácsának beleegyezése nélkül kapcsolatot fenntartani más államokkal és Petro Dorosenko hetmannak. Törölték azt a kitéletet, hogy a hetman képviselői kötelezően részt vesznek a követi gyűléseken, ahol az ukrán kozák állammal kapcsolatban hoznak döntéseket.

Kamjanec ostroma 1672-ben.
Rézmetszet.

4. Harc a jobb partért. A XVII. század 60-as éveinek végén a jobb parti részeken igen bonyolult volt a helyzet. A belső szembenállás mellett a területért katonai erővel küzdött a Rzeczpospolita, a Moszkvai Állam és az Oszmán Birodalom.

A lengyel hatalom Mihajlo Hanenkot fogadta el a jobb part hetmanjának és 1671 nyarán háborúba kezdett Petro Dorosenko ellen. 1672-ben Dorosenkót támogatta az Oszmán Birodalom. Nyugat-Podóliát és Kamjanecet követelte Lengyelországtól.

1672 júliusában a török sereg a szultán vezetésével Hotin alá érkezett. Közben Dorosenko sikereket ért el Hanenkóval és a Rzeczpospolitával szemben a Braclaw-i tartományban. Hamarosan egyesült az Oszmán Birodalom seregével. Az egyesített sereg bekerítette, majd ostrommal bevette Kamjanecet. Ezután az egyesített sereg Lwów alá vonult.

A vereségek arra kényszerítették a lengyel hatalmat, hogy **1672-ben** Bucsacsban aláírja a megállapodást az Oszmán Birodalommal. A **bucsacsi béke** értelmében a Rzeczpospolita elismerte az ukrán kozák államot a szultán protektorátusa alatt Braclaw-i tartomány és a Kijevi tartomány déli része keretein belül. Nyugat-Podólia az Oszmán Birodalom fennhatósága alá került, a jobb part többi része (a Kijevi tartomány északi része) lengyel fennhatóság alatt maradt. Lengyelországnak adófizetésre kötelezte magát. A bucsacsi béke

Jan Sobieski Hotin alatt.
Andrzej Stech és Jan van Kessel festménye. 1674—1679.

arra világított rá, hogy Petro Dorosenko politikája elhibázott volt, amikor az Oszmán Birodalom segítségével bízott az ukrán területek egyesítése érdekében.

A lengyel szejm megtagadta a bucsacsi béke elfogadását és a háború folytatódott. 1673 őszén Hotin alatt a török sereget szétverte a Jan Sobieski vezette lengyel sereg. 1676-ban Sobieskit lengyel királlyá és litván nagyfejedelemmé választották III. Sobieski János néven.

A Moszkvai Állam úgy tekintett a bucsacsi békére, hogy ezzel a Rzeczpospolita lemondott a Hetmanátus jobb parti részéről és 1673 végén megtámadta Petro Dorosenkót. 1674 március elejére a 70 ezres kozák–moszkvai sereg elfoglalta a jobb parti rész fontosabb városait. Az 1674. március 17-i perejaszlavi kozák katonai tanács Ivan Szamojlovicsot „a Dnyeper mindkét partjának” hetmanjává nevezte ki. Mihajlo Hanenko, aki jelen volt a tanácskozáson, lemondott a hetmanságról. Ám az ukrán kozák állam egyesítése egy hetman uralma alatt rövidéletűnek bizonyult. A törököket és a tatárokat, akik Dorosenko segítségére siettek, a kozák–moszkvai sereg a bal partra történő visszavonulásra kényszerítette.

**5. Jurij Hmelnickij visszatérése a hatalomba a jobb par-
ton. A török sereg csihirini hadjáratai.** Petro Dorosenko leváltása után a török kormányzat Jurij Hmelnickij segítségével próbálta megtartani a jobb partot. 1677-ben IV. Mehmed szultán bulavát és hangzatos címet ajándékozott neki: „Szarmatia és Ukrajna fejedelme, a Zaporizzsjai Had uralkodója”. 1677 tavaszán a török sereggel együtt Jurij Hmelnickij ukrán területre lépett. A lakosság azonban nem szándékozott követni az új hetmant és ellenállt a hódítóknak.

1677 augusztus elején került sor az első csihirini hadjáratra. A 100 ezres török–tatár sereg Jurij Hmelnickij támogatóival együtt Csihirin alá érkezett és bekerítette a várost. Jurij Hmelnickij hiába próbálkozott, nem tudta maga mellé állítani a kozákokat. A város ostroma is sikertelen volt. Az ostromlók feladták terveiket, miután megérkezett az 57 ezres kozák–moszkvai sereg Grigorij Romodanovszkij fejedelem és Ivan Szamojlovics hetman vezetésével.

1678 júliusában az immár 200 ezres török–tatár sereg másodszor is Csihirin alá érkezett és ostrom alá vette a várost. Alagútásással felrobbantották a falakat és benyomultak az alsóvárosba. A kozákok visszavonultak az erődbe. A moszkvai sereg a cár titkos parancsára nem indult el megsegíteni a várost. Nem indult el a 120 ezres kozák–moszkvai sereg sem, amelyik a közelben tartózkodott. A moszkvai cár váltsággal akart megszabadulni az Oszmán

Csata az oszmán zászlóért.
Józef Brandt festménye. XIX. század.

Ivan Szamojlovics hetmansága alatt a kozákoknak meg volt engedve, hogy önálló jövedelmező tevékenységet folytassanak, ám ez után „árendát” kellett fizetniük, ahogyan akkoriban nevezték a gazdasági tevékenység engedélyezését. Ez gyors gazdasági fellendülést hozott a Hetmanátus bal parti részén és jelentős mértékben feltöltötte a hetman kincstárát. Ugyanakkor a kozák katonai vezetők számára a „saját” malom, szeszfőzde vagy egyéb tulajdon fontosabbá vált, mint a harc a hazáért.

Csihirin ostroma. Metszet
Szamijlo Velicsko krónikájából.

Kronológia

1668 — Petro Dorosenko lett kozák Ukrajna egészének hetmanja.

1669 — a kozák katonai vezetők korszunyi tanácskozása. Az Oszmán Birodalom protektorátusának elfogadása.

1677—1678 — a török sereg csihirini hadjárata.

Tatár íjász. Waclaw Pawliszak festménye. 1866 és 1905 között.

Szergyuk gyalogosok (részlet). Ismeretlen lengyel festőművész. XVII. század vége.

Birodalomtól és válság fejében átengedte neki a várost. A kozák főváros esedett.

A török sereg földig rombolta Csihirint. Azonban a ki-merítő ostrom után már nem tudták folytatni a hadjáratot és visszatértek Moldvába.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- Petro Dorosenko, amikor a jobb part hetmanja lett, mindent megtett annak érdekében, hogy egyesítse az ukrán kozák államot. Az e téren elért sikerei azonban nem voltak tartósak.
- A szomszédos államok nem voltak érdekeltek egy erős ukrán kozák állam fennállásában. Ráadásul az egység ellentétel volt a kozák katonai felsővezetők egymás közötti rivalizálásával is, amit a hatalomért folytatta. Ez ahhoz vezetett, hogy egyidejűleg több hetmanja is volt az ukrán területeknek.
- Az ukrán kozák állam egységének megteremtésére tett kísérletet kudarcot vallottak.

Kérdések és feladatok

1. Ellenőrizték a megszerzett tudást a „Vajon ki lehetett?” oktatójáték segítségével. **Játékszabály.** A tanulók kiválasztanak egy történelmi személyiséget a listáról (itt: Petro Dorosenko, Jurij Hmelnickij, Demjan Mnohohrisnij, Petro Szuhovij, Mihajlo Hanenko, IV. Mehmed stb.). A pedagógus eseményeket sorol, s a tanulóknak meg kell nevezniük azt a személyt a listából, aki részt vett benne.
2. **Kiscsoportos foglalkozás.** Beszéljétek meg és mondjátok el, mi volt Petro Dorosenko hetman politikájának célja. El tudta érni?
3. Mondjátok el, hogy Petro Dorosenko hetman katonai-politikai szövetsége az Oszmán Birodalommal miért vezetett új polgárháborúhoz az ukrán kozák államban.
4. Hogyan lehet értékelni Demjan Mnohohrisnij hetman letartóztatását és száműzését a moszkvai hatalom által?
5. Miért volt sikertelen Jurij Hmelnickij visszatérése a hatalomba?
6. Mikor és milyen feltételekkel fejeződött be a jobb parti Hetmanátusért folytatott küzdelem az Oszmán Birodalom és a Moszkvai Állam között?
7. Mutassátok meg a térképen az 1667—1681-es időszak hadjárait és csatáinak irányát, illetve helyszíneit.
8. **Páros foglalkozás.** Beszéljétek meg és hasonlítsátok össze az 1669 évi „hluhivi cikkelyeket” és az 1665. évi „moszkvai cikkelyeket”. Mi volt bennük a közös, és mi az eltérő?
9. Állítsátok össze a ruina időszakának szinkronizált kronológiai táblázatát.
10. **Osztályfoglalkozás.** Milyen szerepe volt Petro Dorosenkónak a korabeli eseményekben? Jogosan nevezték-e a „napfénynek a ruina korszakában”? 11. A XVII. század közepének ukrán forradalma mely eredményeit sikerült megőrizni a ruina korszaka után?
12. Egyetértetek-e Ivan Mazepa hetman állításával, aki a ruina időszakát értékelve a következőket mondta: „Saját magunkat győztük le.” Indokoljátok meg a véleményeteket.

22. § A jobb parti kozákság a XVII. század utolsó negyedében. Kozák Ukrajna megosztottságának elmélyülése a Moszkvai Cárság és Rzeczpospolita között

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: hogyan erősítették meg az ukrán kozák állam felosztását a Rzeczpospolita és a Moszkvai Cárság között; hogyan született újjá a jobb parti kozákság a XVII. század utolsó negyedében.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: 1. Az ukrán történelem mely korszakát nevezik ruinának? 2. Hogyan igyekeztek a hetmanok egyesíteni az ukrán kozák államot?

1. A bahcsiszaraji béke megkötése a Moszkvai Állam és az Oszmán Birodalom között. A csihirini hadjáratok után a törökök Jurij Hmelnickijt tették meg a jobb parti rész hetmanjának, akinek Nemirovban volt a rezidenciája. A kamjanicai török helytartónak (pasának) tartozott engedelmességgel.

Jurij Hmelnickij hetmansága rövid ideig tartott. Egyesek szerint a török hatalom letartóztatta és kivégezte a kereskedők kifosztásáért ártatlanok megkínzásáért és meggyilkolásáért. Mások úgy vélekednek, hogy egy Égei-tengeri pravoszláv kolostorban élt haláláig.

Ily módon a Moszkvai Állam és az Oszmán Birodalom megegyezett az ukrán kozák állam felosztásáról. 1681-ben a felek aláírták a 20 évre szóló bahcsiszaráji békét.

2. A kozákság újjáélesztése a jobb parton, részvétele az Oszmán Birodalom elleni harcban. A Bahcsiszaráji béke nem zárta le a jobb partért folytatott küzdelmeket. Idővel a vetélkedés a Rzeczpospolita és az Oszmán Birodalom között kiújult.

1681-ben a török szultán a Bracláwi és a Kijevi tartományt III. Duca György moldvai fejedelem hatalmába adta. A fejedelem kinevezte megbízott hetmannak Jan Drahinicset. Utóbbi Nemirovban telepedett le, megkezdte az ezredesek kinevezését az egykori ezredvárosokba és aktívan hozzájárított a háború által elpusztított területek újjáépítéséhez. Kihirdette „egész Ukrajnában az általános szabadságjogokat és a kozák ezredesek újjáélesztését”. Ezek az intézkedések nyugtalanságot váltottak ki a Moszkvai Államban, amelyik ebben a bahcsiszaráji béke megsértését látta. Ivan Szamojlovics bal parti hetman még támadást is intézett a jobb part ellen, hogy szétzavarja az új telepeseiket.

Ugyanakkor a Rzeczpospolita is elkezdte a kozákság megújítását, mivel tisztában volt vele, hogy nélkülük nem tudja sikeresen felvenni a küzdelmet az Oszmán Birodalommal és a jobb part újjászervezése is lehetetlen. Még 1674-ben Osztap (Jevsztafij) Hoholj podóliai ezredest nevezték ki meg-

- Milyen feltételekkel egyezett meg a Moszkvai Állam és az Oszmán Birodalom az ukrán területekről?

Az 1681. évi bahcsiszaráji béke feltételei:

- a Moszkvai Állam és az Oszmán Birodalom közötti határt a Dnyeper képezi;
- a Hetmanátus bal parti része, Kijev a környező városokkal és Zaporizzsja a Moszkvai Államé, a Kijevi tartomány déli része és Podólia — az Oszmán Birodalomé;
- mindkét fél kötelezte magát, hogy nem építi újjá, illetve nem épít új erődöket a Déli-Bug és a Dnyeper közötti területen, valamint nem népesítik be ezt a területet;
- a tatár hordák nyugodtan igénybe vehették vándorló életmódjukhoz a dél-ukrán sztyeppéket, a zaporizzsjai kozákok és a teljes lakosság pedig — halászhatt a Dnyeperben, kitermelhette a sót, vadászhatt, és hajózhatt a folyókat a Fekete-tengerig;
- a szultán és a krími kán kötelezték magukat, hogy segítik a Moszkvai Államot ellenségei legyőzésében.

Jurij Kulcsickij felderítő
Bécs ostromakor. Ismeretlen
festőművész. 1684.

A bécsi csata során nagy dicsőséget szerzett a Lwów környéki Számbor városában született ukrán kozák, **Jurij Kulcsickij** (Georg Franz Kolschitzky), akinek hőstetteiről beszámoltak a korabeli európai újságok. Amikor az Oszmán Birodalom ostrom alá vette Bécset, Kulcsickij éppen a városban tartózkodott kereskedelmi ügyekben. Késedelem nélkül beállt a város védői közé. Ismerte a török nyelvet és szokásokat (egykor török fogságban volt), Kulcsickij többször behatolt a török táborba és fontos értesítéseket szerzett. Amikor a török sereg szétzúzása után a szövetségesegek a zsákmányon osztozkodtak, Kulcsickij a kávéval telt szekereket kérte. Senki nem tudta mi az, ami a szekereken van, és mit kell vele csinálni. Az élelmes kozák nyitotta meg Európában az első kávézót és megtanította az európaiakat a kávézásra. Kulcsickij halála után az osztrák fővárosban bronz emlékművet állítottak a tiszteletére. Így terjedt el az egész világon a nevezetes bécsi kávé.

bízott hetmannak. A Mohilivi, a Braclawi, a Kalnicki és az Umanyi ezredek tartoztak hozzá. 1676-ban a lengyel szejm arról döntött, hogy a kozákokat meg kell tartani a szolgálatban nem csak katonai célból, hanem azért is mert „a Rzeczpospolita ukrainai uralmának letéteményesei”. Mivel a jobb part jelentős része az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt állt, a lengyel hatalom a Kijevi Poliszja területén biztosított földeket a kozákoknak. A hetmani rezidenciát Dimer városában rendezték be.

A bahcsiszaráji béke aláírása lényegesen megváltoztatta az erőviszonyokat Közép-Kelet-Európában. A szultánnak szabad kezet adott, hogy európai hadjáratra induljon. Ennek kulminációja volt Bécs ostroma **1683-ban**. A város megsegítésére sietett III. Sobieski János 25 ezres sereggel, amelynek soraiban voltak ukrán kozákok is. A lengyel huszárok lecsaptak az oszmán táborra (ez volt a történelem legnagyobb lovas támadása), amivel a törököket meghátrálásra kényszerítették. A győzelem után Lengyelország belépett a Szent Ligába (Pápai Állam, Velencei Köztársaság, Habsburg Birodalom), amelyet az Oszmán Birodalom elleni harcra hívtak életre.

Amíg III. Sobieski János lengyel király a törökökkel harcolt Bécs alatt, 5 ezer kozák Sztefan Kunicki hetman vezetésével Moldvában, a budzsáki és a belgorodi sztyeppéken harcolt. Fényes győzelmet arattak a török és a tatár sereg felett Tyahinya (ma: Bender) alatt és elérték a Fekete-tenger partvidékét. Rövidesen azonban a kozákok szenvedtek vereséget Moldvában. A vereségért Kunickit tették felelőssé és megölték. Az új hetman Andrij Mohila (Mihula) lett (1684—1685).

III. Sobieski János arra törekedett, hogy megelőzze a török–tatár támadásokat. Ennek érdekében úgy döntött, hogy területileg illetékes kozák sereget hoz létre a jobb parti Dnyeper-mentén. A király univerzáléja (1684) és a szejm alkotmánya (1685) értelmében a kozákok szabadságjogokat és privilégiumokat kaptak, valamint letelepedhettek az egykori hét ezred (Csihirin, Kanyiv, Korszuny, Cserkaszi, Umany, Bila Cerkva és Kalnik) területein. A megígért privilégiumok ide vonzották a bal part kozákjait, valamint telepeseket vonzottak a jobb parti részokról, Galíciából, a belarusz területekről és Moldvából. A lengyel hatalom által kijelölt területeken négy területi hatályú kozák ezredet hoztak létre. A kozák adminisztráció élén a megbízott hetman állt, akit a király nevezett ki. 1689—1693-ban a megbízott hetman Hrihorij Hriszko, majd Szamijlo Szamusz volt.

A kozák ezredek (2 ezer fő került be a regisztráltak közé) aktívan részt vettek az Oszmán Birodalom elleni háborúban, amiért a lengyel hatalomtól jelentős anyagi kompenzációban részesültek. A kozákság megerősödése miatt nőtt a feszültség a nemesek (slahta) körében, ami 1688-ban a földbirtok-

A bécsi csata 1683-ban. Frans Geffels festménye.

A karlócai béketárgyalás 1699-ben. Metszet. Ismeretlen művész.

lás kérdésében lázadásba torkollott. Ám amíg folyt a háború, a Rzeczpospolita ezzel a kérdéssel keveset foglalkozott.

1699-ben a Rzeczpospolita és az Oszmán Birodalom aláírta a **karlócai békét**, amelynek értelmében a Rzeczpospolita visszakapta Nyugat-Podóliát. Ugyanebben az évben a szejm elfogadta a határozatot a jobb parti kozák sereg felszámolásáról.

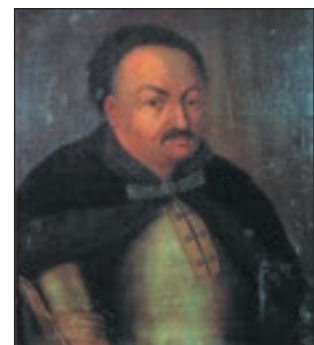
3. Ivan Szamojlovics hetmansága. Ivan Szamojlovics 15 évig volt hetman. A moszkvai seregre támaszkodva erővel igyekezett egyesíteni a kozák Ukrajnát. Moszkva támogatásáért cserébe azonban újabb engedményeket kellett tennie a cári hatalomnak. Így többek között elősegítette, hogy 1686-ban a kijevi pravoszláv metropóliát a moszkvai patriarchátusnak rendelték alá.

Ellenségei erejének kimerítése érdekében Ivan Szamojlovics lerombolta a jobb parti városokat és falvakat, lakosságukat pedig a Dnyeper bal partjára való áttelepedésre kényszerítette („Nagy terelés” 1678—1679). Ám Szamojlovicsnak nem sikerült a jobb partot egyesítenie a bal parttal, mivel ebben eltértek a Rzeczpospolita, a Moszkvai Cárság és az Oszmán Birodalom érdekei.

A XVII. század 80-as éveiben a hetman aktívan foglalkozott a belpolitikai kérdésekkel. Szamojlovics hetmansága alatt a bal parti Hetmanátus a viszonylag stabil fejlődés időszakába lépett. Újjászervezték a gazdálkodást, gyorsan fejlődött a kereskedelem és a kézműipar, újjászületett a kulturális élet. Ivan Szamojlovics anyagi támogatásával több székesegyház épült, többek között Mharban (ma Poltava megye). Megerősítette a helyi hetmani adminisztrációkat, igyekezett megrendszabályozni a Zaporizzsjai Szicset. Ivan Szamojlovics gyakorlatilag véget vetett az általános kozák tanácsok összehívásának és magát „az ország legfőbb birtokosának és uralkodójának” nevezte.

Ivan Szamojlovics iskolát nyitott a kozák nemesség gyerekeinek. A kozák katonai elit gyerekei ifjú koruktól a hetman

- Mi vezetett Ivan Szamojlovics letaszításához, miután hosszú ideig gyakorolta a hatalmat?

Ivan Szamojlovics hetman. Ismeretlen festőművész. XIX. század vége.

Dmitro Dorosenko XX. századi történész Ivan Szamojlovicsról

A hetman minden kétséget kizáróan ukrán hazafi volt és Ukrajna minél teljesebb önállóságára törekedett, jó politikai és jó szervező volt, de nagyon rátartó ember, aki nem volt képes és nem is akarta személyes karrierjét kockáztatni a közös érdekében.

? **Osztályfoglalkozás.** Ivan Szamojlovics mely erősségeire és mely gyengeségeire mutat rá a történész?

Ivan Szamojlovicsot az a kétes hírneve lengte körül, hogy a kincstár legnagyobb tolvaja. Hetmansága idején bevezetett számos mértéken felüli és megmagyarázhatatlan adót, számos birtoka volt, amelyeket bőkezűen osztogatott rokonainak és barátainak. Élete végére akkora vagyont halmozott fel, hogy még a legmagasabb rangú moszkvai hivatalnokok sem titkolták, hogy szívesen rátennék a kezüket.

- Mi volt a célja az „örök béke” megkötésének? Indokoljátok meg a választókat.

környezetében nevelődtek, készültek a majdani állami feladatokra. A hetman a katonai vezetők földtulajdonlását is támogatta. Ő maga is hatalmas földbirtokokkal rendelkezett, többek között övé volt Hagyacs és 14 falu.

Ivan Szamojlovics az egyszemélyes hatalomgyakorlás híve volt, ugyanakkor a monarchikus jegyeket hordozó kormányzás nyugtalanította a moszkvai kormányzatot. A bal parti sztársina pedig elégedetlen volt a hetman kapzsiságával és követelőzésével.

4. „Örök béke” a Moszkvai Állam és Rzeczospolita között. Az első krími hadjárat. Annak érdekében, hogy a Moszkvai Államot bevonja az Oszmán Birodalom elleni háborúba és megerősítse a jobb part Rzeczospolitához tartozását, III. Sobieski János békét kötött a cárral. **1686. május 6-án** a Rzeczospolita és a Moszkvai Állam aláírta az „örök békéről szóló szerződést”, vagy az „örök békét”, melynek értelmében:

- a bal part, Zaporizsja és Kijev tartomány Moszkva, a jobb part nagyon része (Kijev tartomány északi része és Volhínia) — Lengyelország fennhatósága alatt állt;
- Moszkva elismerte Podólia Lengyelországhoz tartozását arra az esetre, ha fegyverrel visszaszerzi az Oszmán Birodalomtól;
- a Dnyeper-mente jobb parti részeinek, melyeket a lengyel és török–tatár sereg elpusztítottak, továbbra is lakatlanok kell maradniuk;
- a lengyel hatalom kötelezte magát, hogy biztosítja a területén a pravoszláv lakosság számára a szabad vallásgyakorlást;
- a Moszkvai Állam és a Rzeczospolita erős katonai szövetséget kötött az Oszmán Birodalom és a Krími Kánság ellen.

Az 1686. évi „örök béke” gyakorlatilag semmissé tette a Moszkvai Állam és az Oszmán Birodalom között megkötött bahcsiszaráji békeszerződést.

Az ukrán kozák állam számára a szerződés a két részre szakítás nemzetközi szinten való rögzítését jelentette. Éppen ezért Ivan Szamojlovics tiltakozott az „örök béke” ellen, azonban az ügyben hiába próbálkozott a cárnál.

Az „örök béke” megkötése után kedvező feltételek alakultak ki ahhoz, hogy a Moszkvai Állam megnyissa a küzdelmet a Fekete-tenger északi partvidékének megszerzéséért. Ebből a célból **1687-ben** közös krími hadjáratra indul a 100 ezres moszkvai és az 50 ezer kozák sereg Vaszilij Golicin fejedelem és Ivan Szamojlovics hetman vezetésével. A hadjárat küszöbén Golicin kijelentette: „Azért megyek a Krímbe, hogy földig romboljam, hogy az antikrisztus emlékét is kiirtsam. El kell zárunk a törökök elől a Krímbe vezető utat. Majd ott meglátják, mire képesek a keresztények.” a hadjárat

azonban teljes kudarccal ért véget. A felelősséget teljesen alaptalanul Ivan Szamojlovicsra hárították, ami okot szolgáltatott arra, hogy eltávolítsák a hetmanságból.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- az 1681. évi bahcsiszaráji béke összebékítette a Moszkvai Állam és az Oszmán Birodalom érdekeit. Ám a Déli-Bug és a Dnyeper közötti terület teljesen el lett pusztítva.
- Az Oszmán Birodalom és Lengyelország háborúja a XVII. század utolsó negyedében szükségessé tette a kozákság újjászervezését, amelyiknek meg kellett akadályoznia a tatárok és a törökök támadásait és elő kellett segíteniük a jobb part gazdasági fellendülését.
- Az újjászervezett kozákság fontos szerepet játszott a török uralom elleni harcban a jobb parton, valamint aktív részt vállalt a törökellenes koalícióban, amelyik megállította az Oszmán Birodalom utolsó nagy hadjáratát Európa ellen.
- 1686-ban a Rzeczpospolita és a Moszkvai Állam aláírta az „örök békét”, amelynek eredményeképpen hosszú küzdelem után véglegessé vált az ukrán területek megosztása a két állam között.

Kérdések és feladatok

1. Ellenőrizték a megszerzett tudást a „Mondatlánc” oktatójátékkal. **Játékszabály.** A tanulók három csoportot alkotnak. Minden csapatnak az a feladata, hogy mondja el a paragrafus egyik pontjának tartalmát oly módon, hogy minden tanuló egy-egy mondatot fogalmaz meg hozzá. A 30 másodpercnél hosszabb szünetért vagy a hibás állításért büntetőpont jár.
2. Az Oszmán Birodalomra támaszkodó Jurij Hmelnickij miért nem tudta megvetni a lábát a jobb parton? 3. Milyen hatással volt az ukrán területekre a Moszkvai Császárság és az Oszmán Birodalom által megkötött bahcsiszaráji békeszerződés? 4. Mi volt az oka annak, hogy a XVII. század utolsó negyedében a jobb parton újjászervezték a kozákságot? 5. Milyen fő politikai célokat tűzött maga elé Ivan Szamojlovics? Miért taszították le a hetmanságról? 6. Páros foglalkozás. Beszéljétek meg és mondjátok el, milyen tényezők befolyásolták az „örök béke” megkötését a Moszkvai Állami és a Rzeczpospolita között. Hogyan befolyásolta ez az esemény az ukrán területek történelmét?
7. Mutassátok meg a térképen az ukrán területek határait az 1667. évi andruszovói béke, az 1681. évi bahcsiszaráji és az 1686. évi „örök béke” szerint. 8. Kiscsoportos foglalkozás. Beszéljétek meg és mondjátok el, mi volt a különbség az andruszovói béke és az „örök béke” között az ukrán területek szempontjából.
9. **Osztályfoglalkozás.** A XVII. század 80-as éveiben miért vált lehetővé, hogy a szomszédos államok az ukrán lakosság beleegyezése nélkül osztozkodhattak a területei fölött?

Kronológia

1681 — a bahcsiszaráji béke a Moszkvai Állam és az Oszmán Birodalom között.

1683 — a bécsi csata.

1686 — az „örök béke” a Rzeczpospolita és a Moszkvai Császárság között.

1687 — a moszkvai–kozák sereg első krími hadjárata.

1699 — a karlócai béke az Oszmán Birodalom és a Szent Liga között.

A Moszkvai és a Rzeczpospolita közötti „örök béke” moszkvai példánya. 1686.

23. § Szlobodai Ukrajna és a Zaporizzsjai Szics a XVII. század második felében. Ivan Szirko kosatamán

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: milyen volt Szlobodai Ukrajna és a Zaporizzsjai Szics közigazgatási beosztása a XVII. század második felében; milyen sajátosságai voltak a Szics fejlődésének a Hetmanátus keretei között; milyen szerepet játszott a Zaporizzsjai Szics a XVII. század második felének katonai-politikai eseményeiben; ki volt Ivan Szirko kosatamán; mi a „Szlobodai Ukrajna (Szlobozsancsina)”, a „földfoglalás”.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: **1.** Mely ukrán területek tartoztak a hetman hatalma alá? **2.** Milyen volt az ukrán kozák állam közigazgatási beosztása Bohdan Hmelnickij hetman idejében? **3.** Milyen volt a Zaporizzsjai Szics berendezkedése?

- Szlobodai Ukrajnában miért kozák rend honosodott meg?

Szlobodai Ukrajna

(Szlobozsancsina) — történelmi terület, amelyhez a mai Ukrajna területén Harkiv megye, Szumi megye keleti része, Doneck és Luhanszk megyék északi része, a mai Oroszország területén Voronyezs megye délkeleti, Belgorod megye délnyugati, Kurszk megye déli része tartozott.

Bohdan Hmelnickij rendkívül negatívan viszonyult a szlobodai telepítéshez. 1657-ben büntetőhadjáratot vezetett az éppen csak megalakult Szumi ezred ellen, hogy közel 10 ezer kozákot visszatérítsen a saját seregébe. A telepeseket dezertőröknek, azaz szökötteknek tekintette. Még törvény is született arról, hogy a „vikotcik” vagyonát el lehessen kobozni.

1. Szlobodai Ukrajna létrejötte és fejlődése. A XVI. század második felétől megkezdődött a Rzeczospolita, a Moszkvai Cárság és a Krími Kánság határövezetének benépesülése. A XVII. században a kolonizáció már jelentős méreteket öltött. Ebben alapvető szerepet játszottak az ukrán területek és a bal parti, illetve a jobb parti Hetmanátus kozákjai. A telepelseszmogalom elvezetett egy új történelmi-földrajzi régió, a **Szlobodai Ukrajna** vagy **Szlobozsancsina** kialakulásához. A telepeseket akkoriban „vikotci”-nak nevezték. Olyan emberek voltak, akik megszakítottak minden kapcsolatot korábbi lakóhelyükkel és lakatlan területen telepedtek le. Formálisan ezek a területek a moszkvai cár fennhatósága alatt álltak, valójában azonban senkiföldje volt.

1638-ban érkeztek ki a kozák felkelés részvevői Jakiv Osztrjanin vezetésével (Csugujevben telepedtek le).

A XVII. század 50-es éveiben parasztok és kozákok nagy csoportja érkezett a Csernyigovi és a Nyizsini ezred területéről Ivan Dzikovszkij vezetésével és megalapították Osztrohozkot, a Bila Cerkvai ezred Sztaviscse településéről Hraszsim Kondratyev vezetésével érkezettek pedig Szumit. A Lopany és a Harkov folyó összefolyásánál keletkezett Harkov (Harkiv). Hasonlóképpen alapították Szaltyiv, Meref, Ohtirka, Balaklija, Izjum és sok más egyéb várost. A városokkal együtt új falvak is keletkeztek.

Az új területeken alapított települések mentesültek az adók alól, azért szlobodának (szabadságnak) nevezték őket (innen a Szlobodai Ukrajna megnevezés). Az ukrán telepések jogait cári adománylevelekben erősítették meg. A cár hatalma elismerésének tanúbizonysága volt az esküt, amit a telepéseknek le kellett tenniük. Szlobodai Ukrajnában moszkvai hivatalnokok is letelepedtek, akiket a cári vajdák irányítottak.

Szlobodai Ukrajnában kozák rend honosodott meg. A XVII. század 50-es éveiben a cári kormány az ukrán tele-

pesekből szlobodai kozák ezredeket szervezett: Osztrohozki (Ribinszki), Ohtirkai, Szumi, Harkivi. 1685-ben alapították az Izjumi ezredet. Az ezredek kozák katonai alakulatok és egyben közigazgatási egységek is voltak. A sztarsinát az általános kozák tanács választotta meg.

Az ezredet az ezredes és az ezred sztársinája irányította: oboznij (tábori prefektus), bíró, aszaul, horunzsij, két írnök. Az ezredek századokra tagolódtak. A századot a százados, az atamán, az aszaul, a horunzsij és az írnök irányította. A közigazgatási, bíraskodási, pénzügyi és katonai kérdésekben az ezredekben az ezredes, a századokban — a százados döntött.

A megválasztott ezredes pozícióját élete végéig betölthette. Esetében a belgorodi vajda és a cár jóváhagyására is szükség volt. A Szlobodában gyakori volt az is, hogy az ezredesek örökölték pozíciójukat. Ez a benépesített vidék sajátosságával volt összefüggésben: az ezredesek gyakran az áttelepülő csoportok vezetői voltak. Az ezredesek közvetlenül a belgorodi vajdának voltak alárendelve. A Szlobodában nem volt hetmani tisztség.

A cári hatalom az ukrán telepeseket a területek gazdasági hasznosítására és a Moszkvai Állam déli határainak védelmére használta a krími és a nogaji tatárok támadásaival szemben, fegyvert, élelmet biztosítottak a számukra, valamint megtarthatták kozák privilégiumaikat és önkormányzatukat.

Szlobodában a földbirtoklásnak megvoltak a sajátosságai. A XVII. század második felében még sok lakatlan földterület volt, ahol a **földfoglalás** joga érvényesült. Minden telepes any-

A legendabeli Harko kozák, akit Harkiv alapítójának tartanak. Képeslap.

A Szumi ezred lakóinak kérelme a cárhoz (1705)

Nagyapáink, apáink, testvéreink és rokonaink és mi magunk is különböző hetmani és Dnyeper-menti városokból érkezünk [Szlobodai] Ukrajnába a belgorodi és a kurszki vajdák felhívására, akik cári szóval biztosítottak bennünket — nem veszik el tőlünk szabadságjogainkat. Azt mondták, hogy letelepedhetünk annak fejében, hogy megvédjük a moszkvai-ukrán városokat a belgorodi vonalon a vad sztyeppéken a tatár támadásoktól. És az új helyen a lakosság lélekszámának növelésére érdekében biztattak bennünket, hogy hívjuk magunkkal testvéreinket — az ukránokat. Felépítették Szumit, Szudzsat, Miropolt, Krasznopolt, Bilopolt és más városokat, valamint falukat is. Hittel és igazsággal szolgáltunk. És amikor jöttek a tatárok, hogy meggyalázzák a moszkvai-ukrán városokat, nem lettünk árulóvá. Mindezekért cserébe kaptunk szabadságjogokat és megengedték a hitelezést, a legelők a földek hasznosítását, bármilyen kézművességgel foglalkozást adóívetés nélkül, régi ukrán szokás szerint.

? Osztályfoglalkozás. 1. Hogyan alakult ki Szlobodai Ukrajna lakossága? 2. Milyen szerepet játszottak az ukrán telepések a moszkvai-tatár határvidék hasznosításában? 3. Hogyan viszonyult a cári hatalom a telepesekhez?

A tömeges letelepedés a Szloboda területén a XVII. század második felében a ruina korszakával volt összefüggésben. A XVII. század végén a Szloboda területén már 232 település volt (1657-ben — 64), az itt élők számát különböző források 120—250 ezer fő közé teszik, zömük (80%) ukrán volt.

Földfoglalás — a szokásjog egyik eleme, amelyik lehetővé tette a földbirtoklást az első „foglaló” elve alapján.

A Sidlovskij-család palotája Sztarij Mercsik faluban (Harkiv megye). Mai látkép.

A Csortomliki Szics látképe. Szerhij Vasziljkivszkij festménye.

1652-ben a zaporizzsiaiak a fővárosukat a sztyeppéről könnyen megközelíthető Mikitin Rihből a dnyeperi árterben elhelyezkedő Csortomlik-szigetre, ahol a Csortomlik folyó beleömlik a Dnyeperbe (a mai Dnyipropetrovszk megyei Kapulivka falu közelében). Ez a hely védettebbé tették a tatárok támadásaival szemben a természeti akadályok. Egy 1672-es leírásból tudjuk, hogy a zaporizzsiaiak itt erős falakat emeltek.

- Miből származott a zaporizzsiai kozákok alapvető jövedelme a XVII. század második felében?

nyi földet foglalhatott magának, amennyit képes volt megművelni. Később a földfoglalás szabályozására a város vagy a falu körül kijelölték azokat a földeket, amelyeket a telepek között osztottak szét. Az erdők, rétek, folyók és tavasz közös használatban voltak.

A XVII. század második fele folyamán a sztársina gazdag tagjaiból hatalmas földbirtokosok lettek, közte Fegyir Sidlovskij, Hrihorij Donec, Heraszim Kondratyev és mások. A kozák sztársina elfoglalta a közösségi földeket, rákényszerítette a kisbirtokosokat, hogy olcsón eladják a földjeiket. Teljes falvakat sajátítottak ki.

2. A Zaporizzsjai Szics a XVII. század második felének katonai-politikai eseményeiben. Az ukrán kozák állam megalakulása után a Zaporozzsjai Szics a hetman hatalma alá tartozott, noha bizonyos önállóságot is megőrzött a belső életében. Ugyanakkor a zaporizzsjai sztársina igyekezett külön szerepet vinni a kozák Ukrajna politikai életében. Ez gyengítette a hetman hatalmát, destabilizálta az állam helyzetét. Ezzel Bohdan Hmelnickij és utódai tisztában voltak és időnként erővel fojtották el a zaporizzsjaiak hetmanellenes megnyilvánulásait.

Bohdan Hmelncikij halála után Zaporizzsja gyakorlatilag elkülönült az államalakulattól, amelyik csak formálisan volt alárendelve a hetmannak. Önálló bel- és külpolitikát folytatott, amelyik gyakran ellentétes volt a hetman politikájával.

A hetman és a zaporizzsjai sztársina szembenállása előnyös volt a cári kormányzat számára. Ez okot szolgáltatott számára, hogy beavatkozzon kozák Ukrajna belügyeibe.

Az 1667. évi andruszovói béke megkötése után a Zaporizzsjai Szics a Rzeczpospolita és a Moszkvai Állam ellenőrzése alatt állt, gyakorlatilag önálló politikát folytatott, csak saját érdekei befolyásolták. Az 1686. évi „örök béke” után a Szics immár csak a moszkvai cárnak volt alárendelve. Ettől kezdve a zaporizzsjaiaknak megtiltották, hogy bármilyen kapcsolatban álljanak Lengyelországgal és a Krími Kánsággal, a kozákok ellenőrzése céljából a zaporizzsjai területeken erődket építettek moszkvai helyőrséggel.

3. A Szics berendezkedése és gazdasági fejlődése. A nemzeti-felszabadító háború időszakában a Szicsben változások történtek. A szokások és a hagyományok megőrzése mellett nőtt az atamánok és a kosatamánok szerepe. Még a koshetman tisztség is megjelent.

Zaporizzsja gazdasági élete a megelőző időszakhoz képest alig változott. A kisipari tevékenységeken kívül (vadászat, méhészet, halászat) a gazdálkodás alapját az állattartás képezte Zaporizzsjában. Többnyire a teletetésre használt tanyákon tartották az állatokat. Szarvasmarhát, lovat és birkát tenyésztettek. A földművelés fejletlen volt az állandó háborús

fenyegetés miatt és mert kevés volt a munkáskéz. Ráadásul a zaporizzsjaiak, akik lenézték a parasztokat, úgy vélték, hogy a földművelés számukra nem méltó foglalkozás.

A Szicsben számos kézműves dolgozott, akik főként fegyvereket, puskaport, ágyúgolyót, felszerelést, munkaeszközöket készítettek, tengeri és folyami hajókat (csajkákat) építettek stb.

Zaporizzsjában fontos szerepet játszott a kereskedelem is. A kozákok kereskedelmi kapcsolatokat tartottak fenn a Hetmanátussal, a Krími Kánsággal, Lengyelországgal, a Moszkvai Állammal. A zaporizzsjaiak halat, ökröt, lovat, birkát, mézet, viaszt, sót adtak el, gabonát, fegyvert, szövetet stb. vásároltak. Ezenkívül a zaporizzsjaiak vámot szedtek a területükön keresztülhaladó kereskedőktől, valamint ugyancsak fizetségért vezetőt, őrséget adtak melléjük stb.

A kozákok gazdasági tevékenysége nem biztosította minden szükségletüket. Jövedelemforrásaik közé tartozott az is, hogy a cár és a hetman pénzben, szövetben, fegyverekben fizetett nekik, valamint a hadizsákmány is.

4. Ivan Szirko kosatamán. A Zaporizzsjai Szics (XVII. század eleje — 1680) legismertebb atamánja Ivan Szirko volt. Több mint 60 győztes csatát vezetett az oszmán Birodalom, a Krími Kánság és a nogáj horda ellen. Őket tartotta a legfőbb ellenségeknek, éppen ezért politikájában időnként eltért attól, amit a hetmanok követtek. A történészek véleménye szerint Ivan Szirko vezetésével a zaporizzsjaiak kiszabadítottak több mint 100 ezer foglyot. A nemzeti-felszabadító háborút megelőző időszakban lett katona. 1658—1660-ban a podóliai kozákok Iván Szirkót megválasztották vinnicai (kalniki) ezredesnek. Azok között volt, aki fellépett Ivan Vihovszkij hetman ellen. Ivan Szirko volt az, aki megszervezte és megvalósította a hadjáratot Akkerman ellen, aminek következtében szétesett az ukrán–tatár szövetség és megakadályozta, hogy Ivan Vihovszkij kihasználja a konotopi csatában szerzett győzelmet a maga érdekében. Szirko és kozákjai kényszerítették rá Vihovszkij a hetmanságról való lemondásra és érték el, hogy Jurij Hmelnickij álljon a helyébe. Ezért a moszkvai cártól jutalmat kapott — „kétszáz aranyat és a 300 rubel értékű cobolyprémet”.

1660-ban Ivan Szirko tiltakozott a szlobodiscei megállapodás ellen, lemondott az ezredességről és Zaporizzsjába ment. 1660—1661-ben részt vett a zaporizzsjai kozákoknak a Krími Kánság elleni hadjárataiban.

Ivan Brjuhoveckij hetmanná választása után 1663-ban Ivan Szirko először lett a Zaporizzsjai Had kosatamánja. ugyanabban az évben két sikeres hadjáratot vezetett a Krími Kánság ellen, jelentős veszteségeket okozva.

A következő évben a moszkvai sereggel együtt Ivan Szirko részt vett a jobb part elleni hadjáratban, és győzelmet aratott Stefan Czarniecki lengyel ezredes és Pavlo Teterja jobb parti hetman serege fölött.

Vendég Zaporizzsjából.
Fotyij Kraszickij festménye. 1916.

Zaporizzsjai szekér.
József Brandt festménye.

Ivan Szirko. Mihail Geraszimov
akadémikus laboratóriumában készült
rekonstrukció.

? Pótlólagos források alapján készítek történelmi portrét Ivan Szirkóról. Vegyék segítségül a tankönyv elektronikus mellékletében található vázlatot.

Ivan Szirko levele I. Alekszej cárhoz (1664. március 13.)

Én, Ivan Szirko, a cár őfelsége szolgálatában meg nem inogva, január hónap 8. napján a dicső zaporizzsjai kosból átkeltünk két folyón, a Bugon és a Dnyeszteren, ahol Isten segedelmével... rátámadtunk Tyahinya (Bender) környéki falvakra, számos buszurmant megöltünk és nagy zsákmányt szereztünk... én pedig a Zaporizzsjai Haddal, visszatérve Tyahinya, a török város alól, cserkaszi város alá érkeztem... Általunk, Ivan Szirko által, cári felséged visszaszerezte egész Kisoroszországot, a Bug feletti és a Bugon túli területeket, mégpedig: a Braclawi ezredet, a Kalniki, Raskivi, Mohilivi, Umanyi povitot.

1. Kinek állt a szolgálatában Ivan Szirko?
2. Milyen sikerekről számol be a cárnak?

Ivan Szirko atamán hadjárata a Krímre, hittársainak kiszabadítása. Miroszlav Dobrjanszkij festménye. 2009.

Miután a Moszkvai Állam és a Rzeczpospolita 1667-ben megkötötte az andruszovói békét, Ivan Szirko egy ideig támogatta Petro Dorosenko abban a küzdelmében, hogy egyesítse az ukrán kozák területeket, ám miután a jobb parti hetman úgy döntött, hogy elfogadja az Oszmán Birodalom protektorátusát, ellene fordult. 1667 őszén Ivan Szirko a szlobodai Harkivi ezred ezredese lett és hadjáratot vezetett a Krími Kánságba: szétverte a tatár hordát Kaffánál (ma: Feodoszija) és kiszabadított közel 2 ezer foglyot. Ám a győztes hadjárat vereség volt Petro Dorosenko számára, mert elvesztette a krími tatárokat mint szövetségeket.

1670-ben a zaporizzsjaiak ismét megválasztották Ivan Szirkót kosatamánknak. Ugyanabban az évben hadjáratot vezetett Ocsakovba, elfoglalta és lerombolta a Fekete-tenger parti török erődöt. 1671 októberében Ivan Szirko Mihajlo Hanenkóval együtt esküt tett a Rzeczpospolitára és kötelezte magát, hogy harcolni fog a Krími Kánság ellen.

1672-ben Demjan Mnohohrisnij hatalomból való eltávolítása után Ivan Szirko elhatározta, hogy megküzd a hetmanságért, ám vereséget szenvedett. Fegyir Zsucsenko poltavai ezredes elfogta Szirkót és átadta a moszkvai cárnak. Szirkót elítélték és Szibériába száműzték.

Ám hamarosan szabadon engedték a lengyel király kérésére. Hatalmas török sereg indult meg a Rzeczpospolita ellen. Kiderült, hogy nincs olyan hadvezér, aki szembe tudna szállni vele. 1673 júniusában Ivan Szirko ismét a Szicsben volt. Ősszegyűjtötte a kozákok, ostrommal bevette Aszlam-Kerment, majd Ocsakovot, valamint nagyszámú tatár foglyot ejtett.

A feldühödött IV. Mehmed szultán 1674-ben levelet írt a kozákoknak, amelyben követelte, hogy hagyjanak fel a támadásokkal és fogadják el a protektorátusát. A zaporizzsjaiak érzékletes levélben válaszoltak.

1675 nyarán Ivan Szirko hadjáratot vezetett a Krími Kánság ellen. Számos várost és falut lerombolt, beleértve a fővárost, Bahcsisarajt is. A kán serege vereséget szenvedett, a kán maga elmenekült. Azonban ebből haszna az ukrán kozák államnak nem volt.

1676-ban miután Petro Dorosenkót megfosztották hatalmától Ivan Szirko átvette tőle a hetmani jelképeket. Az 1677. és 1678. évi csihirini hadjáratok alkalmával a kosatamán a török–tatár sereg és Jurij Hmelnickij csapatai ellen harcolt. Ivan Szirko utolsó hadjáratára 1679 elején került sor, amikor földig rombolta a török erődöt, amelyik megakadályozta, hogy a kozák hajók a Dnyeperről elérjék a Fekete-tengert. A dacos cselekedetre a szultán azzal válaszolt, hogy hatalmas sereget küldött a kozákok megregulálására. Ám amikor a török sereg tudomására jutott, hogy a kozákok felkészültek a védelemre és már várják, inkább visszafordultak.

1680 nyarán a már hajlott korú Ivan Szirko kosatamán megbetegedett és hamarosan meghalt.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- Szlobodai Ukrajna betelepítése a XVII. század második fele háborús eseményeinek következménye. A XVII. század végén itt több tucat kisebb-nagyobb város, több száz falu állt. A mezőgazdaságon kívül kézműiparral és kereskedelemmel foglalkoztak.
- A Zaporizzsjai Szics formálisan a hetman hatalma alá tartozott, noha belső életében megőrzött bizonyos önállóságot.
- A zaporizzsjai sztársina igyekezett önálló szerepet vinni a kozák Ukrajna politikai életében. Ez gyengítette a hetman hatalmát és destabilizáló tényező volt az állam életében.
- A Zaporizzsjai Szics legismertebb atamánja a XVII. század második felében Ivan Szirko volt. Hírnevét a Krími Kánság és az Oszmán Birodalom elleni győztes hadjáratainak és csatáinak köszönhette.

Kérdések és feladatok

- ◆ **1.** Ellenőrizték a megszerzett tudást a „hólabda” oktatójáték segítségével. **Játékszabály.** A játékban néhány személy vesz részt. Az első tanuló a tanultak alapján megevez egy személyt, művet, emléket, fogalmat stb. Ezt a szót megismétli a következő tanuló és hozzátesz egy következőt. A végére kialakul egy hosszú tematikus lánc. Az nyer, aki a leghosszabb láncot alkotja.
- ▲ **2.** Mikor kezdődött meg Szlobodai Ukrajna betelepítése ukrán kozákokkal és paraszttal? **3.** Milyen tényezők befolyásolták a gazdálkodást Szlobodai Ukrajna területén? **4.** Minek révén tudtak nagyra növekedni a kozák sztársina földbirtokai? **5.** A XVII. század második felében a Szics történetében ki volt az az atamán, aki vezető szerepet játszott? **6.** Milyen céllal szerveztek a zaporizzsjaiak hadjáratokat az Oszmán Birodalom és a Krími Kánság ellen? **7.** Milyen változások történtek a zaporizzsjai kozákok összetételében a XVII. század második felében? Hogyan hatottak a Szics fejlődésére?
- ✦ **8. Páros feladat.** Beszéljétek meg és soroljátok fel a betelepítés alapvető szakaszait Szlobodai Ukrajnába. Az eseményeket kronológiai sorrendben írjátok be a füzetbe. **9.** Hogyan változott a Zaporizzsjai Szics közigazgatási beosztása a XVII. század második felében? **10.** Soroljátok példákat, amikor a Moszkvai Állam beavatkozott a hetmanok és a Zaporizzsjai Szics kapcsolatába. **11.** Töltsétek ki „A Zaporizzsjai Szics gazdálkodása” című táblázatot.

Gazdasági ágazat	Fejlettségi szint	Szerepe a Szics gazdasági életében

- ★ **12. Osztályfoglalkozás.** Mivel lehet alátámasztani, hogy a XVII. század 60—70-es éveiben a Zaporizzsjai Szics önálló állam volt? **13.** Miért nem volt képes a Rzeczpospolita hatékonyabban ellenőrizni a Szicset, ellentétben a Moszkvai Állammal?

Kronológia

1663 — Ivan Szirkót első ízben választják kosatamánnak.

1675 — Ivan Szirko vezetésével a zaporizzsjaiak elfoglalják a Krími Kánságot.

A szumi erőd építése. Dioráma. Festőművész Jurij Alekszandrocskin.

Ivan Szirko emlékműve Pokrovban (Dnyipropetrovszk megye). Szobrászművész Volodimir Korcsmar. 2010.

24. § Bal parti Hetmanátus a XVII. század végén. Ivan Mazepa hetmanságának kezdetei

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: melyek voltak a feltételei a „kolomaki cikkelyeknek” és milyen körülmények között születtek; milyen volt Ivan Mazepa hetmanságának kezdeti időszaka; milyen volt a Hetmanátus helyzete a XVII. század végén — a XVIII. század elején és milyen szerepet játszott az Oszmán Birodalommal való háborúban (1687—1700); mi a „sztársina földbirtoklás”.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: 1. Milyenpolitikát folytatott Ivan Szamojlovics hetman? 2. Hogyan jött lére és fejlődött a Szlobodai Ukrajna? 3. Kiscsoportos foglalkozás. Beszéljétek meg és soroljátok fel, milyen következményei voltak a ruínának a jobb parti Hetmanátusban. 4. Mi az oligarchia?

Zaporizsjai férfi.
Szerij Vaszilivszkij festménye.

Sztársinai földbirtoklás — a földbirtoklásnak az ukrán kozák államban kialakult formája. Két formája volt — magánbirtok (örökletes) és rang után járó (ideiglenes). A kozák seregben teljesített szolgálat jutalmául a sztársina „rang” (beosztás) után kapott földet, falut vagy várost az állami tulajdonból ideiglenes használatra. A sztársina szerezhett földet földfoglalással, a kozákoktól, parasztoktól való felvásárlással, amely földek így a tulajdonukba kerültek.

1. A bal parti Hetmanátus közigazgatási és társadalmi berendezkedése. A gazdaság fejlődése. A Hetmanátusban Ivan Vihovszkij megválasztása után köztársasági kormányzati forma alakult ki, amely azonban hamarosan köztársasági-oligarchikus jelleget öltött.

A nemzeti-felszabadító háború eredményeképpen, ahogyan ezt már tanultátok, a parasztok a földfoglalással használt földeket saját tulajdonnak tekintették. Miután az ukrán kozák állam kinyilvánította, hogy saját tulajdonának tekinteti a sztároszta, az elűzött nemesség, a katolikus templomok földbirtokait, melyek ettől kezdve a katonai kincstárhoz tartozta, így a földbirtokokon immár a parasztok és az állam osztozott.

A kozákság földjei nem voltak a katonai kincstárnak alárendelve. Ezért a kozákok nem fizettek adót, ugyanakkor saját pénzen kötelesek voltak a katonai szolgálatra. A szolgálat megtagadása esetén kizárták őket a kozákság sorából és elvesztették a földbirtokukat.

A XVII. század 60—80-as éveiben a bal parton és Szlobodai Ukrajnában kezdett kialakulni a **sztársinai földbirtoklás**. Megerősítést nyert a hetmani és a kolostori földbirtoklás. 1657—1672 folyamán a sztársina, a nemesség, valamint a kolostorok megkaptak 275 falut, illetve tanyát. A sztársina és a nemesek földbirtokaink a parasztok elvesztették szabadságukat, bírói függésbe kerültek, különféle adókat fizettek, kötelezettségeket teljesítettek, a kolostorok számára — időnként robotot is.

A XVII. század második felében a bal parton a gazdasági élet fellendülése volt megfigyelhető. Akárcsak korábban, továbbra is vezető szerepe volt a földművelésnek. A sztársina, a kolostorok, valamint a gazdag kozákok földbirtokain gabonát termeltek eladásra. Elterjedtek az ipari növények is, többek között a kender. Fokozatosan árutermelővé vált a kertészet is. Fontos szerepe volt a gazdálkodásban az állattartásnak is. Szarvasmarhát, lovakat, birkát, sertést tenyésztettek. A sztársina és a gazdag kozákok birtokain több-

nyire bérmunkát végeztek, de gyakran folyamodtak az alattvaló parasztok munkájához is. A XVII. század végén a robot fokozatosan állandósult.

Ebben az időszakban gyorsan fejlődtek a kisebb és nagyobb városok, kézműipari és kereskedelmi központokká fejlődtek. A kereskedelem fejlődésével kialakultak a vásárközpontok. A bal parti Hetmanátus fő kereskedelmi partnere a Moszkvai Állam volt.

A zmijivi erőd. Jurij Hrabilin festménye.

2. Ivan Mazepa hetmanná választása. A „kolomaki cikkeklyek”. 1687 nyarán a Kolomak folyónál (a Vorszkla mellékfolyója), ahol a sikertelen krími hadjárat után a moszkvai had letáborozott, Vaszilij Golicin fejedelem parancsára új hetmant választottak. A hetmani bulavát az addigi főaszaul, Ivan Mazepa kapta meg (1687–1709).

Elfoglalva tisztségét, Mazepa aláírta az új ukrán–moszkvai megállapodást — a „kolomaki cikkelyeket”. A megállapodás alapvonalaiban megismételte az 1669. évi „hluhivi cikkelyeket”, de belekerültek új feltételek is, amelyek állam a Moszkvai Állam tovább korlátozta a Hetmanátus jogait. Megerősítették a regisztrált kozákság 30 ezres létszámát, a hetman és a sztársina jogait és privilégiumait. Ugyanakkor a hetman a cár engedélye nélkül nem cserélhette le „kormányzatának” tagjait. A hetman nem tarthatott fenn diplomáciai kapcsolatokat más államokkal és köteles volt betartani a Lengyelországgal kötött „örök békét” (azaz nem kísérelhette meg a bal és a jobb part egyesítését). Ezenkívül cári parancsra a hetman köteles volt kozák sereget kiállítani a Krími Kánság és az Oszmán Birodalom ellen.

- Minek köszönhető, hogy Ivan Mazepa hetman lett?

Ivan Mazepa 1639-ben született a Bila Cerkvához közel eső Mazepinci faluban ukrán nemesi családban. Fiatal éveit a XVII. század közepén az ukrán nemzeti-felszabadító háború, majd a ruina időszakára esett. Kiváló európai színvonalú képzésben részesült a Kijevi-Mohilai Kollégiumban és a varsói jezsuita kollégiumban, valamint Franciaországban, Németországban, Hollandiában és Itáliában tanult tüzéri tudományokat. Mazepa az ukránon kívül szabadon beszélt oroszul, lengyelül, olaszul, németül, franciául, krími tatár nyelven és latinul. II. János Kázmér lengyel király udvarában szolgált, fontos diplomáciai küldetéseket teljesített. Idővel bekerült Petro Dorosenko és Ivan Szamojlovics környezetébe. Moszkvai diplomáciai küldetése során szoros kapcsolatokat épített ki befolyásos emberekkel a cár környezetéből. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy hetmanként sikeres tevékenységet fejtessen ki.

Ivan Mazepa hetman. Szerhij Vaszilivszkij festménye. 1900-as évek.

Ivan Mazepa címere

- Hogyan lehet értékelni az ukrán kozákok részvételét a Moszkvai Állam és az Oszmán Birodalom közti háborúban?

Kozákok a krími hadjáratban. Ismeretlen festőművész.

Kijev, Csernyigov, Perejaszlav, Nyizsin és Oszter városok, akárcsak korábban, moszkvai vajdák és helyőrségek székhelyei voltak, és a fővárosban, Baturinban — moszkvai sztreclec ezred állomásozott a hetman ellenőrzése céljából. A cikkelyek a Moszkvai Állam és a Hetmanátus viszonyáról is rendelkeztek: a Hetmanátus az egységes Moszkvai Állam részét képezi. Azaz a kozákok és a Hetmanátus jogait a cár bármikor elvehetette.

A „kolomaki cikkelyek” aláírásának hírére tiltakozó megmozdulások kezdődtek a Hetmanátus egész területén. A kozákok és a parasztok megtámadták a sztársina birtokait, egyeseket megöltek. Az újonnan megválasztott hetman, Ivan Mazepa felszólította a lakosságot, hogy ne bíraskodjanak önkényesen és ígéretet tett arra, hogy megállítja a sztársina visszaéléseit és megszünteti az Ivan Szamojlovics által bevezetett adókat. A felkelést elfojtották.

3. A második krími hadjárat 1689-ben. Azovi hadjáratok 1695—1696. Elérve bizonyos stabilitást a Hetmanátus területén, Ivan Mazepa köteles volt részt venni a Krími Kánság elleni katonai fellépésekben. Mindenekelőtt erődítményeket (horodki) kellett építeni a Szamara folyó fölött és azokba katonaságot telepíteni. Ezek az erődítmények képeztek a kiindulópontokat a Krími Kánság elleni új támadásokhoz, egyidejűleg védelmezték a Hetmanátust a tatár támadásokkal szemben. Az építkezések miatt konfliktust tört ki Zaporizzsjával. Annak elsimítása érdekében Ivan Mazepa ezer zlotyit küldött Zaporizzsjába.

1689 tavaszán került sor a moszkvai–kozák sereg második krími hadjáratára. A 100 ezres moszkvai sereg Vaszilij Golicin fejedelem vezetésével és a szlobodai ezredekkel elindult a Krími Kánságba. Csatlakoztak hozzájuk Mazepa hetmani ezredei. Rákényszerítették a tatárokat a visszavonulásra és elérték Perekop falait. Víz és élelem hiányában azonban Golicin fejedelem nem vállalkozott a Krím-félsziget belsejébe való előrenyomulásra, ezért a sereg visszafordult. A hadjárat gyakorlatilag kudarccal végződött.

Később Ivan Mazepa a sztársinával Moszkvába ment, hogy bemutatkozzanak V. Iván és I. Péter cároknak. Pont ebben az időben Moszkvában palotaforradalom tört ki I. Péter híveinek vezetésével. Mazepa megijedt, hogy elveszíti a hetmani bulavát, ezért azonnal Péterhez sietett, hogy tanúbizonyságot tegyen hűsége felől és elnyerte a cár bizalmát.

Hazatérve Moszkvából Mazepa hatalmának megerősítésével foglalkozott.

Ebben az időben a Moszkvai Állam és az Oszmán Birodalom között háború dúlt. 1690—1694 között a hetmani ezredek részt vettek a hadjáratokban a Dnyeper alsó folyása és Ocsakov körzetében. A korábbi tapasztalatok iga-

zolták: a Krím-félsziget elfoglalásához ellenőrizni kell a Fekete-tenger partvidékét. Ezért a XVII. század 90-es éveiben I. Péter cár tervet készített az Oszmán Birodalom elleni háborúra, amely egyszerre két frontot feltételezett: a Don torkolatánál az azovi erőd elfoglalása érdekében és a Dnyeper torkolatánál. I. Péter első azovi hadjárata **1695-ben** sikertelen volt flotta hiányában. Ugyanakkor Ivan Mazepa a Dnyeperen sikereket ért el: elfoglalta Kizi-Kerment és Tavanyt. Azonban ez nem gyakorolt lényeges befolyást az eseményekre.

1696-ban I. Péter második azovi hadjáratában részt vett a Jakov Lizohub megbízott hetman vezette kozák sereg, a Moszkvai Állam által épített új flotta és a kozákok flottája, aminek köszönhetően Azovot sikeresen elfoglalták. Ocsakovot is ostromolták, azonban bevenni nem sikerült. Az Oszmán Birodalommal folytatott háború elhúzódott. Ez súlyos terheket rótt a Hetmanátus lakosságára, amelyik kénytelen volt eltartani a moszkvai sereget és ellátni a kozák ezredeket.

1699-ben I. Péter szövetségesei, a Szent Liga országai megkötötték a karlócai békét az Oszmán Birodalommal. **1700. július 30-án** a Moszkvai Állam és az Oszmán Birodalom aláírta a konstantinápolyi békét, amelynek értelmében a Moszkvai Állam 30 évre megkapta Azovot és az Azovi-tenger partvidékének egy részét.

4. Az 1689. évi „moszkvai cikkelyek”. Ivan Hetman Mazepa politikája. 1689-ben I. Péter hatalomra kerülése után két nappal Ivan Mazepa hetman aláírt az új szerződést, a „moszkvai cikkelyeket”, amely az utolsó volt a cárok és a hetmanok között. A változások elsősorban gazdasági vonatkozásúak voltak és több szabadságot biztosítottak a hetmannak a belpolitikában. A „moszkvai cikkelyek” mindenekelőtt megújították az árendát, amit Ivan Szamojlovics vezetett be és amelyeket eltöröltek a „kolomaki cikkelyek”. Az árenda biztosította a hetmani kincstár függetlenségét, s ezzel együtt — a Hetmanátus autonómiáját. A „moszkvai cikkelyek” lehetővé tették Mazepa számára, hogy rendet tegyen a szeszfőzés terén, ami jelentős gazdasági ágazat volt.

Ivan Mazepa elérte a Hetmanátusban az államhatalom megerősítésének egy fontos tényezőjét — a kozákok összeírását is. Ezzel akarta biztosítani a társadalmi rétegződés stabilitását. A hetman gondoskodott arról, hogy megerősítse hatalmát, nemcsak fölötté állt a sztársinának, hanem a moszkvai vajdáknak is. Ezt is rögzítette az új szerződés.

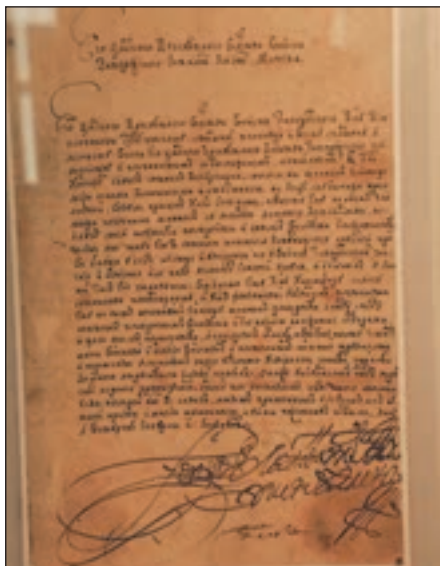
Ezenkívül Ivan Mazepa megvédte a kozákok jogait a pap-ság beavatkozásától, valamint a Hetmanátus teljes lakossága jogainak biztosítását — a moszkvai küldöttek önkényétől.

Ily módon Ivan Mazepa a „moszkvai cikkelyek” aláírása után bele tudott fogni új belpolitika kialakításába.

- Minek köszönhetően tudta Ivan Mazepa hosszú időn keresztül megtartani a hatalmat?

1692—1693-ban Ivan Mazepa Moszkva-párti politikája ellenállásba ütközött. A sztársina tagja között és a Szicsben is számosan voltak, akik Moszkvát ellenségnek tekintették. Ezt használták ki a hetmani kancellária Petrik nevű hivatalnok, aki a Szicsbe szökött és maga köré gyűjtötte a hetmannal elégedetleneket. Petrik felszólított a jobb part, a bal part és Zaporizsja egyesítésére. Ezenkívül szerződést kötött III. Szadet Giráj krími kánnal, aki elismerte hetmannak, és fegyverrel elindult a bal part ellen. A hadjárat azonban vereséggel végződött. A következő évben Petrik erősebb szövetséget kötött a tárokkal: az új kán, I. Szelim Giráj Petrik rendelkezésére bocsájtott egy 30 ezres sereget. Azonban ez a hadjárat is sikertelen volt. A történészek véleménye szerint Petrik hadjáratai elbukásának legfőbb oka Ivan Mazepa tekintélye volt, akivel nem fordultak szembe a sztársina Moszkva-ellenes tagjai sem.

A „moszkvai cikkelyek” több pontja a Hetmanátus katonai erejének növelését írta elő. Többek között növelték a világi és egyházi személyek pénzén fenntartott vadász ezredek (zsoldos kompanyijcek és szergyukok) létszámát. Nőtt a moszkvai katonaság jelensége is az ukrán kozák államnak a tatár támadásoktól való megvédése érdekében.

Ivan Mazepa univerzáléja a malmok adófizetési kötelezettségéről. 1695.

Ivan Mazepa közvetlen felügyeletével és irányításával 12 templom épült, 20-at felújítottak. Mazepa olyan jelentős mértékben járult hozzá az építészeti fejlődéséhez, hogy az ukrán barokk korabeli változatát a kutatók „mazepai barokknak” nevezik.

Hetmansága első időszakában Mazepa arra törekedett, hogy jó kapcsolatokat alakítson ki a cárral: értesítette a zaporizzsjaiak „csínyjeiről”, letörte a társadalmi elégedetlenséget, a kozák ezredeket távoli hadjáratokra küldte. Mindezért a cár bőkezűen megjutalmazta Ivan Mazepát. 1700-ban Mazepa megkapta a legmagasabb kitüntetést — a Szent András keresztet, 1707-ben pedig — a Szent Római Birodalom fejedelme címet.

Szociális-gazdasági téren a hetman elsősorban a kozák sztársinára támaszkodott, amelyet igyekezett privilegizált társadalmi réteggé tenni. Mazepa elősegítette a sztársina és a kolostorok földbirtokainak növekedését. 1701-ben korlátozta a robotot a lakosság számára, ami nem haladhatta meg a heti két napot. Ezenkívül Mazepa összeírta a kozákokat, amivel megnehezítette a különböző társadalmi rétegek közötti átjárást.

Magának a hetmannak 100 ezer parasztja volt az ukrán területeken és 20 ezer parasztja a Moszkvai Állam területén. Európa egyik leggazdagabb embere volt, hatalmas fegyvergyűjteménnyel és könyvgyűjteménnyel rendelkezett.

Ennek a politikának az eredményeképpen nőtt a parasztok, a kozákok és a polgárok kizsákmányolása, kiéleződtek a szociális ellentétek az ukrán társadalomban.

A háborús szükségletek megkövetelték a harcrakész kozák katonaságot. 1698-ban a kozákokat két csoportra osztották aszerint, hogy képesek a fegyverviselésre vagy nem, az utóbbiaknak kötelességé tették, hogy segítsék a gazdálkodókat. Hasonló felosztást alkalmaztak később Szlobodai Ukrajna területén is.

A második krími és azovi hadjáratok idején Ivan Mazepa saját pénzen felszerelt 700 hajót, amelyek a Dnyepert hajózták, a katonaságot, a fegyvereket szállították és partra tették. A déli határok védelme érdekében a hetman erődöket építtetett, ilyen volt többek között a novobohorodivi és a novoszerhijevi a Szamara folyón.

Mazepa államszervező tevékenységében a legfontosabb szerep a kultúra és az oktatás fejlesztésének jutott. A hetman hatalmas összegeket fordított az ukrán oktatás, tudomány, építészet, irodalom, könyvkiadás fejlesztésére mind a katonai kincstárból, mind saját vagyonából, jogosan vélte úgy, hogy ezzel elősegíti azt, hogy a Hetmanátus egyenrangúvá váljon az európai államokkal.

Számos új létesítmény épült Kijevben. 1690-ben elkészült a Kijevi-Mohilai Kollégium új épülete, 1698-ban — kijevi testvériség kolostor Bohojavlenszkij temploma, a Szófia székesegyház harangtornya, 1695-re új fallal vették körül a kijevi barlangkolostort.

Ivan Mazepa azt is elősegítette, hogy 1701-ben a Kijevi-Mohilai Kollégium akadémivá szerveződött. 1700-ban az ukrán területeken új oktatási intézmény jött létre — a Csernyigovi Kollégium.

A kutatók véleménye szerint Ivan Mazepa céltudatos és sokrétű kulturális tevékenysége nem egyszerűen csak jótékonyáságnak nevezhető, hanem kiegyensúlyozott előrelátó állami politikának.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- A bal parti Hetmanátusban és a Szlobodai Ukrajnában a társadalom megőrizte a rendi tagolódást. Kiformálódott a kozák sztársina, a nemesség és a felsőpapság uralkodó rétege. Gyorsan nőtt a nagybirtokok száma.
- A XVII. század második felében fejlődött a mezőgazdaság, ami azal volt összefüggésben, hogy növekedett az igény a mezőgazdasági termékek iránt, nőtt a lakosság szám és új területek népesedtek be.
- Ivan Mazepa hatalmas erőfeszítéseket tett az ukrán kozák állam fejlesztése érdekében. Megreformálta a kozák rendet, gondoskodott a kultúra és az oktatás fejlődéséről.

Kérdések és feladatok

1. Ellenőrizték a megszerzett tudást a „Találd meg a térképen” oktatójáték segítségével. **Játékszabály.** A tanulók két csapatra oszlanak. Az egyik csapat felsorol 12 földrajzi objektumot, amelyek kapcsolatban állnak adott történelmi eseménnyel (jelen esetben Szlobodai Ukrajna, a Szics fejlődésével és Ivan Mazepa tevékenységével). Az objektumoknak nem kell megnevezni, csak néhány jellemzőjüket leírni. A másik csapat meghatározott idő alatt (10 másodperc) kitalálja, melyik objektumról van szó és a falitérképen megmutatja, hol található. A harmadik csapat, a szakértők csapata ellenőrzi a feladat és a válaszok helyességét.
2. Mutassátok be az 1687. évi „kolomaki cikkelyeket”. Mondjátok el, miben különbözött a korábbi szerződéses cikkelyektől. **3. Kiscsoportos foglalkozás.** Beszéljétek meg és mondjátok el, kinek az érdekeit védte belpolitikájában Ivan Mazepa. **4.** Milyen tényezőknek köszönhetően alakultak ki a nagybirtokok az ukrán területeken? Melyek voltak az alapvető formái? **5.** Hogyan befolyásolta az ukrán kozák állam helyzetét a Moszkvai Állam és az Oszmán Birodalom közötti háború 1687—1700 között?
6. **Páros feladat.** Beszéljétek meg és hasonlítsátok össze a bal parti Hetmanátus és a Szlobodai Ukrajna társadalmi berendezkedését. A válaszokat foglaljátok táblázatba. **7.** A térképen mutassátok meg a Moszkvai Állam és az Oszmán Birodalom közötti háború fontos helyszíneit. **8.** A füzetbe rajzoljátok meg és töltsétek ki az „Ivan Mazepa politikájának területei” című táblázatot, külön oszlopba írva az eredményeket és a következményeket.
9. Minek köszönhetően tudott Ivan Mazepa megmaradni a hatalomban a moszkvai palotaforradalom után? Részletesen válaszoljatok a kérdésre. **10. Osztályfoglalkozás.** Milyen érdekek vezérelték a Hetmanátust a Moszkvai Állam és az Oszmán Birodalom közötti háborúban?

Az Ivan Mazepa idején megjelent könyvek az ukrán nyomdászat kiemelkedő termékei. Maga a hetman a korabeli ukrán területeken valószínűleg a legkiemelkedőbb könyvgyűjteménnyel rendelkezett, s könyvtárából adományozott könyveket a kolostoroknak, templomoknak, egyes embereknek.

Kronológia

- 1689** — a moszkvai–kozák sereg második krími hadjárata.
- 1695—1696** — a moszkvai–kozák sereg azovi (azovi-dnyeperi) hadjáratai.
- 1698** — Ivan Mazepa kozák rendi reformja.
- 1700** — konstantinápolyi békeszerződés a Moszkvai Császárság és az Oszmán Birodalom között.
- 1701** — a robot törvényesítése, amely nem haladhatta meg a heti két napot.

A kijevei Szent Szófia Székesegyház harangtornya — az ukrán barokk kiemelkedő alkotása. Mai látkép.

25. § A Hetmanátus részvétele az északi háborúban. Pilip Orlik alkotmánya

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: hogyan zajlott az északi háború és milyen része volt benne Ukrajnának; Szemen Palij felkelésének részleteit; mi vezetett ahhoz, hogy Ivan Mazepa átállt XII. Károly svéd király oldalára; milyen szerepe volt a poltavai csatának Ukrajna további sorsában; milyen volt Pilip Orlik hetmansága és alkotmánya; hogyan számolták fel véglegesen a kozákságot a Jobb parton; mi a „politikai emigráció”.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: **1.** Milyen politikát folytatott hetmansága kezdetét Ivan Mazepa? **2.** Milyen háttérrel voltak Ukrajnára a Moszkvai Állam háborúi a XVII. század végén?

- Miben mutatkozott meg az északi háború pusztító hatása a Hetmanátusra nézve?

Lovas a regisztrált kozák ezredből Ivan Mazepa hetman időszakában. 1690—1710. (Rekonstrukció.) Szerhij Samenkov alkotása.

- Sikeresnek nevezhető-e Szemen Palij felkelése?

1. A Hetmanátus a Moszkvai Állam és Svédország északi háborújában (1700—1721). 1700-ban a Moszkvai Állam megindította az északi háborút Svédország ellen azzal a céllal, hogy kijusson a Balti-tenger keleti partvidékére. A kozák ezredek kezdetől fogva részt vettek a csatákban, csatornákat, utakat, erődöket építettek stb. A kozákok hatalmas veszteségeket szenvedtek a csaták során, illetve a különböző betegségek következtében.

A moszkvai sereg első vereségei különösen negatív hatással voltak a Hetmanátus helyzetére. Innen származtak az anyagi és emberi erőforrások a Moszkvai Állam katonai potenciáljának megújításához. A Hetmanátus ezenkívül kénytelen volt egyes városokban eltartani a moszkvai sereget és a katonai helyőrségeket. Ezenfelül az ukrán területekről nagy mennyiségben szállították el a kenyeret és egyéb termékeket. Mindez a gazdaság és a kereskedelem hanyatlásához vezetett.

A kozákokat az is nyugtalanította, hogy a cári kormányzat korlátozta rendi jogait. Éles reakciót váltott ki az 1705. évi rendelet két Poroszországban állomásozó kozák ezred átszervezése reguláris dragonyosokká. A Hetmanátus jövőjével kapcsolatos bizonytalanságot arra késztették a sztársinát és a hetmant, hogy elgondolkodjanak az állam sorsáról. Ivan Mazepa megtapasztalta a hetmanátus és a Moszkvai Állam kapcsolatának romboló hatását.

2. Szemen Palij vezette felkelés (1702—1704). 1699-ben a Rzeczpospolita szejmje döntött a jobb parti kozák sereg felszámolásáról. Szamijlo Szamusznak és az ezredeseknek parancsba adták az ezredek felosztását. Azonban megtagadták annak teljesítését és felkelés robbantottak ki a lengyel uralom ellem, amit a résztvevők „második Hmelnickij-korszaknak”, vagy „Palij-korszaknak” neveztek. A felkelés élén Szemen Palij (Hurko) állt.

Palij a harc lényegét a következőképpen fogalmazta meg: „Szabad Ukrajnában telepedtem le, és a Rzeczpospolitának

UKRAJNA AZ ÉSZAKI HÁBORÚBAN (1700—1721)

nincs semmi köze ehhez a területhez; nekem mint igazi kozáknak és a kozák nép hetmanjának egyedül van jogom itt rendelkezni.”

Podóliában és a Bracláwi tartományban 1701-ben nyílt parasztfelkelések kezdődtek Lengyelország ellen. 1702-ben a felkelés átterjedt a Kijevi tartományra és Kelet-Volhíniára is. A felkelők oldalára állt az összes jobb parti ezred.

Stanisław Jabłonowski koronahetman Fasztyivnál megpróbálta elfogni Szemen Palijt, azonban a város lakosai összefogtak a város megvédése érdekében. A sikertelen ostrom után a lengyel sereg visszahúzódott Podóliába, Palij kozákjai pedig a jobb parti Hetmanátus szinte teljes területét elfoglalták és elűzték a nemeseket (slahtát).

1702 nyarán a felkelés újabb erőre kapott, immár nemzeti-felszabadító mozgalommá terebélyesedett. Novemberben

Bila Cerkva Szemej Palij és kozákjai általi 1702-es felszabadítása tiszteletére állított emlékmű (Kijev megye).

Szemen Palij. Ismeretlen festőművész. XIX. század.

Szemen Palij (Hurko) a XVII. század 40-es éveinek elején született a Csernyigovi tartomány Borzna nevű kisvárosában kozák családban. A Kijevi-Mohilai Kolégiumban tanult, majd a nyizsini ezred kozákja lett. Később megjárta Zaporizzsját, ahol hamar tekintélyre tett szert a kozákok között és ott kapta a Palij becenevet. Szolgált Petro Dorosenkónak. 1683-ban Palij olyan kozák egységet vezetett, amelyik a lengyel sereg kötelékében részt vett Bécs védelmében az oszmán betörés ellen. A hadjáratból hazatérve Szemen Palij a jobb parton telepedett le. Amikor a lengyel hatalom meghirdette a kozák ezredek szervezését, Palij néhány száz zaporizzsjai kozákkal ezredet alapított Fasztyiv központtal. Azonban erre a területre szeretett volna visszatérni a nemesség. A helyzet bonyolította, hogy Lengyelország és a Moszkvai Állam megkötötte az „örök békét”, amelynek értelmében a jobb part a Rzeczpospolita kötelékében maradt. Palij hiába kérte a cárt, hogy vegye védnökségébe a jobb partot, az mindig nemet mondott. 1689-ben Palij kozák csapat élén megtámadta Nemirovot, ahol a Lengyelország pártján álló Hrihorij Hriszko hetman állomásozott. A várost nem sikerült elfoglalni. Palijt elfogták és bebörtönözték. Az év folyamán a kozákok kiszabadították és visszatért Fasztyivba, ahol tovább folytatta addigi politikáját.

Svéd katonák XII. Károly idejéből: tüzér, gránátos, dragonyos. Richard Knötel rajza. 1890.

a felkelők elfoglalták a Rzeczpospolita egyik erősségét a jobb parton — Bila Cerkvát, később pedig Nemirovot. A lengyel sereg nagy nehézségek árán tudott felülkerekedni a felkelőkön Podóliában és a Braclawi tartományban.

Abban az időben a Rzeczpospolita nehéz helyzetben volt, két ellenséges tábor jött létre: az egyik élén a Svédország által támogatott I. Leszczyński Szaniszló király állt, a másik élén II. (Erős) Ágost, akit — a Moszkvai Állam támogatott.

Objektív szempontból a felkelés Svédország érdekeit szolgálta, ám vezetői a Moszkvai Állam és a bal parti hetman támogatásában bíztak. Ivan Mazepa szintén ki akarta használni a helyzetet a Hetmanátus egységének megerősítésére. 1704-ben II. Ágost királynak nyújtandó segítséget színlelve Mazepa kozákjai a jobb partra léptek. Felszabadítóként fogadták őket.

A felkelés abbamaradt. Ám váratlanul letartóztatták Szemen Palijt, mint aki igényt tart a hetmani bulavára és a cár beleegyezésével Szibériába száműzték.

Mazepa lett a jobb parti Hetmanátus vezetője. Itt óvatos politikát folytatott. Egyrészt hétére emelte a kozák ezredek létszámát: az egész sztársina, Szemen Palij kivételével, a helyén maradt. Másrészt — megbüntette a „lázadókat” és támogatta a nemeseket. XII. Károly svéd király hadjáratot vezetett, melyben II. Ágost, aki egyidejűleg Szászország választófejedelemé is volt, vereséget szenvedett. I. Péter választás előtt állt: a Moszkvai Államhoz csatlakozni a jobb partot és ezzel magára haragítani a lengyel nemeseket, vagy pedig a Rzeczpospolita kötelékében hagyni a jobb partot, de ezzel egyidejűleg támogatni a Moszkva-párti erőket. Úgy döntött, hogy jobb Lengyelországban Moszkva-pártiakat tudni és ezzel ellenőrizni az egész országot, mint megszerezni annak egy részét. Azonban ez nem tetszett Ivan Mazepának.

A moszkvai sereg betör Baturinba 1708 novemberében. Mai rajz.

3. Ivan Mazepa átállása XII. Károly oldalára. Célul tűzve ki a Hetmanátus felszabadítását a moszkvai uralom alól, Ivan Mazepa titkos tárgyalásokat kezdett XII. Károly svéd királlyal.

1708-ban XII. Károly 35 ezres sereg élén elindult Moszkva ellen. Később csatlakoznia kellett volna hozzá Adam Lewenhaupt tábornok 16 ezres seregének, nehéz tüzérséggel és lőszerutánpótlással.

A Moszkvába vezető utat a moszkvai sereg több helyen, Pszkovnál, Novgorodnál és Szmolenszknél is elzárta. XII. Károly a manőverezésben bízott, ezért kerülőt tett Belarusz felé. Az úttalan utakon, az ellenségesen viszonyuló helyi lakosság között a svéd sereg vontatottan haladt. Csapást jelentett számára, hogy a moszkvai sereg szétverte Lewenhaupt egységét a belarusz Liszne falunál. Ezután a svéd király az ukrán területek felé fordult, ahol Ivan Mazepa támogatásában bízott. A hetman választás elé került: nyíltan támogassa Svédországot vagy maradjon I. Péter pártján. **1708.** november 4-én a hetman úgy döntött, hogy csatlakozik XII. Károlyhoz.

Értesülve Mazepa tettéről, I. Péter parancsba adta, hogy rombolják földig Baturint, a hetmani fővárost, ahol nagy mennyiségű fegyver, tüzérség és élelem volt összegyűjtve. Baturin sorsát árulás döntötte el. Ivan Nyisz ezredes megmutatta a városba vezető titkos utat, amelyen keresztül a moszkvai sereg beözönlött a városba és pogromot rendezett. A város felgyújtották, a lakosságot elpusztították. Különböző értékelések szerint 11 ezer és 14 ezer közé tehető az áldozatok száma, közte gyerekek, asszonyok, idős emberek. Mazepát árulónak kiáltották ki.

A kozák katonai felsővezetők (sztársina) hluhivi tanácskozásán **Ivan Szkoropadszkijt** választották hetmannak (1708—1722).

Ezenkívül I. Péter felhívással fordult a lakossághoz, hogy maradjanak hűek hozzá, a Szicsbe pedig ajándékokat és pénzt küldött. Néhány nappal később a sztársina nagy része ott hagyta Mazepát, aláírták a hűségesküt a cárra és elismerték hetmanjuknak Szkoropadszkijt.

Ugyanakkor Ivan Mazepához és XII. Károlyhoz csatlakozott Koszty Horgyijenko, a Zaporizzsjai Szics kosatamánja a zaporizzsjaiak egy részével. **1709.** április 8-án Ivan Mazepa és Koszty Horgyijenko megállapodást írtak alá XII. Károllyal, amelyik szerint a Moszkvai Államhoz tartozó ukrán területeken fejedelemséget hoznak létre Svédországos formális protektorátusa alatt. A jobb parti résszel és a nyugat-ukrán területekkel a megállapodás nem foglalkozott, mivel a svéd király elismerte ezeknek a területeknek a Lengyelországhoz tartozását. Azonban a tervek nem váltak valóra.

I. Péter folytatta a büntető hadjáratot Ukrajnában. **1709** áprilisában a moszkvai sereg Pjotr Jakovlev parancsnoksága alatt elindult Zaporizzsjába és megsemmisítette a Csoromliki Szicsset. A zaporizzsjaiaknak csak töredéke menekült meg.

1708. november 23-án Moszkvában, valamint Hluhivban kihirdették az anatómát (egyházi átkot) Iván Mazepára. Több mint kétszáz évig (1917-ig) az ukrán hetman kiátkozását folyamatosan megismételték az Orosz Birodalom templomaiban. Még azokban a templomokban is megtették, amelyeket Ivan Mazepa építtetett, ezért az egyházi szabályoknak megfelelően ugyanitt hálát kellett mondani neki. Az ukrán pravoszláv egyház 1994-ben, a konstantinápolyi pátriárka — 2019-ben nyilvánította semmissé a kiátkozást.

A Szics lerombolása után a zaporizzsjaiak 1709-ben megalapították a Kamjankai Szicsset. 1711-ben a moszkvai sereg lerombolta. A zaporizzsjaiak egy része a kán oltalma alatt találtak menedékre — Oleskiben, ahol újabb Szicsset hoztak létre. Az Oleski Szics kozákjainak anyagi helyzete rosszabb volt mint Zaporizzsjában. 1728-ban a kozákok Ivan Huszak vezetésével elfogták Koszty Horgyijenko kosatamánt, mindent felégettek a Csoromliki Szicsben. A moszkvai hatalom megtiltotta új Szics létesítését. A sikertelenség után a kozákok visszatértek a krími kán-ság területére és a Kamjankai Szics helyén telepedtek le. 1733-ban Koszty Horgyijenko halála után a moszkvai hatalom megengedte a zaporizzsjaiaknak, hogy visszatérjenek. 1734-ben a kozákok megalapították az Új (Pidpilnai) Szicsset, amelyik 1775-ig állt fenn.

- Miért volt döntő befolyással a poltavai csata a Hetmanátus további sorsára?

A moszkvai sereg 1709 nyarán ért Poltava alá és a tábor a várostól északra, Jakivci falu közelében verte fel. A bal szárnyat erdő védte, a jobb szárnyat — mély árkok, a háttámadást pedig a Vorszklá folyó akadályozta meg. Ivan Szkoropadzkij kozák ezredei Mali Budiscsa és Resetilovka között helyezkedett el, hogy ne engedje át a svédeknek a jobb partra. A moszkvai sereg összességében 42—60 ezer főt számlált, valamint 72 ágyú állt rendelkezésére, noha egyes kutatók lényegesen nagyobb számokat neveznek meg (150 ezer fő). A svéd erőket 12—30 ezer főre teszik, négy ágyúval.

XII. Károlyt akadályozta a poltavai csata irányításában lábsérülése, amelyet korábban szerzett. A csata során elesett és elvesztette az eszméletét. A svédek azt hitték, hogy a király meghalt, ezért menekülőre fogták.

- A Pilip Orlik által javasolt alkotmányos berendezkedés időszzerű volt abban a korban?

Politikai emigráció — lakhely kényszerű megváltoztatása vagy a szülőföldről egy másik országba telepedés politikai okokból.

4. A poltavai csata és következményei. 1709 tavaszán a svédek fő erői és Ivan Mazepa kozákjai Poltava alá érkeztek. A kozákok és moszkvaiak által védelt város megtagadta, hogy megadja magát. A város ostroma három hónapig tartott. Időközben Poltavához megérkeztek a moszkvai sereg fő erői. Az északi háború döntő csatájára **1709. június 27-én** Poltavánál került sor.

A svéd király, akinek feleannyi katonája volt, elhatározta, hogy döntő csatát vív a moszkvai sereggel. A svédek négy oszlopba felsorakozta kora reggel elindultak a moszkvai tábor felé. Azonban a svédek váratlanul beleütköztek a moszkvaiak földbe ásott erődítéseibe. Az erődítéseket közötti haladás és a moszkvai lovasság támadás jelentős veszteségeket okozott. A bal szárny eltévedt az erdőben és megsemmisült. Több órás küzdelem után a svédek szembetalálták magukat a moszkvaiak fő erejével, amelyik ekkor jött elő a megerősített táborból. A svéd király a támadás mellett döntött, a válogatott katonaságát a szárnyakra összpontosította. XII. Károly gárdája képes volt áttörni a moszkvai sereg bal szárnyát. Ekkor I. Péter maga vitte támadásba a tartalék erőit, melyeket a tüzérség támogatott. A svéd sereget meghátrálásra kényszerítették. Ekkor támadták őket hátba Ivan Szkoropadzkij kozákjai.

Délelőtt 11 órára a poltavai csata véget ért a svéd sereg vereségével, amelyik több mint 12 ezer katonát veszített, akik meghaltak vagy fogságba estek. A moszkvai veszteség 1345 halott és 3290 sebesült volt.

A vereség után Ivan Mazepa és XII. Károly a török szultán területére menekültek. I. Péter megbízta isztambuli követét, hogy vesztegesse meg a nagyvezért, ígérjen nagy jutalmat Ivan Mazepa kiadásáért. A hír felzaklatta a hetmant és végképp aláásta megrendült egészségét. 1709. Augusztus 22-én meghalt. Mazepa testét a romániai Galacba (Galați) vitték és a katonai sztársina, valamint XII. Károly jelenlétében a helyi kolostorban eltemették.

5. Pilip Orlik hetman és alkotmánya. A kozák berendezkedés felszámolása a jobb parton. 1710. április 16-án Benderben kozák tanácsot tartottak, melyen megválasztották az új hetmant Ivan Mazepa közvetlen környezetéből — a kormány írnoka, **Pilip Orlik** személyében. Ő vezette az első ukrán **politikai emigrációt** Európában és a száműzetésben működő kormányt.

A kozák tanács elfogadta a Pilip Orlik által összeállított dokumentumot — „A Zaporizsjai Had törvényeinek és szabadságainak Paktumai és Alkotmányai” címmel. Idővel ezt a dokumentumot **Pilip Orlik alkotmányának** vagy **benderi alkotmánynak** kezdték nevezni. Egyezség volt ez, amelyben a sztársina és a kozákság az egyik fél, a hetman — a másik fél volt. Először történt meg, hogy az

újonnan megválasztott hetman a választóival hivatalosan szerződést kötött, amelynek rögzítették, milyen feltételekkel kapja meg a hatalmat.

Ily módon gyakorlatilag köztársasági politikai berendezkedést hirdetve meg az ukrán kozák államban, Pilip Orlik alkotmánya a korabeli politikai gondolkodás alapműve nem csak Ukrajnában, hanem egész Európában.

Az alkotmány korlátozta a hetman hatalmát, meghatározta képviseleti szerv — a katonai főtanács létrehozását. Az alkotmány tartalmazta a törvényhozó, a végrehajtó és a bírósági hatalom szétválasztásának elvét, a tisztségek betöltését választások útján határozta meg.

A dokumentum tartalma megfelelt a kozák sztársina érdekeinek, amelyik a hetmani hatalom meggyengülése után lehetőséget kapott arra, hogy nagyobb beleszólása legyen az állam irányításába. Pilip Orlik alkotmánya 1714-ig volt érvényben jobb parti Ukrajna azon részében, ahol megmaradtak az ezredek mint katonai-közigazgatási szervek.

Pilip Orlik következő célja volt Ukrajna felszabadítása a moszkvai hatalom alól. Szerződést kötött II. Devlet Giráj krími kánnal, XII. Károly svéd királlyal, a megbuktatott I. Leszczyński Szaniszló lengyel király támogatóival, hogy közös erővel szabadítsák fel a Hetmanátust és Szlobodai Ukrajnát. Csatlakozott hozzájuk az Oszmán Birodalom, amelyik 1710. november 30-án hadat üzent a Moszkvai Államnak. A szövetségesek terve az volt, hogy hadjáratot vezetnek jobb parti Ukrajna felszabadítása céljából.

1700 elején a kán 40 ezres serege és 2 ezer zaporizzsjai elindult Szlobodai Ukrajnába. Katonai sikert nem tudtak elérni, viszont 12 ezer fogollyal tértek vissza a Krími Kánságba. Közben Pilip Orlik 5 ezer zaporizzsjai, 20—30 ezer tatár és lengyel sereg élén megindult a jobb partra. Elfoglalta Nemirovot, Braclawot, Vinnicát és ostrom alá vette Bila Cerkvát. Csatlakozott hozzá közel 11 ezer helyi kozák Szamijlo Szamusz ezredes vezetésével. Amikor híre ment, hogy közeledik a moszkvai sereg, a tatárok felhagytak az ostrommal és foglyokat kezdtek gyűjteni (10 ezer embert). A helyi kozákok elhagyták a hetmant és földijeik megmentésére indultak. Orlik elvesztette szinte a teljes sereget és kénytelen volt visszatérni Benderbe. Szamusz kozákjai megtagadták a visszavonulást és folytatták a harcot. A döntő csatára a moszkvai és a lengyel seregek között Bohuszlav alatt került sor. Szamusz és hívei fogságba kerültek és Szibériába száműzték őket.

1711 nyarán I. Péter háborút indított az Oszmán Birodalom ellen — ez volt a pruti hadjárat. A moszkvai sereg Moldvába indult, ahol a fejedelem törökellenes felkelést szított.

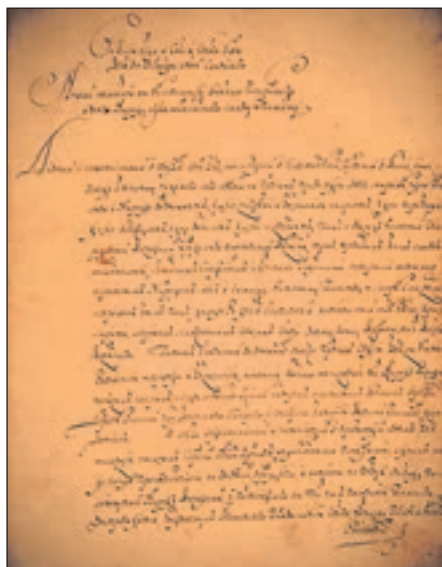
Július 8—9-én a Prut folyónál került sor a döntő csatára. A moszkvai sereget bekerítették a törökök és I. Péter

Pilip Orlik alkotmánya bevezetőből és 16 cikkből áll. A dokumentum függetlenül nyilvánította Ukrajnát a Moszkvai Államtól és a Rzeczpospolitától, megalapozta a svéd király protektorátusát és a szövetséget a Krími Kánsággal. Ukrajna határait az 1649. évi zborivi megállapodás szerint határozta meg. A kozákoknak visszaadták birtokaikat a Dnyeper-mentén. A hetman mellett képviseleti szerv jött létre — a katonai főtanács, amely törvényhozó jogosítvánnyal bírt, tagjai voltak a kozák sztársina, az ezredek, minden ezredből választott képviselők és a zaporizzsjaiak küldöttei; a főtanács évente háromszor ülésezett — karácsonykor, húsvétkor és Istenszülő Szent Szűz (Pokrova) napján. A katonai főbíró, amelybe a hetman nem avatkozhatott be, ítélkezhetett a hetman és a sztársina felett is az elkövetett bűntettekért. Az állami kincstár és vagyon felügyelője a főkincstárnok volt, a hetman saját költségeinek fedezésére külön földbirtok volt kijelölve. Az ezredek, a századosokat választották, amit azután a hetmannak jóvá kellett hagynia. Külön testület foglalkozott az állami földekkel, amit a sztársina használt, valamint a lakosság adóival. A hetman feladata volt megvédeni a kozákokat és a teljes lakosságot a mértéktelen adóktól és kötelezettségektől, segíteni a kozák özvegyeket és árvákat.

Pilip Orlik emlékműve Kijevben. Szobrász Anatolij Kuscs, építész Oleg Sztukalov. 2011.

Pilip Orlik régi cseh családból származott. Először a wilnoi jezsuita kollégiumban, majd a Kijevi-Mohilai Kollégiumban tanult. Felvilágosult ember volt, több európai nyelvet beszélt. Orlik a katonai főkancellárián dolgozott, majd katonai főírnok lett és Ivan Mazepa legközvetlenebb tanácsadója volt.

Pilip Orlik alkotmánya eredeti példányának első oldala.

csak jelentős váltságdíjnak és komoly politikai engedményeknek köszönhetően tudott megmenekülni.

Az 1711. évi pruti egyezmény értelmében a Moszkvai Állam visszaadta az Oszmán Birodalomnak Azovot, lerombolta a közelmúltban Zaporizzsjában épített erődöket és kötelezte magát, hogy nem avatkozik be a Rzeczpospolita belügyeibe. Külön pont foglalkozott azokkal az ukrán területekkel, amelyekről a Moszkvai Államnak le kellett mondanania és vissza kellett adnia a Krími Kánságnak és az Oszmán Birodalomnak. A nem pontos megfogalmazás miatt azonban nem volt nyilvánvaló, mely területről is van szó — Zaporizzsjáról, a jobb partról vagy az egész Hetmanátusról.

I. Péter halogatta a megállapodás végrehajtását. Végül 1711 végén az Oszmán Birodalom követelte a moszkvai féltől, hogy a Dnyeper-menti Ukrajnát Kijevvel együtt adja át a protektorátusa alá a pruti békeszerződésnek megfelelően. A moszkvai hatalom ezt kategorikusan megtagadta.

Tárgyalások során megállapodtak arról, hogy a Moszkvai Állam lemond a jobb partról (Kijev és környéke kivételével) és Zaporizzsjá nyugati részétől (a Dnyeper jobb partján fekvő területekről Kodakkal együtt), az Oszmán Birodalom pedig nem támaszt igényt a többi zaporizzsjai területre és bal parti Ukrajnára.

Ezt a megállapodást az 1712 áprilisában aláírt moszkvai–török egyezményben és az 1713. évi drinápolyi békében rögzítették. Mindkettő súlyos csapást jelentett Pilip Orlikra és támogatóira nézve.

Miután a jobb part elveszett, a cári kormányzat egész 1714-ig a helyi lakosságot a bal partra igyekezett átköltöztetni, hogy Pilip Orlik minden támogatás nélkül maradjon.

Ukrajna ismét csak szét volt szabdalva. Pilip Orlik hatalma a jobb part felett, amit a török szultán erősített meg, nem volt hosszú életű. 1714 áprilisában az Oszmán Birodalom és a Rzeczpospolita megállapodást kötött, amelynek értelmében a jobb part a Rzeczpospolita részét képezte. Még 1712-ben a lengyel szejm eltörölte a jobb parton az ezredek szerinti berendezkedést. 1714-ben Moszkva átadta Lengyelországnak Bila Cerkvát, a jobb parti ezredek maradványai átkeltek a Dnyeperen. Lengyelország véglegesen megszerezte a jobb part feletti hatalmat. Azonban ez a terület nem maradt „pusztaság”. Már a XVIII. század 20-as éveiben megkezdődött a lakosság betelepítése és a terület újjáélesztése. Ebben azonban a döntő szerep már nem a kovácsoké volt.

1714 júniusában Pilip Orlik Benderből európai körútra indult, szövetségeseket akart találni a Moszkvai Állam elleni harchoz. 1720-ban járt Németországban, majd Franciaországban. Azonban a hetmant egyetlen európai uralkodó sem támogatta. Miután a Moszkvai Állam és Svédország 1721-ben aláírta a nystadi békét, többé egyetlen európai

főváros sem látta szívesen a kozák politikai emigránsokat. Ráadásul I. Péter parancsára az engedetlen hetmant megpróbálták letartóztatni.

1722-ben Pilip Orlik kénytelen volt az Oszmán Birodalomba távozni, ahol élete utolsó 20 évében élt. Minden diplomáciai erőfeszítése eredménytelennek bizonyult.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- Az északi háború súlyos terheket rótt az ukrán népre. A cár politikája ellen lépett fel Ivan Mazepa hetman.
- Ivan Mazepa a ravaszságra, érdekekre és a cselszövésre támaszkodott, nem pedig a nép és vezetőinek hősiességére. Svédország veresége a poltavai csatában egyúttal a hetman azon terveinek elbukását is jelentette, hogy létrehozza az önálló ukrán kozák államot.
- A jobb parti Hetmanátusban a kozák ezredek létrehozása újjáélesztette az ukrán államalkotó hagyományokat. Ebben nagy szerepe volt Szemen Palij hetmannak.
- Annak ellenére, hogy egy időre sikerült egyesíteni Ukrajna két felét, a nemzetközi helyzet nem segítette az eredmények állandóságát. A jobb part végül a Rzeczpospolita fennhatósága alatt maradt, amely ezen a részen felszámolta a kozák berendezkedést.
- Pilip Orlik az ukrán és a világtörténelmet a mai értelemben vett első alkotmánnyal gazdagította.

Kérdések és feladatok

- ◆ **1.** Ellenőrizték a megszerzett tudást „Találjátok ki a hőst vagy a hősnőt” oktatójáték segítségével. **Játékszabály.** A pedagógus felírja egy lapra a történelmi személyiség nevét és beleteszi egy borítékba. A tanulók előre meghatározott számú kérdés alapján megpróbálják kitalálni, hogy kiről van szó. A pedagógus csak „igen”, „nem”, „részben” választ adhat. A játékot lehet párban, kicscsoportban és osztályszinten is játszani.
- ✦ **2. Osztályfoglalkozás.** Mi ösztönözte Ivan Mazepát arra, hogy szövetséget kössön Svédországgal? **3.** I. Péter milyen katonai-politikai lépésekkel válaszolt Mazepa és XII. Károly szövetségére? **4.** Páros foglalkozás. Beszéljétek meg és mondjátok el, miben különbözött Pilip Orlik hetmansága elődeiétől. **5.** Milyen céllal ajánlotta Pilip Orlik a kozákoknak az alkotmányt? **6.** Miért szenvedtek kudarcot Pilip Orlik ukrainai hadjáratai?
- ✦ **7.** Pótlólagos források segítségével írjatok történelmi portrét Ivan Mazepáról, Pilip Orlikról (szabadon választható). Vegyétek segítségül a tankönyv elektronikus mellékletében található vázlatot. **8.** A térképen (135. oldal) mutassátok meg az északi háború helyszíneit az akkori Ukrajna területén. Mutassátok meg a Szemen Palij felkelése által érintett területet (1702—1704) és Pilip Orlik jobb parti hadjáratainak útvonalait.
- ★ **9.** A jobb parton az 1702—1704 közötti felkelést miért nevezték „második Hmelnickij-korszaknak”?

Kronológia

1700—1721 — északi háború.

1702—1704 — Szemen Palij vezette felkelés (Palij-korszak).

1708 — Ivan Mazepa hetman megállapodást köt XII. Károly svéd királlyal.

1708 — a moszkvai sereg lerombolja a hetmani fővárost — Baturint.

1709 — a moszkvai sereg lerombolja a Csortomliki Szicset.

1709 — poltavai csata.

1710 — Pilip Orlik alkotmánya.

1711 — I. Péter moszkvai cár pruti hadjárata.

A buzogány (bulava), amit a legenda szerint Pilip Orlik Ivan Mazepától örökölt. XVIII. század. Ma Linköping (Svédország) nyilvános könyvtárban van kiállítva.

Emlékezz Pilip Orlik alkotmányának 300. évfordulójára tiszteletére a „Benderi erőd” katonai-történelmi emlékkomplexum területén (Moldova). 2010.

26. § Vallási élet. Kultúra a XVII. század végén — a XVIII. század első felében

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: hogyan rendelték alá az ukrán pravoszláv egyházat a moszkvai patriarchátusnak; milyen sajátosságai voltak az ukrán kultúra fejlődésének a XVII. század végén — a XVIII. század első felében; milyen eredményeket tudott felmutatni az ukrán kultúra ebben az időszakban; kik voltak az ukrán kultúra jeles képviselői; mi az „Orosz Pravoszláv Egyház Szent Szinódusa”.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: **1.** Mi jellemezte az ukrán kultúrát a megelőző időszakban? **2.** Soroljátok fel az ukrán kultúra fő eredményeit a XVII. században.

- Miért sikerült Moszkvának a kijevi metropolíát alárendelni a moszkvai patriarchátusnak? Mik voltak ennek a következményei?

Sylvester Kossów metropolita (1647—1657). Ikon a Szent Mihály székesegyházban.

1. Az ukrán pravoszláv egyház alárendelése a moszkvai patriarchátusnak. Attól kezdve, hogy az ukrán kozák állam a Moszkvai Állam protektorátusa alá került, Moszkva folyamatosan próbálkozott azzal, hogy az ukrán pravoszláv egyházat alárendelje a moszkvai patriarchátusnak. Az 1654-es ukrán –moszkvai szerződésben már volt javaslat a kijevi metropólia alárendelésére vonatkozóan. Az ukrán küldöttség azonban ezt határozottan elutasította. Egyidejűleg az ukrán pravoszláv egyház Szilvesztr Koszov (Sylvester Kossów) metropolita vezetésével, hat ezredes, négy ezred, a szicsek megtagadták az eskütételt a cárra. Noha később Moszkva erre rákényszerítette a metropolitát az Kijevbe küldött sztrelecek által, a metropolita életében többé nem próbálkoztak meg „Kijev alárendelésével”.

Kossów metropolita 1657. április 13-án meghalt, ami aktivizálta a harcot a kijevi metropolíáért. Az újonnan megválasztott metropolita, Dioniszij (Dionysius) Balaban elutasította Moszkva ajánlatát és 1658-ban megerősítette hivatalában a konstaninápolyi pátriárka. Dionysius támogatta Ivan Vihovszkij hetmant. A moszkvai befolyástól való mentesülés érdekében Dionysius Kijevből, ahol moszkvai helyőrség állomásozott, átköltözött Csihirinbe.

Ivan Vihovszkij hatalomból való eltávolítása után Moszkva a „perejaszlavi cikkelyekbe”, melyet Jurij Hmelnickij írt alá, beleírta azt a feltételt is, hogy a kijevi metropólia a moszkvai patriarchátus fennhatósága alá került. Az ukrán papság nem teljesítette azt a feltételt. Ekkor Moszkva, kihasználva Ukrajna megosztottságát, az általa ellenőrzött területen megpróbált felállítani egy párhuzamos, Moszkva-párti egyházi hierarchiát. A kijevi metropoliai szék helytartójává Lazar Baranovicsot nevezték ki. Azonban a főpap semlegest magatartást tanúsított Dionysius metropolitával és Moszkvával való kapcsolataiban. 1661-ben Moszkva Me-

fogyijt (Metódot) tette a helyére. Dionysius nem békélt meg Moszkva újabb támadásával kanonikus kormányzása ellen. A belarusz egyház élére kinevezte Jozsif (Józef) Neljubovics-Tukalszkijt, valamint elérte, hogy a konstantinápolyi pátriárka kiátkozza Metódot.

Dionysius lépéseit támogatta Nikon, a cárral ellentétben álló moszkvai pátriárka, aki nem akart konfliktusba keveredni a konstantinápolyi pátriárkával.

Dionysius metropolita halála után Moszkva ismét megpróbálkozott célt érni. Ám 1668-ban a konstantinápolyi pátriárka kijevi metropolitának ismerte el Jozsif (Józef) Neljubovics-Tukalszkijt. A metropolita Petro Dorosenko hetman „jobb keze” lett a Hetmanátus egyesítéséért folytatott küzdelemben, és Moszkva minden ajánlatát elutasította.

1675-ben Józef metropolita meghalt, és a kijevi metropóliáért újra kitört a harc. A Hetmanátus kettészakadása hatással volt a kijevi metropóliára is. A bal part hosszú ideig Lazar Baranovics helytartónak volt alárendelve. A jobb parton a lengyel király által kinevezett püspökök voltak — Antonyij Vinnickij, majd 1679-től Jozsif Sumljanszkij. Ezenkívül az Oszmán Birodalom által ellenőrzött területen egy ideig a konstantinápolyi pátriárka képviselője, a görög Pankratius volt a főpap.

A moszkvai patriarchátus újabb kísérlete az volt, hogy megszerezze a kijevi barlangkolostort. Innokentyij Hizel (Innozenz Giesel) apát halála után a moszkvai patriarchátus a szabályok ellenére a konstantinápolyi pátriárkától megszerezte a jogot az utód szabad megválasztására. A megválasztott metropolita, Varlaam Jaszinszkij azonban megtagadta, hogy Moszkvába menjen és Lazar helytartó szentelte fel. Ugyanebben az időben a lengyel király kinevezte Jozsif Sumljanszkijt a kijevi barlangkolostor birtokosának, ami a megválasztott elöljáró hatalmát jelképevé tette. Válaszul Varlaam Jaszinszkij 1685. február 26-án aláírta Moszkvával a megállapodást. Ily módon különféle manipulációk eredményeképpen a kijevi barlangkolostor a konstantinápolyi pátriárka fennhatósága alól a moszkvai patriarchátus kebelébe került. Moszkva kérelmezte Jakab konstantinápolyi pátriárkától, engedje meg, hogy a kijevi metropolitákat a moszkvai pátriárka szentelje fel. Meg sem várva a választ (ami elutasító volt), a cár megparancsolta Ivan Szamojlovicsnak, hogy tartsák meg a választásokat a kijevi metropóliában és az új metropolitát küldjék Moszkvába.

Az egyházi gyűlésen, amelyen nem volt jelen egyetlen püspök sem (mindegyikük megtagadta, hogy nem kanonikus eseményen vegyen részt), kijevi metropolitává választották a lucki püspököt, Gedeont (Grigorij Szvjatopolk-Csetvertyinszkij fejedelmet). A tömeghatás érdekében a gyűlés helyszínére beteretlék az alsóbb papságot és a kozák katonai vezetőket. 1685 decemberében Gedeon megkapta az enge-

Dioniszij Balaban metropolita (1657—1663). Ismeretlen festőművész. XVIII–XIX. század.

Jozsif Neljubovics-Tukalszkij metropolita (1663 -1675). Ismeretlen festőművész. XVII. század

? A 142., 143. oldalakon az egyházi autonómiát védelmező metropolitákat láthatjátok, akik nem fogadták el az egyesülést Moszkvával. A tankönyv elektronikus mellékletében található segédlet segítségével állítsátok össze történelmi portréjüket.

Gedeon metropolita. Ismeretlen festőművész. XVIII. század.

- Az ukrán egyház beolvasztása Moszkva számára miért volt politikai, nem pedig vallási döntés?

Feofan Prokopovics. Ismeretlen festőművész. XVIII. század vége — XIX. század eleje.

délyt, hogy a metropólia élére álljon, „Kijev, Halics és Kis Oroszország metropolitája” lett, címéből kimaradt a kijevi metropoliták hagyományos titulusa — „és egész Rusz [metropolitája]”. **1686 májusáig** a kijevi metropólia a konstantinápolyi pátriárka fennhatósága alá tartozott, után a moszkvai patriarchátushoz került.

Az esemény legfontosabb következménye az volt, hogy az ukrán egyház fokozatosan elveszítette identitását.

A konstantinápolyi patriarchátus szinódusa csak 2018. október 11-én törölte el a moszkvai patriarchátus fennhatóságát az ukrán területeken.

2. Az ukrán papság megtörése a cári hatalom által. Az ukrán pravoszláv egyház alárendelése a moszkvai patriarchátusnak katasztrofális következményekkel járt. Elveszítette korábbi önállóságát. A kijevi metropóliát gyakorlatilag feldarabolták. A moszkvai pátriárka beindította azt a folyamatot, amelynek eredményeképpen néhány püspökséget (elsőként a csernyigovit) és kolostort (a kijevi mezsihirszkij kolostort és a kijevi barlangkolostort) elcsatolta a metropóliától és közvetlenül a patriarchátus irányítása alá helyezte. Azokat a püspökségeket, amelyek a Rzeczpospolita területén voltak, a görögkatolikus egyház kapta meg (1691-ben csatlakozott hozzá a przemyśli püspökség, 1700-ban — a lwówi, 1702-ben — a luck-osztrohi). Csak a Manyjavszkij Szkit kolostor szerzetesei őrizték meg a kapcsolatot a konstantinápolyi pátriárkával egész 1785-ig, amikor a Habsburgok bezárták a kolostort.

Ioakim moszkvai pátriárka azonnal érdeklődést tanúsított a metropólia belső ügyei iránt. Már 1686-ban magához vonta az egyház felügyeletet (a főpapság ellenőrzését az alsó papság felett), idővel pedig Moszkva a könyvkiadásba is beavatkozott. Például 1689-ben elvárás lett egyeztetni a pátriárkával a szövegeket, 1693-ban és 1720-ban pedig korlátozták, majd betiltották az ukrán nyelvű könyvkiadást. Az 1689. évi és az 1690. évi moszkvai egyházi gyűlések elítélték a kijevi papságot az unitus „elferdített magyarázatokért”, felhívva a figyelmet arra, hogy a konstantinápolyi pátriárkáknak nem állt módjában ellenőrizni a hit erősségét: betiltották még a regnáló püspök, Lazar Baranovics műveit is. A kijevi metropólia fokozatosan elvesztett minden jogot — nem maradt egyetlen püspöke sem. 1733-ban a kijevi metropóliát érsekséggé fokozták le és megszüntették az egyházi vezetők választhatóságát.

Ivan Mazepa katonai-politikai fellépései befolyásolták az ukrán papságot is, amelyiknek nagyobb része kitartott a Moszkva-ellenesség mellett. Miután meggyőződtek arról, hogy az ukrán kozák államra már nem tudnak támaszkodni, az ukrán papság gyorsan Moszkva pártjára állt. 1708 őszén a kijevi metropolita a cár nyomásának engedve kita-

gadta Ivan Mazepa hetmant, aki nagyon sokat tett az egyház fejlesztéséért.

A poltavai csata után 1709-ben **Feofan Prokopovics**, a Kijevi-Mohilai Akadémia rektora hosszú beszédet mondott I. Péter előtt, amelyben elítélte Ivan Mazepát és kifejezte lojalitását a hatalom iránt. Később a cár Feofan Prokopovics javaslatára kezdett bele az európai szokások meghonosításába a Moszkvai Államban.

Feofan Prokopovics volt a szerzője a „Lelki útmutatók”-nak, amelyek az orosz pravoszláv egyházban a pátriárka általi kormányzást felváltotta a **Szent Szinódussal**, amelyet világi hivatalnok vezetett (a pátriárka székének őrzője Sztefan Javorszkij exarcha lett, később pedig a Szinódus tényleges vezetőjévé Feofan emelkedett). Ily módon az egyház az államapparátus része lett. Ugyancsak Feofan Prokopovics javasolta, hogy a Moszkvai Államot nevezzék el Orosz Birodalomnak, amely a Rusz utódja és a „ruszoszláv” nép hazája, akik közé az ukránokat is sorolta. Feofán Prokopovics az orosz tudományosságban is szerzett érdemeket, az ő kezdeményezésére alapították az Orosz Tudományos Akadémiát.

Feofan Prokopovics gyors szolgálati előrehaladása az új birodalomban egy szélesebb jelenséget tükrözött vissza — az ukrán papság zöme birodalmi szolgálatba állását, amelyik nyugati orientációjú volt. Nyugati műveltsége megfelelt az új birodalom érdekeinek, ezért az ukrán papokat széles körben bevonták az egyházi és világi állásokba. Dimitrij Tupalo, az ukrán pap lett a rosztovi metropolita, még szentté is avatták az óhitűek elleni harca miatt. Paiszj Velicskovszkij — a XVIII. századi kolostori erkölcsi-etikai rendtartás kidolgozója — az aszkézisirodalom kezdeményezője volt. Ő alapította az Athosz-hegyen az Illés próféta kolostort, előjárója volt a dragomirnai és a neamti kolostornak. Paiszj Velicskovszkij lefordította a szerzetesek legismertebb művét, a „Philokaliá”-t. Gyakorlatilag újjászervezte a szerzetesi létet, amely Rusz-Ukrajna pusztulása után hanyatlásnak indult. Paiszj Velicskovszkijt 1988-ban szentté avatták.

Ily módon az ukrán szerzetesek fokozatosan a birodalmi hatalom eszközeivé váltak. Ugyanakkor számuk és befolyásuk idővel nyugtalanítani kezdte a hatalmat. II. Katalin cárnő megtiltotta, hogy ukránok magas egyházi és világi méltóságot kapjanak.

3. A kultúra fejlődésének sajátosságai. A XVII. század végének — a XVIII. század elejének kultúráját két tényező befolyásolta: az ukrán kultúra fejlődése a megelőző időszakban és a nyugat-európai barokk hatása. A barokk kultúra az ukrán területeken sajátos alakváltozatban jelent meg, aminek alapján beszélhetünk ukrán barokk kultúráról. Ezenkívül az időszakban a kultúrában világi vonások is megjelentek.

Az időszak kultúrájára befolyással volt az ukrán lakosság társadalmi struktúrájának megváltozása is. A művelt népesség

Orosz Pravoszláv Egyház Szent Szinódusa — irányító testület, amely az Orosz Birodalomban 1721 és 1917 között állt fenn, s amelyik a pátriárkát helyettesítette. A Moszkvai Patriarchátus Orosz Pravoszláv Egyházának Szinódusa legfelsőbb államhatalmi szerv volt. Élén főfelügyelő (ober-procurator) állt (miniszteri ranggal volt egyenlő). A szinódus az uralkodónak volt alárendelve.

Ivan Ogijenko XX. század történelem az ukrán kultúráról

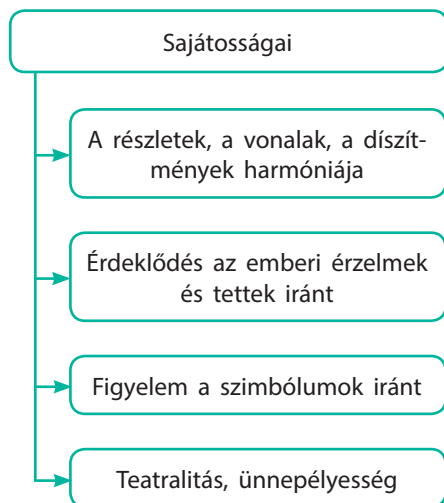
Az ukrán templomi énekesek Moszkvában meghonosították énekesi öltözetüket, amely elterjedt egész Oroszországban mind a mai napig, a székesegyházak kórusainak tagjai ma is azt az egyedi öltözetet viselik, amit az ukránoktól vettek át a XVII–XVIII. században... Az ukrán egyház olyan erősen hatott a moszkvai, hogy a moszkvai templomoknak az ukrán kiejtés honosodott meg, s az a kiejtés megmaradt a XIX. század elejéig.

? **Páros feladat.** Beszéljétek meg és magyarázzátok meg:

1. Mivel magyarázza a szerző az ukrán kultúra jelentős befolyását Oroszországban (a Moszkvai Államban) a XVII–XVIII. században? **2.** Az ukrán kulturális hatás mely területeit sorolja fel a szerző? Mi támasztja alá az ukrán kultúra jelentős befolyását az korabeli Oroszországra (Moszkvai Államra)?

- Mi hatott a legerősebben az ukrán kultúra fejlődésére a XVII. század végén — a XVIII. század elején?

A BAROKK KULTÚRA

A Kijevi-Mohilai Kollégium szervezeti struktúráját tekintve Nyugat-Európa felsőoktatási intézményeinek felelt meg. Hosszú kérelmezés után 1694-ben a kollégium cári adománylevelbe foglalt önkormányzatot kapott. 1701-ben akadémiává alakították. 1709-ben közel 2 ezer diák tanult itt. Azonban a következő néhány évben számuk 165 főre csökkent.

zömét már nem a nemesek és a papok képezték, hanem az egyszerű kozákok, a kozák vezetők és a polgárok. Ennek köszönhetően az ukrán kultúra szélesebb alapokon fejlődhetett.

4. Oktatás és könyvnyomtatás. Kijevi-Mohilai Akadémia.

A XVII. század végén kozák Ukrajnában a lakosság iskolázottsága még mindig viszonylag magas volt. Számos elemi iskola működött, melyekben papi segédek, a Kijevi-Mohilai Kollégium vándorló diákjai tanítottak. Ezekben olvasni, írni, számolni, énekelni tanítottak. Elterjedt volt a házi tanítóskodás is.

A Hetmanátusban épp ebben az időszakban terjedt el a tanuláshoz és a szakmai ismeretek elsajátításához az a módja, hogy kancelláriai munka során részesültek oktatásban a leendő hivatalnokok.

A korabeli Ukrajnában elterjedt volt a kézműves céhekben az inasok oktatása. A kozákok gyerekei a szics iskolákban jártak Zaporizzsjában. Kancelláriai munkára, illetve hangszerekre (koboz, kürt, hegedű, cimbalom) oktattak.

Új kollégiumok nyíltak, melyek középfokú oktatási intézményeknek számítottak: Csernyigovban (1700), Harkivban (1727), Perejaszlavban (1738). Jelentős oktatási központtá fejlődött a harkivi kollégium, ahol 800-an tanultak. A hagyományos tantárgyakon kívül mérnöki, tüzéri és geodéziai (földmérés) ismereteket is oktattak. A perejaszlavi kollégiumban tanultak a később a jobb parti részen szolgáló pravoszláv papok.

A kollégiumokban oktatták az ószláv, az ukrán, a lengyel, a német, a francia nyelvet, poétikát, retorikát, filozófiát, hittant, matematikát, fizikát, orvoslást, történelmet, földrajzot, csillagászatot (asztronómiát), zenét.

A jobb parton és a nyugat-ukrán területeken alapvetően jezsuita kollégiumok működtek — Luckban, Kamjaneckben, Lwówban, Przemyszlben és másutt.

A felsőoktatást az ukrán területeken a Kijevi-Mohilai Kollégium (1632) és a lwóvi egyetem (1661) képviselte.

Az írástudás elterjedése hozzájárult a könyvnyomtatás fejlődéséhez. A korabeli Ukrajnában a 13 nyomdából a legnagyobb a kijevi barlangkolostorban működött. Az itt megjelent könyvek között találjuk többek között az „Ifika Ieropolitika” (1712) címűt, amely a magatartási normákat foglalta össze. Vallási szövegeket, ábécéket és egyéb könyveket adtak ki. A nyugat-ukrán területeken továbbra is működött a lwóvi testvériség nyomdája, ahol ábécéskönyveket és más műveket adtak ki. Jelentősen hozzájárult a könyvkiadás fejlődéséhez a pocsajivi és az unyivi nyomdák.

Az időszak könyvkiadásának fontos sajátossága volt az orosz pravoszláv egyház szinódusának tiltásai ellenére a világi tárgyú könyvek növekvő száma. Az I. Péter által bevezetett orosz cirill ábécé, amely az olvasók szélesebb köre számára tette elérhetővé a könyveket.

5. A tudomány fejlődése. A XVII–XVIII. században az ukrán területeken, akár csak másutt Európában, gyorsan fejlődött a tudomány. Azonban egész Európától eltérően, ahol a tudomány erős ellenpólusa volt az egyháznak, itt a tudományt többnyire egyházi személyiségek, nem egyszer főpapok művelték. Így például Feofan Prokopovics még beszédet is mondott a Kijevi-Mohilai Akadémia diákjai és tanárai előtt „A fizika érdeméről és hasznáról”.

A tudománnyal foglalkozókat az időkorszakban elsősorban az asztronómia, a matematika, az orvoslás, a földrajz kérdései foglalkoztatták. Ioanikij Haljatovszkij például igyekezett feltárni az olyan természeti jelenségeket, mint a nap- és a holdfogyatkozás, felhő, eső, szél, villám stb. Epifaniusz Szlavineckij lefordította szláv nyelvre Andreas Vesalius „Kozmográfiáját”-t, amelyből az orvoslást oktató kollégiumokban tanultak. 1707–1708-ban Feofan Prokopovics számtan és mértan tanmenetet állított össze a Kijevi-Mohilai akadémia számára.

A XVIII. században elterjedtek az orvosi ismeretek. Ukrán orvosok is elhíresültek, akik orvosdoktori diplomát szereztek: Ivan Poletika, M. Kruzenseny, Petro Pohoreckij és mások. 1707-ben Lubniban megnyílt az ukrán területek első patikája.

6. Az irodalom fejlődése. A XVII. század második felétől kezdődik meg az irodalom fellendülése. Az ukránok irodalomnak ezt a korszakát barokknak nevezzük. A barokk stílus a leginkább a költészetben mutatkozott meg.

A társadalmi-politikai tartalmú költészet a Bohdan Hmelnickij vezette nemzeti-felszabadító háború és a ruina időszakához kötődött. Ismert művek: „Kihullott a komló a zsákból”, „Hmelnickij verses dicsőítése a kisorosz nép által”, „Csihirin” stb.

A vallási-filozófiai tartalmú verseket a papság képviselői írták — Lazar Baranovics, Varlaam Jaszinszkij, Dimitrij Tuptalo, Sztefan Javorszki, Feofan Prokopovics és mások, mely művekben elsősorban erkölcsi-etikai kérdéseket feszegettek. A barokk stílus leginkább ezekben a művekben mutatkozott meg — szimbólumok, allegóriák, szójátékok, aszociációk, naturalista részletek. A leghosszabb vallásos tartalmú verset (23 ezer sor) Ioan Makszimovics írta („Szűz Mária”).

Barokk stílusban fejlődött a panegirikus költészet is — kiemelkedő események vagy kiemelkedő személyiségek cselekedeteinek dicsőítése. A műfaj legjelesebb képviselői Ivan Velickovszkij, Lazar Baranovics.

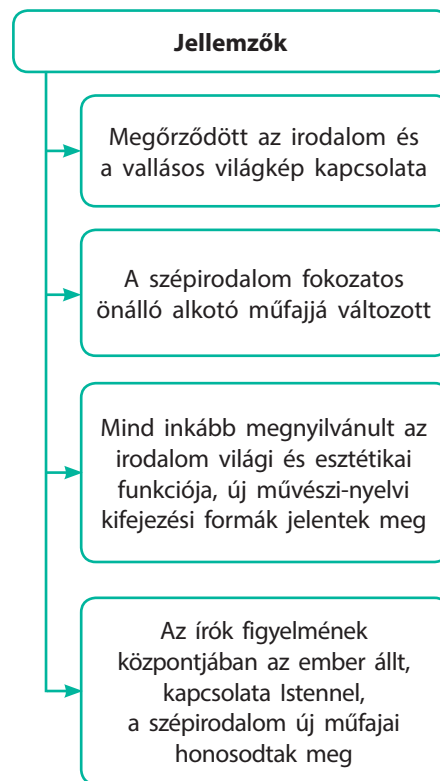
Nagy népszerűségeket örvendtek az epigrammák — rövid, csattanós költemények. A korszak jeles epigrammistái voltak Lazar Baranovics, Ivan Velickovszkij, Danilo Bratkovszkij, Klimentij Zinovijiv. Az epigrammákban vallásos-filozófiai és világi témákat is feszegettek.

Aleppói Pál történész és utazó, az antiochiai pátriárka fiának feljegyzéseiből (1654)

Ettől a várostól [Raskovtól] kezdve a ruszok, azaz a kozákok földjén egy csodálatos dolgot figyeltünk meg, ami mindnyájunkat meglepett: mindannyian, kevesek kivételével, még az asszonyok és a lányok többsége is tud olvasni és ismerik a templomi szertartásrendet és tudják az egyházi énekeket; ezenkívül a papok tanítják az árvákat és nem hagyják, hogy tudatlanul csavarogjanak az utcákon.

? Hogyan írja le az utazó a korabeli Ukrajnában az oktatás színvonalát?

IRODALOM a XVII. század második felében

A XVII. század végén — a XVIII. században fejlődött az egyházi irodalom, amelyhez tartoztak többek között a prédikációk. Szerzőik dicsőítették a pravoszláviához való hűséget, a békevágyat, a harmóniát és a nyugalmat; elítélték az irigységet, a hálátlanságot, a kapzsiságot, az erkölcsi romlottságot. A legjelentősebb művek „Az igaz hitben”, „Az ember békéje Istennel” Innokentyij Gizeltől, Lazar Baranovics „Lélekkard” és „Prédikációs harsonák” című prédikációgyűjteményei. Prédikációgyűjteményéről elhíresült Dimitrij Tuptalo, Sztefan Javorszkij, Feofan Prokopovics és mások. Ezenkívül elterjedt a hagiográfia (szentek élete). Ennek legjelentősebb darabja Dimitrij Tupala négykötetes gyűjteménye a szentek életéről.

A lírai költészet jeles képviselői voltak Szemen Klimkovszkij, Ilja Bacsinszkij, Dmitro Levickij, Ivan Mazepa, Lazar Baranovics. A lírai költészet műfajai igen változatosak — témái a hétköznapi élet, a természet, a szerelem. Népi alakok és szimbólumok telítik. A szerelmi költészet szoros kapcsolatban állt a dallal.

Nagy népszerűsége tett szerint a szatirikus versirodalom is. Kéziratban terjedtek Klimentyij Zinovij (370 vers) és Ivan Nekrasevics művei („Vásár”, „Gyónás”). Ezekben a hétköznapi élet színes jeleneteit verselték meg, kigúnyolták a társadalmi visszasságokat, dicsőítették a földművesek és a kézművesek becsületes munkáját.

A prózairodalomban a hitvitázó művek voltak a legjelentősebbek. A legjelesebb hitvitázó művek közül kiemelhetők a következők: Ioanikij Haljatovszkij „Fundamentumok”, „Beszélgetés” című művei, Lazar Baranovicstól „A régi hit új mértéke”, ismeretlen szerzőtől a „Ráolvasás”.

A XVII. század közepétől az irodalomban fejlődésnek indult az aiszóposzi fabulák. Ezeket tanulták az iskolákban, kéziratban formában terjedtek. Később ezek a fabulák elősegítették az új ukrán irodalmi nyelv kialakulását.

Az időszak irodalmi hagyatékának jelentős részét teszik ki a történeti munkák. Közülük kiemelkedik a „Szinopszis” (1674) — Ukrajna és a Moszkvai Állam rövid története a legrégebbi időktől a XVII. század utolsó negyedéig (ismeretlen szerző).

A XVIII. században az ukrán társadalomban nagy érdeklődéssel fordultak a nemzeti-felszabadító háború eseményeihez, amit az irodalom is visszatükrözött. 1702-ben jelent meg az első ilyen mű — a Szentanú Krónikája,

Szamijlo Velicsko krónikája. A 2020-as kiadás oldala.

Ioanikij Haljatovszkij „Új ég” című prédikációgyűjteményének címlapja. Mihajlo Szljozka lwóvi nyomdája. 1665.

Dimitrij Tuptala „A szentek élete” című művének címlapja. Kijevi barlangkolostor nyomdája. 1705.

melynek szerzője a ruina időszakának képviselője, Roman Rakusko-Romanovszkij volt. Népszerűen voltak Szamijlo Velicsko műve a „Monda a lengyelek elleni kozák háborúról” és Hrihorij Hrabjankától a „Kronika”. A XIX. században ezeket kozák krónikáknak nevezték, noha ezek valójában tipikus XVIII. század történeti munkák voltak, melyek barokk stílusban íródtak.

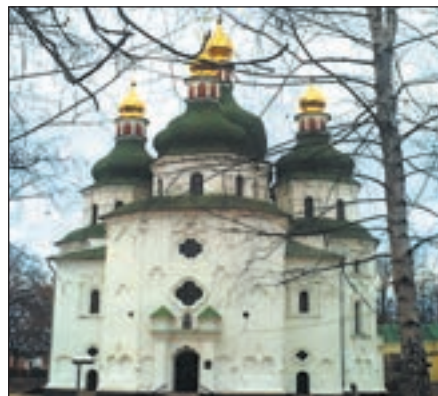
7. Építészet. A Bohdan Hmelnickij vezette nemzeti-felszabadító háború, a ruina eseményei, a népi felkelések, a Moszkvai Állam, a Rzeczpospolita háborúi az Oszmán Birodalommal, a Krími Kánsággal, Svédországgal erőteljesen meglódtatták az erődépítést. A tűzértség fejlődése az erődök építésén is változtatott. A bástya típusú erődök kerültek előtérbe, akár a régi városfalak körül is felépítették a XVIII. században, példa rá a kijevi (pecseri) erőd, amely egyesítette magában a korabeli erődépítésre vonatkozó összes tudást.

A XVII. század második felétől fellendült a monumentális építészet. Az ukrán területeken két irányban fejlődött: a nyugat-európai barokk ukrán változatának létrehozásával és az barokk építészetnek az ukrán építészeti hagyományokkal való ötvözésével.

A barokk építészet jellemzője volt az ünnepélyesség, a magasztosság, a grandiozitás, a mozgalmasság és díszítettség.

A barokk építészet elsősorban a régi templomok újjaépítésére hatott, amikor megőrizték az épület eredeti struktúráját, de új elemekkel gazdagították — díszes front (az épület bejárata), díszes ablak- és ajtókeretek, többágú hagymakupolák, lépcsős tetőzet. Barokk stílusban újították fel Kijevben a Szófia székesegyházat, a kijevi barlangkolostorban az Istenanya elszenderedése (Uszpenszkij) székesegyházat, Csernyigovban a Szent Mihály, a Megváltó (Szpaszkij) és a Borisz és Gleb székesegyházat. Ezek a templomok máig ebben a formájukban maradtak fenn.

A korabeli Ukrajnában a legtöbb barokk stílusú épületet Ivan Mazepa hetmansága idején emelték. Kiemelkedő barokk egyházi épületegyüttesek a Szent Miklós templom Nyizsinben (XVII. század 50-es évek), a Szent háromság székesegyház a husztinyai monostorban (1671), a Mária oltalma (Pokrova) templom Harkivban (1689), a Szent háromság székesegyház Csernyigovban (1679—1695), a Mindenszentek (Vszhihszvjatszka) templom a kijevi barlangkolostorban (1696—1698), Úr színeváltozása (Szpaszo-Preobrazsenszkij) templom Veliki Szorocsinciban (1734) stb. Ide sorolhatjuk a Kijevi Szófia székesegyház harangtornyát is. Nyugat-európai barokk stílusban épült a dominikánusok kápolnája Lwówban (1745—1749).

Szent Miklós székesegyház Nyizsinben. XVII. század 50-es évei. Mai látkép.

Mária oltalma (Pokrova) templom Harkivban. 1689. Mai látkép.

Dominikánus kápolna Lwówban. 1745—1749. Mai látkép.

Az ukrán barokk figyelemre méltó képzőművészeti műhelye volt a XVII. század második — a XVIII. század első felében a zsovkvai kör. Ivan Rutkovics például az ikonosztások hagyományos tartalmát világi motívumokkal gazdagította. Legismertebb ikonosztásai a zsovkvai, volica-derevljanszkai, volja-viszocskai, nova szkvarjavai templomokban láthatók. Másik ismert művész volt Jov Kondzelevics, aki a bonyolult monumentális kompozíciókat preferálta, amelyeken az ukrán népet is megörökítette. Legismertebb munkái a Manyavszkij Szkit kolostor (ma a Lvivi Nemzeti Múzeumban őrzik), valamint a bilisztocskai és a zhorivai kolostorok számára készültek Volhíniában. A zsovkvai művészek közé tartozik rajtuk kívül Jurij Simonovics, Martin Altomonte, Vaszil Petrahnovics. Alkotó örökségük nemcsak ikonokból áll, hanem világi portrékat, csatajeleneteket is megfestettek.

A drohobicsi Szent György templom freskója (Lviv megye). Mai látkép.

Az egyházi építészetén kívül a világi rendeltetésű kőépületeket is emeltek. Refektóriumok, kollégiumok, város-házak, katonai kancelláriák, lakóépületek épültek. Kiemelendő a korszakból a kijevi akadémia épülete, a kijevi barlangkolostor, a csernyigovi Szent Háromság és a jeleci kolostor cellái, Vaszil Kocsubej lakóháza Baturinban.

A leggyakrabban használt építőanyag azonban továbbra is a fa maradt. Napjainkig fennmaradt számos fatemplom, különösen Kárpátmellék (Prikarpattya) területén, Bukovinában és a mai Kárpátalja területén.

8. Művészet. A XVII. század második felétől az ukrán festészet fokozatosan eltért az egyházi kánonoktól, valós személyeket és eseményeket kezdtek ábrázolni. A festészetre is hatással volt a barokk stílus.

A monumentális festészetben megmutatkoztak a néphagyományok is. Különösen realiztikusan ábrázolta az egyszerű embereket, a tájat a drohobicsi Szent György templom díszítésében, valamint a kárpátaljai fatemplomokon. A kijevi Szófia székesegyházban új freskók készültek, amelyek a tatárokkal és a lengyelekkel folyó harcok jeleneteit ábrázolták. A kijevi barlangkolostor Istenanya elszenderedése (Uzspenzkij) székesegyházában a korszak kozák nemességére számos tagjának portréját megfestették.

A népi mesterek alkotásai megjelenítették a végítéletet. Különösen színes jelenség volt a bandurázó kozák — a haza védője alakjának megfestése („Mamaj Kozák”), valamint a felkelő paraszté, aki a társadalmi és nemzeti elnyomás ellen küzdött.

Fejlődött az ikonfestészet is. Az ikonokon a bibliai alakokon kívül valós személyeket is ábrázoltak — hetmanokat, katonai vezetőket, egyszerű kozákokat, polgárokat a kornak megfelelő háttérrel („A Szent Kereszt felmagasztalása”, „Istenanya oltalma” ikon stb.).

Az időszakban fejlődött az ukrán portréfestészet, amelynek szembeűnő nemzeti jellege volt. A XVII. század végén — a XVIII. század elején még közel állt az ikonfestéshez. Monumentális portré készült Bohdan Hmelnickijről és ismert kozák parancsnokairól. A virági barokk portrékat gazdagon díszítették, az ornamentika kifejezte az ábrázolt személy vagyoni és társadalmi helyzetét. Nagyon népszerű volt a korban a patrónus portré — a templomok alapítóinak és támogatóinak ábrázolása.

Jelölösen fejlődött az időszakban a grafika is, szoros kapcsolatban a nyomdászattal. A könyveket metszetekkel díszítették, amelyeket fába vagy fémbe mintáztak meg. A grafika fejlődésében a legnagyobb szerepet a Taraszevics testvérek játszották. Olekszandr Taraszevics portrégalériát készített Ukrajna kiemelkedő személyiségeiről, Leontyij Ta-

raszevics pedig illusztrálta a „Kijevi-Pecseri paterikont” és az „Új Szövetség”-et.

Kiemelkedő grafikusművész volt Ivan Scsirszkij. Metszetein a növényi ornamentika szervesen illeszkedett az antik jelenetekhez és a realiztikus ábrázolásokhoz. A grafikusművészet figyelemre méltó darabjai az általa készített plakátok, amelyeken a Kijevi-Mohilai Kollégium (Akadémia) nyilvános előadásait hirdette meg.

A XVII. század második felében magas színvonalat ért el a dekoratív és az iparművészet, különösen a faragás. A geometrikus vagy növényi ornamentika díszítette a bútorokat, a szövöszékeket, a szekereket stb.

A népművészet ágai közül a korabeli Ukrajnában a legelterjedtebb a szövés és a hímzés volt, amivel az emberek a ruhájukat és az otthonukat díszítették.

9. Zene és színház. A XVII. század végén — a XVIII. század elején kialakult a népi zene minden olyan jellegzettsége, ami máig fennmaradt. Népballadákat, történelmi énekeket kobozsal, lanttal, bandurával kísérték. Kialakult az instrumentális népzene, amely minden ünnepségnek alapvető kelléke volt — népszerűek voltak a triók. Nevüket nem a hangszerek számáról kapták, hanem a zenészek által betöltött funkciókról: melódia, ritmus, tempó.

A többszólamú énekes műfaj — a kántus — nemzeti jelleget öltött a szöveg tartalmát és a zene jellegét illetően. Erősödött benne a világi jelleg. A kántusok melódiai a korban az egyházi zene forrásául is szolgáltak. A kántusok szerzői a kor kiemelkedő személyiségei voltak — Lazar Baranovis, Dimitrij Tuptalo és mások.

Tovább fejlődött a kórus éneklés is. A legnépszerűbb az a capella volt — hangszerkíséret nélküli többszólamú kórusmű. Az időszakban professzionális szintre emelkedett. A kórusok felléptek a nemesi palotákban és a templomokban. Ismert énekesek Klim Konovszkij, Jozsip Zavojszkij, Olekszij Leskovszkij és mások.

Professzionális zenei képzettségre lehetett szerint tenni a Kijevi-Mohilai Akadémián, a magisztrátusok mellett működő zeneiskolákban, egyházi szemináriumokban, zenekarokban. 1738-ban Hluhivban speciális zeneiskola nyílt.

Folytatódott a színházművészet fejlődése is. A legnépszerűbbek, akárcsak korábban, a mozgó bábszínházak (vertep) voltak. A színre vitt történetekben egyre nagyobb arányt képviselt a hétköznapi tematika.

Az iskolai színház és az iskoladráma a Kijevi-Mohilai Akadémián tudott a legjobban fejlődni, ahol a drámaírás és a színjátszás az oktatási folyamat kötelező része volt. Az iskola színházak karácsonykor és a húsvétkor léptek fel. Különösen népszerű darabok voltak Dimitrij Tuptalától

A Kijevi-Mohilai Akadémia diákjai a három szenteket és az athéni palládiumot — a tudomány védelmezőit ábrázoló metszeten. Ivan Sirszkij alkotása. 1698.

A zeneművészet professzionalizálódására reagálva Bohdan Hmelnickij 1652-ben rendeletet adott ki a zenészek céhének megalapításáról. Ilyen céhek alakultak Sztarodubban, Nyizsinben, Csernyigovban és más városokban. A céhtagok szolgálták ki az ünnepségeket, részt vettek a hadjáratokban, a nagybirtokokon rendezett szórakozásokon.

Kronológia

1686 — a kijevi metropóliának a moszkvai patriarchátushoz csatolása.

1701 — a Kijevi-Mohilai Kollégium akadémiává szervezése.

Gyakorlat foglalkozás a IV. fejezet alapján.

A IV. fejezet összefoglalása.

Tesztfeladatok tematikus dolgozatokhoz a IV. fejezet alapján.

a „Komédia Krisztus születésére” és az „Ének a pokol felbolydulásáról”.

Az iskoladráma egyre összetettebb lett, új műfajok születtek — tan- és történelmi drámák stb. Az előadásokhoz díszleteket, kellékeket, speciális effektusokat használtak.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- A kijevi pravoszláv egyház alárendelése a moszkvai patriarchátusnak gyengítette a hetmani kormányzat pozícióit és messzeható következményei voltak az ukrán kozák államra nézve, annak kultúrája és vallási életére.
- A XVII. század második — a XVIII. század első felében az ukrán kultúra addig soha nem tapasztalt fejlődésen ment keresztül. Különösen megmutatkozott ez az oktatás, az építészet és a művészet területén. A korszak ukrán kultúrája szoros kapcsolatban volt a népi hagyományokkal és a nyugat-európai hatásokkal, aminek köszönhetően létrejött az ukrán barokk stílus.
- A kozák Ukrajnának a Moszkvai Cársághoz tartozása, amely immár birodalomná vált, negatív hatással volt a kultúra fejlődésére: tiltások, a kiemelkedő személyiségek bevonása a birodalom irányításába, a nemzeti jelleg eltörlésére törekvés jelezte ezt.

Kérdések és feladatok

- ◆ **1.** Ellenőrizték a megszerzett tudást „Kulturális emlékek tudorai” oktatójáték segítségével. **Játékszabály.** A tanulók párokat alkotnak. Az egyik bemutatja a kulturális emléket képen (vagy röviden szóban leírja), a másik pedig megmondja, miről van szó. Néhány kör után cserélnek.
- ▲ **2.** Milyen tényezők befolyásolták az ukrán kultúra fejlődését a XVII. század végén — a XVIII. század első felében? Melyek voltak ezek közül döntőek? **3.** Milyen körülmények között vesztette el önállóságát az ukrán pravoszláv egyház? Mik lettek ennek a következményei? **4.** Páros foglalkozás. Beszéljétek meg és válaszoljatok a kérdésekre. A XVII. század végén — a XVIII. század elején a bal parti Hetmanátus területén a lakosság jelentős része tanult volt, a felnőttek többsége tudott írni. Minek volt ez köszönhető? Milyen intézményekben folyt az oktatás az ukrán területeken. **5. Kiscsoportos foglalkozás.** Beszéljétek meg és határozzátok meg, melyik volt a vezető művészeti iskola a XVII. század végén — a XVIII. század első felében az ukrán területeken? Milyen művészeti ágakban mutatkozott ez meg?
- ▲ **6.** Jellemezzétek az ukrán irodalom műfaji sokszínűségét a XVII. század második felében — a XVIII. század első felében. A választ foglaljátok ábrába. **7.** Pótlólagos források segítségével mutassatok be egy építészeti emléket a korból.
- ★ **8. Osztályfoglalkozás.** Hogyan igyekezett a moszkvai patriarchátus befolyása alá vonni a kijevi metropóliát?

V. Fejezet. Ukrán földek a XVIII. század 20—90-es éveiben.

27. § Az Orosz Birodalom gyarmatosító politikájának felerősödése. A Hetmanátus felszámolása

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: milyen gyarmatosító politikát folytatott a Moszkvai Állam (az Orosz Birodalom) Ukrajnával kapcsolatban; milyen volt Ivan Szkoropadszkij, Danilo Aposztol hetmansága; hogyan próbált az ukrán vezető réteg ellenállni a cári hatalom Ukrajna-politikájának.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: 1. Melyek voltak az északi háború fő eseményei az ukrán területeken? 2. Határozatok meg Ivan Mazepa szerepét az ukrán történelemben. 3. Milyen következményekkel járt a poltavai csata az ukrán kozák állam számára?

1. A cári hatalom támadása a Hetmanátus autonóm jogai ellen. Ivan Mazepa átállását Svédország oldalára I. Péter arra használta fel, hogy büntetőhadjáratot indítson azok ellen, akik nem értettek egyet a cári politikával.

Ezzel egyidejűleg megkezdődött az ukrán autonómia (az önálló beligazgatás) felszámolása. Amikor 1708-ban az újonnan választott hetman, Ivan Szkoropadszkij azt javasolta a cárnak, hogy az új cikkelyekben erősítse meg a hagyományos jogokat és szabadságjogokat, I. Péter gúnyos válaszolt adott: „Az ukránoknak a cári kegyelméből így is annyi szabadsága van, mint egyetlen más népnek se a világon.” a hetman jogköreit az „**ügydöntő határozatok**” állapította meg. I. Péter elvetette Szkoropadszkijnek azt a kérését is, hogy a kozákok parancsnoka a megbízott hetman legyen, de pedig a moszkvai tábornokok. A hetmani kormányzat kénytelen volt jelentéseket tenni az adókról és a katonai kincstár jövedelmeiről.

A vajdák jogot kaptak arra, hogy beavatkozzanak kozák Ukrajna belügyeibe. A hetman ellenőrzésére cári rezidens minisztert neveztek ki (1710-től kettőt). Hluhivban — az új hetmani rezidencián — két moszkvai ezredet helyeztek el. 1708-1709-ben a Hetmanátust, 1719-től Szlobodai Ukrajnát a Kijevi kormányzóságnak (guberniumnak) rendelték alá.

A kormányzónak szélesebb jogköre volt, mint a hetmannak, 1715-ben cári rendelettel az ezredek katonai vezetése megválasztásának új rendjét vezették be, amelynek megfelelően döntő szava volt a folyamatban a cári küldöttnek. Katonai vezetőknél külföldieket kezdtek kinevezni, akik fokozatosan többségbe kerültek. I. Péter később maga nevezte ki saját embereit: Pjotr Tolsztojt — nyizsini ezredesnek, Antyin Tanszkijt — kijevinek. Ezzel megsértette a Hetmanátusban a választott vezetők elvét. Ráadásul a moszkvaiak ettől kezdve nagy földbirtokokat kaptak Ukrajnában, akik nem tartoztak engedelmisséggel a hetmannak. 1720-ban I. Péter korlátozta a ka-

Golicin gróf Holovkin kancelnak írt leveléből (1708)

Biztonságunk érdekében elsősorban vizályt kell szítani az ezredesek és a hetmanok között. Nem kell végrehajtani a hetman kérését. Amikor a nép látja majd, hogy a hetman nem bír olyan erővel mint Mazepa, akkor, reményeim szerint többeket arra készíten majd, hogy besúgók legyenek. Ezért, nem szabad ezekkel a besúgókkal szigorúan bánni; ha ketten hamis információval érkeznek, s velük kedvesen bánunk, a harmadik már igaz információval jön, és a hetman és a sztársina félni fognak. Mint korábban már megírtam önnek, most is mondom: minden ezredben olyan ezredeseknek kell lenniük, nem értenek egyet a hetmannal... Akkor számunkra minden ügyük nyitottá válik.

? 1. Milyen célból szítottak vizályt a hetmanok és az ezredesek között? 2. Hogyan nevehetjük az ilyen politikát?

Intézkedések, amelyekkel a moszkvai hatalom az ukrán nyelvet és kultúrát háttérbe szorította:

- 1709-ben I. Péter parancsára száműzték az országból a Kijevi-Mohilai Akadémia jobb partról származó diákjait.
- A moszkvai hatalom elkobozta azt a pénzt, amit Ivan Mazepa adott a kijevi barlangkolostor építésére. A kolostor földjeit átadták a kijevi erőd építésére.
- A Hetmanátusból az ukrán tudósokat, felvilágosult gondolkodókat, teológusokat és pedagógusokat meghívták vagy elcsábították Moszkvába.
- Kötelezővé tették az ukrán egyházi kiadványokban a nagyorosz helyesírást és az „orosz pravoszlavizmust”.
- A Hetmanátus területéről Moszkvába vitték a történelmi emlékeket, ritka könyveket stb.
- Az összes ukrán templomból elkobozták a régi ukrán kiadványokat és moszkvai kiadványokra cserélték.

Ivan Szkoropadszkij hetman. Ismeretlen festőművész. XVIII. század.

tonai főbírótság jogkörét. Megerősödött a moszkvai hatalom befolyása a Hetmanátus gazdasági életére, ami a gazdaság tönkretételéhez vezetett: az ukrán árukat csak a Moszkvai Állam Balti-tengeri kikötőin keresztül lehetett külföldre vinni és kizárólag nem ukrán kereskedők által.

Ezenkívül megtiltották bizonyos termékek bevitelét a Hetmanátus területére Nyugat-Európából (tű, szövet, posztó, harisnya, cukor, dohány stb.), ezeket a termékeket moszkvai gyártóktól kellett megvásárolni. Különadót vezettek be a cári kincstár javára. 1721-ben a Hetmanátus területén bevezették „a rézpénzt, hogy az ezüst és az arany pénzeket Oroszország lakossága használhassa és minél inkább bekerüljön az állami kincstárba”.

A kozákokat mind gyakrabban dolgoztatták a Hetmanátus területén kívül: csatornaépítésben (1721-ben a ladogai csatorna építésére 10 ezer kozákot küldtek), erődépítésre (Szentpétervárra), távoli katonai hadjáratokban (három hadjárat Perzsia ellen) stb. A hadjáratok következtében a kozákok gazdaságai is hanyatlani kezdtek. A Hetmanátus lakosságának el kellett tűrni a cári katonaság helyben állomásozását.

Kulturális téren is szigorítások következtek. A Kijevi-Mohilai Akadémiáról a cár parancsára kizárták az összes jobb parti diákot és tanárt, Ukrajnában az egyházi könyvek kivételével minden más kiadását megtiltották, és az egyházi könyvekben „nem lehetett semmilyen nyelvi különbség és eltérő nyelv”. Ily módon a cár visszaszorította az ukrán nyelvet is, elősegítette az erőszakos oroszosítást (ruszifikálást) és az ukrán nép szellemi leigázását.

2. Ivan Szkoropadszkij hetmansága. Ivan Szkoropadszkij hetmanként minden módon igyekezett igazolni lojalitását a cár iránt és ez által megőrizni a Hetmanátus autonómiáját. Ivan Mazepához hasonlóan igyekezett kerülni a konfliktusokat a sztársinával és az egyházzal, nagy földbirtokokat adományozott nekik. Kormányzása alatt a megművelt földterületek mintegy 30%-a a sztársina magántulajdonában volt, egyesek közülük valóságos földmagnásokká váltak. Magának Szkoropadszkijnek több mint 100 ezer alattvalója volt, míg a kolostoroknak csak 60 ezer.

1721 januárjában Szkoropadszkij, rossz közérzete ellenére, elindult Moszkvába, hogy végleges döntést érjen el a Hetmanátus státusáról a Moszkvai Cárságban. Azért indult el Moszkvába, mert a cár rendeletet adott ki a katonai főkanclária kivonásáról a hetman hatalma alól.

A látogatás azonban nem vezetett a remélt eredményre és nem állította meg a jogok és szabadságjogok további megvonását. Ugyanakkor Ivan Szkoropadszkij parancsot kapott a Kisorosz Kollégium megalakítására (1722. április 29.). A cár eltitkolva valódi célját az intézmény felállítását azzal indokolta, hogy a nép panaszkodik a megvesztegetésekre és

zsarolásokra, hogy a kozákoktól elveszik a földet, az erdőket, a malmokat, erőszakkal alattvalóvá teszik őket, törvénytelenül uralkodik a katonai főkancellárián: „Az önök érdekében cselekszem... a nagyorosz bíraskodás és kormányzás arra szolgál, hogy ne szülessenek törvénytelen ítéletek és ne sújtsák külön terhek a kisorosz népet.”

Ez a hír megdöbbenetette a hetmant. Visszatérve Hluhivba, átadta az „ügyvitelt” **Pavlo Polubotoknak** (1722—1723). 1722. július 3-án Ivan Szkoropadszkij meghalt.

3. Az első Kisorosz Kollégium. Pavlo Polubotok megbízott hetman. Ivan Szkoropadszkij hetman halála után a Hetmanátus kormányzását a Kisorosz Kollégium vette át (1722—1727), amelynek hat tagja orosz katonatiszt volt. Sztjepan Veljaminev vezetésével fokozatosan átvette az összes jogkört a hetmani kormányzattól. I. Péter nem engedte meg, hogy új hetmant válasszanak, hanem megbízott hetmanná nevezte ki Pavlo Polubotokot, aki köteles volt teljesíteni a kollégium utasításait.

Pavlo Polubotok csernyigovi ezredes energikus ember volt, az ukrán autonómia lelkes híve. Nem véletlenül mondta róla cár, hogy „Mazepánál is veszélyesebb”. Nem békélt meg azzal, hogy Veljaminev nemcsak ellenőrizte, hanem gyakorolta a politikai hatalmat. Polubotok maga köré gyűjtötte az ellenzéki katonai vezetőket, bírósági reformba kezdett, mindent megtett a megvesztegetések visszaszorítása érdekében. Többször felpanaszolt a szenátusnak (az Orosz Birodalom legfőbb közigazgatási szervének), hogy a Kisorosz Kollégium megsérti az ukrán törvényeket és hagyományokat, követelte az új hetmanválasztást.

1723 augusztusában a kozák vezetők ellenzéki része a Kolumak folyó mellett felállított kozák táborban kiadták a **kolumaki kiáltványt**, amelyben kérték a cártól a Kisorosz Kollégium által bevezetett adók eltörlését és a hetmanválasztás engedélyezését. Amikor I. Péter megkapta a kiáltványt, parancsba adta, hogy zárják a Péter-Pál erődbe Ivan Polubotokot és 15 ellenzéki kozák vezetőt. 1724. december 18-án Ivan Polubotok megbízott hetman meghalt a fogságban.

4. Danilo Aposztol hetmansága. Új háború fenyegetett az Oszmán Birodalommal, nőtt az elégedetlenség a Kisorosz Kollégium tevékenységével szemben, nehézségekbe ütközött a 60 ezres orosz sereg fenntartása, személyes konfliktusba került Sztjepan Veljaminev, a kollégium vezetője és Alekszandr Menysikov fejedelem, ami a kollégium megszüntetéséhez, és az Ukrajnával kapcsolatos politika enyhüléséhez vezetett. Megengedték a hetmanválasztást. Az új hetman a 73 éves Danilo Aposztol mirgorodi ezredes lett (1727—1734). A cári hatalom vele sem írta alá a hagyományos cikkelyeket. A hetman jogkörét az „**ügydöntő határozatok**” szabályozta.

Pavlo Polubotok megbízott hetman. Ismeretlen festőművész. XVIII. század vége — XIX. század eleje.

Pavlo Polubotok halálát Ukrajnában keserűséggel fogadták. Dicsőítették, mint Ukrajna nagy védelmezőjét, legendák születtek róla.

A legnépszerűbb legenda vele kapcsolatban, hogy miután a cár tudomást szerzett Polubotok betegségről, személyesen kereste fel és bocsánatot kért, a hetman pedig halála előtt a szemére hányta az összes sérelmet, amit a cári hatalomtól az ukrán kozák állam elszenvedett: „Az én és földjemeim ártatlan szenvedéséért hamarosan a legfelsőbb bíró, a mi Istenünk előtt fogunk felelni: hamarosan a színe elé kerülünk, és ő ítéletet mond Péter és Pál [Pavlo] felett.” I. Péter valóban nemsokára meghalt (1725. január 25-én).

■ Mi volt Danilo Aposztol hetmanságának legfőbb sajátossága?

Danilo Aposztol hetman. O. Martinovics festménye.

Az „ügydöntő határozatok” előírta:

- hetmant csak a cáρ engedélyével lehet választani. A hetman elvesztette jogát, hogy kinevezze és megbüntesse a kozák sztársinát és nem folytathatott önálló külpolitikát;
- a Hetmanátus ügyei visszakérültek a külügyi kollégium határákörébe;
- csökkent az ukrán területeken állomásozó orosz katonaság létszáma;
- a katonai főbírótság tagjai közé oroszokat is helyeztek;
- eltörölte a Kisorosz Kollégium által bevezetett adókat;
- ismét felállította a katonai főkincstárakat, ám az orosz kormánynak alárendelve.

- A „hetmani kormányzat igazgatósága” miért nem tudta felszámolni a Hetmanátus autonóm jogait és Szlobodai Ukrajnában a kozák önkormányzatot?

Danilo Aposztol aktívan hozzájárult az elvesztett autonómia visszaszerzéséhez: az ezredesi tisztségekbe saját híveit nevezte ki, intézkedéseket fogantatosított a felső katonai vezetők földbirtoktulajdonlásának rendezése érdekében, először állított össze költségvetést a korabeli Hetmanátus történetében, rendbehozta az ukrán kereskedelmet, a hetman fennhatósága alá vonta Kijevet, átszervezte a bírói szervezetet, elérte, hogy a zaporizzsjaiak visszatérhessenek a tatár fennhatóság alatt álló Oleskiből és **1734-ben** megalapítsák az Új (Pidpilnai) Szicset a Pidpilna folyó partján.

Danilo Aposztol hetmansága idején a termőföldeket a kozák sztársina, a pravoszláv egyház és az orosz hivatalnokok között osztották fel. A sztársina örökletes és ideiglenes használatban levő földbirtokai közötti különbségek gyakorlatilag eltűntek.

A megvesztegetések elleni küzdelemben és a földbirtoklás rendezésében fontos szerepet játszott a hetman által kezdeményezett földbirtokösszeírás. 1729—1730-ban ellenőrizték (felülvizsgálták) a földbirtokokat és a használatukra vonatkozó jogosultság törvényességét. Kiderült, hogy a Hetmanátus területén a megművelt földek 35%-a a sztársina magántulajdonában volt. Aposztol kezdeményezésére 1728-ban elkezdődött a törvénygyűjtemény összeállítása — „Törvények, amelyek alapján a kisorosz népet ítélik”. A törvénygyűjtemény célja az volt, hogy jogilag rögzítse a Hetmanátus autonóm státusát és privilégiumait az Orosz Birodalom keretében. Az összeállítása a hetman halála után fejeződött be. Az orosz szenátus azonban kategorikusan megtagadta annak megerősítését.

5. A „Hetmani kormányzat igazgatóságának” politikája. Kísérelt Szlobodai Ukrajna autonóm berendezkedésének felszámolására. Danilo Aposztol 1734-ben bekövetkezett halála után Anna Ivanovna cárnő ismét megtiltotta a hetmanválasztást, és az ukrán ügyeket a „**hetmani kormányzat igazgatóságára**” bízta (1734—1750).

Az új kormány három tagját a kozák sztársina adta, hárman pedig orosz hivatalnokok voltak, a kormányzat tevékenységét az 1728. évi „ügydöntő határozatok” szabályozta. Az orosz hivatalnokok feladata volt, minden lehetséges eszközzel korlátozni a hetman hatalmát, megrendíteni az iránta megnyilvánuló bizalmat, elérni a kozák sztársina és az orosz tisztikar közeledését, valamint ukránok és oroszok házasságkötését. Az ukrán ügyekben ismét a szenátus döntött. Ukrajnában felülvizsgálatot tartottak az adószedés rendezésére és befejeződött az ukrán törvények gyűjteményének összeállítása.

A társadalom feletti ellenőrzés érdekében az Orosz Birodalomban ismét felállították a „titkos és rendőrségi ügyek kancelláriáját”. Hazaárulás vádjával letartóztatták a kijevi megisztrátus összes tagját.

Lényeges változások történtek Szlobodai Ukrajna berendezkedésében. Még 1726-ban az ezredek a katonai kollégium felügyelete alá kerültek. 1723-tól kezdve csak oroszok lehettek ezredek. 1732-től kezdve átszervezések kezdődtek, melyek célja az autonóm önkormányzat felszámolása volt. Szumiban létrejött „a szlobodai ezredek alapítását felügyelő kancellária”, amely az ezredek számos jogkörét magához vonta.

Az ezredhivatalokat 1733—1734-ben kancelláriáknak nevezték át, amelyek ugyanolyan jogokkal rendelkeztek, mint a kormányzóságok kancelláriái. A bírászkodás az orosz törvények alapján zajlott. 1734-ben eltörölték a kozákok és a parasztok jogát a földfoglalásra, valamint megtiltották a lakosoknak, hogy elhagyják Szlobodai Ukrajna területét. A tiszti segédeket kizárták a kozák rendből.

A „hetmani kormányzat igazgatósága”

— kormányzati szerv, melyet az orosz hatalom hozott létre Danilo Aposztol hetman halála után a Hetmanátus irányítására.

A „hetmani kormányzat igazgatósága” az 1735—1739 közötti orosz–török háború időszakában működött, amelynek terhei az ukrán népre nehezedtek. Az orosz sereg ellátása a frontközeli területek ukrán lakosságára hárult. Az állandó rekvirálások (tulajdon elvétele) megfosztották a lakosságot a legszükségesebbektől. A háború eredményeképpen a zaporizzsjai területek visszakerültek az Orosz Birodalom fennhatósága alá.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- A moszkvai (orosz) hatalom 1708—1722 közötti lépései előkészítették az ukrán államiság felszámolását. A külső körülmények azonban megtorpanították az ukrán kozák állam felszámolásának folyamatát, és rövid időre helyreállt a hetmani hatalom (1727—1734).
- Az Ukrajnával kapcsolatos orosz politika alapvető irányvonala nem változott: az Orosz Birodalom semmiben nem különböző provinciájává változtatni. Ilyen körülmények között az ukrán kozák elit minden tőle telhetőt megtett régi jogai megvédése érdekében. Azonban eközben tartózkodtak a radikális lépésektől és nem támaszkodtak a nép támogatására.

Kérdések és feladatok

1. Ellenőrizték-e a megszerzett tudást a „Hat kérdés” oktatójáték segítségével. **Játékszabály.** A tanulók csapatokat alkotnak. Mindegyik csapatnak meghatározott idő alatt fel kell tennie hat kérdést a tanultakkal kapcsolatban. Az a csapat nyer, amelyiknek a kérdései között a legkevesebb átfedés van a többi csapatéval.
2. Hogyan használta fel I. Péter Ukrajna forrásait saját céljai elérésére?
3. Hogyan jellemezhető Ivan Szkoropadszkij hetmansága? Miért nem engedte meg I. Péter Ivan Szkoropadszkij halála után, hogy új hetmant válasszanak?
4. Melyek voltak a kolomaki kiáltvány alapvető politikai tételei?
5. **Kiscsoportos foglalkozás.** Beszéljétek meg és mondjátok el, hogyan igyekezett a Kisorosz Kollégium felszámolni Ukrajnában a hagyományos kormányzati formát.
6. Mi volt Danilo Aposztol hetmanságának fő érdeme?
7. Milyen következményekkel járt az ukrán kozák államra nézve a „hetmani kormányzat igazgatóságának” tevékenysége?
8. A füzetben rajzoljátok meg és töltsétek ki „Ivan Szkoropadszkij és Danilo Aposztol hetmansága” című összehasonlító táblázatot. Soroljátok fel az azonos és az eltérő vonásokat.
9. Készítsetek történelmi portrét Pavlo Polubotokról.
10. **Osztályfoglalkozás.** Milyen tényezők eredményezték, hogy a cári hatalom gyakran változtatta politikáját Ukrajnával kapcsolatban?

Kronológia

- 1722** — Oroszországban a cári hatalom első ízben tiltotta meg a hetmanválasztást.
- 1722—1727** — az első Kisorosz Kollégium tevékenységének időszaka.
- 1727—1734** — Danilo Aposztol hetmansága.
- 1734** — az Új (Pidpilnai) Szics megalapítása.
- 1734—1750** — a „hetmani kormányzat igazgatósága” működésének időszaka.

Ukrajna Nemzeti Bankja által Pavlo Polubotok tiszteletére kibocsájtott pénzérme. 2003.

28. § Bal parti és Szlobodai Ukrajna. A Hetmanátus felszámolása

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: milyen politikát folytatott Kirill Razumovszkij, az utolsó hetman; milyen okok vezettek a hetmanság, a Hetmanátus és Szlobodai Ukrajna autonómiája maradáinak felszámolásához, és ez hogyan zajlott le.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: 1. Milyen politikát folytatott Oroszország a bal parti Hetmanátussal kapcsolatban a XVIII. század első felében? 2. Soroljátok fel a nagyobb felkeléseket az orosz uralom ellen a bal parti és a Szlobodai Ukrajna területén a XVIII. század első felében.

- Állítható-e, hogy Kirill Razumovszkij hetmansága csak a cári hatalom szeszélye volt?

Kirill Razumovszkij hetman.
Louis Tocqué festménye. 1758.

1. A hetmanság újjáélesztése 1750-ben. A „hetmani kormányzat igazgatóságának” tevékenysége mind több elégedetlenséget váltott ki a Hetmanátus lakosságából.

A helyzet javulásával kecsegtetett, hogy a palotaforradalom eredményeképpen Erzsébet, I. Péter lánya foglalta el az orosz trónt. A reményeket az a körülmény táplálta, hogy a cárnő környezetében több ukrán is volt, közte Alekszej Razumovszkij, a cárnő kegyence. A remények rövidesen igazolódni látszódtak. A Hetmanátust és a Szlobodai Ukrajnát érintő változásokra nemcsak a cárnőnek a közvetlen környezetével fennálló különleges kapcsolata volt háttal. Kikényszerítette a változásokat a társadalmi elégedetlenség kritikus megnövekedése, valamint külső tényezők is: a háború kitörésének veszélye az Oszmán Birodalommal, Poroszországgal (az ukrán területek szolgáltatták az emberi és tárgyi tartalékokat).

Már 1742-ben újjászervezték a kijevi metropóliát 1743-ban eltörölték az új rendet Szlobodai Ukrajnában.

Erzsébet parancsára 1750 márciusában Hluhivban a kozák katonai felsővezetők tanácsa hetmanná választotta Alekszej Razumovszkij fivérét, **Kirill Razumovszkij** (1750—1764). Ő lett a kozák Ukrajna utolsó hetmanja.

2. Kirill Razumovszkij hetmansága. Hetmanként Kirill Razumovszkij célul tűzte ki a Hetmanátus régi jogainak helyreállítását.

Többek között sikerült elérnie, hogy a Hetmanátus ügyei ismét a külügyi kollégium hatáskörébe kerültek (aminek köszönhetően Ukrajna és Oroszország kapcsolatai ismét állami közti kapcsolatokká váltak), fennhatósága alá vonta Zaporizsziát, idővel pedig Kijevet is (1761-ben a város ismét közvetlen cári kormányzás alá került). A Rzeczpospolitában fennálló nemesi rendet tartotta ideáljának. Kirill Razumovszkij tettei elősegítették a kozák sztársina nemességgé alakulását. Jogot kapott arra, hogy önállóan kinevezze az ezredeket, földbirtokokat osszon, megújította azt a szokást, hogy összehívták a kozák katonai felsővezetők tanácsát, amelyik fokozatos rendi-képviseleti szervvé alakult át. megkezdődött

Kirill Razumovszkij baturini palotája
(Csernyihiv megye). Építész Charles
Cameron. 1799. Rekonstruálva 2003—
2008-ban.

Baturin újjáépítése, amely ismét hetmani rezidencia lett. Annak ellenére, hogy a hetman és testvére jelentős befolyással bírt a cári udvarban, ezek a lépések nyugtalanságot váltottak ki. 1754-ben több rendelet jelent meg, melyek korlátozták a hetman hatalmát.

Kirill Razumovszkij mellé tanácsos-felügyelőt állítottak, a továbbiakban önállóan nem nevezhette ki az ezredeseket. A hetman csak javaslatot tehetett a személyükre. A hetmannak folyamatosan jelentenie kellett a katonai kincstár bevételeiről és kiadásairól, fel kellett számolnia a határt Ukrajna és Oroszország között, az orosz árukra kivetett vámokat, az állami vámhivatalokat, melyek révén a hetmani kormányzat jelentős éves jövedelmekre tett szert. Kirill Razumovszkij azon kérését, hogy a Hetmanátus ismét önálló külpolitikát folytathasson, a cári kormányzat határozottan elutasította.

Ezek a korlátozások nem állították meg a hetman reformtörekvéseit. 1760—1763 folyamán megreformálta a bírósági rendszert. Kirill Razumovszkij reformokat vezetett be a hadseregben és az oktatásban is. Ettől kezdve a kozákoknak egységes fegyverzete (puska, szablya, lándzsa) és egyenruhája volt — kék zubbony vörös gallérral, fehér nadrág és sokszínű fejfedő. Átszervezte és tökéletesítette a tüzérséget is. Minden ezredben iskolát nyitottak a kozákok gyerekeinek taníttatására. A hetman egyetemet tervezett nyitni Kijevben és Baturinban. Mindenekelőtt megújította a Kijevi-Mohilai Akadémiát.

3. A Hetmanátus végleges felszámolása. Pjotr Rumjancev tevékenysége bal parti Ukrajnában. 1760-ban Erzsébet cárnő halála után a trón unokaöccse, III. Péter foglalta el. Csak néhány hónapig ült a trónon, politikájával mégis érkezett sokakat magára haragítani. Összeesküvés során a cárt megölték. Az uralkodó a felesége, II. Katalin lett, aki az összeesküvés főszervezője volt. Kirill Razumovszkij hetmannak is nagy szerepe volt az összeesküvésben, azonban ez nem befolyásolta az új uralkodót abban, hogy felszámolja a Hetmanátus autonómiáját.

A Hetmanátus felszámolásának indokául az a két kiáltvány szolgált, melyet 1763-ban fogalmazott meg Kirill Razumovszkij és a kozák sztársina képviselői. Ezekben kérték Ukrajna régi jogainak helyreállítását (önálló bírászkodás és pénzügyek, területek, melyeket a XVII. század 60-as éveiben veszített el stb.) és a hetmani titulus örökletességének elismerése a Razumovszkij családban.

Szentpéterváron mindezt úgy fogadták, hogy a Hetmanátus megpróbál elkülönülni az Orosz Birodalomtól. A feldühödött II. Katalin kész volt bíróság elé állítani a hetmant. Végezetül felajánlotta, hogy önként adja vissza a hetmani bulavát, amibe Kirill Razumovszkij kénytelen volt beleegyezni. Kompenzációként hadseregtábornokká nevezték ki és több birtokot kapott. 1764. november 10-én megjelent a cári ren-

Kirill Razumovszkij hetman bírósági reformjával kezdetét vette a végrehajtó és a bírói hatalom szétválasztása. A legfőbb ítélkező testület a katonai főbíróság lett, amelyben két főbíró mellett választott személyek is voltak (egy-egy minden ezred részéről). Az ezredek (abban az időben összesen tíz) két-két bírói kerületre tagozódtak, amelyekben külön bíróság foglalkozott a civilek ügyeivel és a kamarai (földbirtoktulajdonlás) ügyekkel, minden ezredben volt köztörvényes ügyekkel foglalkozó bíróság is, amelynek élén az ezredes állt. Elvették a bírósági jogokat a katonai főkancelláriától. Így módon a Hetmanátus katonaállamból fokozatosan polgári állammá alakult. A bírászkodás átalakításával párhuzamosan rendezték a Hetmanátus törvénygyűjteményét is, melynek összeállítása még Danilo Apostol idejében kezdődött el.

Egyszerű kozák Kirill Razumovszkij idejéből. Ismeretlen festőművész.

Pjotr Rumjancev. Vaszilij Szurikov festménye.

A második Kisorosz Kollégium épülete Hlukhivban (ma Szumi megye). Mai látkép.

Vaszilij Kapnyiszt, a régi sztársina nemzetségből származó poltavai kozák volt az, aki vette a bátorságot, hogy nyíltan felszólaljon az ukrán területek a jobbágyság bevezetése ellen. „A rabság ódája” című művében (1783), ami a klasszikus orosz irodalom részévé vált, elítélte II. Katalin cárnő politikáját. Egyes történészek véleménye szerint ez a mű a Hetmanátus autonómiájának felszámolása elleni tiltakozás is volt.

delet a hetmani hatalom felszámolásáról Ukrajnában. A következő években Kirill Razumovszkij az orosz fővárosban vagy külföldön élt. 1794-ben visszatért Baturinba, ahol rövidesen meghalt.

Az egykori Hetmanátus területeinek irányítására létrejött a második Kisorosz Kollégium (1764—1786 között állt fenn) Pjotr Rumjancev vezetésével. A kollégiumnak tagja volt 4 orosz hivatalnok és 4 kozák vezető. A kollégium fő feladata az ukrán állami intézmények felszámolása és helyettük orosz intézmények létrehozása volt. 1765—1768 között a kollégium fennhatósága alá került a Hetmanátus minden központi intézménye.

A terület kormányzására vonatkozó titkos záradékban II. Katalin nyomatékosan ajánlotta az ukrán autonómia minden megnyilvánulásának felszámolását, a parasztok jobbágysítását, a gazdaság fejlődésének szigorú ellenőrzés alá vonását, az adók megnövelését.

Természetesen az ukránok tisztában voltak azzal, hogy éppen autonómiájuk felszámolása zajlik. Éppen ezért az 1767-es választások alkalmával az Orosz Birodalom Törvényelőkészítő Bizottságába (az előző törvénykönyv 1649-ben született) a kozák sztársina, nemesség, papság, az egyszerű kozákok és a polgárok képviselői előterjesztették kívánságukat, hogy térjenek vissza az 1654. évi moszkvai–ukrán szerződés feltételeihez, állítsák vissza a hetmani hatalmat stb. A bizottságot azonban dolgvégezetlenül 1774-ben feloszlatták, és a cárnő ettől kezdve maga alkotta meg a birodalom törvényeit.

1765—1769-ben revízió alá vették a földbirtokokat (rumjancevi összeírás). Felülvizsgálták és rendezték az adókat, a természetbeni adózást pénzbelire változtatták, amelynek összege elérte az évi 250 rubelt (1780-ban már 2 milliárd rubelt tett ki).

Pjotr Rumjancev nagyívű intézkedéseit megakasztotta az 1768—1774-es orosz–török háború.

4. A kozák berendezkedés felszámolása Szlobodai Ukrajnának. A Hetmanátus autonómiája maradékainak felszámolása. 1765 augusztusában II. Katalin rendeletet adott ki az ezredekre tagolás felszámolásáról és a Szlobodai-ukrán kormányzóság létrehozásáról. Az öt kozák ezred helyett öt huszár ezredet szerveztek. A helyi kozákokat megfosztották jogaiktól és privilégiumaiktól és „katonáskodó paraszttá” minősültek. 1780-ban a Szlobodai-ukrán kormányzóságot a Harkivi helytartóság váltotta fel.

1781 szeptemberében felszámolták az ezredek mint közigazgatási egységeket. Létrejött a Kijevi, Csernyigovi és a Novgorod-Sziverszki helytartóság, később — a Kijevi és a Csernyigovi kormányzóság. A kormányzóságok és a povi-tok központjaiban orosz közigazgatási és bírósági hivatalok jöttek létre.

A közigazgatási változásokkal együtt a cári kormányzat foglalkozott azzal a kérdéssel is, hogy az ukrán parasztek megszöknek földesuraiktól. **1783** májusában cári rendelettel végleg röghöz kötötték őket. Ezzel a bal parton és Szlobodai Ukrajnában is bevezetésre került a jobbágyosság.

1783 júliusában sor került az ukrán hadseregbe is: a kozák és a komanyijec ezredek helyett az orosz hadsereg ezredeit állították fel. A szolgálati idő hat év volt. A kozák sztársina orosz tiszti rendfokozatokat kapott, az egyszerű kozákok pedig állami paraszttokká minősültek.

Ily módon a XVIII. század 80-as éveinek elejére végleg felszámolták az ukrán kozák államot. A Kozák zászlókat, ágyukat, pecséteket Szentpétervárra szállították. A közigazgatási berendezkedés, a bírósági rendszer, a társadalmi rétegződés az ukrán területeken teljes mértékben meg lett feleltetve az Orosz Birodalom többi régiójának.

Kronológia

1750—1764 — Kirill Razumovszkij hetmansága.

1764—1786 — a második Kisorosz Kollégium fennállásának időszaka.

1765 — az ezredekre tagolódás felszámolása Szlobodai Ukrajnában és a Szlobodai-ukrán kormányzóság megalakítása.

1781 — az ezredekre tagolódás felszámolása a Hetmanátus területén.

1783 — rendelet a parasztek röghöz kötéséről a bal parton és Szlobodai Ukrajnában; a kozák és a komanyijec ezredek felszámolása, beolvasztásuk a reguláris orosz hadseregbe.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- Kirill Razumovszkij hetmansága (1750—1764) a Hetmanátus fennállásának utolsó időszakára esett az Orosz Birodalom keretén belül.
- 1764-ben II. Katalin cárnő felszámolta a hetmanságot, a következő 20 évben pedig felszámolta a Hetmanátus, Szlobodai Ukrajna autonómiájának maradványait is, megsemmisítette azt a Zaporizzsjai Szicsben is.

Kérdések és feladatok

- ◆ **1.** Ellenőrizték a megszerzett tudást a „Történelmi lánc” oktatójáték segítségével. **Játékszabály.** Az első játékos mond egy dátumot, fogalmat, nevet, történelmi tényt a tanultakkal kapcsolatban. A következő játékos először megismétli, amit az előző mondott, majd hozzá tesz egy szót. Az újabb játékos ugyanígy tesz. Az a tanuló, aki hosszú szünetet tart, vagy téveszt, kiesik a játékból. Az a játékos nyert, aki utoljára marad.
- ▲ **2.** Kirill Razumovszkij reformatori elképzelései miért nyugtalanították a cári hatalmat? **3.** Milyen következménye volt az ukrán lakosság számára a Hetmanátus és Szlobodai Ukrajna autonómiájának felszámolása? **4.** A kozák berendezkedés felszámolása miért nem váltott ki fegyveres ellenállást a kozák sztársina körében?
- ◆ **5. Páros feladat.** Páros foglalkozás. beszéljétek meg és soroljátok fel azokat az okokat, amelyek a Hetmanátus felszámolásához vezettek. **6.** Készítsetek részletes vázlatot „A hetmanság és az autonómia maradványainak felszámolása Ukrajnában” címmel. Vegyétek igénybe a tankönyv elektronikus mellékletében található vázlatot. **7. Kiscsoportos foglalkozás.** Beszéljétek meg kozák Ukrajna fennállásának történelmi jelentőségét.
- ★ **8. Osztályfoglalkozás.** Véleményetek szerint Ukrajna ki tudta volna vívni függetlenségét Kirill Razumovszkij hetmansága idején?

A harkivi helytartó egyenruhája. 1794.

29. § Dél-Ukrajna. A Zaporizzsjai Szics felszámolása

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: hogyan fejlődött a Szics és Dél-Ukrajna a XVIII. század második felében; hogyan számolta fel a cári hatalom a Zaporizzsjai Szicset és a Krími Kánságot; hol a helye a Zaporizzsjai Szicsnek Ukrajna történelmében; mi lett a zaporizzsjaiak sorsa a Szics felszámolása után; mi a „palanka”.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: **1.** Milyen események vezettek az Új (Pidpilnai) Szics megalakulásához? **2. Kiscsoportos foglalkozás.** Beszéljétek meg, és mondjátok el, milyen szerepet játszott a Zaporizzsjai Szics az ukrán történelem eseményeiben?

- Miben különbözött az Új (Pidpilnai) Szics az elődjeitől?

Palanka — közigazgatási egység, amelyre a Zaporizzsjai Had területei (szabad földjei) tagolódtak.

Hard dűlő – a buhohradivszki palánka központja. (ma Mikolajiv megye)

Új (Pidpilnai) Szics. Általános látkép. Mai rekonstrukció.

1. Az Új (Pidpilnai) Szics közigazgatási beosztása. A Szics körül területek el a Zaporizzsjai Szics földjei („szabadságai”). Az időszakban Zaporizzsja palankának nevezett közigazgatási egységekre tagolódtak. A XVIII. század 30—40-es éveiben legfeljebb öt volt belőlük (később a számuk nyolcra nőtt: Kodaki, Buhohardi, Inhuli, Protovcsani, Oreli, Szamarai, Kaljmiuszi, Prohnojivszki palanka).

A palanka közigazgatási központja megerősített település volt, helyőrséggel, ezredessel és sztársinával. A palanka sztársinája kezében összpontosult a katonai, pénzügyi, bírósági és közigazgatási hatalom.

Zaporizzsja közigazgatási központja a Szics volt. A Szicsen belül a katonai és egyben gazdasági egységek a 38 kuzen volt, amelyekbe beletartozott valamennyi kozák. A zaporizzsjai adminisztrációt, akárcsak korábban, a kozákok választották meg a tanácsokon, amelyek előtt a megválasztott tisztviselők elszámolással tartoznak. A felső katonai és kos vezetést egy évre választották az általános katonai vagy szics tanácson, amelyet hagyományosan január 1-jén hívtak össze. A XVIII. század második felében a szicsi tanácsok szerepe csökkent, ugyanakkor nőtt a sztársina befolyása.

A zaporizzsjai kozákok közé továbbra is mindent felvettek, aki menedéket keresett, miután elszökött a jobbágyság és egyéb társadalmi hátrányok elől. A XVIII. század 60-as éveiben Zaporizzsjában mintegy 100 ezer kozák élt. Új (Pidpilnai) Szics 41 évig állt fenn (1734-től 1775-ig).

2. Új területek meghódítása. Az Új Szics különbözött a megelőző időszakok Zaporizzsjai Hadától. A kozák sztársina tagjai immár gazdag földbirtokossá váltak. Fő tevékenységük a gazdaságaik fejlesztése volt, nem pedig a katonai hadjáratok. A piacra termelő kozák gazdaságok farmergazdaságokra hasonlítottak. Ez társadalmi széttagozódást idézett elő.

A zaporizzsjai társadalmi problémákat jelezték a szegény kozákok lázadásai 1749-ben, 1756-ban, 1768-ban, és hogy

most már innen menekültek el a kozákok. Az orosz kormány által alapított településekre szöktek. Ez alapjaiban megrendítette az Új (Pidpilnai) Szics társadalmi rendjét. Ugyanakkor a kozák sztársina saját erőből képtelen volt gyors ütemben hasznosítani a zaporizssjai földeket. Az ebben rejlő veszélyekkel tisztában volt **Petro Kalnisevskij**, a Zaporizssjai Had utolsó kosatamánja.

A kosatamán parancsára a Szicsbe érkező szökött parasztokat már nem írták be a kozák regiszterbe. A szabad földterületeken telepítették le őket, „hogy idegenek ne tudjanak azokra a területekre menni”. Petro Kalnisevskij hivatali ideje alatt Zaporizsszában 45 falut, 4 ezer telelőt alapított, melyekben közel 55 ezren éltek. Zaporizsszában több mint 6 ezer település volt összesen. Ám mindez kevésnek bizonyult ahhoz, hogy ellenálljanak a cári hatalmi terjeszkedésnek.

3. A Zaporizssjai „szabadságok” korlátozása az orosz kormányzat által. Az Új (Pidpilnai) Szics alapításától kezdve az orosz kormányzat fokozatosan korlátozta annak jogait. Az abszolút hatalommal rendelkező uralkodó országában, amilyen az Orosz Birodalom volt, a kozák köztársaság nem állhatott fenn sokáig.

1753-ban a cári hatalom megkísérelte megtiltani a zaporizssjaiaknak, hogy kosatamánt válasszanak. Azonban nem sikerült rákényszeríteni őket, hogy lemondjanak erről a régi hagyományról.

A XVIII. század 40—60-as éveiben az orosz kormányzat megkezdte Zaporizsszja északi és északkeleti peremterületeinek betelepítését katonáskodó népességgel. Ezzel elszigetelte a „szabad” területet a jobb parttól és a Hetmanátustól

A Szicsben a föld közös tulajdonban volt. Minden kozák, akinek volt valamennyi vagyona és képes volt önállóan gazdálkodni, kaphatott földet a kóstól és saját telelőt (hutor) létesíthetett. Azt eladhatta, zálogba adhatta, elajándékozhatta stb. Azonban a kozák sztársina önkényesen kisajátította a legelőket, a halászó és vadászó helyeket. A korcsmárosoktól és a kézművesektől évente kétszer „ajándékot” szedtek maguknak.

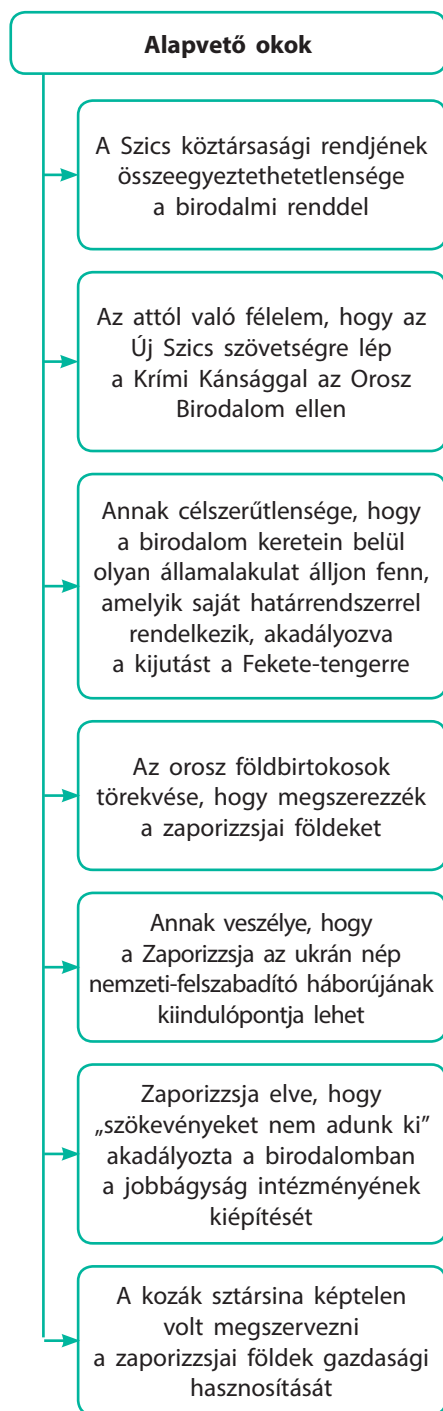
Petro Kalnisevskij régi kozák-sztársina család sarja a Lubni ezredből. Tíz éven keresztül folyamatosan megválasztották kosatamánának. Kalnisevskij komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy elkerülje a Szics függését az orosz hatalomtól. Háromszor járt Szentpéterváron, ahol Zaporizsszja katonai és közigazgatási jogait védte. Kalnisevskij gondoskodott a kulturális fejlődésről. Saját pénzen öt templomot és székesegyházat építtetett, számos egyházi könyvet és kegytárgyat vásárolt Ukrajnában és külföldön is (Jeruzsálemben). Kalnisevskij részt vett a kozákok számos hadjáratában a Krími Kánság és az Oszmán Birodalom ellen. Különösen kitüntette magát az 1768—1774-es orosz–török háborúban, melynek során a Zaporizssjai Had parancsnoka volt. Ezért az orosz kormányzat Kalnisevskij arany rendjellel tüntette ki. Miután a cári sereg lerombolta az Új (Pidpilnai) Szicset, Kalnisevskij letartóztatták és II. Katalin parancsára a szoloveckiji kolostor börtönébe zárták. Több mint 27 évet töltött fogságban, amelyből 16 évet — borzalmas körülmények között magánzárkában. Majd I. Sándor cár parancsára szabadon engedték, ám saját akaratából a kolostorban maradt. Itt halt meg 112 éves korában.

Petro Kalnisevskij.
Ismeretlen festőművész.

- Törvényszerű volt-e a Zaporizzsjai Szics felszámolása?

A ZAPORIZZSJAI SZICS FELSZÁMOLÁSA

és akadályozta a parasztok ide szökését. 1752-ben Zaporizzsja északnyugati részében megalapították Új-Szerbiát, a következő évben pedig a Szics északkeleti határai mentén – Szláv-Szerbiát. Ide az oszmán iga alól szökött lakosságot – szerbeket, magyarokat, moldvaiakat, görögöket, bolgárokat telepítettek.

A XVIII. század 60-as éveiben a zaporizzsjai területeket az Újoroszországi kormányzósághoz csatolták, még tíz évvel később — a dnyeperi erődrendszer kiépítésére sajátították ki. A zaporizzsjaiak tiltakozásaival az Orosz Birodalom nem törődött.

4. A Zaporizzsjai Szics felszámolása. A Szics végleges felszámolása a cári kormányzat számára már csak idő kérdése volt. A megfelelő alkalom az 1768—1774-es orosz–török háború után jött el. Miután a Krími Kánság függetlenné vált az Oszmán Birodalomtól, immár orosz protektorátus alá került. Ettől kezdve megszűnt a tatár támadások veszélye, amely elleni védekezéshez a birodalomnak a zaporizzsjai kozákokra szüksége volt.

1775 elején a zaporizzsjai sztársina, a kozákság megőrzésére törekedve, küldöttséget menesztett Szentpétervárra a kozákság átszervezésének tervével a doni kozákok mintájára. Azonban a javaslatokkal nem foglalkoztak.

1775 május végén az orosz sereg Peter Tekeli (Petar Tekelija) tábornok vezetésével megindult a Szicsbe. A kozákok a hírt gyanútlanul fogadták. Senki sem gondolta volna, hogy a törökök és a tatárok elleni hatéves háború után az egykori szövetséges célja a Szics lerombolása.

Június 4-én az orosz sereg észrevétlenül eltávolította az őreket és körbekerítette a Szicsset. A kozákoknak parancsba adták, hogy tegyék le a fegyvert. Meggyőződve az ellenállás hasztalanságáról, a kozák sztársina meggyőzte az egyszerű kozákokat, hogy engedelmeskedjenek. Ezután kihirdették II. Katalin parancsát a Szics felszámolásáról, majd a 2 ezer fős kozák helyőrség letette a fegyvert. A palankák központjait is vérontás nélkül foglalták el.

A sztársina tagjait letartóztatták és bíróság elé állították. Zaporizzsja területét megosztották az Újoroszországi és az Azovi kormányzóságok között. Bevezették az orosz közigazgatást és hivatalokat. A földeket a birodalmi előkelőségeknek kezdték eladományozni.

5. A zaporizzsjaiak további sorsa a Zaporizzsjai Szics felszámolása után. Az Új (Pidpilnai) Szicsset lerombolták, ám a szics közössége megmaradt. II. Katalin parancsa értelmében a kozákok beléphettek a lovasezredekbe. Egyéb esetben a kozákoknak vissza kellett térniük oda, ahonnan a Szicsbe érkeztek és gabonatermelésre kaphattak földet. Számos zaporizzsjai hazatért és gazdálkodásba fogott

a sztyeppén. Ám alig telt el két év, és megbánták a döntésüket. Az orosz kormányzat saját előkelőségeinek osztogatta a zaporizzsjai földeket, nem foglalkoztak a telelőkkel. Az új tulajdonosok elvették a kozákoktól a földet, egyes esetekben jobbágysították őket.

A zaporizzsjai kozákok jelentős része (mintegy ötezren) a Szics felszámolása után az Oszmán Birodalomba menekült. Kérték a szultánt, hogy vegye őket védelmébe és adjon földet Szics építésére. A szultán eleget tett a kérésnek, így keletkezett a Zadunajszki Szics (XVIII. század 80-as évei – 1828).

Számos kozák, aki nem akart sem az Orosz, sem az Oszmán Birodalomban élni, Habsburg területen telepedett le. A Bánátban és a Bácskában kaptak földet, a Tisza folyó partján. Közel 8 ezer zaporizzsjai kozák itt alapította meg a **Bánáti Szicset**.

Ez a helyzet nyugtalanította az orosz kormányzatot. Az elképzelés a zaporizzsjai kozákság megsemmisítése, illetve a reguláris hadseregbe való besorozása volt. Ugyanakkor a Dunántúli Szics folytatta a zaporizzsjai hagyományokat és veszélyt jelentett az Orosz Birodalomra.

Amikor közeledni látszott az új orosz–török háború, ami 1787-ben robbant ki, a birodalmi kormányzat megpróbálta a maga számára megnyerni a kozákokat. 1788-ban a zaporizzsjai kozákok maradékainak megengedték, hogy megalakítsák a hűséges kozákok seregét, melyet később Fekete-tengeri kozák seregnek neveztek el. Újra bevezették a kozák szokásokat: a kozák katonai jelvényeket, a sztárina választását, a tanácsot, a kurenyt. Azonban csak 12 ezer egykori kozák egyezett bele, hogy a birodalmat szolgálja.

6. Az ukrán kozákság részvétele a XVIII. század második felének orosz–török háborúiban. Az 1768—1774-es orosz–török háború küszöbén, amikor döntés született a Szics felszámolásáról, II. Katalin a háborúba szólítva a kozákokat biztosította őket: „A legodaadóbb híveinknek tartjuk [a zaporizzsjaiakat] és első adandó alkalommal a hűséges Zaporizzsjai Hadat legfelsőbb kegyünkben részesítjük.” Oroszország és az Oszmán Birodalom háborújában a kozákok végig aktív részt vállaltak.

1774-ben aláírták a kücsük-kajnardzsi békét, melynek értelmében Oroszország megkapta a Dnyeper és a Déli-Bug közötti területeket, Kercs városát, elnyerte függetlenségét a Krími Kánság.

Ismét gondoltak a zaporizzsjaiakra az 1787—1791-es háború idején. A háborúban részt vett a Fekete-tengeri kozák sereg. Különösen kitüntették magukat Kinburn védelmében és Ocsakov 1788-as elfoglalásában. 1789 szeptemberében a Fekete-tengeri kozákok hat ezrede elfoglalta Hadzsibejt (a későbbi Odeszát). A Fekete-tengeri kozákok jelentős mérték-

Peter Tekelij. Ismeretlen festőművész.

Az 1768—1774-es orosz–török háború idején az orosz sereghez tartozó zaporizzsjai had 7,5 lovas és 5,8 ezer gyalogos kozákot jelentett. 1769-ben a zaporizzsjaiak megakadályozták a 100 ezres török sereg benyomulását az ukrán területekre. Többek között június elején a zaporizzsjaiak váratlanul rátámadtak az oszmán Birodalom 20 hajóból álló ocsakovi flottájára, amelyek a Dunán igyekezett felhajózni. A kozákok elfoglaltak három hajót és meghátrálásra kényszerítették a törököket. Augusztusban 3 ezer fős kozák csapat Ocsakov alatt szétverte az ellenség jelentős erőit. Fontos volt a 19 hajóból álló kozák flotta sikere, amelyik a Duna deltájában legyőzte a török flottát, elfoglalt hét nagy és számos kisebb hajót. A kozákok kitüntették magukat Bender ostromakor, Tulcea, Isakcea stb. elleni rajtaütéseken.

Az orosz hatalom elismerte az ukrán kozákság jelentős hozzájárulását a XVIII. század második felének orosz–török háborúhoz. Csak 1771-ben ezer kozákot terjesztettek fel ezüst rendjellel való kitüntetésre. A hálás II. Katalin biztosította őket, hogy sosem feledkeznek meg a zaporizzsajaiak szolgálatáról. Petro Kalnisevskij kosatamán gyémántokkal díszített arany rendjelet kapott II. Katalin cárnőtől. Még 17 kozák vezető kapott György-szalagos ezüst rendjelet. 1773-ban Kalnisevskijt az orosz hadsereg altábornagyává nevezték ki. Így neki volt az egyik legmagasabb rangja a korabeli orosz hadseregben.

- Mi volt az oka annak, hogy a Krími Kánság története gyorsan véget ért az orosz fennhatóság alatt?

A kücsük-kajnardzsi béke aláírása. XVIII. századi metszet.

ben hozzájárultak az Oszmán Birodalom legjelentősebb dunai erődjé — Izmail elfoglalásához, melyet bevehetetlennek tartottak. A kozákok megsemmisítették a törökök dunai flottáját, ami lehetővé tette, hogy a várost minden oldalról ostrom alá vegyék.

Az 1791-ben megkötött iasi béke alapján az Oszmán és az Orosz Birodalom között a határt a Dnyeszter folyó képezte.

A hálában bízva a Fekete-tengeri kozákok megkísérelték az egykori kozák „szabadságok” helyreállítását a Dnyeszter és a Déli-Bug közötti területen. Azonban ez nyugtalanította a cári kormányzatot, és arról döntöttek, hogy a kozákoknak minél távolabb kell kerülniük Ukrajnától. 1792-ben a Kubány és a Don között, a Tamanyi-félszigeten engedték meg, hogy letelepedjenek. 1792 augusztusában az első 3877 kozák megérkezett Tamanya, ahol megalakították a Kubányi Hadat, amely 1920-ig állt fenn.

7. A Krími Kánság a XVIII. században. A krími tatárok államának sorsát véglegesen az 1768—1774-es orosz–török háború döntötte el. A kücsük-kajnardzsi békével a Krími Kánság függetlenné vált az Oszmán Birodalomtól, ám az Orosz Birodalom ellenőrzése alá került. 1776-ban a krími tatár kormányzat tájékoztatta az orosz hatalmat, hogy lemond a protektorátusról. válaszul a kánság területére 25 ezres orosz sereget irányítottak. Sahin Giráj lett az új kán, aki hatalmát Oroszország támogatásának köszönhetően tudta megtartani.

A Krími Kánság felszámolását olyan intézkedések előzték meg, amelyek tovább érelték a társadalmi-gazdasági válságot.

II. Katalin cárnő parancsára Alekszandr Szuvorov orosz hadvezér erővel kitelepítette a Krímről a teljes keresztény lakosságot (31 ezer örményt és görögöt) az Azovi kormány-

II. Katalin parancsa a Krím-félszigetnek az Orosz Birodalomhoz csatolásáról (1783)

A Krím szabad és független területté válása nem hozta meg a nyugalmat Oroszország számára, hanem újabb problémák jelentkeztek jelentős költségekkel. 1774 óta tapasztaltuk, hogy a függetlenség nem a sajátja a krími tatár népnek. Annak érdekében, hogy megőrizzük, nekünk... kimerítő menetelésre kell kényszerítenünk a seregünket, ami akkora költségekkel jár, mint maga a háború. A krími függetlenséggel járó bajok több mint 7 milliós rendkívüli költséget jelentettek. Figyelembe véve az összes körülményt, arra az elhatározásra jutottunk... a jövőben a Krím-félsziget nem rablók és lázadók fészke lesz, hanem az Orosz Állam területe.

? Páros feladat. Beszéljétek meg és magyarázzátok el, mivel indokolta hivatalosan az orosz hatalom a Krími Kánság felszámolását.

zóságba azzal az indokkal, hogy meg akarják őket védeni a muszlimoktól. A görögök és az örmények tették ki a félsziget szinte teljes kereskedő-kézműves rétegét és a kán legfontosabb adófizetői voltak.

1783-ban az Orosz Birodalom kormányzata úgy vélte, hogy megérték a feltételek hatalma kiterjesztésére a félszigeten.

Az utolsó kán, Sahin Giráj kénytelen volt lemondani a hatalomról és az Oszmán Birodalomba távozni. Miután megszerezte a Krímet, II. Katalin kisajátította és udvaroncainak ajándékozta a legjobb földeket. A krími tatárokat kiszorították a terméketlen területekre.

Ennek következtében a következő évszázadban a Krím-félsziget lakossága 500 ezerről 200 ezerre csökkent, akiknek a többsége immár betelepült volt.

8. Dél-Ukrajna betelepítése. Új városok alapítása. Oroszországnak az Oszmán Birodalommal folytatott háborúknak aratott győzelmei (1768—1774, 1787—1791), valamint a Zaporizzsjai Szics (1775) és a Krími Kánság (1783) felszámolása nagy területekhez juttatta a cári államot, amelyeknek megkezdte a betelepítését. Ezeket a területek az orosz kormány „Újoroszország”-nak (Novorosszija) nevezte el. Nevezték még a területet „Dél-Ukrajnának” is, mivel a telepések többsége ukrán volt.

A XVIII. században az Orosz Birodalomhoz csatolt területek közül Dél-Ukrajna volt a legvonzóbb. A Fekete-tenger melléki termékeny földek a jövőben magas jövedelmeket ígértek, összekötve Európa általános gazdasági helyzetével. A terület betelepítésében kezdetben nagy szerepet játszott **Grigorij Patyomkin**.

Az új földeket az orosz nemességnek osztogatták. Fejenként 1,5 ezer gyeszjatyina (kb. 1 hektárnak megfelelő területmérték) földet kaptak azzal a feltétellel, hogy minden birtokon 25 parasztagazdaságot létesíteni. A parasztok ösztönzése érdekében a nemesek engedményeket tettek: a robotot heti két napban állapították meg (a négy-öt nap helyett). 1786-tól kezdve a telepések többsége a jobb partról származó ukrán paraszt volt. Ezenkívül voltak közöttük németek, moldvaiak és más népek képviselői, akiket az orosz kormányzat telepített le.

A XVIII. században Dél-Ukrajnában számos új város épült. A védekezés, a betelepedés és a déli sztyeppe terület gazdasági hasznosításának szükségletei tették ezt lehetővé. Az új városok alapvetően az erődök helyén épültek. Ilyen volt többek között Jeliszavetgrad (ma: Kropivnickij), Novomirgorod és Novoarhangelszk, amelyek a XVIII. század 40—50-es éveiben emelt erődök helyén épültek.

1770-ben megkezdődött a dnyeperi védvonal kiépítése. Az erődítéseket immár városokkal együtt emelték, ilyen volt többek között Alekszandrovszk (ma: Zaporizzsja).

Grigorij Potyomkin elfogadja az utolsó krími kán, Sahin Giráj lemondását. Borisz Csorikov festménye. 1836.

Grigorij Patyomkin — Tauria fejedelme, hadseregtábornok, szmolenszki születésű orosz államférfi. Patyomkin II. Katalin kegyence volt, a kortársak állítása szerint az egyetlen ember, akinek befolyása volt a cárnőre. 1774-ben Patyomkin Dél-Ukrajna kormányzója, 1777-től — cári helytartója lett. A Zaporizzsjai Szics felszámolásának egyik kezdeményezője volt, azonban az Oszmán Birodalommal folytatott háborúk meggyőzték arról, hogy a kozákokkal meg kell újítani a kapcsolatokat. 1790-ben Patyomkin új címet kapott: „Jekatyerinoszlavi és Fekete-tengeri kozák hadak nagyhetmanja”.

A Fekete- és az Azovi-tenger partján nagy kikötővárosok épültek. 1778-ban a Dnyeper torkolatánál alapították Herszont azon a helyen, ahol a XVIII. század 30-as éveiben Olekszandr-Sancot, az Ingolu palanka központját emelték, az Ingul folyó torkolatánál pedig — Nyikolajevet (Mikolajiv). 1795-ben Hadzsibej (Yeni-Dünya) török erőd helyén — ahol annakelölte Cacubius litván erőd (1514) állt — kezdték meg Odesza építését. Az Azovi-tenger partján megalapították a nagy kikötővárost, Mariupolt a Kalmusz nevezetű kozák erőd helyén (amelyik a XVI. századtól állt fenn). Ugyancsak 1794-ben nagy városok épültek a Krím-félszigeten: Szevasztopol, Szimferopol és Jevpatorija. Valamennyi krími tatár település helyén épült — Aqyar, Aq-mescit és Kezlev. Szevasztopol volt Oroszország legfontosabb haditengerészeti kikötője a Fekete-tengeren. Nyikolajevvel (Mikolajiv) együtt önálló közigazgatási egységet képezett.

Kronológia

1768—1774, 1787—1791 — orosz–török háborúk.
1775 — a Zaporizzsjai Szics felszámolása.
1783 — a Krími Kánság felszámolása.

A XVIII. század 70-es éveiben a kozák Polovici szloboda területén megkezdődött Jekatyerinoszlav (ma: Dnyipro) építése. A XVIII. század végére Dél-Ukrajnában már közel 30 város állt. Ezek a városok idővel Ukrajna és az egész Orosz Birodalom vezető gazdasági központjai lettek.

A XVIII. század végén, amikor a régió betelepítése már befejeződött, az Azovi és az Újoroszországi kormányzóságok területén a lakosság 74%-a ukrán volt.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- A XVIII. század második fele döntőnek bizonyult Dél-Ukrajna és a Krím történetében. Az időszak orosz–török háborúi után ezek a területeken véglegesen az Orosz Birodalom fennhatósága alá kerültek, amelyek megkezdte a betelepítést.
- 1775-ben felszámolták a Zaporizzsjai Szicsot, 1783-ban — a Krími Kánságot.

Kérdések és feladatok

- ◆ **1. Ellenőrizték a megszerzett tudást a „Szópárbaj” oktatójátékkal. Játékszabály.** A pedagógus párokba állítja a diákokat. Az egyik tanuló kérdést tesz fel a tanultakkal kapcsolatban, a második válaszol, majd megfordítva, és így tovább. olyan kérdéseket kell feltenni, amelyekre rövid válasz adható („Sorold fel az okait...”, „Nevezd meg az előzményeit/megnyilvánulásait/jeleit/eredményeit/következményeit...”, „Mi a...”, „Kit neveztek...” stb.). Az a tanuló nyer, aki a legtöbb helyes választ adja.
- ▲ **2. Kiscsoportos foglalkozás.** Beszéljétek meg és mondjátok el, hogyan ment végbe a zaporizzsjai területek gazdasági hasznosítása a XVIII. század második felében. Képesek voltak-e a szicsiek biztosítani Dél-Ukrajna benépesítését? **3.** Hogyan számolták fel a Zaporizzsjai Szicsot? Mi volt az oka ennek a lépésnek? **4.** Mi a jelentősége a Zaporizzsjai Szicsnek Ukrajna történetében?
- ★ **5. Mutassátok be az Új (Pidpilnai) Szics közigazgatási beosztását.**
- ★ **6. Páros feladat.** Beszéljétek meg és mondjátok tényeket arra vonatkozóan, hogy az orosz kormányzat fokozatosan szűkítette Zaporizzsja „szabadságait”. **7.** Készítsetek prezentációt és előadást „A krími tatárok sorsa a XVIII. század második felében” címmel.
- ★ **8. Osztályfoglalkozás.** A Zaporizzsjai Szicsot többször lerombolták. Az 1775-ös események után miért nem tudott megújulni a korábbi formában? **9.** Állíthatjuk-e, hogy a kozákok a XVIII. század második felének orosz–török háborúiban való részvételükkel maguk készítették elő a terepet felszámolásukhoz? **10.** Készítsetek gondolattérképet „Ukrajna történetének korai időkori időszaka” címmel. Támaszkodjatok a tankönyv elektronikus mellékletében található vázlatra..

30. § A jobb parti és a nyugat-ukrán területek a XVIII. század második felében. Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: milyen volt a jobb parti ukrán területek társadalmi-politikai és gazdasági helyzete a XVIII. században; mi vezetett a széleskörű népmozgalomhoz a jobb parti része a XVIII. század közepén; kik a „hajdamákok”, az „opriskok”; mi a „bari konföderáció”.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: 1. Hogyan alakult a jobb parti Hetmanátus sorsa a XVII. század második — a XVIII. század első felében? 2. Mi a nemzeti-felszabadító háború?

1. Jobb parti Ukrajna társadalmi-politikai és gazdasági helyzete. A nemzeti-felszabadító háború okai. A Rzeczpospolita a XVII. század végén visszaszerezte a jobb partot, de egykori hatalmát csak a XVIII. század elejére (1714) tudta visszaállítani. Az ukrán földbirtokokat ismét felosztották közel 40 mágnás dinasztia között. Ők birtokolták a jobb part 80%-át. Ezek a Lubomirski, Potocki, Czartoryski, Rzewuski és más családok voltak.

Az élet újbóli beindítása érdekében ezeken a területeken a mágnások földet osztottak a parasztoknak, felmentették őket minden kötelezettség alól 15—20 évre. Ennek köszönhetően a jobb part gyorsan benépesedett Galíciából, a baj partról és máshonnan érkezett telepésekkel. A haladékidő leteltével azonban a parasztokra egyre több teher nehezedett. Ismét jobbágyok lettek. A robot heti öt-hat napot tett ki. A szociális elnyomás vallási elnyomással is társult.

A robot, a nemzeti-vallási elnyomás tömeges ellenálláshoz vezetett. Az elégedetlen parasztok jobb parti rablóvezérekhez (hajdamákokhoz) csatlakoztak. Így vette kezdetét a mozgalom, melynek résztvevőit **hajdamákoknak** nevezték.

A jobbágyi terhekkel, a helyben állomásozó lengyel sereg nagyságával (4 ezer fő) elégedetlenek számának növekedése, a Zaporizsjai Szics szomszédsága, ahonnan a népmozgalom vezetői származtak a hajdamákokat rendkívüli erővé fejlesztették, amelyik képes volt a lengyel hatalom megdöntésére az ukrán területeken.

2. A hajdamákok felkelése. Az első nagy hajdamák felkelés **1734-ben** robbant ki, amikor a Rzeczpospolitában az új király megválasztása körül folytak a küzdelmek.

Jerzy Lubomirski fejedelem udvari seregének századosa, egy bizonyos Verlan megszökött és felkelést hirdetett az urak ellen. Csapatot gyűjtött maga köré és bractławi, galíciai nemesek, bírók, kancellaristák birtokait dúlta fel, hamis univerzálékot küldött szét Anna Ivanovna cárnő nevében, kozák

Hajdamákok — szökött parasztok, elűzött zaporizsjaiak, krími és nogaji tatárok, akik csapatokba verődve sztyeppei rablókká váltak („kozák foglalatoság”). A megnevezés oszmán-török eredetű, jelentése „megtámadni”, „rángatni”, „kergetni”, „űzni”. A „hajdamákokat” először a lengyel sereg parancsnokának 1717. február 22-én kelt univerzáléja említi. Később „hajdamákoknak” nevezték az ukrán nemzeti-felszabadító háború résztvevőit.

Hajdamák. Ismeretlen festőművész. XIX. század.

Hajdamákok. Olekszandr Mizin festménye. 1927.

Hajdamákok Umany alatt. Ivan Burjacsok festménye.

? Nézzétek meg a képeket. Visszatükrözik-e a hajdamák mozgalom lényegét?

Leticsev (Laticzów) slahtics levele Józef Potocki hetmanhoz a hajdamák támadásokról (1746)

Amikor [ezek a semmirekellők] megtámadják a falut vagy a várost, mindenekelőtt a harangtornyot foglalják el, hogy senki se tudjon riadóztatni. Ezután megállnak a kapu alatt és szép szóval kéri, hogy nyissák ki nekik. Amikor valaki önként kinyitja, csak azt veszik el, ami épp nála van. Ha ellenkezik vagy védekezik, akkor megverik, megölik és mindenét elveszik. Ha a mezőn vagy az erdőben támadnak, akkor a következő szokásuk van. Védett helyre veszik be magukat, ahová a szomszédos falvakból élelmet visznek nekik. Egy hajdamák a fán ül, s amikor valaki közeledik, leugrik a fáról és a rejtkehelyre vezet.

- ? 1. Hogyan viszonyul a levél írója a hajdamákokhoz? 2. Milyen taktikával éltek a kozákok? 3. Mivel magyarázható a hajdamák életmód, mint jelenség megjelenése?

rendet vezetett be. A legnagyobb sikert Verlan Vinnicában érte el. Azonban az orosz és a lengyel seregek nyomására Verlan kénytelen volt Moldvába szökni.

Verlan sikere más hajdamákat is felbátorított. A lengyel nemesség igyekezett leszámolni velük. A népi mozgalom azonban nem csillapodott. A lengyel katonaság az „oszd meg és uralkodj” taktikájához fordult. Maguk mellé állították az egyik hajdamák vezetőt, Szava Csalijt, aki kíméletlenül üldözte egykori harcostársait. A zaporizzsjaiak azonban hamarosan megölték az árulót.

A hajdamák mozgalom újból fellángolt 1750 tavaszán. Méreteit tekintve felülmúlta az előzőt. Braclaw, Kijev, Volhínia, Podólia felszabadult a nemesi uralom alól.

Oroszország is fenyegetve érezte magát, ezért a cári kormányzat bevetette a sereget és kegyetlenül eltiporta a felkelést. Azonban a hajdamák mozgalmat nem sikerült végleg felszámolni.

3. Kolijivcsina. A XVIII. század 60-as éveiben jobb parti Ukrajna nehéz helyzetbe került. Folytatódtak a hajdamák megmozdulások. A lengyel nemesség kettészakadt a reformokat bevezetni szándékozó II. Poniatowski Szaniszló Ágost lengyel király támogatóira és ellenségeire. Ám „váratlanul” kiéleződtek az ellentétek egy részről a pravoszlávok, másik részről a katolikusok és a görögkatolikusok között.

Kihasználva a kiprovokált helyzetet, 1768 elején Oroszország ráerőltette a Rzeczpospolitára a pravoszlávok és a protestánsok politikai jogainak egyenlővé tételét. Válaszul a király ellen Bar városában katonai-politikai szövetség jött létre nemesi konföderáció — **bari konföderáció** néven, amely a király eltávolítását és a régi nemesi privi-

légiumok és rend visszaállítását szerette volna elérni. A királynak nem volt elég ereje a mozgalom letörésére, ezért kénytelen volt Oroszország segítségét kérni. A jobb parton megjelent az orosz sereg Mihail Krecsetnyikov parancsnoksága alatt és megtámadta a konföderáció erőit.

A konföderációsok erőszakoskodásai, a hatalom bizonytalansága, a seregek állomásozása, a fosztogatások felkelésekhez vezettek, amelyek kolojivcsina néven kerültek be a történelembe. A tudósok ma is vitatkoznak az elnevezés eredetéről. Egyesek szerint a „koloti” — „szürni” szóból származik. Mások szerint az udvari kozákok nevéből ered (lengyel „kolej” — udvari őrálló katona).

A Rzeczpospolita, az Orosz Birodalom és az Oszmán Birodalom is az „aljanép” („cserny”) lázadásának tekintette, ezért mindent megtettek elfojtása érdekében.

A felkelés előkészítése 1768 februárjában kezdődött. A felkelők Holodnij Jarban, a motronai kolostor szomszédságában gyülekeztek, melynek elöljárója Melhiszedek Znacko-Javorszkij, a pravoszlávia rendíthetetlen védelmezője megáldotta a felkelők fegyvereit a slahta elleni harcra és állítólag átadta nekik II. Katalin „arany oklevelét”. Hitelt érdemlően nem tudni, hogy Melhiszedek önállóan, saját meggyőződésből cselekedett, vagy azon orosz nemesek nevében, akik a Rzeczpospolita felosztására törekedtek. A felkelők élére **Makszim Zaliznyak** állt. A felkelés június 6-án vette kezdetét. Útba ejtették Zsabatint, Szmilát, Cserkaszit, Korszunyt, Kanyevet, Bohuszlavot, Liszjankát. A végcél Umany volt — fontos kereskedelmi és kulturális központ, lengyel hatalmi bázis a jobb parton.

A felkelők seregéhez egyre többen csatlakoztak. Megtámadták a nemeseket, a haszonbérleket, a katolikus és unitus (görögkatolikus) papokat. A felkelés kiterjedt a Kijevi, a Braclawi vajdaságra, Volhínia déli részére és a Podóliai vajdaság keleti felére. Irányítói a hajdamák vezetők, az udvari kozákok, néha parasztok és polgárok voltak.

A hajdamákok mozgalma vezetett az 1768—1774. évi orosz–török háború kitöréséhez.

Az Oszmán Birodalom az orosz seregnek a jobb parti részeken való beavatkozását a bari konföderáció megsemmisítése érdekében a korábbi békeszerződések megsértésének tekintette. Ráadásul a bari konföderáció szövetséget kötött az Oszmán Birodalommal.

A hajdamákok, akiket a törökök oroszpartiaknak tartottak, megtámadták Balta városát, amely a krími kán birtoka volt. 1768. szeptember 25-én az Oszmán Birodalom hadat üzent Oroszországnak, amelyik maga is kereste az indokot arra, hogy harcot kezdhessen a Fekete-tengerhez való kijutás érdekében. Ezek az események vezettek Oroszország beavatkozásához a Rzeczpospolita belügyibe és annak első felosztásához.

- Mi volt az oka a felkelők — a kolojivcsina résztvevői különös kegyetlenségének?

Bari konföderáció — a lengyel nemesség egy részének katonai-politikai szövetsége, amely szembe fordult II. Poniatowski Szaniszló Ágosttal és ellenezte az Orosz Birodalom beavatkozását a Rzeczpospolita belügyeibe. A megállapodást Bar városában hirdették ki 1768. február 29-én.

A bari konföderáció keresztje.

A kolojivcsina résztvevőinek tömegsírja Kodnya faluban (Zsitomir megye).

Makszim Zaliznyak.
Ismeretlen festőművész.
XVIII. század vége.

Ivan Honta.
Ismeretlen festőművész. 1866.

A kolijivcsina más volt, mint a hajdamákok korábbi mozgalmái. A lengyel uralom, a katolikus egyház, a haszonbélők és a nemesség részéről megnyilvánuló szociális elnyomás ellen lázadtak. Célként egy olyan társadalom létrehozását jelölték meg, amelyben nincsenek „urak és alattvalók, hanem mindenki élvezi a kozák szabadságokat”, „megtisztítsák az országot, hogy olyan legyen, mint annakelőtte”. A felkelők kijelentették a lengyeleknek: „Mindenhogy — Hetmanátus lesz, nem állhattok ellen!” a felkelők magukat Zaporizsjai Hadnak nevezték.

1768. június 20-án a felkelők Umany alá értek. **Ivan Honta** százados segítségével, aki udvari kozák volt és átállt a felkelők oldalára, másnap Makszim Zaliznyak bevette a várost. A felkelők Umanyban különös kegyetlenséget tanúsítottak. Lerombolták a kápolnát, a jezsuita iskolát, a bazilita kolostort, a nemesi palotákat; legalább 2 ezer ember, főként lengyeleket és zsidókat öltek meg. A felkelés más területekre is áttért. A felkelők népi önkormányzatokat állítottak fel. A nemesi birtokokat felosztották a parasztok között, eltörölték a kötelezettségeket. Zaliznyakot hetmanná választották, Hontát pedig — umanyi ezredessé.

Makszim Zaliznyak Ukrajna összes régiójába kisebb csapatokat küldött, hogy harcra buzdítsák a népet.

A felkelés kibontakozásakor ért az orosz sereg Umany alá. M. Gurjev ezredes a felkelők barátjának tettevé magát bankettre hívta meg Zaliznyakot, Hontát és a többi vezetőt. A banketten azonban valamennyiüket letartóztatták. A vezetőik nélkül maradt felkelő sereg megsemmisült, bár harcok a következő év elejéig még fellángoltak.

A kolijivcsina volt az ukránok utolsó felkelése a Rzeczpospolita ellen. Vereséget szenvedett. Ennek többféle oka volt: az orosz és a lengyel sereg jobb fegyverzettel rendelkezett, a felkelők nem összehangoltan tevékenykedtek, kegyetlenkedéseik eltávolították tőlük híveiket.

4. Az opriskok mozgalma. Oleksza Dovbus. A népi boszszúállók a nyugat-ukrán területeken, különösen a Kárátokban tevékenykedtek. A Kárpátokban „fekete fiúknak” vagy **opriskoknak** nevezték őket. Történelmi források szerint az első opriskok a XVI. században jelent meg. A parasztok elnyomása ellen lázadtak, 20—50 fős kis csapatokba verődtek, megtámadták a nemeseket, az uzorásokat, a kereskedőket. A hegyekben voltak a búvóhelyeik és támogatta őket a helyi lakosság, ezért nehéz volt elfogni őket.

A legismertebb oprisk **Oleksza Dovbus** volt. Az általa vezetett csapat megtámadta a nemesi uradalmakat, leszámolt a falu gazdagjaival. A zsákmány egy részét szétosztotta szegények között. Fő búvóhelyük a Sztog (Sztjih) hegy volt.

■ Mi volt az opriskok célja?

A népi bosszúállók innen indultak Drohobics, Szolotvin, Rohatin, Nadvirna és más városok felé. Dovbus bátorságáról és találékonyságáról legendák születtek.

A népi hős Oleksza Dovbus 1745-ben halt meg. Halála ellenére az opriskok mozgalma egész a XX. század közepéig fennállt.

Opriskok (latin „oppressor” — elnyomó) — paraszt felkelő mozgalom, amely a Kárpát-melléken (Prikarpattya) és a Kárpátokban terjedt el. A mozgalmat „szociális banditizmus” jelenségeként írják le.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- A Rzeczpospolitában a társadalmi, nemzeti és vallási elnyomás a jobb parti ukrán területeken a hajdamák mozgalomhoz vezetett, melynek csúcspontja a kolijivcsina volt.
- A kolijivcsina történelmi jelentősége abban rejlik, hogy elmélyítette a nép körében a társadalmi és a nemzeti szabadság érzését.

Kérdések és feladatok

1. Ellenőrizték-e a megszerzett tudást a „Szópárbaj” oktatójátékkal. **Játékszabály.** A pedagógus párokba állítja a diákokat. Az egyik tanuló kérdést tesz fel a tanultakkal kapcsolatban, a második válaszol, majd megfordítva, és így tovább. olyan kérdéseket kell feltenni, amelyekre rövid válasz adható („Sorold fel az okait...”, „Nevezd meg az előzményeit/megnyilvánulásait/jeleit/eredményeit/következményeit...”, „Mi a...”, „Kit neveztek...” stb.). Az a tanuló nyer, aki a legtöbb helyes választ adja.
2. **Kiscsoportos foglalkozás.** beszéljétek meg és soroljátok fel a felkelések okait a jobb parton a XVIII. század második felében. Milyen formát öltöttek ezek a felkelések? Miért a szociális tényező játszott ezekben a fő szerepet? 3. Szerintetek a hatalom gyengesége vagy állam-nemzeti-vallási téren megnyilvánuló politikája vezetett a hajdamák és az opriskok mozgalmaihoz? 4. Mi volt a közös és az eltérő a XVIII. század 30—50-es éveinek hajdamák felkelései és a kolijivcsina között?
5. **Páros feladat.** Osszátok fel egymás között a teendőket és pótlólagos források alapján állítsátok össze Makszim Zaliznyak, Ivan Honta, Oleksza Dovbusz történelmi portréját (szabadon választható). Vegyétek segítségül a tankönyv elektronikus mellékletében található vázlatot. 6. Mutassátok meg a térképen a hajdamák és az opriskok mozgalmainak fontos helyszíneit a jobb parton és a Kárpát-melléken a XVIII. században.
7. Miért nevezik a hajdamák és az opriskok mozgalmát szociális banditizmusnak? 8. **Osztályfoglalkozás.** Véleményetek szerint a XVIII. század második felének népi mozgalmait elvezethettek volna az ukrán kozák állam újjáélesztéséhez?

Kronológia

1734—1769 — a hajdamák mozgalmak.

1745 — Oleksza Dovbus, az opriskok vezetőjének halála.

1768—1769 — kolijivcsina.

Oleksza Dovbus. Népművészeti alkotás.

31. § A jobb parti és a nyugat-ukrán területek a XVIII. század utolsó negyedében

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: milyen következményekkel járt az ukrán területekre nézve a Rzeczpospolita három felosztása; hogyan fejlődtek a nyugat-ukrán területek a XVIII. század második felében.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: **1. Emlékezzetek vissza.** Beszéljétek meg és soroljátok fel, mely országok törekedtek a XVII. század második — a XVIII. század első felében a jobb part és a nyugat-ukrán területek megszerzésére. **2.** Mikor számolták fel a kozák berendezkedést a jobb parton?

- Megszűnt az ukránok nemzeti elnyomása a Rzeczpospolita felszámolása után?

Norman Davies mai brit történész a Rzeczpospolita felosztásáról

A három szakaszban: 1772-ben, 1793-ban és 1795-ben zajló művelet egy Franciaország-méretű országot szabdalta szét gengsztermódzerekkel, mikor is minden formális egyezmény, megállapodás mögött kimondatlanul ott húzódott a fegyveres erőszakkal való fenyegetés, s az áldozat arra kényszerült, hogy jó képet vágjon saját feldarabolásához. Sok kortárs megfigyelő — hálásan a háború elkerüléséért — kész volt elfogadni a felosztók magyarázatait. Sok történész tette magáévá azt a nézetet, hogy a lengyelek maguk hozták magukra a bajt... S ami még rosszabb, némán kellett hallgatnia, ahogy hóhérai nagylelkű és békés szándékairól papoltak a világnak.

? A történész a Rzeczpospolita felosztásának mely sajátosságait emeli ki?

1. Rzeczpospolita három felosztása és az ukrán területek. A XVIII. század második felében a Rzeczpospolita hanyatlott. A filvark típusú gazdálkodás és a nemesi önkény akadályozta az ország gazdasági fejlődését, meggyengítette a külső agresszióval szemben. Ezt kihasználták a szomszédos államok – Oroszország, Poroszország és a Habsburg Birodalom. Az volt a tervük, hogy Lengyelország felosztásával megnöveljék saját területüket

Lengyelország első felosztására **1772-ben** került sor. Ennek eredményeképpen a Habsburg Birodalomhoz került a Ruszin (Ruskie) (a Holmi terület kivételével) és a Belzi vajdaság, a Volhíniai vajdaság Kremeneci povitjának délnyugati része. A megállapodással ellentétesen a Habsburg Birodalom megszállta a Podóliai vajdaság nyugati részét is, a Zbrucst folyót tette meg határnak. Ezt a területet Kis-Lengyelországgal együtt Galícia és Lodoméria Királyságnak nevezték el Lemberg (Lviv) központtal, amely közvetlenül a császárnak volt alárendelve. 1785-ben a régiót 18 közigazgatási egységre tagolták. A főhatalom a helytartó (kormányzó) kezében összpontosult, akit a császár nevezett ki. A legfőbb képviselői szerv a rendi szejm volt.

Az Oszmán Birodalommal való újabb háborút követően **1775-ben** a Habsburg Birodalomhoz került Bukovina, amelyet beolvasztottak a Galícia és Lodoméria Királyságba.

A nagy francia forradalom hatására Lengyelországban felszabadító mozgalom bontakozott ki. Elfogadták az alkotmányt és reformokat vezettek be, amelyeknek meg kellett volna erősíteniük az állam szuverenitását. Annak érdekében, hogy a forradalmárokat a határokon belül megsemmisítse, II. Katalin sereget küldött Lengyelországba és kikényszerítette az alkotmány és a reformok visszavonását. 1793. március 27-én megjelent II. Katalin manifesztuma, amelynek értelmében jobb parti Ukrajna az Orosz Birodalom része lett. Oroszország lépéseit támogatta Poroszország.

A Rzeczpospolita második felosztása **1793-ban** Oroszországnak juttatta a jobb parti ukrán területeket (Podólia, Volhínia, Braclaw-i Kijevi vajdaságokat).

A felosztás miatt nemzeti felkelés tört ki Tadeusz Kościuszko vezetésével. A kezdeti győzelmek után a felkelőket leverték. A Kościuszko-felkelés bukása végzetes következményekkel járt a Rzeczpospolita számára. **1795-ben** a Habsburg Birodalom, Poroszország és az Orosz Birodalom aláírta a konvenciót a harmadik felosztásáról, s ezzel a lengyel–litván állam 123 év után megszűnt létezni. Az Orosz Birodalomhoz került Volhínia nyugati része.

Miután a jobb part és a bal part között nem volt többé államhatár, az Orosz Birodalomba került az ukránok 80%-a, ami az orosz politikai akarattal ellentétben hozzájárul az urán nép egységéhez és fejlődéséhez.

Ily módon a XVIII. század végén az ukrán területeken két birodalom osztozkodott, akik a következő évszázadban folytatták az ukránok nemzeti elnyomását.

2. Jobb parti Ukrajna a XVIII. század végén. A cári kormányzat a Rzeczpospolitától szerzett területeken három kormányzóságot hozott létre: Kijevi, Podóliai és Volhíniai. A konfliktusok elkerülése érdekében az új közigazgatási és bírósági rendszert fokozatosan vezették be.

Érvényben maradtak a régi lengyel törvények, valamint a harmadik litván statútum jogi normái, a bíróságok két nyelven — lengyelül és oroszul folyt.

Ugyanakkor a katolikus és a görögkatolikus egyház, valamint az ellenzéki nemesség földbirtokaik elkobozták, és részben jutalmul szétosztották érdemeikért az orosz táborno-koknak és magas rangú hivatalnokoknak.

Ugyancsak kiterjesztették az 1785. évi „Város kódex” érvényét, amelynek alapján a kereskedelemről származó összes jövedelmet a város gazdálkodási szükségleteire lehetett fordítani. Bevezették az orosz vám- és postai szolgálatot. Az iskolák a helyi közigazgatások felügyelete alá kerültek és orosz tannyelvűek lettek.

A jobb parti Ukrajnával jelentős számú zsidó lakosság is Oroszországhoz került, ami miatt 1791-ben a cári kormányzat rendeletben jelölte ki azokat a területeket, ahol a zsidók élhettek („településhatár”). Csak meghatározott városokban élhettek. A zsidóknak megtiltották, hogy földbirtokkal rendelkezzenek és tilos volt bizonyos szakmák űzése is. Ennek eredményeképpen a kijelölt településeken rendkívül nagy arányban éltek zsidók.

A korlátozások nem vonatkoztak az első céhekbe tartozó kereskedőkre (ám csak tíz éves céhtagság után a „településhatáron” belül), a felsőfokú végzettségűekre, az egészségügyben foglalkoztatottakra, a céhbeli kézművesekre, a leszerelt, alacsonyabb rangú katonákra, akik toborzás révén teljesítettek szolgálatot.

A XVIII. század végén az Orosz Birodalom támogatói — a Branicki, a Rzewuski a Potocki és más mágán családok — gyarapították a vagyonukat, hivatalokat és rangokat kaptak. A lengyel urakkal való szembeállítás érdekében a helyi parasztokat, akiknek többsége ukrán volt, az orosz kormány a cárnő 1793. április 18-án kelt rendeletével felmentette az állami adók megfizetése, a katonaság eltartása és a katonai szállítmányok ingyenes szállítása alól három évre.

Zsidó kovács.
E. Gurevics festménye. 2011.

Koreci porcelán, amit a XVIII. század végén Korec városában állítottak elő (ma: Rivne megye).

A Habsburg Birodalom által a XVIII. század 80-as éveiben végrehajtott népszéíráás szerint Galíciában a nemességhez tartozott 95 ezer fő, a polgárokhoz — 443 ezer, a hivatalnokok, tiszteletbeli állampolgárok és más szabadosok — 135 ezer, zsidók — 168 ezer, parasztok (többségükben jobbágyok) — 1,859 millió fő. Galícia összlakossága tehát ekkor 2,589 millió fő volt.

3. Galícia, Bukovina és Kárpátalja társadalmi-politikai és gazdasági helyzete. Más volt a helyzet azokon a területeken, amelyek a Habsburg Birodalomhoz tartoztak. Az új hatalom igyekezett az újonnan szerzett területeken a birodalom egészében érvényes rendet bevezetni. Döntő szerepe volt ezeknek a területeknek a társadalmi-gazdasági fejlődésében Mária Terézia és II. József reformjainak.

1766-ban Kárpátalján a parasztok földet kaptak, aminek fejében robotot kellett teljesíteni a földesúri birtokokon. Az 1783. évi törvénnyel jogot kaptak mesterség űzésére és a haszonvételre, a földesurak pedig nem avatkozhattak be a családi életükbe. Az 1785-ös rendelettel megszűnt az örökös jobbágyosság intézménye, szabadon költözhetnek, vagyonukat szabadon örökíthették, szabadon választhattak foglalkozást, szabadon tanulhattak az iskolában.

Ugyanígy változott a galíciái parasztok helyzete is. Az 1775. évi törvény csökkentette a parasztok terheit. 1782-ben eltörölték a jobbágyág intézményét, a parasztok szabadon házasodhattak, tanulhattak mesterséget, szabadon költözhetnek. 1786-ban kategorizálták a parasztokat és a robotot a megművelt föld nagyságától tették függővé (12-től 156 napig terjedően). a földesúr nem kötelezhette munkára a jobbágyokat nemesi telkén és saját házában. A következő évben a parasztok használatában levő földeket a tulajdonukba adták. 1789-ben eltörölték a robotot, a rendeletet azonban 1790-ben visszavonták.

Bukovinában érvényben volt III. György (Grigore Ghica) moldvai fejedelem által 1766-ban kiadott „Arany oklevél”, amellyel a robotot évi 6—12 napra csökkentette. Idővel erre a régióra is kiterjesztették az 1782. és az 1786. évi rendeletek érvényét.

Lényeges változások történtek a gazdálkodásban. Új mezőgazdasági kultúrák jelentek meg (burgonya, kukorica). Meg-

A XVIII. századi Lemberg (Lviv) látképe. Zygmunt Rozwadowski és Stanisław Janowski alkotása. 1929.

kezdődött a hegyvidék hasznosítása. Fejlődött a birka- és a sertéstartás.

Nagyon lassan változott valami a városok életben. Az egyetlen kisebb város Lemberg (Lviv) volt 30 ezer lakossal. A városi lakosok zöme lengyel, zsidó, német, örmény stb. volt. Az ukránok fokozatosan falusi néppé alakultak akkor, amikor Európában éppen ipari forradalom zajlott és sorra kiépültek a városok.

A XVIII. század második felében a nyugat-ukrán területeken megjelentek az első szövőmanufaktúrák. Ám továbbra is a kézműipar volt a legelterjedtebb. A Habsburgok kevésbé törődtek a birodalom távoli provinciáinak fejlődésével, melyek távol estek a régi ipari központoktól (az osztrák és cseh területektől).

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- A Rzeczpospolita meggyengülése lehetővé tette a felosztását a Habsburg Birodalom, Poroszország és Oroszország által, aminek következtében Lengyelország megszűnt önálló állam lenni.
- Mind az Orosz Birodalom, mind a Habsburg Birodalom az újonnan szerzett ukrán területeket igyekezett belesimítani a birodalom általános rendjébe.

Kérdések és feladatok

1. Ellenőrizték a megszerzett tudást a „Találjátok meg, mutassátok meg, mondjátok el” oktatójáték segítségével. **Játékszabály.** Az osztály három csapatot alkot. Mindegyik csapat egy-egy államot képvisel (Habsburg Birodalom, Poroszország, Oroszország). A csapatoknak meg kell mutatniuk a térképen az általuk képviselt államot, valamint a megszállt területeket, és el kell mondaniuk, hogy az adott államnak milyen szerepe volt a Rzeczpospolita felosztásaiban.
2. **Kiscsoportos foglalkozás.** Beszéljétek meg és mondjátok el, milyen következményekkel jártak az ukrán területek számára a Rzeczpospolita felosztásai. 3. Miért osztották fel egymás között az ukrán területeket a szomszédos államok? Hogyan változott meg jobb parti Ukrajna helyzete az Oroszországhoz csatolása után? 4. Hogyan hatottak Mária Terézia és II. József reformjai a nyugat-ukrán területek fejlődésére? 5. Milyen változások történtek az ukrán területek életében a XVIII. század utolsó harmadában?
6. Jellemezték a nyugat-ukrán területek fejlődését a XVIII. század második felében. 7. Pótlólagos források segítségével foglaljátok táblázatba a jobb parti ukrán területek és Galícia fejlődését a Rzeczpospolita felosztásai után.
7. **Osztályfoglalkozás.** Miért volt az ukrán lakosság közömbös az iránt, hogy Lengyelország elvesztette a függetlenségét? 9. Vaszil Veriha mai ukrán történész írta a következőket: „Ausztria [a XVIII. században] Galíciát romokban találta, nem voltak iskolák... utak... nagy városok... ipar, kereskedelem, a lakosságot a lengyel nemesek által elszegényített és elnyomott falusi lakosok képezték...”. Egyetértetek-e ezzel a véleménnyel? Tényekkel támasszátok alá válaszotokat.

A XVIII. század közepén Kárpátalján az egyházközségek görögkatolikusokká lettek. A XVIII. század 70–80-as éveiben azonban a helyzet alapjaiban megváltozott. A bécsi kormányzat felszámolta a papság rendiségét, korlátozta Róma befolyását, kolostorokat zárt be és csak azoknak hagyta meg a földbirtokát, amelyek iskolát tartottak fenn, illetve menedéket nyújtottak az idős embereknek. Fontos volt a szabad vallásgyakorlás és a különböző felekezetek egyenrangúvá tétele. II. József császár rendelete értelmében az istentisztelet a helyi nép nyelvén zajlott és minden templom mellett iskolát nyitottak. Ily módon az unitus (görögkatolikus) egyház a gyarmatosítás és a katolizálás eszköze helyett az ukrán lakosság nyelvének és hagyományainak őre lett.

Kronológia

- 1772, 1793, 1795** — a Rzeczpospolita három felosztása.
- 1775** — Bukovina Habsburg Birodalomhoz csatolása.
- 1791** — „településhatárok” megállapítása a zsidó lakosság számára az Orosz Birodalomban.

Szövőgépen készült szőnyeg — Hli-nyani város (Lviv megye) szőnyegmúzeumának kiállítási darabja

32. § Ukrajna kultúrája a XVIII. század második felében

A PARAGRAFUSBÓL MEGTUDHATJÁTOK: melyek voltak a kultúra fejlődésének sajátosságai az ukrán területeken a XVIII. század második felében; kik voltak az ukrán kultúra jeles képviselői az időszaknak és melyek voltak a legértékesebb alkotásaik.

EMLÉKEZZETEK VISSZA: 1. Melyek voltak az ukrán kultúra fejlődésének sajátosságai a XVII. század második — a XVIII. század első felében? 2. Soroljátok fel, mit tudott felmutatni az ukrán kultúra a XVII. század második — a XVIII. század első felében.

- A XVIII. század második felében a feltételek kedveztek az ukrán kultúra fejlődésének?

Hrihorij Szkovoroda. Ismeretlen festőművész. XIX. század.

1783-ban Lembergben (Lvivben) görögkatolikus szeminárium nyílt, amely lerakta az alapjait az első felsőfokú teológiai iskolának a galíciai ukránok számára. Valamivel korábban, 1744-ben ugyanilyen szeminárium nyílt Kárpátalján, Munkácson. Később a szemináriumot átköltöztették Ungvárra, ahol tanítóképző szemináriummá alakították.

1. A kultúra fejlődésének sajátosságai. A XVIII. században tovább folytatódott az ukrán művészet és irodalom virágzása. Ugyanakkor ez egy nehéz időszak volt a kozák Ukrajna történetében. Olyan feltételek alakultak ki, amelyek közepette az ukrán kultúra fokozatosan elveszítette egységét.

Az orosz kormányzat által a Hetmanátus és a Zaporizsjai Szics felszámolása és bal parti Ukrajnának az Orosz Birodalom provinciájává változtatása gyökereitől fosztotta meg az ukrán kultúrát, amely hanyatlani kezdett.

Az ukrán területeken a kulturális folyamatok sajátossága volt az is, hogy a XVIII. század végéig egyrészt a Hetmanátusban, másrészt a jobb parton és a nyugat-ukrán területeken eltérő feltételek között fejlődött. Azonban ez nem befolyásolta az ukrán nemzeti kultúra egységét.

Az ukrán kultúra a XVIII. században magasan fejlett volt. A birodalmi határok gátolták a korábban természetes kapcsolatokat Nyugat-Európával. Ezzel egyidejűleg az Orosz Birodalom lehetőséget kapott, hogy felhasználja a Hetmanátus intellektuális potenciálját. A magasan képzett ukránoknak a nemzeti közegeből való „kimosásának” folyamata az egyik alapvető jellemvonása volt a korabeli ukrán kultúrának. A XVIII. századi orosz művészet fejlődéséhez jelentős mértékben hozzájárultak az ukrán művészek.

2. Oktatás és könyvnyomtatás. A XVIII. század közepén az ukrán lakosság általános írástudása meglehetősen nagy arányú volt. Ez mindenekelőtt a népiskoláknak — az elemi iskola legelterjedtebb típusának volt köszönhető. Az iskolákat az egyházközségi testvériségek tartották fenn. A XVIII. század második felében a Hetmanátus területén 866 ukrán népiskola működött. Voltak ilyen iskolák Szlobodai Ukrajnában is. Az oktatás ukrán nyelven folyt, a legszegényebb néprétegek gyerekei is járhattak iskolába.

Az ukrán államiság megsemmisítése a népiskolai hálózatot is elsöpörte. A jobbágysorba döntött ukrán parasztok nem tudták fenntartani az iskolákat.

A XVIII. század utolsó negyedében a bal parti és a szlobodai területekre is kiterjesztették az orosz oktatási reform érvényét. A nemesek gyerekei számára négyéves népiskolákat, a kereskedők, polgárok és hivatalnokok gyerekei számára — kétéves kisiskolákat nyitottak.

Az oktatás társadalmi rendekhez tartozás függvénye lett és csak a felsőbb rétegek számára vált elérhetővé.

A XVIII. század második felében elemi iskolák működtek a jobb parton és a nyugat-ukrán területeken is. A jobb part elemi iskoláinak többsége a jezsuiták kezében volt, a lengyel elemi oktatás az ukrán parasztok gyerekei számára gyakorlatilag elérhetetlen volt.

A középfokú oktatás a XVIII. század első felében alapított csernyigovi, harkivi, perejaszlavi kollégiumokban volt elérhető. Ezek a Kijevi-Mohilai Akadémia mintájára működtek, bárki járhatott, függetlenül származásától. A XVIII. század végén a csernyigovi és a perejaszlavi kollégiumok — egyházi szemináriumok, a harkivi pedig — állami iskola lett.

A jobb parton és a nyugat-ukrán területeken az idegen uralom szintén lelassította a középfokú oktatás fejlődését. A jobb parton működtek gimnáziumok a lengyel nemesek gyerekei számára, az oktatás ezekben lengyel és német nyelven folyt. Nagyon korlátozottan értek hozzá az ukránok Kárpátalján a katolikus és a protestáns iskolákhoz.

A felsőoktatás a nyugat-ukrán területeken a lemergi (lvivi) egyetemen valósult meg. Miután Galíciát a Habsburg Birodalomhoz csatolták, az egyetem életében változások következtek be. A császári kormány engedélyezte egyes tanszékek működését, amelyek a Ruszin Intézethez (Studium Ruthenorum) tartoztak. Az intézet működését szigorúan szabályozták. Az egyetemen tantárgy volt az ukrán nyelv is. A többi tantárgyat azonban csak lengyel vagy német nyelven lehetett tanulni. Az intézet 1805-ig állt fenn.

A XVIII. század második felében jól fejlődött a könyvnyomtatás. A legfontosabb kiadói központok voltak a kijevi barlangkolostor és a Szentháromság (Troice-Iljinszkij) kolostor (Csernyigov). nyomtattak itt mind egyházi, mind világi könyveket. Az orosz kormányzatnak az ukrán kultúra elleni támadásai jegyében számos cári rendelet és körlevél született, melyek tiltották a „sajátos nyelvjárást”, azaz a népnyelv használatát és az ukrán könyvkiadásnak a moszkvai mintához való igazítását követelték meg. Az állandó korlátozások és tiltások ellenére az ukrán nyomdászok gazdagították a nemzet szellemi kincsesárát. A korabeli kiadványok közül kiemelkednek: Biblia (1759), „Kijevi-pecseri paterikon” (1760, 1762), „Iskolai órások könyv (1753, 1758, 1766), „Ábécé” (hat kiadás) és sok más könyv.

Az ukrán nép XVII–XVIII. századi kulturális vívmányai többsége kapcsolatba hozható a **Kijevi-Mohilai Akadémiával**. Annak falai között formálódott az ukrán irodalmi nyelv, az ukrán irodalmi műfajok, született meg az ukrán nemzeti színház. Az 1754 és 1768 közötti időszakban az akadémia több mint 300 végzőse a birodalmi szolgálatot választotta vagy Oroszországban telepedett le. Am a XVIII. század 60-as éveiben az akadémia addigi virágzása hanyatlásba ment át. Folyamatosan romlott az akadémia anyagi helyzete. 1748-ban a Kijevi-Mohilai Akadémián bevezették az orosz nyelv oktatását, 1763-ban pedig minden orosz nyelvű lett. 1817-ben az akadémiát teológiai szemináriummá, 1819-ben — ismét akadémiává alakították. A XVIII. század közepén — a XIX. században fokozatosan veszített népszerűségéből a Kijevi-Mohilai Akadémia. Ez többek között azzal volt összefüggésben, hogy az ukrán nemesség miközben arra törekedett, hogy egyenrangú legyen az orosz nemességgel, a gyerekeit az orosz fővárosba küldte tanulni. Az akadémián megkövetelték „az orosz helyesírást és a moszkvai kiejtést”, azaz megindult az oroszosítás.

A Galíciai lakosság oktatásügyéhez a legnagyobb mértékben a Mária Terézia császárnő által Bécsben 1776-ban alapított **görögkatolikus főszeminárium (Barbareum)** járult hozzá. Évente 29 galíciai fiatal tanulhatott itt.

Gazette de Leopold (Lembergi Újság) — az első ismert sajtókiadvány, amely ukrán területen jelent meg. Lembergben (Lvivben) adták ki francia nyelven 1776 folyamán.

A XVIII. századi történelmi vers műfajához tartozik a Szemen Dovhovics által „Nagy-Oroszország és Kis-Oroszország beszélgetése” címmel írt verses párbeszéd. A szerző Ukrajna autonómiája mellett foglalt állást és tiltakozott Oroszország központosító politikája ellen. A mű felelegette az ukrán nemesek régi jogait és privilégiumait, kifejtette, hogy a kozák sztársinát ugyanazoknak a jogoknak és privilégiumoknak kellene megilletniük, mint amit az orosz nemesség kapott.

- Miben rejlik Hrihorij Szkovoroda filozófiai tanításának lényege? Besorolható-e a Felvilágosodás korának filozófusai közé?

Néhány nyomda működött a nyugat-ukrán területeken is. A legnagyobb közülük Anton Piller nyomdája volt. Több nyelven adott ki könyveket. 1880-ig itt 250 könyv jelent meg. Francia nyelven itt nyomtatták a „Gazette de Leopold”-t.

3. Irodalom. A XVIII. század második fele ukrán irodalmának figyelemre méltó jelensége volt az ukrán történeti memoáriróadalom. Kiemelkedik Mikola Hanenko (1691—1760) és Jakiv Markovics (1696—1770) naplója. Mindkét szerző a kozák sztársina tagja volt és magas tisztséget viseltek a Hetmanátusban. Műveikben a korabeli állami, politikai és gazdasági élet eseményeit mutatták be, részletesen leírták az ukrán nemesek mindennapjait

A XVIII. század második felének irodalmában fontos szerepet játszottak a költői művek. Az ukrán társadalmat leginkább foglalkoztató témákat dolgozták fel.

A történeti énekek visszatükrözték az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúját a jobb parton, a kolijivcsina eseményeit. Ilyen volt többek között „Szmila-vidék a hitet akarta védeni”, „Hatvannyolcban összegyűlt a nép” stb.

A cár 1786. április 10-i parancsára, amely az ukrán kolostoroktól elvette a földbirtokokra, egyfajta válasz volt „A kijevi szerzetesek siráma” című anonim satirikus vers.

A satirikus-humoros költészet képviselője volt Ivan Nekrasevics. A népelet színes jeleneteit verselte meg az olyan műveiben mint a „Piac” és a „Gyónás”.

4. Hrihorij Szkovoroda filozófiai eszméi. A XVIII. század második felében új eszmékkel gazdagodott az ukrán filozófiai gondolkodás. A Kijevi-Mohilai Akadémián a filozófiát az ismert közéleti személyiség, író Mihajlo Kozacsinszkij oktatta (1699—1755). Olyan eszmékkel ismertette meg hallgatóit, mint az ember természetnél fogva elidegeníthetetlen jogai, amelyek a korabeli Nyugat-Európában jelentek meg. Filozófiai nézeteit Kozacsinszkij „Társadalompolitika” című könyvében fejtette ki. Az ukrán filozófiában elsőként foglalkozott jogfilozófiával és lefektette a polgári természetjog alapjait.

Kozacsinszkij legnevesebb tanítványa Hrihorij Szkovoroda volt (1722—1794) — a későbbi kiemelkedő filozófus, humanista, felvilágosult gondolkodó, költő, pedagógus, zenész. Filozófiai eszme-futtatásaiban Szkovoroda nagy figyelmet fordított arra kérdésre, hogy lehet az ember boldog.

Szkovoroda úgy vélte, hogy a rossz elhárításában alapvető szerepe van az oktatásnak. Hitt az emberi elme korlátolhatatlanságában. „Nem a könyv teremti az észet — állította —, hanem az ész a könyvet.”

5. A természettudományok fejlődése. A XVIII. század második felében előrehaladás történt a természettudományokban, többek között a gyógyítás terén. Az időszakban számos ukrán szerzett orvosi diplomát. Jelentősen hozzájárultak az orvostudomány fejlődéséhez Nesztor Ambodik-Makszimovics, Martin Terehovszkij és mások. Ezenkívül az említett tudósok tanulmányozták az ukrán területek növényvilágát is. Ambodik-Makszimovics 1795-ben írta az első ukrán botanika tankönyvet, amelyben, többek között a tanulmányozott növényeket írja le.

Az ukrán orvosok sokat foglalkoztak a járványos betegségekkel. Jefrem Muhin vezette be a himlő elleni oltást, kereste a gyógymódot a kolera ellen. Danilo Szamojlovics epidemiológus, aki katonarvosként szolgált az 1768–1770. évi orosz–török háború idején, új módszereket javasolt a pestis megelőzésére, amely 1784-ben járványosan terjedt az Orosz Birodalom több városában. Ezeket a módszereket külföldi tudományos akadémiák is jóváhagyták.

Fejlődött az orvoscépzés is. 1773-ban Lembergben (Lvivben) kollégium nyílt, ahol orvosokat és patikusokat képeztek. Dnyeper-menti Ukrajnában az első egészségügyi iskola 1787-ben Jelizavetgradban (ma: Kropivnickij) nyílt.

6. Zene. A XVIII. század második felében gazdagodott az ukrán zenei kultúra. Akárcsak korábban, az ukrán nép körében nagy szeretetnek és tiszteletnek örvendtek a bandurás kozákok.

A XVIII. század második felének zeneművészetének jeles képviselői: **Makszim Berezovszkij** (1745–1777), **Dmitro Bortnyanszkij** (1751–1825) és **Artem Vedel** (1767–1808). Berezovszkij 20 liturgikus kórus ének szerzője. Lírai, az ember belső világát feltáró zeneműveket írt. Bortnyanszkij a „Sólyom”, „Vetélytárs-fió” operák „Az uraság ünnepe” című komédia, valamint több mint 100 liturgikus kórus ének szerzője. Líraiság, örömteliség, erő, mély drámaiság — ezek jellemzik Bortnyanszkij kórusműveinek sokszínű világát. Vedel 29 liturgikus kórus ének szerzője, melyeket virtuozitás és drámaiság jellemez. A felsorolt zeneszerzők közös, művészetüket egyesítő vonása az ukrán népdalok hatása.

7. Építészet és szobrászat. A XVIII. század második felének ukrán építészetében különböző stílusok megfértek egymás mellett. Az ukrán barokk egyedi stílusában tervezte az épületeket **Sztepan Kovnyir** (1695–1786). Közreműködésével nyomda és harangláb épült a kijevi barlangkolostorban, a klovi palota Kijevben, Antipas és Theodosius székesegyháza Vaszilivben.

Hrihorij Szkovoroda a filozófia fő céljáról (1798)

Az emberi élet fő célja, az emberi cselekedetek legfontosabbika az emberi szellem, gondolat és szív. Mindenkinek van célja az életben; de nem mindenkinek van — legfőbb célja... Egyesek a hasukról gondoskodnak, az életüket az tölti ki, hogy mit tegyenek a hasukba... mások — a ruháról és egyéb élettelen tárgyakról; a filozófia vagy a bölcsesség szeretete vezeti minden cselekedetünket, hogy szellemmel töltsük meg az életünket, a gondolatok világosságával, ami mindenben a legfontosabb. Amikor az ember szelleme vidám, a gondolatai nyugodtak, a szíve békés – akkor minden fényes, boldog, áldott. Ez a filozófia lényege.

? Osztályfoglalkozás.

1. Miben határozta meg Hrihorij Szkovoroda az emberi élet és a filozófia fő célját? **2.**

Véleménye szerint a filozófia hogyan segíti az embert abban, hogy boldog legyen?

A korabeli ukrán zeneművészet fontos jellegzetessége volt a nyugat-európai zenekultúrával való kapcsolatok erősödése. Kirill Razumovszkijnak, az ukrán kozák állam utolsó hetmanjának Hluhivban saját zenekara és színháza volt, amelyek olasz operákat vittek színre. Az általa összegyűjtött kották az egyik legrégebbi gyűjtemény Kelet-Európában.

- Miért szűnt meg a XVIII. század végén az építészetben az ukrán stílus?

A Cirill kolostor saroktornya. Építész Ivan Hrihorovics-Barszkij. 1748—1760. Mai látkép.

Keresztre feszítés. Szobrász Johann Pinzel. 1755—1760.

Az ukrán barokk legjobb vonásait fejlesztette tovább **Ivan Hrihorovics-Barszkij** (1713—1785). Az első munkája a kijevi vízvezeték kiépítése volt, melynek központi létesítménye a magisztrátus előtti téren Felicián szökőkút pavilonja (ma a Sámson szökőkút a Kontraktovij téren).

Hrihorovics-Barszkij tervei alapján épült fel Kijevben a kirilivkai kolostor kaputemploma és harangtornya, Podolban a Mária oltalma (Pokrova) templom és a Szent Miklós templom, a Kijevi-Mohilai akadémia konviktusa, az Istenanya elszenderedése (Uszpenszkij) székesegyház harangtornya. A mester művein megjelennek a klasszicista jegyek.

A XVIII. század közepén az ukrán építészetben megjelent az új nyugat-európai stílus, a rokokó, amely a barokk stílus hagyományait követte. Legfőbb jellemzője az aprólékos díszítőelemek. Rokokó stílusban épült Kijevben a Szent András-templom (Bartolomeo Rastrelli tervei alapján), Lembergben (Lvivben) a Szent György székesegyház (Marcin Urbanik és Jan de Witte alkotása), a bucsacsi városháza (építész — Bernard Meretyn) stb.

Ebben az időszakban kezdett terjedni a klasszicista stílus. Követői az antik művészetet tartották követendőnek. Letisztult és szigorú klasszicista épület Kirill Razumovszkij hetman pocsepi, jahotini, hluhivi és baturini palotái (építész Charles Cameron).

Az ukrán népi mesterek nem felejtették el a faépítészet titkait. A XVIII. század legnagyobb fa építménye (magassága megközelítette a 65 métert) a Szentháromság (Troickij) székesegyház Szamarában (ma: Novomoszkovszk). 1773—1779 között építette **Jakim Pohribnyak** (1707—?). Ez az egyetlen kilenc kupolás ukrán fatemplom.

A XVIII. század folyamán az ukrán területeken fejlődött a szobrászat. A bal parton a legismertebb művész a fafaragó **Sziszoj Salmatov** (1720—1790 körül). Ő készítette a mharai kolostor, Romniban a Mária Oltalma (Svjata Pokrov) templom, Poltavában a Kereszt Felmagasztalása székesegyház ikonosztázainak szoborkompozícióit. A mester időnként eltért a vallási szabályoktól. Alkotásaiból kitűnik, hogy ismerte az emberi test anatómiáját és igyekezett az ember pszichológiai jellemzőit is visszaadni.

A nyugat-ukrán területeken alkotó szobrászok közül ki kell emelni **Johann Pinzelt** (?–1761). Leghíresebb szobrai Sárkányölő Szent György, Szent Atanáz és Leó a lebergi (lvivi) Szent György székesegyház homlokzatán. Az ő munkái a kőfigurák a bucsacsi városházán, a horodki kápolnán, a lebergi (lvivi) Szent Márton kápolna „Keresztre feszítés” szobra.

A XVIII. század 60-as éveinek végén a galíciai szobrászművészek között már a helybeliek voltak a vezető mesterek. Ide sorolható Szimon Sztazsevszkij, Mihajlo Filevics, Maciej Polejovszkij és Jan Obrockij. Valamennyien

rokokó stílusban alkottak. Ezek a mesterek dolgoztak Lembergben (Lvivben) a Szent György székegyházon és a latin katedrálison.

8. Festészet és grafikuművészet. A XVIII. század második felében az ukrán festőművészetben a rokokó stílus terjedt el.

A rokokó kori ukrán portréfestészet nagyban megőrizte a pompát és az ünnepélyes formákat, amelyik még a barokk korban alakult ki. A legmesteribb portrék Opanasz Kovpak ezredesről, Petro Balabuha kijevi polgárról, Ivan Poletikáról, Hrihorij Hamalija katonatisztról, Szemen Szulima perejaszlavi ezredesről, Jakiv Sijanról és másokról.

Az időszakban fejlődött a grafikuművészet. **Hrihorij Levickij-Nyisz** (1697—1769) művészetében érte el tetőfokát a régi ukrán fafaragás. Újragondolta a hagyományos jelenteket és saját eredeti kompozíciókat hozott létre.

Jelentős sikereket ért el a pocsajvi nyomda két metszetkészítője, **Adam** és **Joszip Hocsemszki**. Adam Hocsemszki nem csak egyházi könyveket illusztrált, hanem Andrij Krupinszkij 1774-ben Lembergben (Lvivben) megjelent könyvét, amelyik az első ukrán orvosi könyv volt. Anatómiailag pontos illusztrációkat készített, a barokk vallási ábrázolásai pedig sokrétűek.

A legeredetibb ukrán képzőművészeti alkotások a XVI-II. század második felében ismeretlen mesterek által készített festmények voltak. Ezek az alkotások az opriskokat, a hajdamákokat, a kolijivcsina vezetőit, Makszim Zaliznyakot és Ivan Hontát ábrázolták. Kiemelkedik egyediségével a „Bohdan az ezredekkel” című festményt, amely a XVII. század közepe ukrán nemzeti-felszabadítóháborújának állít emléket.

9. Életmód. A XVIII. század második felében végbement társadalmi-politikai változások eredményeképpen az ukrán-ság elvesztette elitjét és „falusi nemzetté” változott. A parasztság életmódja keveset változott a megelőző korszakhoz képest.

Rusz-Ukrajna kora óta a hárommezős földművelés volt a leginkább elterjedve.

A munkamegosztást a paraszteszaládban a korabeli életmód határozta meg. A férj gondozta a jószágot, foglalkozott a szántással, vetéssel és a gabonaneműek őrlésével, szénát készletezett a kaszálóról, házat, gazdasági épületeket épített stb. Az asszony dolga volt a háztartás vezetése az egész család számára. Ezenkívül a paraszteszalád robotot teljesített az uraság vagy az állam földjétől, státuszától függően.

Mamaj kozák. Ismeretlen festőművész. XVIII. század.

A népművész által festett „Mamaj kozák” című festmény egy letűnt kor jelképévé vált. A képen a bandurázó kozák a széles sztyeppén ül és visszaemlékszik a dicső kozák múltra, búsong szomorú sorsa felett. Abban az időszakban, amikor az orosz kormányzat felszámolta a Hetmanátust és a Zaporizzsjai Szicset, elnyomta a kozák szellemiséget, ez a kép volt a legnépszerűbb az ukránok körében.

A XVIII. században a ház asszonyának kötelezettségei a következők voltak: főzés; mosás; gyermeknevelés (bölcsődalok éneklése, mesemondás, mesterségre tanítás: fonás, hímzés, a ház rendbentartása stb.); az élelmiszer elrakása a téli időszakra; a higiéniai szabályok betartása (a gyerekek fürdetése, szombatonként hajmosás), a ház tisztaságának fenntartása (hetente felvikszolni a padlót, lemeszlni a kemencét stb.); ruhát varni az egész családnak és sok egyéb háztartási teendő. Az asszonynak az idősebb gyerekek és a szülők segítettek.

Hrihorij Hamalij, lubenszki ezredes portréja. Ismeretlen művész alkotása a XVII. Század végéről

Gyakorlati foglalkozás az V. fejezet alapján.

Az V. fejezet összefoglalása.

Tesztfeladatok tematikus dolgozatokhoz az V. fejezet alapján.

Egyetértetek-e azzal, hogy... Miért?

- A XVIII. század második felében az ukrán kultúra a megelőző korszakok hagyományai szerint fejlődött.
- A korszak ukrán kultúrájának kiemelkedő személyisége volt Hrihorij Szkovoroda.
- A XVIII. század végén az ukrán kultúra gyorsan elvesztette egyedi jellegét, kiemelkedő képviselőit beemelték az orosz kultúrába, az ukrán kultúra pedig provinciálissá vált.

Kérdések és feladatok

1. Ellenőrizték a megszerzett tudást a „Kik ezek a személyek” című oktatójáték segítségével. **Játékszabály.** Az osztályban a tanulók csapatokat alkotnak, akiknek (egyforma vagy különböző) kártyacsomagot adnak a kultúra jeles képviselőinek neveivel. A csapatoknak a neveket a műfajok szerint kell csoportosítaniuk. **Példa:** Hrihorij Levickij-Nyisz, Hrihorij-Szkovoroda, Sztepan Kovniyir, Ivan Hrihorovics-Barszkij, Makszim Berezoovszkij, Dmitro Bortnyanszkij, Artem Vedel, Mihajlo KOzacsinszkij, Mikola Hanenko, Jakiv Markovics, Adam Hocsemszkij, Paiszj Velicskovszkij.
2. **Kiscsoportos foglalkozás.** Beszéljétek meg és mondjátok el, milyen változások történtek a Kijevi-Mohilai Akadémia működésében a XVIII. században. Milyen események idézték elő ezeket a változásokat? 3. Mivel bizonyítható, hogy a szépirodalom a korabeli társadalom életét tükrözte vissza? 4. Páros foglalkozás. Beszéljétek meg és mondjátok el, szerintetek mit jelenthetnek Hrihorij Szkovoroda szavai: „A világ kergetett engem, de sohasem ért utól.” 5. Hogyan fejezte ki a rokokó művészet azokat a változásokat, amelyek a Hetmanátusban bekövetkeztek a XVIII. század második felében? 6. Miért tekintik a népi mesterek festményeit a korabeli ukrán élet tükrének? Melyik festmény vált a legnépszerűbbé a XVIII. század végén? 7. Mivel magyarázható az ukrán zeneművészet magas színvonala?
8. Pótlólagos források segítségével készítetek előadást és prezentációt a XVIII. század második fele ukrán kultúrájának valamely jeles képviselőjéről. Vegyétek segítségül a tankönyv elektronikus mellékletében található vázlatot. 9. Jellemeztétek az oktatás fejlődését az ukrán területeken a XVIII. század második felében. Állíthatjuk-e, hogy hanyatlóban volt? 10. Szóban mutassátok be Hrihorij Szkovorodát és hozzájárulását az ukrán filozófiai gondolkodáshoz. 11. Pótlólagos források segítségével töltsétek ki „Az ukrán kultúra a XVIII. század második felében” című táblázatot.

A kultúra területe	Kiemelkedő képviselői	Eredményei

12. Állíthatjuk-e, hogy az ukrán kultúra fejlődésére döntő befolyást gyakorolt Oroszország birodalmi politikája? Indokoljátok meg véleményeteket. 13. Mivel magyarázható, hogy miközben megsemmisült az ukrán kozák állam, az ukrán kultúra jelentős alkotásokat tudott adni a világnak? 14. **Osztályfoglalkozás.** Véleményetek szerint melyek az ukrán kultúra legfontosabb alkotásai a XVIII. században?

Összefoglalás. Ukrajna története a kora újkor kontextusában

A 8. osztályban Ukrajna történetéből a XVI–XVIII. századdal foglalkoztatok. Az ukrán történelemnek ezt az időszakát hagyományosan kozák kornak nevezik.

Ez a minősítés jelentősen leszűkíti a korszak értelmezését, csak azokra az eseményekre korlátozza, amelyek a kozáksággal kapcsolatosak. Ivan Liszjak-Rudnickij mai ukrán történész azt javasolta, hogy az időszakot az európai történelem szerint korszakoljuk. Az európai történelemben a XVI–XVIII. századot koraújkorának nevezik, amely megelőzte az újkort, amelyben ma élünk. Az időszakban a történészek a tudomány és a technika fejlődését, a piacgazdaságot, az új művészeti irányzatokat helyezik a középpontba.

A tanultak alapján nevezhetjük-e a XVI–XVIII. századot az ukrán történelem koraújkorának?

Kétségtelenül igen. Az ukrán történelemben, párhuzamosan más európai népek történelmével, ez az az időszak, amikor először a társadalom privilegizált rétegeiben kialakult az egy néphez tartozás tudata a nyelvi és történelmi közösség által. A XVIII. század végén ez az értelmezés segítette elő az ukrán nemzeti újjászületést.

A XVI. század végi — XVII. századi vallási mozgalmak és kozák háborúk az analógiái annak az általános európai folyamatnak, amikor kialakult a kollektív identitás új formája — a nemzettudat. Ennek legfontosabb megnyilvánulása a Bohdan Hmelnickij vezette nemzeti-felszabadító háború és az ukrán kozák állam — a Zaporizsjai Had létrejötte (1649—1764). Erre alapozott a XIX. századi ukrán nemzeti újjászületés is.

A koraújkorban következik be az is, hogy az ukrán területek részei lesznek az európai kapitalista piaci viszonyok által kialakított gazdasági térnek. Az ukrán területek váltak az európai piacok fő élelmiszer és nyersanyagellátóivá. A fylvark gazdálkodás megjelenése és a jobbágyság elterjedése — ennek a folyamatnak a megnyilvánulásai. Ezeknek köszönhetően az ukrán parasztok és kozákok hasznosítani tudták a Vad Mező (Zaporizsja, Szlobodai Ukrajna), majd egyéb vidékek területeit.

A XVI. század második felétől kezdődően Szlobodai Ukrajna betelepítése két szakaszban zajlott. Északról zajlott a moszkvai betelepítés, összhangban a Moszkvai Állam védelmét szolgáló katonai-védelmi vonal építésével, nyugatról pedig — az ukránok által, egyes vélemények szerint a lengyel elnyomással és kizsákmányolással összefüggésben, mások szerint — termékeny földeket és sűrű erdőket kerestek

Lovag lőfegyverrel. Metszet Kaszjan Szkakovics „Versek Petro Konasevics-Szahajdacsnij nemes lovag siratására” című könyvéből. 1622.

Hetmanok. Imádság Ukrajnáért. Emlékmű Baturinban (Csernyihiv megye). Mikola és Bohdan Mazur szobrászművészek alkotása. 2009.

Kérdések és feladatok

1. Melyik időszakot nevezik kora újkornak?
2. Hogyan hatottak a modernizációs folyamatok az ukrán társadalom fejlődésére?
3. Soroljátok fel, milyen eredményeket tudott felmutatni az ukrán nép a XVI–XVIII. században. Szerintetek ezek közül melyik a legfontosabb?
4. Hogyan hatott a modernizációs folyamatokra az ukrán területeknek a Moszkvai Államhoz csatlóása?
5. Milyen szerepet játszott a kozákság az ukrán történelemben?
6. **Gyakorlati foglalkozás.** A tanév folyamán folyamatosan töltötték ki az „Európa a kora újkorban” című szinkronizált kronológiai táblázatot. Ennek alapján határozzátok meg a korabeli Ukrajna helyét az összeurópai politikai, gazdasági és kulturális folyamatokban.
7. Soroljátok fel számítógépes játékokat a kozák korról. Melyik tükrözi a leginkább az adott időszakot?
8. Készítsetek mentális térképet „A koraújkor az ukrán történelemben” címmel. Vegyétek segítségül a tankönyv elektronikus mellékletében található vázlatot.

a gazdálkodáshoz. Szlobodai Ukrajnában és a Don-vidéken az ukrán telepesek olyan sokan voltak, hogy azzal nem összehasonlítható a moszkvai kormányzati telepítés és a moszkvai államból érkező szökött parasztok száma.

A moszkvai hatalom hosszú időn keresztül ösztönözte a betelepedést Szlobodai Ukrajnába. Ez lehetővé tette a Moszkvai Állam számára, hogy gazdaságilag felfejlessze a szabad területeket, katonai erővel rendelkezzen a déli határok megvédéséhez és ezzel együtt visszatartsa a parasztok szökését a Don-vidékére. Ezért a cári kormányzat az ukrán telepeseknek fegyvert és élelmet biztosított, megengedte, hogy közösségben (szlobodákban) telepedjenek le kedvezményes feltételekkel, megőrizhették a kozák jogokat és az ezred tagolódást. Az ezredeknek és azok ezredeseinek cári adományleveleket adtak.

A XVII. század végén Szlobodai Ukrajna népességéből 85 ezer ukrán férfi volt, közülük 22 ezren katonáskodtak a kozák ezredekben.

Az emberi jogok eszméjének terjedése az ukrán területeket is elérte. A Zaporizzsjai Szics önkormányzatának, a kozák vezetők választásának hagyományai, a nemesi demokrácia elemeinek átvétele és különösen Pilip Orlik alkotmánya példázák ezt.

Mint a keresztény civilizáció részeit az ukrán területeket nem kerülték el a reformáció és az ellenreformáció folyamatai sem. Befolyásukra a pravoszláv templomi testvériségeknek és Petro Mohila metropolita tevékenységének köszönhetően átalakult a vallási élet, az ukrán pravoszláv egyház közelebb került a néphez. Az időszakban létrejött még egy ukrán egyház — az unitus (görögkatolikus). Noha a vallásos emberek többsége eleinte a régi hit elárulójaként tekintettek rá, idővel ez az egyház lett az ukránságnak a társadalmi és nemzeti felszabadításért vívott küzdelmei szellemi központjává.

Az ukránok egyik legnagyobb eredménye az időszakban egy művészeti stílus — az ukrán barokk megjelenése. Az építészetben, a képzőművészetben és a szépirodalomban nyilvánult meg. Felvirágzása Ivan Mazepa és utódai hetmanságának idejére esik.

Ily módon a XVI–XVIII. században az ukrán területeken végbemenő modernizációs folyamatok elősegítették a modern ukrán nemzet kialakulását.

Gyakorlati foglalkozás a tankönyv alapján

Alapvető dátumok és események

1489	a kozákok első említése írott forrásokban
1529	az Első Litván Statútum elfogadása
1556—1561	a Pereszopnicai Evangélium keletkezése
1566	a Második Litván Statútum elfogadása
1569	a lublini unió
1572	a regisztrált (lajstromozott) kozákság létrejötte
1574	az Apostol, az ukrán területek legkorábbi nyomtatott könyvének kiadása
1576 körül	az Osztrohi Akadémia alapítása
1585 körül	a leMBERGI Szent Elszenderedés templomi testvériség alapítása
1588	a Harmadik Litván Statútum elfogadása
1591—1596	kozák felkelések a XVI. század végén
1593	a Bazalvuki Szics alapítása
1596	a breszti egyházi unió
a XVII. század első két évtizede	a zaporizzsjai kozákok hadjáratai a Krími Kánság és az Oszmán Birodalom ellen
a XVII. század első fele	a mágnás birtokok rohamos növekedése az ukrán területeken
1618	kozák hadjárat Moszkva ellen a lengyel — moszkvai háborúban
1620	a III. pravoszláv Kijevi metropólia felállítása Feofán jeruzsálemi patriarcha által
1621	a hotini csata
1625	Marko Zsmajlo vezette felkelés
1620	Tarasz Fedorovics (Trjaszilo) felkelése
1632	IV. Ulászló király újra legalizálja a pravoszláv egyházat
1632	a Kijevi-Mohilai Kollégium alapítása
1635	Iván Szulima vezette felkelés
1637—1638	Pavlo But, Jakiv Osztranyin és Dmitro Hunya vezette felkelés
1638	a „Zaporizzsjai Had Ordinációinak” kiadása
1648 január 25.	Bohdan Hmelnickij elfoglalt a Mikitini Szicset, az ukrán nép nemzeti felszabadító háborújának kezdete
1648—1657	az ukrán nép nemzeti felszabadító háborújának kezdete a 17. században
1648—1676	ukrán forradalom a XVII. században
1648	a zsovti vodi-i, a korszunyi és a piljavci ütközetek
1649	zbarazs-zborivi hadjárat, a zsborivi szerződés

1650, 1652, 1653	a moldvai hadjáratok
1651	a beresztecskói csata, a bilacerkvai béke
1652 májusa	a Batyih-hegyi ütközet
1653 ősz-tél	Zsvanyec ostroma, a kamjaneci egyezmény
1654	a perejaszlavi tanács
1654 márciusa	a „márciusi cikkelyek”
1655	ohmativi csata
1656	vilnuszi béke
1656—1657	az erdélyi és kozák csapatok sikertelen hadjárata Lengyelország ellen
1658	a hagyacsi egyezmény
1659	a konotopi csata
1663	Ivan Szirkót először választják kosatamánnak
1663	a Fekete Tanács
1667	az andruszovói békeszerződés
1668	Petro Dorosenkót az egész kozák Ukrajna hetmanjává választják
1669	a katonai felsővezetők (sztársina) tanácsa Korszunyban. Az oszmán Birodalom protektorátusának elfogadása
1675	a zaporizzsjaiak Ivan Szirko vezetésével elfoglalják a Krími Kánságot
1677, 1678	a török hadsereg csihirini hadjáratai
1681	a bahcsisaraji békeszerződés a Moszkvai Cárság és az Oszmán Birodalom között
1683	Bécs ostroma
1686	az „örök béke” a Rzeczpospolita és a Moszkvai Cárság között
1686	a Kijevi Metropólia a Moszkvai Patriarchátus fennhatósága alá kerül
1687	a moszkvai-kozák seregek első krími hadjárata
1689	a moszkvai kozák seregek második krími hadjárata
1695, 1696	a moszkvai-kozák seregek azovi hadjáratai
1698	Iván Mazepa reformjai
1699	a karolócai béke az Oszmán Birodalom és a Szent Liga államai között
1700—1721	az északi háború
1701	A Kijevi-Mohilai Kollégium akadémiai rangot kap
1701	a robot bevezetése, ami nem haladhatta meg a heti két napot
1703—1704	a Szemen Palij vezette felkelés
1708	a moszkvai seregek lerombolták Baturint, a hetmani fővárost
1708	Ivan Mazepa hetman és XII. Károly svéd király közötti szerződés
1709	a moszkvai seregek lerombolják a Csortomliki Sziget
1709	a poltavai csata

1710	Pilip Orlik alkotmánya
1711	I. Péter pruti hadjárata
1722	az Orosz Birodalom először tiltotta meg a hetmanválasztást
1722—1727	az első Kisorosz Kollégium működése
1727—1734	Danilo Aposztol hetmansága
1734	az Új (Pidpilnai) Szics
1734—1750	A „Hetmani Kormányzat Irányításának” működése
1734—1769	hajdamák mozgalom
1745	Oleksza Dovbus oprisk-vezér halála
1750—1764	Kirill Razumovszkij hetmansága
1764—1786	a második Kisorosz Kollégium működése
1765	a szlobodai ezredek felszámolása, Szlobodai Ukrajna kormányzóság létrehozása
1768—1769	Kolijivscsina
1768—1774, 1787—1791	orosz-török háborúk
1772,	ліквідація Запорозької Січі
1793,	приєднання Буковини до володінь австрійських Габсбургів
1795	a Rzeczpospolita három felosztása
1775	a Zaporizzsjai Szics felszámolása
1775	Bukovina Habsburg fennhatóság alá kerül
1781	a közigazgatási ezredek felszámolása a Hetmanátus területén
1783	a bal parti és szlobodai parasztok röghöz kötése; a kozák ezredek betagozása a reguláris orosz hadseregbe
1783	a Krími Kánság felszámolása
1791	a zsidók lakosság „településhatárainak” megállapítása az Orosz Birodalomban

Szakkifejezések szótára

1569. évi lublini unió, 4
1596. évi breszti vallási unió, 25
akadémia, 35
Alsó Dnyeper-mente, 48
alsó kozákság, 49
árenda, 11
arianizmus, 22
árutermelés, 17
az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja
a XVII. század közepén, 72
bari konföderáció, 171
barokk, 43
bástya, 43
Bazavluki Szics, 51
csajka (hajó), 52
dráma, 42
elkozákosodás, 48
emlékiratok, 41
epigramma, 41
ezred, 138
Fekete Tanács, 108
filvark, 12
föderatív állam, 6
földbérlés, 53
földbirtok első foglalás jogán, 123
hajdamákok, 169
hetman, 56
Hetmanátus, 83
„hetmani kormányzó hivatal”, 157
hetmani univerzálék, 83
hitvitázó irodalom, 27
intermedia, 42
katonai felső vezetők, 83
katonai főtanács, 83
kollégium, 54
kos, 56
kosatmán, 4
kozák, 56
kozák földbirtoklás, 128
kozák hatalmi jelvények, 55
kozák tanács, 46
kureny, 55
Lengyel Királyság, 113
litván statútumok, 7
magdeburgi jog, 13
mágnások, 5
mecénás, 35
„nemesi demokrácia”, 7
metszet, 38
Mikitini Szics, 74
misztérium, 42
Nagy rét, 48
nemesség (slahta), 5
opriskok, 173
Orosz Pravoszláv Egyház Szent Szinódusa, 145
oszloprend, 37
palankok, 162
polgárháború, 105
politikai emigráció, 84
privilégium, 9
protektorátus, 96
protestantizmus, 22
regisztrált kozákság, 11
robot, 12
ruina, 105
ruszinok (rutének), 7
szaválás, szónoklás, 42
század, 83
szláv-görög-latin iskola, 35
Szlobodai Ukrajna, 122
szónoki-prédikációs próza, 41
sztauropigia, 23
társadalmi rend, 9
teelő, 48
templomi testvériség, 23
„torlasz”, 48
Tomakivci Szics, 51
ukrán barokk, 43
ukrán kozákság, 46
ukrán unitus (görögkatolikus) egyház, 26
univerzálék, 82
„Vad Mező”, 47
vajdaság, 7
vertep, 42
XVII. századi ukrán forradalom, 72
Zaporizzsja, 48
Zaporizzsjai Had, 54
Zaporizzsjai Szics, 51
zsoldos kozák gyalogság (szergyuki), 111
zsoldos kozák lovasság (kompanyijci), 36

Felhasznált irodalom
jegyzéke

Tervvázlatok különböző formájú
munkákhoz

Fogalomszótár a 8. osztály „Ukrajna története” tankönyvhöz
Словник термінів до підручника з «Історії України» 8 клас

1569. Évi lublini unió — Люблінська унія 1569 р.

1596. Évi breszti vallási unió — Берестейська церковна унія 1596 р.

XVII. Századi ukrán forradalom — Українська революція XVII ст.

A

Akadémia — Академія

Alsó Dnyeper-mente — Дніпровський Низ

Alsó kozákság — Низове козацтво

Árenda — Оренда

Arianizmus — Аріанство

Árutermelés — Товарне виробництво

Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja a XVII. Század közepén — Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.

B

Bari konföderáció — Барська конфедерація

Barokk — Бароко

Bástya — Бастіон

Bazavlukı szics — Базавлуцька Січ

C

Csajka (hajó) — Чайка

D

Dráma — Драма

E

Elkozákosodás — Показачення

Emlékiratok — Мемуари

Epigramma — Епіграма

Ezred — Полк

F

Fekete tanács — Чорна рада

Filvark — Фільварок

Föderatív állam — Федеративна держава

Földbérlet — Рента

Földbirtok első foglalás jogán — Займанщина

H

Hajdamákok — Гайдамаки

Hetman — Гетьман

Hetmanátus — Гетьманщина

„Hetmani kormányzó hivatal” — «Правління гетьманського уряду»

Hetmani univerzálék — Гетьманські універсали

Hitvitázó irodalom — Полемічна література

I

Intermedia — Інтермедія

K

Katonai felső vezetők — Генеральна старшина

Katonai főtanács — Генеральна військова рада

Kollégium — Колегіум (колегія)

Kos — Кіш

Kosatamán — Кошовий отаман

Kozák — Козак

Kozák földbirtoklás — Старшинське землеволодіння

Kozák hatalmi jelvények — Козацькі клейноди

Kozák tanács — Козацька рада

Kureny — Курінь

L

Lengyel királyság — Корона Польська

Litván statútumok — Литовські статuti

M

Magdeburgi jog — Магдебурзьке право

Mágnások — Магнати

Mecénás — Меценат

Metszet — Гравюра

Mikitini szics — Микитинська Січ

Misztérium — Містерія

N

Nagy rét — Великий Луг

„Nemesi demokrácia” — «Шляхетська демократія»

Nemesség (sllahta) — Шляхта

Nuncius — Нунцій

O

Opriskok — Опришки

Orosz pravoszláv egyház szent szinódusa — Священний Синод Російської православної церкви

Oszloprend — Ордер

P

Palankok — Паланки

Polgárháború — Громадянська війна

Politikai emigráció — Політична еміграція

Privilegium — Привілей

Protectorátus — Протекторат

Protestantizmus — Протестантизм

R

Regisztrált kozákság — Реєстрове козацтво
Rendvédelmi ezred (Kompanyijci) — **Компанійці**
Robot — Панщина
Ruina — Руїна
Ruszinok (rutének) — Русини

S

Szavalás, szónoklás — Декламація
Század — Сотня
Szláv-görög-latin iskola — Слов'яно-греко-латинська школа
Szlobodai ukrajna — Слобідська Україна
Szónoki-prédikációs próza — Ораторсько-проповідницька проза
Sztauropigia — Ставропігія

T

Társadalmi rend — Соціальний стан
Telelő — Зимівник
Templomi testvériség — Церковні братства
Tomakivci szics — Томаківська Січ
„Torlasz” — «Засіка»

U

Ukrán barokk — Українське бароко
Ukrán kozákság — Українське козацтво
Ukrán unitus (görögkatolikus) egyház — Українська унійна (греко-католицька) церква
Univerzálé — Універсал

V

„Vad Mező” — «Дике Поле»
Vajdaság — Воєводство
Vertep — Вертеп

Z

Zaporizzsja — Запорозжя
Zaporizzsjai had — Військо Запорозьке
„Zaporizzsjai Had déli birtokai” — «Вольності Війська Запорозького низового»
Zaporizzsjai szics — Запорозька Січ
Zsoldos kozák gyalogság (szergyuki) — Сердюки

Előszó	3
I. Fejezet. Az ukrán területek a Rzeczpospolitában (XVI. század — XVII. század eleje)	
1. § Az ukrán területek jogállása a XVI. század első felében. Az 1569. évi lublini unió	4
2. § Társadalmi rétegződés és gazdaság az ukrán területeken a XVI. században	9
3. § Az ukrán területek társadalmi-gazdasági fejlődése a XVII. század első felében	16
4. § Egyházak a XVI. században	21
5. § A breszti vallási unió megkötése	25
6. § Vallási élet a XVII. század első felében	29
7. § Az ukrán területek kultúrája a XVI. században	34
8. § Az ukrán területek kultúrája a XVII. század első felében... Gyakorlat foglalkozás az I. fejezet alapján	45
Az I. fejezet összefoglalása	45
Tesztfeladatok tematikus dolgozatokhoz az I. fejezet alapján	45
II. Fejezet. A kozákság kialakulása (XVI. század — XVII. század első fele)	
9. § Az ukrán kozákság és az első Szigec megjelenése	
10. § A Zaporizzsjai Szics és a Zaporizzsjai Had létrejötte	
11. § Zaporizzsjai Szics — kozák köztársaság. Kozák felkelések a XVI. század végén	55
12. § A kozákok hadjáratai a XVII. század első két évtizedében. Petro Konasevics-Szahajdacsnij	60
13. § Kozák-paraszt felkelések a XVII. század 20—30-as éveiben. Gyakorlat foglalkozás az II. fejezet alapján	71
Az II. fejezet összefoglalása	71
Tesztfeladatok tematikus dolgozatokhoz az II. fejezet alapján	71
III. Fejezet. Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja a XVII. század közepén	
14. § A nemzeti-felszabadító háború előzményei, okai és kezdete	72
15. § A nemzeti-felszabadító harc kiteljesedése 1648—1649-ben	77
16. § Ukrán kozák állam — Zaporizzsjai Had	83
17. § 1650—1653 katonai-politikai eseményei	87
18. § Az ukrán kozák állam nemzetközi kapcsolatrendszere	93
19. § 1654—1657 közötti időszak katonai-politikai eseményei ... Gyakorlat foglalkozás az III. fejezet alapján	103
Az III. fejezet összefoglalása	103
Tesztfeladatok tematikus dolgozatokhoz az III. fejezet alapján	103

IV. Fejezet. Kozák Ukrajna az XVII. század 50-es éveinek végén — a XVIII. század elején

20. § Ivan Vihovszkij hetmansága. A Hetmanátus kettészakadása. Az andruszovói béke.....	104
21. § Jobb parti és bal parti Hetmanátus a XVII. század 60—70-es éveiben	111
22. § A jobb parti kozákság a XVII. század utolsó negyedében. Kozák Ukrajna megosztottságának elmélyülése a Moszkvai Cárság és Rzeczpospolita között.....	117
23. § Szlobodai Ukrajna és a Zaporizzsjai Szics a XVII. század második felében. Ivan Szirko kosatamán.....	122
24. § Bal parti Hetmanátus a XVII. század végén. Ivan Mazepa hetmanságának kezdetei	128
25. § A Hetmanátus részvétele az északi háborúban. Pilip Orlik alkotmánya	134
26. § Vallási élet. Kultúra a XVII. század végén — a XVIII. század első felében	142
Gyakorlat foglalkozás az IV. fejezet alapján	152
Az IV. fejezet összefoglalása.....	152
Tesztfeladatok tematikus dolgozatokhoz az IV. fejezet alapján	152

V. Fejezet. Ukrán földek a XVIII. század 20-90-es éveiben

27. § Az Orosz Birodalom gyarmatosító politikájának felerősödése. A Hetmanátus felszámolása	153
28. § Bal parti és Szlobodai Ukrajna. A Hetmanátus felszámolása	158
29. § Dél-Ukrajna. A Zaporizzsjai Szics felszámolása	162
30. § A jobb parti és a nyugat-ukrán területek a XVIII. század második felében. Az ukrán nép nemzeti-felszabadító háborúja	169
31. § A jobb parti és a nyugat-ukrán területek a XVIII. század utolsó negyedében	174
32. § Ukrajna kultúrája a XVIII. század második felében	178
Gyakorlat foglalkozás az V. fejezet alapján.....	184
Az V. fejezet összefoglalása	184
Tesztfeladatok tematikus dolgozatokhoz az V. fejezet alapján.....	184

Összefoglalás. Ukrajna története a kora

újkor kontextusában	185
Gyakorlati foglalkozás a tankönyv alapján	186

Mellékletek

Alapvető dátumok és események.....	187
Szakkifejezések szótára	190
Felhasznált irodalom jegyzéke	190
Tervvázlatok különböző formájú munkákhoz.....	190
Fogalomszótár a 8. osztály „Ukrajna története” tankönyvhöz	191

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня/учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	у кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

**ПІСЕМ Олександр Володимирович
МАРТИНЮК Олександр Олександрович**

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Підручник для 8 класу з навчанням угорською мовою закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано

Міністерством освіти і науки України

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Окремі зображення, що використані в оформленні підручника, розміщені в мережі Інтернет для вільного використання.

Переклад з української

Перекладачі *Ч. Фединець, І. Сакал*

Угорською мовою

Редактор *І. Сакал*

Коректор *Е. Сабов*

Комп'ютерна верстка *В. Моцкіна*

Формат 84x108/16. Ум. друк. арк. 20,58. Обл.-вид. арк. 16,7. Наклад 1927 прим. Зам. № 1610.

Видавець і виготовлювач МПП «Букрек»,
вул. Радищева, 10, м. Чернівці, 58000. Тел./факс: (0372) 55-29-43.

E-mail: info@bukrek.net. Сайт: www.bukrek.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р.